

Jong en illegaal in Nederland

Jong en illegaal in Nederland

Een beschrijvende studie naar de komst en het
verblijf van onrechtmatig verblijvende (voorma-
lige) alleenstaande minderjarige vreemdelingen
en hun visie op de toekomst

Richard Staring
José Aarts

Boom Juridische uitgevers
Den Haag
2010

© 2010 WODC, Ministerie van Justitie

Auteursrecht voorbehouden. Voor deze publicatie is licentie verleend aan Boom Juridische uitgevers.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

ISBN 978-90-8974-367-1
NUR 741

www.bju.nl

Voorwoord

Dit rapport bevat de bevindingen van een onderzoek onder (voormalige) alleenstaande minderjarige vreemdelingen die onrechtmatig in Nederland verblijven. Het doel van dit rapport is te voorzien in wetenschappelijke kennis over de leefomstandigheden van deze (voormalige) amv's. Een rapport als dit staat en valt met de bereidheid van de jongeren om inzage in hun wereld te bieden. Onze dank gaat dan ook bovenal uit naar de jongeren in Nederland en in Sierra Leone die ons te woord hebben willen staan en die ons op verschillende manieren behulpzaam zijn geweest bij het onderzoek. We hebben veel jongeren kunnen spreken dankzij de bemiddeling van allerlei instellingen en particuliere organisaties die zich op enigerlei wijze inzetten voor jongeren zonder verblijfsdocumenten. Gezien het aantal instellingen en organisaties die voor het onderzoek benaderd zijn, is het onmogelijk om ze hier allemaal bij naam te noemen. We willen een uitzondering maken voor Samah, een inmiddels opgeheven landelijke belangenorganisatie voor jonge asielzoekers. Zij hebben het ons mogelijk gemaakt ook onderzoek te verrichten onder teruggekeerde jongeren in Freetown, Sierra Leone. We willen hen en alle andere organisaties bedanken.

Dit onderzoek is onder begeleiding van en in samenwerking met de auteurs uitgevoerd door onderzoeksassistenten vanuit de opleiding Criminologie van de EUR en de VU. Onze dank gaat dan ook uit naar Janine Alves d'Almeida, Sadia Anwar, Matin Borhani, Zulfikar Civi, Sara Dahou Noya, Jing Hiah, Umesh Khasa, Sarah Kuijstermans, Malou Liebrechts, Shir Shah Nabi, Jude Oboh en Nazly Saadat. Wij bedanken dr. N.S. Efthymiou voor zijn kritische reflectie op de juridische passages in dit rapport en H.J. Schwencke en Sey Lin van Munster voor hun redactionele werkzaamheden aan het rapport.

Tot slot zijn wij dank verschuldigd aan de opdrachtgever, het Wetenschappelijk Onderzoek en Documentatie Centrum (WODC) van het ministerie van Justitie en aan de begeleidingscommissie onder voorzitterschap van mr. dr. M. Smit. Wij danken ook de leden van deze begeleidingscommissie: dr. F. Beijaard, mr. E. Faber, dr. R.C.W. Feskens, drs. G. Kramer, dr. M.H.C. Kromhout, mr. drs. C. van Os en mr. dr. J. van Wijk voor hun waardevolle commentaar.

Rotterdam, september 2010

Richard Staring

Inhoudsopgave

Samenvatting.....	1
Hoofdstuk 1 Jong en illegaal in Nederland.....	13
1.1. Achtergrond en aanleiding van het onderzoek.....	13
1.2 De juridische en beleidsmatige context vanaf 2001.....	15
1.3 Vier centrale onderzoeksvragen.....	24
1.4 Definities en een afbakening van de onderzoeksgroep.....	26
1.5 De onderzoeksgroep: kerngroep en extra groepen.....	29
1.6 Amv's: ontwikkelingen in cijfers.....	31
1.7 Conclusie en leeswijzer	33
Hoofdstuk 2 Methodologische verantwoording	35
2.1 Kwalitatief onderzoek naar (voormalige) amv's	35
2.2 De spreiding van de respondenten over de verschillende criteria	47
2.3 Enkele achtergrondkenmerken van de respondenten.....	51
2.4 Conclusie	59
Hoofdstuk 3 De komst naar Nederland	61
3.1 Jongeren en hun redenen om te vertrekken.....	61
3.2 Migratiepatronen.....	68
3.3 Mensensmokkel	74
3.4 Mensenhandel	79
3.5 Conclusie	80
Hoofdstuk 4 Ervaringen met de Nederlandse asielprocedure	83
4.1 Keuze voor wel of geen asiel.....	83
4.2 Ervaringen met voogden en leefgeld	85
4.3 Huisvesting tijdens de asielprocedure.....	88
4.4 Onderwijs.....	90
4.5 Met onbekende bestemming vertrokken	95
4.6 Conclusie	97
Hoofdstuk 5 Een dak boven je hoofd	101
5.1 (Voormalige) amv's en huisvesting	101
5.2 Hoe vinden de (voormalige) amv's huisvesting?.....	104
5.3 Kosten en (on)afhankelijkheid.....	107
5.4 Kwetsbaarheid, schaamte en misbruik.....	109
5.5 Conclusie	111
Hoofdstuk 6 Rondkomen zonder verblijfsdocumenten	115
6.1 Vier bestaanseconomieën	115
6.2 De formele economie van arbeid	116

6.3 De informele economie van zwart werk of criminaliteit	117
6.4 De verzorgingseconomie	123
6.5 De gifteconomie.....	123
6.6 Het ‘stapelen’ van verschillende inkomstenbronnen	128
6.7 Mensenhandel: omstandigheden en percepties	130
6.8 Conclusie	134
Hoofdstuk 7 Leefpatronen, strategieën en contacten met de overheid	139
7.1 Het sociale netwerk van de (voormalige) amv’s.....	139
7.2 Leefpatronen	141
7.3 Strategieën in de openbare ruimte.....	143
7.4 Gezondheid en toegang tot medische zorg	146
7.5 (Voormalige) amv’s en hun contacten met politie en justitie	151
7.6 Conclusie	160
Hoofdstuk 8 Blijven, verder migreren of terugkeren?	163
8.1 In Nederland blijven	164
8.2 Doormigreren	169
8.3 Terug naar het land van herkomst.....	170
8.4 Conclusie	182
Hoofdstuk 9 Beantwoording van de onderzoeksvragen	185
9.1 Onrechtmatig verblijvende (voormalige) amv’s en hun komst.....	185
9.2 Onrechtmatig verblijvende (voormalige) amv’s en levensonderhoud	188
9.3 Onrechtmatig verblijvende (voormalige) amv’s en de overheid.....	192
9.4 Onrechtmatig verblijvende (voormalige) amv’s en hun toekomst.....	194
9.5 (Voormalige) amv’s: beelden en werkelijkheden	196
9.6 Mogelijke consequenties van de voorgenomen herijking.....	199
Literatuur	203
Bijlage 1 Topiclijst (voormalige) amv’s	209
Bijlage 2 Introductiebrief organisaties.....	215
Bijlage 3 Overzicht van de organisaties die zijn geïnterviewd.....	219
Bijlage 4 Lijst met gebruikte afkortingen.....	219
Bijlage 5 Samenstelling begeleidingscommissie	219
Summary	221

Samenvatting

Aanleiding van het onderzoek

De achtergrond van het onderhavige onderzoek naar de situatie van (voormalige) alleenstaande minderjarige vreemdelingen (amv) in Nederland is gelegen in de veranderingen die hebben plaatsgevonden in het amv-beleid vanaf 2001. Debat over de effecten van de beleidswijzigingen op de positie van amv's is in belangrijke mate ingegeven door het grote aantal amv's dat tijdens of na de asielprocedure of met het meerderjarig worden met onbekende bestemming verdwijnt en waarover verschillende verhalen de ronde doen. Kamerleden uit hun zorgen over de amv's die door mensenhandelaren naar Nederland worden gestuurd ofwel in Nederland door mensenhandelaren worden geronseld voor de prostitutie (*Aanhangsel Handelingen II* 2006/07, nr. 61, p. 3422-3426). Ook de verdwijning van jongens en meisjes uit de opvangcentra geeft aanleiding tot kamerdiscussies (*Aanhangsel Handelingen II* 2007/08, nr. 1778). Het grote aantal jonge asielzoekers dat met onbekende bestemming verdwijnt, roept de vraag op wat er met deze 'verdwenen' jongeren is gebeurd. Worden zij slachtoffer van criminaliteit en uitbuiting, verkiezen zij de illegaliteit boven terugkeer naar het herkomstland of maken zij slechts gebruik van de mogelijkheden in het bestaande beleid om zich in Europa te vestigen? Het beschikbare wetenschappelijke onderzoek geeft geen uitsluitsel over wat er nu feitelijk gebeurt met de jongeren die met onbekende bestemming vertrekken. Het startpunt van dit onderzoek is de lacune in de wetenschappelijke kennis over de leefomstandigheden en ideeën van (voormalige) amv's die onrechtmatig in Nederland verblijven.

Onderzoeksvragen en methode

De onderzoeksvragen luiden:

1. Hoe en waarom zijn illegaal verblijvende (voormalige) amv's naar Nederland gekomen?
2. Hoe voorzien illegaal verblijvende (voormalige) amv's in hun levensonderhoud en huisvesting?
3. Welke contacten hebben illegaal verblijvende (voormalige) amv's met de overheid voor wat betreft gezondheidszorg, onderwijs en justitie?
4. Hoe en waar zien illegaal verblijvende (voormalige) amv's hun verblijf in de toekomst en welke factoren spelen hierbij een rol?

Aan de basis van dit onderzoek staan de interviews met 118 voormalige alleenstaande minderjarige vreemdelingen en 41 (hulp)organisaties. De werving van de voormalige amv's heeft plaatsgevonden via twee trajecten. In de eerste plaats zijn verschillende respondenten geworven via de eigen sociale netwerken van de onderzoeksassistenten. In de tweede plaats zijn we bij respondenten terechtgekomen via contacten met vertegenwoordigers van organisaties, instellingen en

particulieren die de doelgroep opvangen, begeleiden of andere vormen van ondersteuning bieden. In aanvulling op deze twee strategieën hebben we – waar mogelijk onafhankelijk van de (hulp)organisaties – geprobeerd om met respondenten in contact te komen op specifieke locaties of tijdens gebeurtenissen waar voormalige amv's ook komen.

We hebben vier criteria gedefinieerd die tijdens en na het veldwerk bepalend zijn geweest bij de keuze om respondenten tot de onderzoeksgroep te rekenen. Het eerste criterium is dat de respondent als alleenstaande minderjarige Nederland moet zijn binnengekomen. Het tweede criterium is dat de respondent na de invoering van de Vreemdelingenwet 2000 (april 2001) Nederland moet zijn binnengekomen. Ten derde moet de respondent ten tijde van de dataverzameling tussen de vijftien jaar en vijfentwintig jaar oud zijn. Het vierde criterium is dat de respondent gedurende enig moment onrechtmatig in Nederland moet hebben verbleven. In de loop van het veldwerk hebben we 84 respondenten geïnterviewd die aan alle vier hierboven geformuleerde criteria voldoen. Daarnaast hebben we met 34 jongvolwassen vreemdelingen gesproken die aanvullende waardevolle inzichten konden bieden. Deze jongvolwassen vreemdelingen kunnen we onderverdelen in drie groepen: (1) voormalige amv's die zich voor de invoering van de Vreemdelingenwet 2000 in Nederland hebben gevestigd (n=8), (2) amv's in vreemdelingenbewaring (n=11) en (3) teruggekeerde jongvolwassen vreemdelingen in Freetown, Sierra Leone (n=15).

In het licht van de kenmerkende onrechtmatige status van de (voormalige) amv's is het samenstellen van een representatieve onderzoeksgroep onmogelijk. De wervingsmethoden kunnen er bovendien toe leiden dat specifieke groepen (voormalige) amv's oververtegenwoordigd zijn in de onderzoeksgroep en andere amv's juist ondervertegenwoordigd. Zo zijn we met veel respondenten in aanraking gekomen via particuliere hulporganisaties. Het is dan ook denkbaar dat (voormalige) amv's die niet of nauwelijks contacten met particuliere hulporganisaties onderhouden in het onderzoek zijn ondervertegenwoordigd. Het is mogelijk dat (voormalige) amv's die gedwongen werkzaam zijn in de prostitutie of andere arbeidssectoren door hun werkgevers dermate goed van (opvang)organisaties worden afgeschermd dat zij onderbelicht zijn in het onderzoek. Ook is het denkbaar dat (voormalige) amv's die er dankzij arbeid of criminaliteit in slagen om onafhankelijk van hulporganisaties een bestaan op te bouwen onderbelicht zijn in het onderzoek. Dergelijke beperkingen en vormen van selectiviteit zijn echter inherent aan onderzoek als dit. Wel hebben we getracht het risico op selectiviteit zoveel mogelijk te beperken door met verschillende onderzoekers onafhankelijk van elkaar respondenten te werven, deze werving ook geografisch te spreiden en respondenten bovendien via verschillende netwerken en organisaties te rekruteren. De brede inzet van werving via verschillende sociale netwerken en organisaties heeft geresulteerd in een grote mate van diversiteit onder de respondenten in termen van achtergronden, herkomstlanden, leeftijd en woonlocaties in Nederland.

Waarom en hoe zijn de (voormalige) amv's naar Nederland gekomen?

Uit de verhalen van de (voormalige) amv's komt naar voren dat de migratiemotieven vooral te maken hebben met de omstandigheden in het land van herkomst en minder met de aantrekkingskracht van Nederland of andere Europese landen. Het zijn bij de (voormalige) amv's in dit rapport vooral de *push*-factoren die er voor hebben gezorgd dat zij zijn 'weggegaan'. *Pull*-factoren, zoals familie of betere omstandigheden in andere landen, die er voor zorgen dat migranten 'ergens naar toe gaan', zijn bij de (voormalige) amv's minder van belang. De migratiemotieven van de (voormalige) amv's kunnen gerelateerd worden aan veranderingen op het op het macroniveau (oorlog, politieke instabiliteit, religieuze conflicten, economische veranderingen) en op veranderingen op het mesoniveau van de uitgebreide familie of de directe omgeving van de jongere. In het laatste geval motiveren respondenten hun komst door te wijzen op het overlijden van hun ouders, gewelddadige conflicten binnen de uitgebreide familie of juist op de context van 'familiehereniging' over internationale grenzen. De 'uitgebreide familie' speelt een rol als initiator van het vertrek als de omstandigheden daar aanleiding toe geven, bijvoorbeeld bij religieuze, politieke of familiale conflicten. Ook heeft een klein aantal (voormalige) amv's zich vanuit het herkomstland met andere familieleden in Nederland herenigd. In het laatste geval heeft de familie die zich al eerder in het westen had gevestigd een duidelijke aantrekkingskracht op de jongeren. Economische motieven spelen ook bij de asielzoekers een rol, maar komen naar verhouding minder voor dan bij de (voormalige) amv's die geen asiel hebben aangevraagd.

Om te kunnen onderscheiden hoe de (voormalige) amv's naar Nederland zijn gekomen, hebben we gebruik gemaakt van drie migratiepatronen die zich onderscheiden in het dominante achterliggende ondersteunende netwerk (familie, mensensmokkel, 'zelfstandig'). Veruit het grootste aantal (voormalige) amv's (n=81) stelt met hulp van mensensmokkelaars naar Nederland te zijn gekomen. Slechts een klein aantal jongeren vertelt onder regie van de familie (n=11) of op eigen gelegenheid (n=10) naar Nederland te zijn gereisd. Bij het dominante patroon waarbij de amv's voor hun komst volledig afhankelijk zijn van mensensmokkelaars, betalen de gesmokkelden of hun familie in het herkomstland geld om de reis te realiseren. Kenmerkend voor de jongeren die onder regie van smokkelaars zijn gekomen, is dat zij na aankomst op zichzelf zijn aangewezen. De mensensmokkelaars onderhouden na aankomst geen contact met de gesmokkelden en bieden hen ook geen verdere ondersteuning. Tegen betaling ondersteunen de smokkelaars uitsluitend de reis van A naar B om na aankomst hun bemoeienissen onmiddellijk te beëindigen of om de jongeren bij de politie af te zetten. Deze jongeren hebben veelal geen familieleden of vrienden in het land waar ze arriveren en moeten hun netwerk opnieuw opbouwen. Het zijn ook vaak familieleden in het herkomstland die de smokkelaars weten te vinden en afhankelijk van de mogelijkheden van de smokkelaar de reis naar een specifiek Europees land financieren. Deze jongeren vliegen vaak direct vanuit het herkomstland of een buurland naar het land van bestemming.

De elf minderjarige vreemdelingen die onder regie van de familie hebben gereisd, onderscheiden zich in hun migratiepatroon van de andere jongeren in de omstandigheid dat zij na aankomst in het land van bestemming door familieleden of vrienden worden opgevangen. Deze jongeren reizen van familie in het herkomstland naar familie in het bestemmingsland. Om deze reis te realiseren, huren familieleden van de minderjarige vreemdelingen de diensten van smokkelaars in om de overkomst te realiseren. Soms leveren deze mensensmokkelaars uitsluitend de (vervalste) reisdocumenten of visa, maar ook komt het voor dat ze de volledige reis als begeleider meereizen. De regie blijft echter bij de familie aangezien de jongeren na aankomst door andere familieleden opgevangen en verder geholpen worden.

De tien minderjarige vreemdelingen die zelfstandig hebben gereisd, verplaatsen zich daarentegen vaak van land naar land waarbij ze zwart reisden en/of gebruik maakten van lokaal vervoer en lokale smokkelaars. Vaak betrof het hier relatief korte en belangrijke passages waar de smokkelaars een rol spelen, bijvoorbeeld om een grens te passeren of om van het ene continent naar het andere continent te kunnen komen. Soms bleven zij gedurende enige tijd in een land om bijvoorbeeld geld te verdienen voor de vervolgreis. Deze jongeren hadden voorafgaand aan hun vertrek veelal geen concreet bestemmingsland in gedachten, maar wilden naar Europa of het Westen en hun uiteindelijke bestemming werd vooral bepaald door de contacten en ideeën die zij onderweg opdeden.

Hoe voorzien illegaal verblijvende (voormalige) amv's in hun levensonderhoud en huisvesting?

In retrospectief is de rechtmatige verblijfsperiode voor de (voormalige) amv's een belangrijke periode. Tijdens het rechtmatige verblijf in de opvang creëren de (voormalige) amv's nieuwe en uiteenlopende sociale contacten in Nederland, die zij later tijdens hun onrechtmatige verblijf gebruiken om op verschillende terreinen ondersteuning te verkrijgen. Bovendien vergaren de jongeren tijdens hun rechtmatige periode kennis over Nederland, de regels en gebruiken die hen later ook van pas komen. Voor het merendeel van de (voormalige) amv's kwam rond hun achttiende verjaardag – en bij sommige personen al enige tijd daarvoor – een einde aan de bescherming en zekerheid van de opvang en moesten zij noodgedwongen op eigen benen staan. Het sterk gestructureerde leven dat deze jongeren tot hun achttiende hadden, in het bijzonder op het gebied van huisvesting, zorg en inkomen, viel weg. Het overgrote deel van de respondenten is op de een of andere wijze met onbekende bestemming (MOB) gegaan. Veruit de grootste groep MOB bestaat uit (voormalige) amv's die rond hun achttiende verjaardag uit de opvang verdwenen nadat ze bericht hadden gekregen dat hun amv-vergunning niet meer verlengd zou worden en de voorzieningen zouden worden stopgezet. In de tweede plaats zien we een kleine groep (voormalige) amv's die al op minderjarige leeftijd de uitkomst van hun asielaanvraag niet wil afwachten en verdwijnt. In de derde plaats zijn enkele respondenten vanuit vreemdelingenbewaring op straat gezet en met onbekende bestemming vertrokken.

De constructie van een nieuw sociaal netwerk

De (voormalige) amv's zijn niet ingebed in een ondersteunend (etnisch of familiaal) netwerk waar zij op terug kunnen vallen, maar zij creëren tijdens de asielprocedure en de daaropvolgende periode een nieuw sociaal netwerk. Deze sociale netwerken zijn heterogeen naar etniciteit en administratieve status en bescheiden in omvang. Een belangrijk deel van de contacten van de jongeren wordt gevormd door (voormalige) amv's die ook onrechtmatig verblijven en/of (voormalige) amv's die hun verblijfspositie recentelijk hebben weten te formaliseren. In beide gevallen betreft het personen die in een vergelijkbare sociaaleconomische positie verkeren en betrekkelijk weinig mogelijkheden hebben tot het bieden van ondersteuning aan de jongeren. Daarnaast bestaat een deel van het sociale netwerk uit autochtone Nederlanders, waaronder professionals en leeftijdsgenoten, die de jongeren hebben leren kennen tijdens het onderwijs en in hun vrije tijd.

Werk en inkomsten

Aangezien de meerderheid van de respondenten ten tijde van de dataverzameling geen rechtmatige verblijfsstatus heeft, betekent dit dat zij onder normale omstandigheden is uitgesloten van formele loonarbeid of zelfstandig ondernemerschap en de verzorgingseconomie. Tevens komt in dit onderzoek naar voren dat slechts een derde van de (voormalige) amv's (incidenteel) zwart werkt. Waar in eerder onderzoek naar illegale vreemdelingen de schaarste aan arbeid ten grondslag lag aan hun non-participatie, speelt dit bij de jongeren uit de onderzoeksgroep minder mee. Werken impliceert een grotere kans op aanhouding en deze angst om tijdens het werk aangehouden te worden (waardoor een geslaagde verblijfsprocedure in het gedrang komt) is van grotere invloed op de keuze om wel of niet (zwart) te gaan werken. De sectoren waarin de jongeren zwart werk verrichten, lopen uiteen van de schoonmaak en de bouw tot de horeca en de persoonlijke dienstverlening. Het werk kenmerkt zich door onzekere arbeidstijden: er zijn vaak weinig uren beschikbaar en het werk vindt veelal op oproepbasis plaats. Het loon is karig en slechts weinig jongeren kunnen het zich permitteren om uitsluitend van het salaris uit het zwarte werk te leven.

Criminaliteit

Voorts blijkt dat veruit de grootste groep (voormalige) amv's zich niet met criminaliteit inlaat. Wanneer dat wel het geval was, ging het om zaken die zich in het verleden afspeelden. Twaalf respondenten vertelden dat ze in het verleden betrokken waren bij criminele activiteiten in Nederland, zoals geweld (tijdens de asielprocedure of in de formele opvang), drugs, vermogensdelicten (diefstal en heling) en fraude met documenten. Deze activiteiten werden vooral gepleegd tijdens de rechtmatige (minderjarige) periode, of net na het onrechtmatig worden en hadden als doel het voorzien in eigen levensonderhoud. De meerderheid van de respondenten geeft aan dat zij zich bewust verre houden van criminele activiteiten met het oog op de mogelijkheden voor een rechtmatig verblijf in de toe-

komst. De (voormalige) amv's die dankzij valse documenten Nederland zijn binnengekomen of wit kunnen werken en de jongeren die gebruik maken van andermans identiteitspapieren, bijvoorbeeld om te werken, hebben in deze gevallen een andere perceptie op juridische kwalificaties als fraude en criminaliteit. Het zijn wat hen betreft handelingen die onlosmakelijk verbonden zijn met irreguliere migratie en illegaal verblijf en niet met criminaliteit.

Huisvesting

Het merendeel van de jongeren heeft een korte of langere periode op straat doorgebracht. Vooral de eerste periode na de beëindiging van de formele opvang of op het moment dat de (voormalige) amv's met onbekende bestemming uit de opvang verdwijnen, blijkt de periode te zijn waarin de jongeren op straat zwerfen. Pas na verloop van tijd vinden deze jongeren op basis van nieuw opgedane contacten geschiktere vormen van huisvesting. De meerderheid van de respondenten maakt gratis gebruik van een woonruimte. De keerzijde van deze gratis inwoning is de schaamte waar veel respondenten mee worstelen. Deze schaamte leidt er in een enkel geval zelfs toe dat (voormalige) amv's liever de nacht buiten doorbrengen dan een beroep te doen op vrienden. Vaker proberen de (voormalige) amv's hun schaamte te compenseren door beloftes te doen over terugbetaling zodra ze over een verblijfsstatus en over geld beschikken. Daarnaast hebben we ook enkele gevallen van machtsmisbruik beschreven die verweven zijn met gratis of goedkope huisvesting en met de onrechtmatige positie van de (voormalige) amv's. In ruil voor huisvesting of onder dreiging met aangifte van illegaal verblijf, verwachten sommige huiseigenaren of hoofdbewoners dat de (voormalige) amv's bepaalde werkzaamheden verrichten, intieme relaties aangaan of seksuele diensten leveren.

Ondersteuning vanuit het sociale netwerk: particuliere hulporganisaties en vrienden

De (voormalige) amv's worden in hun levensonderhoud en huisvesting vooral ondersteund door vrienden en particuliere hulporganisaties. Het is dankzij deze ondersteuning dat de jongeren hun verblijf in Nederland kunnen continueren en niet op straat belanden. Particuliere hulporganisaties spelen hierbij een prominente rol. Uit het onderzoek blijkt dat de rol die Nidos innam in het leven van de amv's vóór hun achttiende levensjaar, na hun achttiende ten dele wordt overgenomen door de particuliere hulporganisaties.

De steun die de respondenten ontvangen van vrienden en van particuliere hulporganisaties is echter niet vrijblijvend. Het aannemen van cliënten door particuliere hulporganisaties, inclusief de bijbehorende praktische en financiële ondersteuning, is gebonden aan criteria. Hulporganisaties bekijken onder meer of de (voormalige) amv zicht heeft op een toekomstig regulier verblijf in Nederland. Indien er geen perspectief is op verblijf, hanteren de meeste organisaties een perspectief op terugkeer naar het land van herkomst en verwachten zij dat de vreemdeling met International Organization for Migration (IOM) samenwerkt om deze terugkeer vorm te geven. De beoordeling of er sprake is van (juridisch)

perspectief op verblijf gebeurt soms, vooral bij de meer professioneel ingerichte hulporganisaties, op basis van een consequente systematiek, bijvoorbeeld aan de hand van een vluchtverhaalanalyse. Soms spelen ook andere niet-juridische factoren een rol en krijgt de jongere ondersteuning vanuit de persoonlijke betrokkenheid van een hulpverlener. Een ander criterium dat hulporganisaties hanteren is dat ze in principe alleen cliënten uit de eigen gemeente of regio aannemen. Ten slotte wordt er bij sommige particuliere hulporganisaties een tegenprestatie van de jongere geëist, bijvoorbeeld in de vorm van ‘vrijwilligerswerk’.

Een noodlijdende groep?

De bevindingen in dit onderzoek laten zien dat de leefomstandigheden waaronder de voormalige amv's in Nederland verblijven naar Nederlandse maatstaven als ronduit slecht te kwalificeren zijn. De voormalige amv's hebben moeite om onderdak te vinden en te houden en zijn in grote mate afhankelijk van de minimale (financiële) ondersteuning van particuliere hulporganisaties en vrienden. Deze jongeren zijn weliswaar in staat om met deze minimale inkomsten op een basale manier in hun levensonderhoud te voorzien, maar het is geen vanzelfsprekendheid. Ze hebben recht op medische hulp en maken ook gebruik van de gezondheidszorg. Desalniettemin weet niet iedereen de weg naar medische zorg te vinden en geven veel voormalige amv's aan met psychische problemen te kampen. Het perspectief dat deze (voormalige) amv's hebben, is problematisch. Ze hebben onder bepaalde omstandigheden recht op onderwijs, maar kunnen hier om verschillende redenen niet altijd gebruik van maken. Deze onrechtmatig verblijvende jongeren hebben geen mogelijkheden om zich in hun vrije tijd via onderwijs en arbeid volwaardig te ontwikkelen. Ze richten zich op een rechtmatig verblijf in Nederland en proberen uit handen van de politie te blijven uit angst voor uitzetting. Deze selectieve groep onrechtmatig verblijvende jongeren leiden daarmee een leven dat ver staat van het relatief onbezorgde leven van ‘de doorsnee Nederlandse jongeren’ die bij hun ouders wonen, naar school gaan, baantjes hebben, geld verdienen en ook kunnen uitgeven aan allerlei consumptiegoederen.

Slachtoffers van mensenhandel in de seksindustrie?

De zorgen vanuit de politiek over de kwetsbare (voormalige) amv's die vanuit de opvang of tijdens het onrechtmatige verblijf door mensenhandelaren in Nederland in de prostitutie worden uitgebuit, kunnen op basis van ons onderzoek niet worden bevestigd. Tijdens onze uitgebreide zoektocht naar onrechtmatig verblijvende (voormalige) amv's hebben we met twee slachtoffers van mensenhandel in de seksindustrie kunnen spreken. Dit betekent uiteraard niet dat er onder de (voormalige) amv's geen slachtoffers van mensenhandel in de gedwongen prostitutie zijn, maar wel dat naar alle waarschijnlijkheid dit fenomeen minder omvangrijk is dan in de politiek en in de media wordt verondersteld. Als (voormalige) amv's tijdens het onrechtmatige verblijf op grote schaal gedwon-

gen zouden worden in de seksindustrie te werken, dan hadden we op basis van onze brede methodologische aanpak meer slachtoffers van uitbuiting in de gedwongen prostitutie moeten vinden en hadden we bovendien meer verhalen van jongeren hierover moeten horen.

Slachtoffers van ‘overige uitbuiting’ binnen mensenhandel?

Sinds 2005 omvat de juridische definitie van mensenhandel ook slavernij en met slavernij of dienstbaarheid vergelijkbare praktijken en tevens gedwongen of verplichte arbeid of diensten, ook samengevat onder de term ‘overige uitbuiting’ (artikel 273f Sr, lid 2). Daar waar de overheid vreest voor uitbuiting in de seksindustrie, laat het onderzoek zien dat de (voormalige) amv’s grotere risico’s lopen om uitgebuit te worden in op het terrein van huisvesting en werk.

Tijdens de interviews met de (voormalige) amv’s zijn we regelmatig geconfronteerd met verhalen over misstanden op de terreinen van werk en huisvesting. In ruil voor gratis of goedkope huisvesting – en soms onder de dreiging van aangifte van illegaal verblijf – verwachten sommige huiseigenaren of verhuurders dat de (voormalige) amv’s arbeid verrichten, intieme relaties aangaan of seksuele diensten leveren. Op het terrein van zwart werk vertellen de jongeren over de slechte arbeidsomstandigheden waar ze als gevolg van hun onrechtmatige status mee geconfronteerd worden en die voor hen zelfs aanleiding kunnen vormen om met het werk te stoppen. Andere jongeren zien hun kwetsbare positie op de arbeidsmarkt en de slechte bijbehorende werkomstandigheden als een logisch – bijna vanzelfsprekend – gevolg van hun onrechtmatige status. Zij zijn ervan overtuigd dat zij aan deze omstandigheden niets kunnen veranderen en dat ze die moeten accepteren of moeten stoppen met het werk.

De (voormalige) amv’s die (wel eens) zwart werken, hebben vrijwel altijd zelf de stap naar de werkgever gezet. Deze omstandigheid is echter minder relevant dan de wetenschap dat de tewerksteller zich bewust moet zijn geweest van de feitelijke omstandigheden van de betrokkene waaruit het overwicht voortvloeit. De noodzaak om inkomsten uit arbeid te genereren of om huisvesting te vinden, kan onder de (voormalige) amv’s zo groot zijn dat zij slechte omstandigheden gemakkelijker zullen accepteren. In lijn met de argumentatie van Lestrade en Ten Kate (2009) menen wij dat – afhankelijk van de verdere specifieke omstandigheden – deze noodzaak om te werken onder slechte omstandigheden de vrije wil beperkt en het inderdaad mogelijk is te spreken van gedwongen arbeid. Er is ons hierbij niet gebleken dat er sprake was van dwang door middel van fysiek geweld. Wel kunnen we constateren dat er soms sprake is van indirecte dwang, waarbij gedacht kan worden aan de druk die werkgevers creëren door te dreigen met (gedeeltelijke) inhouding van het salaris, het beëindigen van huisvesting of het doen van een aangifte van onrechtmatig verblijf. Ook zullen de (voormalige) amv’s, vanuit de angst aangehouden te worden, minder snel dan gebruikelijk aangifte van uitbuiting tegen een werkgever doen. De kwetsbaarheid van (voormalige) amv’s komt daarmee vooral tot uitdrukking in verregaande afhankelijk-

heidsrelaties en situaties van uitbuiting op onderbelichte terreinen van huisvesting en arbeid buiten de seksindustrie.

De (voormalige) amv's kunnen niet uitsluitend als machteloze slachtoffers van uitbuiting en 'moderne slavernij' getypeerd worden. Er zijn ten minste twee factoren die deze afhankelijkheid van werkgevers en huurbazen tegengaan en uitbuiting belemmeren. In de eerste plaats ontvangen de meeste (voormalige) amv's emotionele en financiële steun van particuliere hulporganisaties en is het merendeel van de jongeren dus niet (volledig) afhankelijk van zwart werk. In de tweede plaats zorgt de sterke oriëntatie op een rechtmatig verblijf in Nederland er onder de (voormalige) amv's voor dat zij uit angst voor de risico's op aanhouding tijdens het werk genoeg nemen met de (beperkte) steun van vrienden en hulporganisaties. De particuliere hulporganisaties en de focus van de jongeren vormen daarmee een buffer tegen uitbuiting. Ook hier zit echter een keerzijde aan. Vrienden en kennissen profiteren soms op hun manier van de diensten van de (voormalige) amv's, bijvoorbeeld op het gebied van arbeid. De ongelijkwaardige uitwisseling van arbeid tegen geld, goederen of diensten geleverd door vrienden, landgenoten en particuliere hulporganisaties kan in bepaalde situaties zorgen voor vormen van meervoudige afhankelijkheid, waarbij de jongere voor bijvoorbeeld huisvesting, juridische steun en levensonderhoud afhankelijk is van één organisatie of van een partner of vriend. Afhankelijk van de omstandigheden waaronder deze afhankelijkheidsrelatie tussen de (voormalige) amv en de particuliere hulporganisatie vorm krijgt en alle goede bedoelingen ten spijt, ligt naar ons idee hier ook een risico op uitbuiting.

Welke contacten hebben illegaal verblijvende (voormalige) amv's met de overheid voor wat betreft gezondheidszorg, onderwijs en justitie?

De meeste (voormalige) amv's in dit onderzoek beschikken over relatief veel vrije tijd omdat ze veelal niet werken en geen opleiding volgen. De (voormalige) amv's gaan op verschillende manieren met deze vrije tijd om en dit komt tot uitdrukking in het onderscheid tussen twee (ideaaltypische) leefpatronen. In het eerste patroon leiden de (voormalige) amv's een 'teruggetrokken bestaan', wat zich uit in minimale sociale contacten, vooral met mensen die in een vergelijkbare kwetsbare positie als zijzelf verkeren. Verder ondernemen deze jongeren weinig activiteiten buiten de deur. Ze laten zich vooral leiden door de angst om aangehouden te worden en begeven zich daarom zo min mogelijk op straat. Het tweede patroon hebben we omschreven als een 'ondernemend bestaan'. Deze jongeren beschikken juist over een omvangrijk en heterogeen netwerk dat steun en hulp kan bieden. Deze jongeren ontplooiën juist veel activiteiten buiten de deur om de tijd door te komen en laten zich niet tegenhouden door de angst voor aanhouding. Sommigen verliezen daarbij de voorzichtigheid uit het oog of vergeten zelfs dat ze geen verblijfsstatus hebben. We hebben voorts gezien dat de jongeren diverse strategieën hanteren om zich in de openbare ruimte te bewegen en dat ze die soms ook inzetten om toegang te krijgen tot bepaalde voorzieningen. De (voormalige) amv's verzwijgen of benadrukken juist hun onrechtmatige

verblijfsstatus om vriendschappen in stand te houden of om ondersteuning door hulpinstanties te krijgen. (Voormalige) amv's nemen soms een legale status aan door strategisch gebruik te maken van eigen oude persoonsdocumenten of door persoonsdocumenten van anderen te gebruiken, al dan niet tegen betaling. Daarnaast reduceren (voormalige) amv's het risico om aangehouden te worden door zich aan de geldende regels in de openbare ruimte te houden. Tegelijkertijd constateerden we ook dat met name de (voormalige) amv's die vallen binnen het ondernemende leefpatroon, deze strategieën – en hun onrechtmatige verblijfsstatus – soms eenvoudigweg vergeten en als gevolg van een zekere overmoed uiteindelijk aangehouden worden.

Eén van de terreinen waarop de (voormalige) amv's sommige van de hierboven beschreven strategieën gebruiken, is dat van de gezondheidszorg. We zien dat de jongeren in belangrijke mate gratis toegang tot de medische zorg weten te realiseren met behulp van hun sociale contacten, in het bijzonder via de particuliere hulporganisaties. Een beduidend kleiner deel van de jongeren legt op eigen houtje contact met zorgverleners en betaalt hier direct voor. Een deel van de respondenten maakt geen gebruik van medische zorg. Zij hebben dit niet nodig of beschikken niet over de kennis en de juiste contacten om bij de artsen terecht te komen.

Het grootste probleem waar de jongeren tijdens hun opleiding tegenaan liepen – naast de Nederlandse taal – betrof de moeilijkheid om de opleiding te kunnen afronden. Dit hing in de meerderheid van de gevallen samen met het meerderjarig worden, als gevolg waarvan de (financiële) steun van Nidos beëindigd werd en de respondent de opleiding niet meer kon betalen of door het opleidingsinstituut geweigerd werd vanwege het onrechtmatige verblijf. Ook stages vormden vaak, om dezelfde redenen in combinatie met het ontbreken van een werkvergunning, een struikelblok waardoor sommige jongeren hun opleiding niet hebben kunnen afsluiten met een diploma of certificaat.

Het ontbreekt de (voormalige) amv's veelal aan kennis over hun eigen rechten op bijvoorbeeld het gebied van medische zorg en onderwijs. De jongeren leren hun rechten vooral van hulpverleners, maar ook die weten niet altijd even precies waar de onrechtmatig verblijvende jongeren recht op hebben en/of kunnen dit moeilijk overbrengen. De onwetendheid van de jongeren wordt verder gevoed door situaties die zich voordoen in de directe omgeving van de jongeren, waarbij bekenden in een vergelijkbare administratieve positie geen steun ontvangen of bijvoorbeeld moeten betalen voor medicijnen.

Ruim de helft van de (voormalige) amv's in dit onderzoek is ooit aangehouden door de politie, meestal vanwege illegaal verblijf. De meeste aanhoudingen vonden plaats op momenten dat de jongeren aan het reizen waren, bijvoorbeeld tijdens een controle aan de grens. Een meerderheid van hen heeft een periode in vreemdelingenbewaring doorgebracht. (Voormalige) amv's, die in vreemdelingenbewaring zitten of in het verleden hebben gezeten, zijn hierover vol onbegrip. Zij vinden de bewaring onrechtvaardig en trekken voortdurend de vergelijking met detentie en de gevangenis. Zij stellen niet betrokken geweest te zijn bij criminele activiteiten en slechts voor illegaal verblijf vast te zitten. Andere fac-

toren die hieraan bijdragen zijn de onzekerheid over de duur van het verblijf in vreemdelingenbewaring, de onzekerheid over de afloop van de bewaring (uitzetting naar het land van herkomst dan wel terug op straat), de taal- en culturele verschillen tussen de jongeren onderling en in relatie tot de medewerkers. De reden van opheffing van de vreemdelingenbewaring is voor de meeste respondenten onduidelijk. De meerderheid van de jongeren vertelt dat ze op een dag mochten vertrekken met een ontslagbrief en de mededeling dat ze binnen een bepaalde periode (24 of 48 uur) Nederland zelfstandig dienden te verlaten. Deze onduidelijkheid over de opheffing zorgde voor gevoelens van ongelooft en verbijstering wanneer de jongeren eenmaal weer op straat stonden.

Hoe en waar zien illegaal verblijvende (voormalige) amv's hun verblijf in de toekomst en welke factoren spelen hierbij een rol?

De beslissing om in Nederland te blijven is de uitkomst van een serie afwegingen die gerelateerd zijn aan de omstandigheden in Nederland en aan de omstandigheden in het land van herkomst. Uiteindelijk kiezen deze jongeren de onzekerheid van het onrechtmatige verblijf in Nederland boven de nog grotere onzekerheid van een verblijf elders of in het land van herkomst. Doormigreren is voor de meeste (voormalige) amv's geen reële optie. De kennis over Nederland en de contacten die zij hier hebben opgebouwd zijn te waardevol om in te ruilen tegen de onzekerheid van een nieuw land waar zij geen vrienden hebben en de situatie niet kennen. Terug naar het land van herkomst is evenmin een reële optie voor de (voormalige) amv's. De argumenten die zij hiervoor hebben gebruikt, liggen in lijn met de argumenten om te blijven of om niet door te migreren. De respondenten in Sierra Leone bieden relevante inzichten in de omstandigheden na terugkeer. De respondenten die zelfstandig zijn teruggekeerd hebben tijd gehad om zich voor te bereiden op de feitelijke terugkeer, hebben veelal geld gespaard of een toelage via IOM ontvangen. De jongeren die zijn uitgezet en noodgedwongen zonder geld, contacten en voorbereiding moesten terugkeren hebben daarmee in het begin een achterstand ten opzichte van de jongeren die zelfstandig zijn teruggekeerd.

Eenmaal terug in Sierra Leone vervalt voor de meeste jongeren het initiële verschil tussen zelfstandig dan wel gedwongen terugkeer en worden ze geconfronteerd met overeenkomstige problemen. De jongeren zijn na een jarenlang verblijf in Nederland het leven in hun vaderland ontwend en zijn hun geld al snel kwijt aan alledaagse noodzakelijke voorzieningen als huisvesting en eten of medische zorg voor een familielid. Contacten met achtergebleven familieleden verlopen na terugkeer moeizaam. Dit heeft enerzijds te maken met het gegeven dat de betrokkenen door de lange afwezigheid uit elkaar zijn gegroeid. Anderzijds koesteren familieleden en vrienden hoge verwachtingen van de teruggekeerde jongeren. Familieleden hebben vaak financieel geïnvesteerd in het vertrek van de jongeren en verwachten op hun beurt (financiële) steun en welvaart terug. Naast de hoge verwachtingen heerst er ook wantrouwen ten opzichte van de jongeren. De familie kan en wil vaak niet begrijpen dat iemand die in Europa

JONG EN ILLEGAAL IN NEDERLAND

heeft gewoond, zonder iets is teruggekomen. Deze emoties van wantrouwen en teleurstelling leiden er meestal toe dat de familieleden de teruggekeerde jongeren niet willen ondersteunen in termen van huisvesting of voedsel. De contacten die de respondenten denken te hebben na hun terugkeer blijken dus in de meerderheid van de gevallen feitelijk geen ondersteuning te bieden.

Hoofdstuk 1 Jong en illegaal in Nederland

1.1. Achtergrond en aanleiding van het onderzoek

Nederland kent sinds 1992 een speciaal beleid voor alleenstaande minderjarige asielzoekers (ama). De achtergrond van het onderhavige onderzoek naar de situatie van (voormalige) alleenstaande minderjarige vreemdelingen¹ (amv's) in Nederland ligt besloten in de veranderingen die in dit amv-beleid vanaf 2001 hebben plaatsgevonden en een voorlopig einde vinden in de recente voorgenomen herijking.² Mede om de sterke stijging van het aantal alleenstaande minderjarige asielzoekers terug te dringen, werden in de zogenaamde 'ama-beleidsbrief' van 1 mei 2001 (*Kamerstukken II* 2000/01, 27 062, nr. 14) het nieuwe toelatingsbeleid en het opvang- en terugkeerbeleid van amv's uiteengezet. In deze beleidsbrief werden onder meer maatregelen aangekondigd gericht op de preventie van en het tegengaan van mensensmokkel en mensenhandel. Daarnaast werd het toelatingsbeleid voor amv's gewijzigd, de zelfstandige terugkeer van afgewezen amv's bevorderd, en een nieuw model van opvang aangekondigd (ACVZ 2003: 58; Kromhout en Leijstra 2006: 13-18).

Een belangrijk uitgangspunt in het huidige amv-beleid is dat amv's van wie de asielaanvraag is afgewezen, voor hun achttiende – en desnoods daarna – terug moeten keren naar het herkomstland. Eenmaal meerderjarig “is het normale terugkeerbeleid van toepassing en worden de opvangvoorzieningen beëindigd. Betrokkene is zelfstandig verantwoordelijk voor het regelen van zijn vertrek en kan daarbij desgewenst worden ondersteund door het IOM” (*Kamerstukken II* 2000/01, 27 062, nr. 14, p. 18). Met het beëindigen van het rechtmatig verblijf bij het meerderjarig worden van de in de asielprocedure afgewezen amv werd vanaf 2005 ook de verstrekking van leefgeldten aan de afgewezen alleenstaande minderjarige asielzoeker beëindigd.

Over deze veranderingen is er regelmatig debat in de Tweede Kamer betreffende de effecten van deze beleidswijzigingen op de positie van (voormalige) amv's. Debat dat in belangrijke mate is ingegeven door het grote aantal amv's dat tijdens of na de asielprocedure of met het meerderjarig worden met onbekende bestemming verdwijnt en waarover verschillende verhalen de ronde doen. Daar waar het centrale uitgangspunt terugkeer naar het land van herkomst is, bleek al snel dat een groot deel van de afgewezen amv's met onbekende bestemming verdween. Zo laten cijfers van het aantal amv's tot achttien jaar over de periode 2000-2005 zien dat veruit het belangrijkste type vertrek als “met on-

¹ Het betreft minderjarige vreemdelingen die zonder meerderjarige ouder(s) of met een reeds in het buitenland toegewezen voogd Nederland inreizen (Vc 2000B, 14, 2.2.2.). Amv's die in Nederland asiel aanvragen, worden vaak aangeduid als alleenstaande minderjarige asielzoekers (ama's).

² Deze herijking van het amv-beleid zou naar verwachting in mei 2009 ingediend worden (*Kamerstukken II* 2008/2009, 31 700 VI, nr. 86) en is uiteindelijk op 11 december 2009 aan de Tweede Kamer aangeboden (*Kamerstukken II* 2009/2010, 27 062, nr. 64).

bekende bestemming” wordt geclassificeerd. In 2005 blijkt 84,3% van de amv’s (n=382) met onbekende bestemming vertrokken te zijn (Kromhout en Leijstra 2006: 37). Bijna de helft van deze jongeren is tijdens de asielprocedure MOB gegaan en honderd jongeren hebben hun woonruimte in of na de vertrektermijn van een maand MOB verlaten (*ibid.*: 36-37). Uit wetenschappelijk onderzoek door Olde Monnikhof en Van den Tillaart (2003: 14-15) naar amv’s blijkt dat 5% volledig uit zicht van de voogd is geraakt.³

Illustratief voor de inhoud van de politieke discussies over de effecten van deze beleidswijzigingen is het debat in de Tweede Kamer dat op 12 april 2007 naar aanleiding van een algemeen overleg op 4 april 2007 over vreemdelingen en het asielbeleid werd gevoerd (*Aanhangsel Handelingen II* 2006/07, nr. 61, p. 3422-3426). De oppositie stelde vragen over de consequenties van het beëindigen van de leefgelden bij het meerderjarig worden van de amv. Er was veel aandacht in de discussie voor de lange termijn waarin amv’s onzeker zijn over hun toekomstperspectief. Andere vragen gingen over de effecten van langdurig onrechtmatig verblijf op die jongeren die meewerken aan terugkeer, maar buiten hun schuld om niet terug kunnen door tegenwerkende ambassades (het zogenaamde buitenschuld criterium). Ook werd er, vooruitlopend op de herijking van het amv-beleid, gesproken over een plan van aanpak voor de (voormalige) amv’s die in Nederland verblijven en in een noodlijdende situatie verkeren. Tijdens dit debat spraken verschillende leden van de Tweede Kamer hun zorgen uit over de amv’s die door mensenhandelaren naar Nederland worden gestuurd ofwel in Nederland door mensenhandelaren worden geronseld voor de prostitutie (*Aanhangsel Handelingen II* 2006/07, nr. 61, p. 3422-3426). Ook de verdwijning van jongens en meisjes uit de opvang geeft aanleiding tot kamerdiscussies. De PvdA-kamerleden Spekman en Arib stelden vragen over de verdwijning van 140 Nigeriaanse meisjes uit Nederlandse opvangcentra in de periode 2006-2007 (*Aanhangsel Handelingen II* 2007/08, nr. 1778). Uiteindelijk vindt de politie elf van deze meisjes terug waaronder iemand die in Italië in de prostitutie tewerk is gesteld (*De Volkskrant*, 29-01-2008). Verdwijningen als deze en meer in het algemeen het grote aantal jonge asielzoekers dat met onbekende bestemming verdwijnt, roept de vraag op wat er met deze ‘verdwenen’ jongeren is gebeurd. Zijn zij slachtoffer van criminaliteit en uitbuiting, verkiezen zij de illegaliteit boven terugkeer naar het herkomstland of maken zij slechts gebruik van de mogelijkheden in het bestaand beleid om zich in Europa te vestigen?

Het beschikbare wetenschappelijke onderzoek geeft geen uitsluitsel over wat er nu feitelijk gebeurt met de jongeren die MOB gaan. Wel stelt dit onderzoek met enige regelmaat dat de jongeren die uit de asielprocedure met onbekende bestemming verdwijnen een kwetsbare groep vormen. Zo beschrijven Kromhout, Wubs en Beenackers (2008) dat de amv’s een risicogroep voor uitbuiting

³ De onderzoekers hebben een steekproef getrokken over alle 12.606 bij Nidos geregistreerde en onder voogdij staande ama’s. Dit resulteerde in een onderzoeksgroep van 2.926 ama’s over 808 Nidos-voogden. Deze 808 voogden kregen voor elke ama een vragenlijst toegestuurd waarvan er uiteindelijk 2.124 werden geretourneerd. Van dit laatste aantal bleek 5% met onbekende bestemming vertrokken te zijn (Olde Monnikhof en Van den Tillaart 2003: 14).

in de prostitutie vormen en onderschrijven zij het vermoeden dat sommige verdwenen amv's in de prostitutie zijn beland. Ze schrijven – op basis van ander onderzoek – dat zowel Nigeriaanse als Chinese meisjes vanuit opvangcentra zijn verdwenen en uiteindelijk in de prostitutie teruggevonden werden in landen als Nederland maar ook andere Europese – of transitlanden (2008: 39-40). De vraag in hoeverre dit op meer verdwenen (ex)amv's van toepassing is, kunnen zij op basis van het bestaande onderzoek echter evenmin beantwoorden.

Op 13 juli 2007 schrijft de staatssecretaris van Justitie een brief aan de Tweede Kamer waarin ze onder meer een breed kwalitatief onderzoek naar illegaliteit toezegt en daarbinnen aandacht vraagt voor bijzondere groepen zoals minderjarigen die zich illegaal in gemeenten ophouden en alleenstaande minderjarige vreemdelingen en hun specifieke problematiek. Dit toegezegde kwalitatieve onderzoek zou in eerste instantie een inventarisatie en analyse van beschikbaar wetenschappelijk onderzoek moeten behelzen. Aansluitend op deze literatuurstudie, zo kondigt de staatssecretaris aan, zal er veldonderzoek starten dat zich zal richten op de lacunes in de informatie over illegaliteit (*Kamerstukken II* 2006/07, 19 637, nr. 1167).

Deze toezegging voor kwalitatief wetenschappelijk onderzoek resulteerde in de literatuurstudie *Illegaal verblijf in Nederland* (Kromhout et al. 2008). De auteurs verzamelden voor deze studie geen nieuwe data, maar analyseerden beschikbare wetenschappelijke onderzoeken naar (ir)reguliere migratieprocessen en het verblijf van illegale vreemdelingen in Nederland. Zij concluderen hierbij dat het op basis van de beschikbare literatuur onmogelijk is om bijzondere aandacht te besteden aan de positie van illegale minderjarigen dan wel (voormalige) amv's. Eén van de lacunes in de wetenschappelijke kennis over illegaliteit, zo constateren zij, betreft de illegaal verblijvende (voormalige) amv's. "Voor zover wij weten is naar hun leefomstandigheden nog geen wetenschappelijk onderzoek gedaan. Aanvullend veldonderzoek zal deze lacune moeten opvullen" (Kromhout et al. 2008: 11). Staatssecretaris Albayrak maakt op 28 juni 2008 haar bevindingen op het WODC-rapport openbaar en reageert op deze geconstateerde lacune met de opmerking dat ze de aanbeveling om aanvullend veldwerkonderzoek te doen onder deze groep van (illegaal) verblijvende (voormalige) amv's over zal nemen (*Kamerstukken II*, 2007/08, 19 637, nr. 1207). Dit rapport '*Jong en illegaal in Nederland*' is de uitkomst van deze aanbeveling over het veldonderzoek onder de (illegaal) verblijvende (voormalige) amv's.

1.2 De juridische en beleidsmatige context vanaf 2001

De eerste Vreemdelingenwet trad in 1965 in werking en werd gewijzigd door de Vreemdelingenwet 1994, die op haar beurt op 1 april 2001 vervangen werd door de Vreemdelingenwet 2000 (Van der Linden 2007: 13). Met ingang van april 2001 heeft er een aanscherping van het amv-beleid plaatsgevonden om de sterke stijging van de instroom van amv's in Nederland tegen te gaan (Kromhout et al

2006).⁴ Deze aanpassingen en aanvullingen in het amv-beleid richten zich allereerst op de preventie en het tegengaan van mensensmokkel en mensenhandel, in de tweede plaats zijn er veranderingen in het toelatingsbeleid en is er sprake van wijzigingen die gerelateerd zijn aan het terugkeerbeleid. Op 11 december 2009 heeft het amv-beleid met de voorgenomen herijking opnieuw een aantal fundamentele wijzigingen ondergaan (*Kamerstukken II*, 2009/10, 27 062, nr. 64).

Om de juridische en beleidsmatige context van de (voormalige) amv's die in dit rapport centraal staan te kunnen begrijpen is het van belang kennis te hebben van de asielprocedure voor amv's zoals die is vormgegeven onder de Vreemdelingenwet 2000. Het onderzoek richt zich op jongeren die zich na april 2001 onder de nieuwe Vreemdelingenwet 2000 in Nederland hebben gevestigd. Aangezien de dataverzameling voor de voorgenomen herijking van het amv-beleid op 11 december 2009 was afgerond, zijn deze mogelijke veranderingen in het amv-beleid interessant, maar niet van betekenis voor de duiding van de onderzoeksbevindingen in dit rapport. Onderstaande beschrijvingen van het beleid zijn dan ook – tenzij anders is aangegeven – primair gericht op het beleid zoals dat gold in de periode april 2001 tot december 2009; het beleid waar de (voormalige) amv's die in deze studie centraal staan, mee te maken hebben gehad.

In deze paragraaf zal aandacht besteed worden aan (1) de asielprocedure voor minderjarige vreemdelingen zoals die is vormgegeven na 1 april 2001 tot 11 december 2009, (2) de voogdij over minderjarigen, (3) de opvang van amv's in Nederland, en (4) het Besluit beëindiging regeling leefgeldten amv's. Ook (5) de belangrijkste voorgestelde veranderingen in het amv-beleid met de herijking van 11 december 2009 zullen kort besproken worden. Tot slot zal er ook aandacht worden besteed aan de positie van de alleenstaande minderjarige vreemdelingen zonder asielachtergrond die onrechtmatig in Nederland verblijven.

Het amv-beleid sinds april 2001 in vogelvlucht

De asielprocedure voor alleenstaande minderjarige vreemdelingen loopt grotendeels parallel met de asielprocedure voor volwassen vreemdelingen (Kuijer et al. 2005: 276). Amv's dienen zich na binnenkomst in Nederland binnen twee dagen (onverwijld) bij een aanmeldcentrum (AC) te melden om asiel aan te vragen. Minderjarigen van twaalf jaar en ouder kunnen zelfstandig een asielaanvraag indienen, jongeren onder de twaalf jaar dienen hun asielaanvraag door hun voogd of een zaakwaarnemer te laten indienen en te ondertekenen (in de praktijk vaak een medewerker van de landelijke voogdijinstelling Nidos⁵ of een familielid). Na de aanmelding vindt allereerst een beoordeling van de amv plaats op minderjarigheid en op zijn of haar identiteit. Hierna vindt in het aanmeldcentrum of in een Opvang Centrum binnen twee tot vier weken na binnenkomst in Nederland het eerste gehoor plaats (Cardol 2006: 34-38).⁶ Als er twijfel is over de minderjarigheid van de asielaanvrager kan er een leeftijdsonderzoek worden

⁴ Op 4 januari 2001 is er een Tussentijds Bericht Vreemdelingencirculaire en op 1 mei 2001 de Beleidsbrief van de toenmalige staatssecretaris van Justitie Kalsbeek verschenen.

⁵ Voorheen De Opbouw.

⁶ De volledige asielprocedure voor een amv is beschreven in C5/24 Vc2000.

verricht. Indien de asielzoeker weigert hieraan mee te werken, wordt aangenomen dat hij/zij meerderjarig is (Kuijer et al. 2005: 277).

Het eerste gehoor is gericht op “het vaststellen van de personalia, het land van herkomst, het laatste adres, de taal, bevolkingsgroep, de gezinssamenstelling en gezinsgeschiedenis [...] en de gevolgde reisroute” (*ibid.*: 39) en wie en met welke kosten de amv heeft geholpen. Er worden tijdens het eerste gehoor niet naar asielmotieven gevraagd. Kan de asielaanvraag binnen 48 proces-uren (in de praktijk vijf werkdagen) op verantwoorde en zorgvuldige wijze worden afgehandeld, dan zal het nader gehoor ook in het aanmeldcentrum plaatsvinden.⁷

Het nader gehoor dat volgt op het eerste gehoor, vindt, als niet wordt gekozen voor afhandeling binnen 48 proces-uren, “niet eerder plaats dan zes dagen nadat de minderjarige de aanvraag voor een verblijfsvergunning heeft ingediend” (Cardol 2006: 42). Er vindt vrijwel altijd een nader gehoor plaats.⁸ In het nader gehoor worden de beweegredenen om te vertrekken besproken en is er tijd om de eerdere bevindingen te bespreken. De mate van zelfstandigheid van de amv wordt bekeken en er vindt een beoordeling plaats over de vraag in hoeverre er adequate opvang in het land van herkomst is. Vervolgens wordt op basis van het verslag van het nader gehoor en de eerdere onderzoeken beslist: de aanvraag kan worden (1) verleend, (2) afgewezen of (3) uitgesteld omdat er nader onderzoek nodig is (C13/2-3 Vc 2000).

Als het asielverzoek wordt ingewilligd, krijgt de amv een verblijfsvergunning asiel voor bepaalde tijd en wordt Nidos op de hoogte gebracht en is de opvang gericht op integratie in de Nederlandse samenleving.

Als de staatssecretaris de aanvraag afwijst, maakt ze dit kenbaar via een voornemenprocedure en heeft de amv de mogelijkheid samen met een advocaat te reageren door een ‘zienswijze’ op te stellen. Als de procedure binnen het AC plaatsvindt, heeft de amv drie uur tijd om een dergelijke zienswijze op te stellen en buiten de AC-procedure bedraagt deze termijn vier weken.

Als het verzoek tot asiel niet wordt gehonoreerd, kan de amv (of zijn wettelijk vertegenwoordiger of gevolmachtigde) beroep instellen tegen de negatieve beslissing. Voor het instellen van beroep geldt – afhankelijk van de context waarbinnen de procedure loopt – een termijn van één (AC-procedure) tot vier weken (buiten de AC-procedure). Door het instellen van beroep worden de rechtsgevolgen van de beschikking opgeschort tenzij het een AC-beslissing of een herhaalde aanvraag betreft (Cardol 2006: 54-55).

Als het asielverzoek wordt afgewezen, beslist de staatssecretaris of de alleenstaande minderjarige in aanmerking komt voor een verblijfsvergunning regulier

⁷ Uit de bespreking van deze 48-uurs afhandeling door Cardol komt naar voren dat deze regeling omstreden is in termen van het op ‘verantwoorde en zorgvuldige wijze afhandelen’ en daarmee ook veel kritiek heeft gekregen, zeker daar waar het minderjarige vreemdelingen betreft (2006: 40-41). Zie ook het advies Kinderen en de asielpraktijk van de Advies Commissie voor Vreemdelingenzaken (2003: 15-16).

⁸ Bij herhaalde asielverzoeken zonder nieuwe feiten of omstandigheden heeft de overheid besloten om van de mogelijkheid van een nader gehoor af te zien (zie voor een motivering C13/7 Vc 2000).

voor bepaalde tijd onder de beperking ‘verblijf als alleenstaande minderjarige vreemdeling’. Een dergelijke verblijfsvergunning kan worden afgegeven als de minderjarige inderdaad minderjarig is, alleenstaand is, niet objectief zelfstandig is en er in het land van herkomst geen adequate opvang aanwezig is (Goos 2008: 20).⁹ Voldoet de amv aan deze voorwaarden dan krijgt hij deze verblijfsvergunning regulier en heeft hij daarmee ook recht op opvang tot de amv achttien jaar wordt en staat het verblijf in Nederland in het perspectief van terugkeer.¹⁰ In de praktijk komt het voor dat jongeren zowel worden afgewezen in hun asielaanvraag als ook geen amv-vergunning krijgen. Op grond van de zorgplicht voor minderjarigen blijven deze jongeren in de opvang totdat zij – in het geval van passende opvang in het herkomstland – kunnen worden uitgezet of achttien jaar worden (Kromhout et al. 2006: 15).

Alleenstaande minderjarige vreemdelingen en voogdij

De asielprocedure voor amv's volgt, zoals eerder aangegeven, in grote lijnen de algemene asielprocedure met dien verstande dat de overheid – omdat het om minderjarigen gaat – een extra verantwoordelijkheid tot het bieden van bescherming kent. Hiertoe heeft de overheid onder meer de landelijke voogdijinstelling Nidos belast met de tijdelijke voogdij over de amv's.¹¹ Nidos is een onafhankelijke voogdijinstelling, die op grond van de wet, de voogdijtaak uitvoert voor alleenstaande minderjarige asielzoekers. Alle amv's dienen ten tijde van hun verblijf te beschikken over een voogd. Nidos hanteert als uitgangspunt dat de voogden de amv's dienen te ondersteunen en verantwoordelijkheid dienen te nemen op allerlei mogelijke terreinen, waaronder de asielprocedure. Er is in de wetgeving geen specifieke invulling gegeven aan de uitoefening van het voogdijschap. Dit impliceert dat de Nidos-voogd verplicht is de opvoeding en verzorging van amv's vorm te geven, maar dit wel naar eigen inzicht kan doen. De voogdij dient het belang van de minderjarige te dienen en de ontwikkeling van de persoonlijkheid van de minderjarige te bevorderen. Cardol (2006: 77-79) komt op basis van literatuuronderzoek tot de volgende vier centrale taken van de Nidos-voogd: begeleiding naar volwassenheid; opsporen en in contact komen met de ouders; verantwoording hebben voor dagelijkse (financiële) verzorging en, tot slot, het in rechte optreden voor de minderjarige.

Opvang van amv's in Nederland tot achttien jaar

De amv's vormen binnen de grote groep van asielzoekers een aparte categorie in termen van opvang (Masmeyer 2007: 43 e.v.). Voor een adequate beschrijving

⁹ Voor een precieze omschrijving van de concepten ‘objectieve zelfstandigheid’ en ‘adequate opvang’ zie Cardol (2006: 44-47) en de amv-beleidsbrief van 1 mei 2001 (*Kamerstukken II*, 2000/01, 27 062, nr. 14).

¹⁰ De opvang kan ook worden beëindigd als in het land van herkomst adequate opvang beschikbaar komt of de autoriteiten in het land van herkomst in het asielbeleid opvang formeel regelen (Cardol 2006: 48).

¹¹ Tijdelijk omdat deze voogdij van rechtswege komt te vervallen als de alleenstaande minderjarige asielzoeker meerderjarig wordt.

van de opvang van amv's sinds 2001 dienen we een onderscheid te maken tussen de opvang voor en vanaf 1 januari 2007. Voor 1 januari 2007 kende de opvang van de amv's vanaf twaalf jaar in Nederland twee varianten: één variant gericht op integratie in de Nederlandse samenleving en één variant gericht op terugkeer naar het land van herkomst. De keuze voor een specifieke variant werd bepaald door de beslissing van de staatssecretaris over het asielverzoek. De alleenstaande minderjarige vreemdeling komt allereerst in een basisvariant van opvang terecht. Minderjarigen tot vijftien jaar worden bij voorkeur opgevangen in pleeggezinnen of in kindervooggroepen (contractpartners van Nidos). Amv's vanaf vijftien jaar worden om verschillende redenen – waaronder duidelijkheid omtrent het terugkeerperspectief – opgevangen in de zogenaamde terugkeervariant volgens campusmodel door het Centraal Orgaan opvang asielzoekers (COA) (Cardol 2006: 48). Dit campusmodel betekende in eerste instantie dat jongeren op één terrein in groepen van 25 minderjarigen met 24-uursbegeleiding verbleven. Aangezien er veel te weinig jongeren vanuit deze campussen terugkeerden naar het land van herkomst, werd deze experimentele vorm van 'opvang' eind 2004 beëindigd (Klaasen en De Prez 2004: 52).¹² Hierna werd toegestaan amv's van vijftien jaar en ouder in specifieke amv-afdelingen van de reguliere opvangcentra voor volwassen asielzoekers op te vangen.

Vanaf 1 januari 2007 is het opvangmodel veranderd en is de verantwoordelijkheid voor de opvang van Nidos bij het COA terechtgekomen. Het COA is onder meer verantwoordelijk voor de (im)materiële opvang van asielzoekers, de plaatsing van asielzoekers in uiteenlopende opvangcentra, de betaling aan gemeenten die kosten maken voor de opvang en eventuele andere opvanggerelateerde taken (Masmeyer 2007: 12). Amv's van twaalf jaar en jonger worden door Nidos direct in opvanggezinnen geplaatst. De eerste opvang voor alle kinderen tussen de dertien en achttien jaar vindt plaats in kindervooggroepen in de directe omgeving van een aanmeldcentrum. De voogd bepaalt binnen een periode van drie maanden welke opvangvorm het meest geschikt is; deze keuze is afhankelijk van het toekomstperspectief en het ontwikkelingsniveau van de jongere en zal gericht zijn op integratie dan wel terugkeer. Er bestaan drie opvangvormen: (1) de kleine wooneenheid of kindervooggroep (KWE – KWG), (2) de ama-campussen, (3) de opvang en het wonen in gezinsverband (OWG). De eerste twee vormen vallen onder de verantwoordelijkheid van het COA en de laatste vindt plaats onder verantwoordelijkheid van Nidos. Het uitgangspunt blijft dat een jongere zoveel mogelijk op één plek verblijft en dat de opvang gericht is op integratie dan wel terugkeer (Masmeyer 2007: 44).

Mede naar aanleiding van de verdwijning van een groot aantal jonge Nigeriaanse meisjes vanuit de asielopvang is per 1 januari 2008 de 'Pilot Beschermde Opvang Risico amv's' gestart. Deze specifieke vorm van opvang geldt voor alle

¹² Deze ama-campus heeft om verschillende redenen niet de gewenste resultaten opgeleverd. Het 'besloten opvangmodel', zo luidt één van de conclusies in de eindevaluatie van de ama-campus, heeft niet tot lagere MOB-cijfers geleid. Uiteindelijk blijken slechts zes van de 436 ama's die in de ama-campus Vught zijn geplaatst, teruggekeerd naar het herkomstland (Klaasen en De Prez 2004: 52-53).

amv's vanaf dertien jaar die op voorhand op basis van criteria aangemerkt kunnen worden als (mogelijk) slachtoffer van mensenhandel. Deze amv's worden in een beschermde opvang geplaatst en krijgen intensieve begeleiding, waardoor het risico op verdwijning van deze groep aanmerkelijk zou moeten afnemen.¹³ De pilot, die in eerste instantie op 31 december 2009 beëindigd zou worden, is tot in de zomer van 2010 gecontinueerd in afwachting van de uitkomsten van de evaluatie van deze pilot door het WODC (Kromhout, Liefwaard et al. 2010, IND 2009, *Kamerstukken II*, 2007/08, 27 062 en 19 637, nr. 62: 3; *Kamerstukken II*, 2009/10, 27 062, nr. 62: 4). Op 18 juni 2010 heeft de minister van Justitie als reactie op deze evaluatiestudie aangekondigd de beschermde opvang zonder de toepassing van vrijheidsbenemende maatregelen te willen continueren (*Kamerstukken II* 2009/10, 27 062, nr. 65: 4).

Regeling beëindiging leefgelden

Op het moment dat het amv-beleid niet langer van toepassing is – bijvoorbeeld met het meerderjarig worden – is de (voormalige) amv die niet in het bezit is van een verblijfsvergunning zelf verantwoordelijk voor terugkeer naar het land van herkomst. De International Organization for Migration (IOM) kan hierbij ondersteuning bieden. Dit betekent ook dat de opvang zoals die geboden wordt door het COA of Nidos wordt beëindigd. Ook een mogelijk lopende procedure van de asielzoeker voor een verblijfsvergunning regulier voor verblijf als amv, staat het beëindigen van de opvang niet in de weg (C23/3.2 Vc 2000; cf. Mas-meyer 2007: 43-44). Nadat eerdere procedures om de leefgelden stop te zetten door rechterlijke beslissingen op basis van onzorgvuldigheid werden verworpen, zijn op 14 januari 2005 in de *Staatscourant* de “Beleidsregels beëindiging verstrekking leefgelden aan ex-ama's” openbaar gemaakt.¹⁴ Hierin staat nauwkeurig omschreven hoe en waarom de leefgelden kunnen worden stopgezet en wat deze beleidsregels betekenen voor de verschillende categorieën ex-ama's. Een citaat uit deze beleidsregels:

“Bij het bereiken van de 18-jarige leeftijd wordt een minderjarige asielzoeker meerderjarig en eindigt van rechtswege [...] de voogdij van Stichting Nidos. Met het meerderjarig worden van de ama is de wettelijke basis voor de betaling van leef- en zakgelden door Stichting Nidos als voogd aan de ex-ama vervallen. In de praktijk is echter aan een groep ex-ama's de betaling van leef- en zakgeld voort-

¹³ Het aantal verdwenen Nigeriaanse amv's vanuit de asielprocedure daalde in de jaren 2007-2008 van twintig naar één. Naast de beschermde opvang zijn er tevens in Nigeria speciale politieteam - de zogenaamde Snelle Actie Teams - gestationeerd die op basis van risicoprofielen en controle op documentfraude proberen verhandelde jongeren op te sporen voordat ze op het vliegtuig naar Nederland worden gezet (Kamerman en Wittenberg 2009). De strafzaak ‘Koolvis’ waarin Nigeriaanse verdachten van mensenhandel voor de rechter zijn gedaagd, is begin december 2009 (voorlopig) afgerond met een veroordeling van verschillende verdachten voor mensensmokkel (niet voor mensenhandel) en lidmaatschap van een criminele organisatie. De Zwolse rechtbank oordeelde dat er onvoldoende bewijs zou zijn verzameld voor de aanklacht dat de Nigeriaanse meisjes tegen hun zin naar Europa zouden zijn verhandeld en op Europese tippelzones zouden worden uitgebuit (Zuidervaar 2009).

¹⁴ Deze regeling is per 1-1-2010 komen te vervallen.

gezet. Deze ex-ama's verblijven nog steeds in een Nidos-voorziening of wonen zelfstandig op kamers en verblijven niet in een voorziening van het COA. [...] Gezien het ontbreken van een wettelijke grondslag daarvoor, dienen deze uitkeringen te worden beëindigd. Die beëindiging zal echter op zorgvuldige wijze zijn beslag moeten krijgen" (*Staatscourant* 2005).

In de "Beleidsregels beëindiging verstrekking leefgelden aan ex-ama's" worden vier groepen (ex)ama's onderscheiden waarvoor het verstrekken van leefgelden beëindigd dient te worden:

1. de categorie ex-ama's van wie het asielverzoek niet is ingewilligd;
2. vreemdelingen die aanvankelijk als ama asiel hebben aangevraagd en onder voogdij van Stichting Nidos hebben gestaan;
3. ama's die na inwerkingtreding van de onderhavige regeling de leeftijd van achttien jaar bereiken en op dat moment verblijven in een Nidos-voorziening of zelfstandig op kamers wonen;
4. ex-ama's, die op het moment van inwerkingtreding van deze regeling reeds meerderjarig zijn en verblijven in een Nidos-voorziening of zelfstandig op kamers wonen.

Medewerkers van het COA die speciaal voor deze taak zijn opgeleid, gaan in een aantal gesprekken de ex-ama's informeren over het stopzetten van het leefgeld en de mogelijkheden tot zelfstandige terugkeer (IND 2005, Böcker en De Heer 2006).

Rechtmatig verblijf in relatie tot herhaalde asielaanvragen en hoger beroep

Tegen een afwijzende beschikking op een asielaanvraag kan de vreemdeling beroep instellen bij de rechtbank te Den Haag.¹⁵ Op basis van art. 82 lid 1, Vw 2000 wordt de werking van het besluit over een verblijfsvergunning asiel opgeschort tot de beroepstermijn is verstreken of als op een ingesteld beroep is beslist (Goos 2008: 115). Een beroep in een AC-zaak heeft echter geen schorsende werking. Om in deze gevallen uitzetting te voorkomen, moet een voorlopige voorziening ex artikel 8:81 AWB worden aangevraagd. Of de aanvraag wordt gehonoreerd, hangt af van wat wordt omschreven als het AWB-beslissingsmodel met betrekking tot voorlopige voorziening.

Als een beroep tegen een afwijzende beschikking gegrond wordt verklaard door de rechtbank, moet de staatssecretaris zich opnieuw buigen over de asielaanvraag en kan de meerderjarige asielzoeker zich weer melden bij een aanmeldcentrum om uiteindelijk weer in een opvangvoorziening geplaatst te worden. De staatssecretaris kan op haar beurt hoger beroep instellen bij de Afdeling Bestuursrechtspraak van de Raad van State (ABRvS) tegen de uitspraak.

Als het beroep ongegrond is verklaard door de rechtbank, kan de asielzoeker hoger beroep instellen bij de ABRvS. Het hoger beroep heeft geen schorsende werking. Voor de vreemdeling betekent dit dat hij, wil hij uitzetting voorkomen, een voorlopige voorziening ex artikel 8:81 Awb moet aanvragen bij de Voorzit-

¹⁵ De rechtbank te Den Haag maakt daarbij gebruik van nevenzittingsplaatsen in andere arrondissementen.

ter van de ABRvS. Voor toewijzing van de aanvraag wordt een strikt criterium gehanteerd: er moet een grote mate van waarschijnlijkheid zijn dat de bestreden uitspraak geen stand zal houden.

Als de ABRvS de uitspraak van de rechtbank in hoger beroep bevestigt, is de asielzoeker uitgeprocedeerd. Als deze uitspraak in hoger beroep (gedeeltelijk) wordt vernietigd, kan de zaak teruggestuurd worden naar de rechtbank voor een nieuwe uitspraak of terug naar de staatssecretaris die een nieuw besluit moet nemen (Goos 2008: 116-117). Het label 'uitgeprocedeerd' betekent dat de meerderjarige vreemdeling geen aanspraak meer kan maken op voorzieningen en Nederland zelfstandig dient te verlaten. Uitgeprocedeerde minderjarige vreemdelingen hebben tot hun achttiende wel recht op verschillende voorzieningen.

Amv's die na het meerderjarig worden een herhaalde asielaanvraag indienen, kunnen daarmee uitzetting niet voorkomen (art. 3.1 Vb 2000; C14/5.1 Vc 2000). Een herhaalde aanvraag is een aanvraag waarbij geen nieuw gebleken feiten of veranderde omstandigheden worden vermeld op basis waarvan de staatssecretaris een dergelijke aanvraag kan afwijzen (art. 1 sub f Vw 2000 en art. 4:6 Awb). Uitzetting hoeft vervolgens niet achterwege te blijven (art. 3.1 Vb 2000). Als de asielzoeker tegen de afwijzing in beroep gaat, is aan dat beroep op grond van art. 82 lid 2, Vw 2000 geen schorsende werking verboden. Ook een beroepsgang kan met andere woorden uitzetting niet voorkomen.

De zaak ligt anders als een nieuwe aanvraag wordt ingediend waarbij andere feiten en omstandigheden worden aangevoerd dan bij de aanvraag om een eerdere beschikking, en als die nieuwe aanvraag ook om andere redenen dan deze eerdere beschikking niet is ingewilligd. Er is dan geen sprake van een herhaalde aanvraag in de zin van art. 4:6 Awb, zodat van beroep in dit geval wel schorsende werking uit zal gaan.

De voorgenomen herijking van het amv-beleid: de belangrijkste voorstellen

Het voert te ver om op deze plaats de herijking van het amv-beleid uitputtend te behandelen, zeker omdat het voorgenomen beleid betreft en wellicht niet of in gewijzigde vorm geïmplementeerd zal worden. In de veertien pagina's tellende beleidsnotitie wijst de staatssecretaris van Justitie nadrukkelijk op het belang van het terugdringen van de periode van onzekerheid in het verblijfsperspectief voor amv's (*Kamerstukken II*, 2009/10, 27 062, nr. 64: 2). Daartoe wil zij allereerst – in samenhang met de invoering van een verbeterde asielprocedure – de reguliere amv-vergunning afschaffen. De achterliggende gedachte bij het afschaffen van deze tijdelijke amv-vergunning is dat het niet in het belang van de amv is om tijdelijk te mogen blijven om vervolgens met het bereiken van de achttienjarige leeftijd Nederland alsnog te moeten verlaten. Naast verschillende maatregelen die de terugkeer van uitgeprocedeerde amv's moeten bevorderen en aanpassingen van het 'buitenschuldbeleid'¹⁶ voor uitgeprocedeerde amv's, kon-

¹⁶ Het buitenschuld criterium (B14/3 Vc 2000) verwijst naar specifieke situaties waarin vreemdelingen buiten hun schuld om niet uit Nederland kunnen vertrekken omdat zij de noodzakelijke reisdocumenten niet kunnen verkrijgen terwijl de identiteit en nationaliteit

digt de staatssecretaris een analyse van vreemdelingenbewaring aan en wijst ze op het belang van verschillende lopende trajecten zoals het experiment (voormalige) amv en de werkwijze Steunpunt perspectiefaanpak, en de ‘Pilot Beschermde Opvang Risico amv’s’.

Onrechtmatig verblijf van (ex)amv’s: rechten en (on)mogelijkheden

In de *Illegalennota* (2004) staat de beleidsmatige visie van het kabinet Balkenende II op onrechtmatig verblijf in Nederland centraal. In deze nota is er verder geen bijzondere aandacht voor jong volwassenen en nauwelijks specifieke aandacht voor onrechtmatig in Nederland verblijvende kinderen. Eén van de vier uitgangspunten bij de reactie van de overheid op illegaal verblijf is dat

“...vanuit humanitaire overwegingen illegalen recht behouden op een menswaardige behandeling. Dat betekent dat basale rechten op onderwijs en gezondheidszorg niet worden aangetast als gevolg van de wens van de overheid om illegaliteit te bestrijden. Elk leerplichtig kind – legaal of illegaal – heeft recht op onderwijs. [...] Ook hebben illegalen toegang tot medische zorg. [...] Medische hulp aan kinderen en medische zorg rond geboorte en zwangerschap behoort altijd te worden verleend” (2004: 5).

In de context van humanitaire overwegingen wordt wel gesteld dat kinderen ongeacht hun verblijfstatus recht op onderwijs en medische zorg hebben. Dit vanuit een “breed gevoelde noodzaak om jongeren toe te rusten voor deelname aan het maatschappelijk leven, waar ook ter wereld” (2004: 5).

Om het dagelijkse leven van (voormalige) amv’s die onrechtmatig in Nederland verblijven te kunnen begrijpen, is ook de zogenaamde Koppelingswet van belang. Deze wet is op 1 juli 1998 in werking getreden. Met de Koppelingswet beoogt de Nederlandse overheid onrechtmatig in Nederland verblijvende vreemdelingen uit te sluiten van de voorzieningen die de verzorgingsstaat te bieden heeft. De Koppelingswet komt tot uiting in verschillende separate wetten, zoals de Vreemdelingenwet, de Wet GBA, de Huisvestingswet, de Werkloosheidswet, de Ziektewet, de Algemene Bijstandswet, et cetera. De Koppelingswet koppelt allerlei voorzieningen die de Nederlandse staat te bieden heeft aan het verblijfsrecht van een persoon (cf. Engbersen et al. 1999: 244-45). Een burgerservicenummer – voorheen sofinummer – is hierbij van groot belang. Hiermee kunnen burgers aanspraak maken op een uitkering, maar dit nummer is bijvoorbeeld ook van belang in het kader van de te ontvangen zorg. Met de invoering van de Koppelingswet per 1 juli 1998 zijn vreemdelingen die onrechtmatig verblijven uitgesloten van het verzorgingsstelsel en zijn deze vreemdelingen zonder geldige verblijfstitel in belangrijke mate aangewezen op informele markten, waaronder de informele arbeidsmarkt en de informele huisvestingsmarkt.

Artikel 10 van de Vw2000 vormt de belichaming van het koppelingsbeginsel:

“De vreemdeling die geen rechtmatig verblijf heeft, kan geen aanspraak maken op toekenning van verstrekkingen, voorzieningen en uitkeringen bij wege van een

bekend zijn. Dit kan bijvoorbeeld het geval zijn bij vreemdelingen die stateloos zijn (Goos 2008: 20).

JONG EN ILLEGAAL IN NEDERLAND

beschikking van een bestuursorgaan. De eerste volzin is van overeenkomstige toepassing op de bij de wet of algemene maatregel van bestuur aangewezen ontheffingen of vergunningen.” (Artikel 10, lid 1 Vreemdelingenwet 2000)

Toch heeft de Nederlandse staat een aantal rechten dusdanig fundamenteel geacht dat ze ook toekomen aan onrechtmatig verblijvende vreemdelingen. Het tweede lid van hetzelfde artikel 10 bepaalt namelijk:

“Van het eerste lid kan worden afgeweken indien de aanspraak betrekking heeft op het onderwijs, de verlening van medisch noodzakelijke zorg, de voorkoming van inbreuken op de volksgezondheid, of de rechtsbijstand aan de vreemdeling.” (Artikel 10, lid 2 Vreemdelingenwet 2000)

Ook onrechtmatig verblijvende vreemdelingen hebben tot hun achttiende jaar recht op medisch noodzakelijke zorg, rechtshulp en onderwijs. Deze vreemdelingen mogen naar school, zijn gerechtigd om door een advocaat te worden bijgestaan in juridische procedures en kunnen een arts of ziekenhuis bezoeken wanneer hun gezondheid dat eist. Rechtshulp, onderwijs en medisch noodzakelijke zorg vormen de drie uitzonderingen op de hoofdregel dat onrechtmatig verblijvende vreemdelingen geen aanspraak kunnen maken op de voorzieningen van de Nederlandse verzorgingsstaat.

In het voorgaande hebben we enkele centrale begrippen gedefinieerd en de juridische context geschetst waarbinnen de (voormalige) alleenstaande minderjarige vreemdelingen zich in Nederland bewegen. In paragraaf 1.3 zullen we de onderzoeksvragen presenteren.

1.3 Vier centrale onderzoeksvragen

Het startpunt van dit onderzoek is de vaststelling dat er een lacune bestaat in de wetenschappelijke kennis over de leefomstandigheden en ideeën van (voormalige) amv's die onrechtmatig in Nederland verblijven. Deze constatering hebben we in het onderzoek geoperationaliseerd in de volgende vier centrale onderzoeksvragen:

1. Hoe en waarom zijn illegaal verblijvende (voormalige) amv's naar Nederland gekomen?
2. Hoe voorzien illegaal verblijvende (voormalige) amv's in hun levensonderhoud en huisvesting?
3. Welke contacten hebben illegaal verblijvende (voormalige) amv's met de overheid voor wat betreft gezondheidszorg, onderwijs en justitie?
4. Hoe en waar zien illegaal verblijvende (voormalige) amv's hun verblijf in de toekomst en welke factoren spelen hierbij een rol?¹⁷

¹⁷ Deze thema's zijn uiteindelijk verwerkt in een topiclijst, die als bijlage één aan deze publicatie is toegevoegd.

Ad 1) Hoe en waarom zijn illegaal verblijvende amv's naar Nederland gekomen?

Dit thema richt zich in het bijzonder op het migratieproces van de jongeren die zich in Nederland hebben gevestigd. Het gaat in op vragen naar de sociaal-economische achtergrond van jongeren en de overwegingen van jongeren om naar Nederland te komen. Daarnaast proberen we zicht te krijgen op de meer feitelijke omstandigheden van de reis naar Nederland: waarom zijn de (voormalige) amv's naar Nederland gereisd, hoe is hun reis verlopen, welke route hebben zij afgelegd, wie heeft de reis ondersteund en wat waren de kosten om in Nederland te komen? Welke relaties liggen er met criminaliteit, bij de komst van deze jongeren naar Nederland – bijvoorbeeld via mensensmokkel – en in relatie tot het herkomstland – bijvoorbeeld via mensenhandel? Hebben de jongeren asiel aangevraagd en zo ja, hoe hebben zij de asielprocedure ervaren?

Ad 2) Hoe voorzien illegaal verblijvende amv's in hun levensonderhoud en huisvesting?

Aangezien voor de meeste onrechtmatig verblijvende (voormalige) amv's voorzieningen als huisvesting en leefgeld met het bereiken van de meerderjarigheid worden stopgezet, is het belangrijk om hier aandacht aan te geven. Hoe is de overgang van minderjarigheid naar meerderjarigheid verlopen en hoe is de jongere vervolgens in de illegaliteit beland? Welke rol heeft Nidos – de Nederlandse (gezins-) voogdij-instelling, die op grond van de wet, de voogdijtaak uitvoert voor alleenstaande minderjarige vreemdelingen – en de voogd voor de jongere gespeeld en in hoeverre is de voogd tijdens het onrechtmatige verblijf van belang voor de amv? Hoe komen de (voormalige) amv's financieel rond en wat is de betekenis van arbeid, criminaliteit en (im)materiële ondersteuning bij het rondkomen? Wat voor arbeid verrichten zij en onder welke omstandigheden? Soortgelijke vragen hebben we gesteld over huisvesting: hoe wonen de jongeren momenteel, wat zijn de kosten, hoe financieren ze huisvesting en hoe vinden ze werk en huisvesting? Wie helpt hen met het vinden van werk en huisvesting?

Ad 3) Welke contacten hebben illegaal verblijvende amv's met de overheid voor wat betreft gezondheidszorg, onderwijs en justitie?

Onrechtmatig in Nederland verblijvende amv's lopen net als alle andere 'illegale vreemdelingen' het risico om te worden aangehouden en uitgezet te worden. Dit zou kunnen impliceren dat de (voormalige) amv's contact met specifieke overheidsdiensten zoveel mogelijk proberen te mijden. Tegelijkertijd hebben (voormalige) amv's (soms) recht op onderwijs en als deze jongeren ziek worden hebben zij recht op medische zorg. Hoe gaan de (voormalige) amv's om met dit potentiële spanningsveld in hun contacten met vertegenwoordigers van de Nederlandse overheid, onderwijs en gezondheidszorg? Meer specifiek is de vraag welke gezondheidsklachten de (voormalige) amv's hebben, hoe zij de weg naar de medische voorzieningen vinden en van welke medische voorzieningen zij gebruikmaken? In hoeverre volgen de onrechtmatig verblijvende (voormalige)

amv's nog onderwijs en welke belemmeringen komen zij hierbij tegen? Wat voor strategieën ontwikkelen de (voormalige) amv's om aanhouding te voorkomen? Waarvoor worden deze onrechtmatig verblijvende jongeren aangehouden, wat gebeurt er vervolgens met hen en hoe hebben zij hun verblijf in detentie en/of vreemdelingenbewaring ervaren?

Ad 4) Hoe en waar zien illegaal verblijvende amv's hun verblijf in de toekomst en welke factoren spelen hierbij een rol?

Uitgaande van een situatie van onrechtmatig verblijf is de vraag relevant hoe de (voormalige) amv's over hun toekomstig verblijf nadenken. Waar en hoe zien deze jongeren hun toekomst? Hoe staan de (voormalige) amv's tegenover een (langdurig) verblijf in de illegaliteit en willen zij in Nederland blijven? Overwegen zij een verblijf in een ander land of willen zij (uiteindelijk) terugkeren naar hun herkomstland? Welke factoren en omstandigheden zien deze (voormalige) amv's als richtinggevend in hun keuze voor een specifiek bestemmingsland?

1.4 Definities en een afbakening van de onderzoeksgroep

De onderzoeksgroep bestaat uit (voormalige) alleenstaande minderjarige vreemdelingen zonder asielachtergrond en voormalige amv's die op verschillende momenten tijdens hun rechtmatige verblijf 'met onbekende bestemming' de asielprocedure of de opvang hebben verlaten. Deze jongeren verblijven onrechtmatig in Nederland of hebben in het verleden onrechtmatig in Nederland gewoond. Maar hoe moeten we de verschillende concepten als 'amv' en 'onrechtmatig' precies definiëren?

Alleenstaande minderjarige vreemdeling

Onder *vreemdelingen* wordt in de Vreemdelingenwet 2000 verstaan "ieder die de Nederlandse nationaliteit niet bezit en niet op grond van een wettelijke bepaling als Nederlander moet worden behandeld" (art. 1 sub m, Vw 2000). In het Burgerlijk Wetboek (Boek 1, art. 233) worden *minderjarigen* gedefinieerd als: "zij, die de ouderdom van achttien jaren niet hebben bereikt en niet gehuwd of geregistreerd zijn dan wel gehuwd of geregistreerd zijn geweest of met toepassing van artikel 253ha meerderjarig zijn verklaard". De regelgever spreekt over 'alleenstaand' als de minderjarige vreemdeling zonder zijn meerderjarige ouder(s) of met een reeds in het buitenland toegewezen voogd Nederland inreist of als de ouders of de in het buitenland toegewezen voogd van de minderjarige vreemdeling zich al in Nederland bevinden (Vc2000B, 14, 2.2.2).

Onrechtmatig verblijf

Het veel gehanteerde concept 'onrechtmatig verblijf' – ook wel aangeduid als 'illegaal verblijf' – noodzaakt ook tot een nadere definiëring. In de *Illegalennota: Aanvullende maatregelen voor het tegengaan van illegaliteit en de aanpak van uitbuiters van illegalen in Nederland* – op 23 april 2004 aangeboden aan de

Tweede Kamer door mevr. Verdonk, de toenmalige minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie – wordt het begrip ‘illegaliteit’ als volgt omschreven:

“Onder illegaliteit wordt verstaan het verblijf in Nederland van vreemdelingen die niet beschikken over een geldig verblijfsrecht en daarom de plicht hebben Nederland te verlaten” (*Kamerstukken II*, 2003/04, 29 537, nr. 2: 4).

In juridische bewoordingen verblijven vreemdelingen uitsluitend rechtmatig in Nederland als ze voldoen aan één van de omschrijvingen zoals genoemd in artikel 8 van de Vreemdelingenwet 2000.¹⁸ Het gaat hier om vreemdelingen die een verblijfsvergunning regulier voor bepaalde tijd of onbepaalde tijd hebben, om vreemdelingen die beschikken over een verblijfsvergunning asiel voor bepaalde tijd of onbepaalde tijd, maar ook om EU-burgers en ten slotte ook om vreemdelingen die hun verblijfsrecht ontleen aan het Associatiebesluit 1/80 van de Associatieraad EEG/Turkije. Vreemdelingen die in afwachting zijn van de beslissing op een aanvraagprocedure of in afwachting zijn van de beslissing over een bezwaarschrift of een beroepschrift verblijven eveneens rechtmatig. Dit geldt ook voor vreemdelingen bij wie er sprake is van beletselen¹⁹ als bedoeld in artikel 64 Vw tegen de uitzetting of die aangifte doen van overtreding van artikel 273f Sr (mensenhandel).²⁰ Ten slotte verblijven vreemdelingen rechtmatig in Nederland gedurende de zogenaamde ‘vrije termijn’, bedoeld in artikel 12 Vw 2000, zolang het verblijf van de vreemdeling bij of krachtens artikel 12 Vw is toegestaan. Vallen vreemdelingen niet onder één van deze categorieën dan is hun verblijf onrechtmatig en spreken we over een verblijf ‘in de illegaliteit’.

Vreemdelingen die onrechtmatig verblijven worden veelal aangeduid als ‘illegale vreemdelingen’, ‘ongedocumenteerde vreemdelingen’, ‘irreguliere migranten’ of kortweg als ‘illegalen’. Illegaal verblijf is in Nederland niet strafbaar, maar wordt wel gesanctioneerd met uitzetting (*Kamerstukken II*, 2003/04, 29 537, nr. 2: 2; zie ook Kromhout et al. 2008: 7).²¹ Het concept ‘illegaliteit’ is geen eenduidige term en kan afhankelijk van het perspectief verschillende associaties oproepen. In het onderhavige rapport zullen we zoveel als mogelijk en

¹⁸ Soms verblijft de vreemdeling ook rechtmatig als hij bezwaar of beroep heeft ingesteld tegen de beslissing van de staatssecretaris. Het bezwaar of beroep dient dan wel een schorsende werking te hebben.

¹⁹ In artikel 64 Vw 2000 komt naar voren dat er sprake is van beletselen zolang het gezien de gezondheidstoestand van de vreemdeling of die van een van zijn gezinsleden niet verantwoord is om te reizen.

²⁰ De vreemdeling verblijft rechtmatig ‘hangende besluitvorming in bezwaar of beroep’, oftewel de hoofdregel is dat uitzetting achterwege blijft. Onder bepaalde omstandigheden kan er wel tot uitzetting worden overgegaan, maar kan de vreemdeling tegen deze beschikking ingaan door een voorlopige voorziening tegen de voorgenomen uitzetting bij de rechter aan te vragen (Vreemdelingen-circulaire, art. 9.7.5).

²¹ Door een ‘ongewenstverklaring’ wordt verblijf in Nederland overigens wel strafbaar; een ongewenst verklaarde vreemdeling die in Nederland verblijft, maakt zich schuldig aan een misdrijf (Art. 197 WvSr).

ook binnen de grenzen van de leesbaarheid de juridische term ‘onrechtmatig verblijf’ gebruiken.²²

Criteria om de onderzoeksgroep nader af te bakenen

Om de onderzoeksvraag naar de leefomstandigheden van (voormalige) amv's die onrechtmatig in Nederland verblijven te kunnen beantwoorden, zal allereerst duidelijk moeten zijn wie deel uit kan maken van de onderzoeksgroep. Tegelijkertijd is het op voorhand evident dat (voormalige) amv's, zeker als zij onrechtmatig in Nederland wonen, lastig te traceren zijn. Dit impliceert enerzijds dat een te rigide afbakening van de onderzoeksgroep de beantwoording van de centrale onderzoeksvraag zal bemoeilijken en anderzijds dat een te ruime selectie van de onderzoeksgroep geen recht zal doen aan de interne validiteit van het onderzoek. Ook de complexiteit van de wetgeving voor jongeren en andere betrokkenen, en de belangen die de amv's (kunnen) hebben om zich anders voor te doen dan wie zij in werkelijkheid zijn, brengen met zich mee dat het lastig blijft om de onderzoeksgroep strikt af te bakenen. De realiteit van de asielprocedure laat bijvoorbeeld zien dat sommige jongeren zich als amv presenteren en de IND er na verloop van tijd achter komt dat de jongere in kwestie toch met de ouders is gekomen of minder jong bleek te zijn dan hij aangaf. In het kader van een zinvolle vergelijking is het van belang om alleen die jongeren tot de onderzoeksgroep te rekenen die ook op een verantwoorde wijze met elkaar vergeleken kunnen worden. We hebben uiteindelijk vier criteria gedefinieerd die tijdens en na het veldwerk bepalend zijn geweest bij de keuze om respondenten tot de onderzoeksgroep te rekenen. Als we deze criteria toepassen, dan komen we uit bij jongeren die

1. als alleenstaande minderjarige Nederland zijn binnengekomen;
2. na de invoering van de Vreemdelingenwet 2000 (april 2001) Nederland zijn binnengekomen;
3. ten tijde van de dataverzameling tussen de vijftien jaar en vijfentwintig jaar jong zijn;
4. gedurende enig moment onrechtmatig in Nederland verbleven hebben.

Het eerste criterium spreekt – gezien de onderzoeksvraag die zich richt op alleenstaande minderjarige vreemdelingen – voor zich. Het tweede criterium vestigt de aandacht op de effecten van het amv-beleid dat is ingezet met de invoering van de nieuwe Vreemdelingenwet 2000 in april 2001 en de beleidsbrief van mei 2001 (*Kamerstukken II* 2000/01, 27 062, nr. 14). We hebben een enigszins arbitraire leeftijdsondergrens van vijftien jaar gesteld vanuit methodologisch oogpunt en de gedachte dat de jongeren moeten kunnen reflecteren op hun verleden. De bovengrens van 25 jaar vloeit voort uit de combinatie van criterium 1 en 2. Alleenstaande minderjarige vreemdelingen die na 1 april 2001 binnenkomen kunnen acht jaar later hooguit 25 jaar zijn. Het vierde criterium hebben we

²² Het gebruik van de term ‘onrechtmatig verblijf’ riep tijdens het veldwerk ook de nodige reacties op. “Onrechtmatig vanuit het perspectief van de overheid, maar niet vanuit ons perspectief” merkten verschillende vertegenwoordigers van opvanginstanties op.

met opzet ruimer omschreven dan uitsluitend onrechtmatig verblijf ten tijde van het veldwerk. Jongeren die aan alle criteria voldoen maar vanuit een onrechtmatig verblijf over een verblijfsstatus zijn gaan beschikken, kunnen waardevolle inzichten bieden in de beantwoording van de onderzoeksvragen.

1.5 De onderzoeksgroep: kerngroep en extra groepen

De kerngroep (n=84)

In de loop van het veldwerk hebben we 84 respondenten geïnterviewd die aan alle vier hierboven geformuleerde criteria voldoen. Deze groep respondenten zullen we in deze rapportage aanduiden als de kerngroep. Deze kerngroep bestaat vooral uit voormalige amv's. Vijf van de 84 jongeren uit de kerngroep waren ten tijde van het interview minderjarig. De overige 79 respondenten waren op dat moment tussen de 18 en 25 jaar. Daarnaast hebben we met 34 jongvolwassen vreemdelingen gesproken, die aanvullende waardevolle inzichten kunnen bieden in de vragen die we in deze rapportage willen beantwoorden. Deze jongvolwassen vreemdelingen kunnen we onderverdelen in drie groepen: (1) voormalige amv's die zich al voor de invoering van de Vreemdelingenwet 2000 in Nederland hebben gevestigd, (2) alleenstaande minderjarige vreemdelingen in vreemdelingenbewaring en (3) teruggekeerde jongvolwassen vreemdelingen in Freetown, Sierra Leone.

Amv's die voor de Vreemdelingenwet 2000 zijn binnengekomen (n=8)

We hebben acht onrechtmatig in Nederland verblijvende jonge vreemdelingen geïnterviewd, die zich al *voor* de invoering van de Vw2000 als amv in Nederland hebben gevestigd. Zij vallen binnen de beoogde leeftijdscategorie van vijftien tot vijftientwintig jaar en zijn dus in vergelijking met de respondenten uit de kerngroep op jongere leeftijd naar Nederland gekomen. Een deel van deze (voormalige) amv's heeft geen asiel aangevraagd en valt in de groep die we eerder omschreven als amv's zonder asielachtergrond. Andere respondenten uit deze groep zijn tijdens hun verblijf tot ongewenst vreemdeling verklaard, maar hebben Nederland niet verlaten en bij weer anderen zijn pogingen tot uitzetting mislukt en zij verblijven eveneens nog onrechtmatig in Nederland. We zullen deze groep in de rapportage als de 'pre-Vw2000 groep' aanduiden. Jongeren uit deze groep wijken af van de jongeren uit de kerngroep omdat ze zich voor april 2001 in Nederland hebben gevestigd (criterium twee). Deze groep is relevant voor het onderzoek omdat zij een langdurige ervaring met het onrechtmatig bestaan hebben. Kenmerken van de amv's die tot de 'pre-Vw2000 groep' gerekend zijn, zullen in hoofdstuk twee analoog met de kenmerken van de kerngroep beschreven worden.

Alleenstaande Minderjarige Vreemdelingen in vreemdelingenbewaring (n=11)

Voor het onderhavige onderzoek hebben we met achttien amv's in vreemdelingenbewaring gesproken. Ze zijn geïnterviewd op de afdeling voor alleenstaande minderjarige vreemdelingen van de justitiële jeugdinrichting De Maasberg, Overloon.²³ Er zitten geen meisjes op de amv-afdeling in dit detentiecentrum, dus alle achttien geïnterviewde respondenten zijn jongens. Van deze achttien voldoen zeven jongens aan de hierboven geformuleerde criteria en vallen daarmee binnen de kerngroep. Elf jongeren in vreemdelingenbewaring vallen buiten de kerngroep omdat zij bij het passeren van de Nederlandse grens zijn aangehouden en voorafgaand aan de bewaring niet onrechtmatig in Nederland hebben verbleven.²⁴ Ze voldoen daarmee niet aan criterium vier. Het betreft vooral jongens uit Afghanistan die op doorreis waren naar Zweden en Noorwegen. Het is relevant aandacht te besteden aan amv's die geen asielachtergrond hebben (of aangeven geen asiel te willen aanvragen) en die aan de grens worden aangehouden. Zij hebben weliswaar geen ervaring met de Nederlandse asielprocedure en evenmin met een onrechtmatig verblijf in Nederland, maar wel met het verblijf in vreemdelingenbewaring. Bovendien kunnen zij inzichten bieden in de omstandigheden die voor amv's aanleiding geven om zich in een specifiek land te (willen) vestigen. Om het bijzondere van deze amv's te kunnen bepalen, zijn de kenmerken van de elf amv's die tot deze groep behoren, in hoofdstuk twee analoog met de kenmerken van de kerngroep beschreven.

'De Sierra Leone groep' (n=15)

Ook hebben we met zestien vanuit Nederland teruggekeerde jongvolwassenen gesproken in Freetown, Sierra Leone. Deze jongvolwassenen hebben in Nederland de asielprocedure doorlopen, maar zijn uiteindelijk teruggekeerd naar hun geboorteland Sierra Leone. Van de zestien jongeren die wij in Freetown hebben geïnterviewd, voldoet slechts één jongere aan de hierboven geformuleerde criteria en valt daarmee binnen de kerngroep. De overige vijftien respondenten kunnen om verschillende redenen niet tot de kerngroep gerekend worden. Deze Sierra Leoners voldoen niet aan criterium 1 (alleenstaande minderjarige bij binnenkomst) dan wel criterium 4 (onrechtmatig verblijf). De respondenten kunnen wel relevante inzichten bieden in de afwegingen en omstandigheden die een rol spelen bij terugkeer en bovendien kunnen zij vertellen over hun leefsituatie na de terugkeer en vestiging in Sierra Leone. Een preciezere beschrijving van hun

²³ De Maasberg in Overloon is één van de twee locaties van de Justitiële Jeugdinrichting de Hunnerberg.

²⁴ In haar reactie op de het WODC onderzoek *Illegaal verblijf in Nederland* besluit de staatssecretaris van Justitie haar commentaar met een verwijzing naar deze specifieke categorie amv's die aan de grens wordt aangehouden en geen asielachtergrond heeft of aangeeft geen asiel aan te willen vragen (*Kamerstukken II*, 2007/08, 19 637, nr. 1207: 45). Het kan zijn dat de vrijheidsbenaming van deze jongeren heeft plaatsgevonden onder de noemer van 'grensdetentie'; een grensbewakingmaatregel die moet voorkomen dat de vreemdeling alsnog (feitelijk) toegang tot Nederland verkrijgt (Kalmthout 2007: 89).

kenmerken en de omstandigheden rondom het vertrek uit Nederland en het verblijf in Sierra Leone zal in het hoofdstuk over toekomstperspectieven en terugkeer aan de orde komen.

In onderstaande tabel is de verdeling van het aantal respondenten over de kerngroep en de extra groepen weergegeven.

Tabel 1.1 Overzicht categorieën respondenten naar aantal

Onderzoeksgroep	Aantal
KERNGROEP	84
Zonder asielachtergrond	8
Met asielachtergrond	76
EXTRA GROEPEN	34
(1) 'de Pre-Vw2000 groep'	8
(2) 'amv's in vreemdelingenbewaring'	11
(3) 'de Sierra Leone groep'	15
Totaal	118

In dit rapport staat de kerngroep aan de basis van de analyse. De drie extra groepen zullen in de analyse worden meegenomen als zij relevante inzichten kunnen bieden bij de beantwoording van de onderzoeksvragen. Zo zullen de 'Sierra Leoners' een rol spelen in het laatste hoofdstuk dat handelt over het toekomstperspectief en de terugkeer naar het herkomstland. De groep respondenten in vreemdelingenbewaring zal in de hoofdstukken over de komst naar Nederland, ervaringen in vreemdelingenbewaring en ideeën over het toekomstige verblijf een rol spelen. De 'pre-Vw2000 groep' zal met uitzondering van de tekst die handelt over de ervaringen met de asielprocedure (hoofdstuk vier) in alle hoofdstukken ingezet worden.

1.6 Amv's: ontwikkelingen in cijfers

Aantal asielverzoeken amv's en vertrek

Zoals in de inleiding van dit hoofdstuk is beschreven, vertoont het aantal asielverzoeken van alleenstaande minderjarige vreemdelingen van jaar tot jaar een wisselend beeld. Waar aan het begin van dit decennium een kleine zevenduizend amv's in Nederland een asielverzoek hebben ingediend, is dit aantal in 2008 teruggelopen tot 761 asielverzoeken. In onderstaande tabel is het aantal asielverzoeken van amv's in Nederland van 2000 tot 2009 opgenomen.

Tabel 1.2. Asielverzoeken van amv's in Nederland, 1998 t/m november 2009

Jaar	totaal aantal aanvragen van amv's	aandeel amv's in totale asielinstroom (%)
1998	3.504	8 %
1999	5.009	13 %
2000	6.705	15 %

JONG EN ILLEGAAL IN NEDERLAND

Jaar	totaal aantal aanvragen van amv's	aandeel amv's in totale asielinstroom (%)
2001	5.950	18%
2002	3.233	17%
2003	1.216	9%
2004	594	6%
2005	515	4%
2006	410	3%
2007	478	5%
2008	761	5%
2009*	950	7%

Bron: Wijkhuijs et al. (2009: 157); * Aantal amv's van 1-1-09 t/m 30-11-09 (*Kamerstukken II* 09/10, 27 062, nr. 64).

Uit dit overzicht komt naar voren dat na een sterke stijging van het absolute aantal asielverzoeken van amv's tot 2001 zich hierna een sterke daling van het aantal asielverzoeken heeft ingezet en dat er vanaf 2007 weer sprake is van een lichte stijging; zowel als aandeel in de totale asielinstroom als ook in absolute zin. Wijkhuijs et al. (2009: 14) wijzen als mogelijke verklaring voor deze daling op de aanscherping van het amv-beleid in 2001.

De overheid zet met het asielbeleid sterk in op een snelle terugkeer van asielzoekers die zijn afgewezen. In onderstaande tabel worden IND-cijfers gepresenteerd over het aantal amv's dat jaarlijks is vertrokken (inclusief MOB) en de percentages hoofdtypen van vertrek.

Tabel 1.3 Hoofdtypen vertrek van amv's (0 t/m 17 jaar) naar jaar van vertrek (%)

Hoofdtype vertrek	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Zelfstandig vertrek uit Nederland	7,1	3,5	3,3	7,1	15,1	9,7	12,1
Gedwongen vertrek uit Nederland	4,6	6,0	5,8	6,6	6,3	6,0	4,6
MOB vertrokken	88,3	90,5	90,9	86,3	78,6	84,3	83,3
Totaal aantal vertrek (aantallen)	635	772	899	731	635	382	330

Bron: tot 2005: Kromhout et al. (2006: 37), 2006: *Kamerstukken II*, 2006/07, 27 062, nr. 59.

De cijfers in tabel 1.3 laten zien hoe het overgrote deel van de amv's dat sinds 2000 is vertrokken met onbekende bestemming is vertrokken. Waar het aantal amv's dat zelfstandig vertrekt schommelt en het gedwongen vertrek uit Nederland langzaam afneemt, blijkt meer dan 80% van de amv's te vertrekken zonder dat de Immigratie- en Naturalisatiedienst weet waar deze jongeren naar toe gaan. In antwoord op vragen vanuit de Tweede Kamer naar verdwenen amv's, stelt de staatssecretaris van Justitie op basis van registraties van het COA dat over 2007 122 amv's met onbekende bestemming zijn verdwenen: 64 amv's uit de campussen en 58 amv's vanuit de kleinschalige wooneenheden en woongroepen (*Aanhangsel Handelingen II* 2007/08, nr. 1778, p. 3630).

Herkomstlanden van amv's en verdeling naar leeftijd en geslacht

In onderstaande tabel 1.4 zijn de belangrijkste herkomstlanden van de amv's van 2002 tot en met 2009 op een rijtje gezet. Sinds 2003 is Somalië niet meer uit deze lijst van vijf belangrijkste herkomstlanden verdwenen en ook Irak en China

keren met grote regelmaat terug in het overzicht van de vijf belangrijkste herkomstlanden van amv's.

Tabel 1.4 Top vijf van belangrijkste nationaliteiten van amv's over 2002-2009

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
1	Angola	Angola	China	India	Irak	Somalië	Somalië	Somalië
2	Sierra Leone	China	India	China	Somalië	Irak	Irak	Afghanistan
3	Guinee	Irak	Somalië	Irak	Nigeria	Nigeria	Afghanistan	Irak
4	China	Somalië	Burundi	Somalië	India	India	China	Guinee
5	Togo	Guinee	Angola	Angola	China	China	Guinee	Eritrea

Bron: Dossiernotitie Strategisch Comité Immigratie, Grenzen, Asiel, d.d. 2-09-2009

Cijfers van het CBS laten zien dat 3578 vrouwelijke minderjarige vreemdelingen tegenover 5124 mannelijke minderjarige vreemdelingen in 2001 in Nederland asiel hebben aangevraagd (verhouding 1: 1,5). In 2007 is de man-vrouw verhouding omgedraaid en zijn er 177 vrouwen tegenover 117 mannen (verhouding 1/0,66). In diverse rapportages staat vermeld dat er meer mannelijke dan vrouwelijke vreemdelingen onrechtmatig in Nederland verblijven.²⁵ Olde Monnikhof en Van den Tillaart (2003) laten – op basis van een steekproef getrokken uit IND-dossiers – zien dat bij de instroom van ama's in de jaren 1998 tot en met 2001 meer mannen dan vrouwen zitten; in totaal over deze jaren 78% mannen tegenover 22% vrouwen. Recenter laten Kromhout en Leijstra (2006: 32) zien dat in 2005 tweederde van de geregistreerde amv's bij de IND van het mannelijk geslacht was.

1.7 Conclusie en leeswijzer

In dit hoofdstuk hebben we allereerst de aanleiding van het onderzoek (1.1) en de juridische en beleidsmatige context van de Vreemdelingenwet 2000 waarin alleenstaande minderjarige vreemdelingen zich bewegen beschreven (1.2). De onderzoeksvragen zijn in paragraaf 1.3 beschreven en richten zich op de komst van alleenstaande minderjarige vreemdelingen, hun rechtmatige verblijf tijdens de asielprocedure, maar bovenal op hun onrechtmatige verblijf in Nederland. Hoe voorzien de (voormalige) amv's in hun levensonderhoud en huisvesting, welke contacten hebben zij met de Nederlandse samenleving en de overheid en, tot slot, hoe en waar zien zijn hun toekomst en welke factoren spelen hierbij een rol?

In paragraaf 1.4 hebben we centrale begrippen als 'amv' en 'onrechtmatig verblijf' gedefinieerd en daarnaast vier criteria geformuleerd waarmee we de onderzoeksgroep in deze rapportage hebben afgebakend. De kerngroep bestaat uit (1) alleenstaande vreemdelingen die Nederland als minderjarige zijn binnengekomen (2) na de invoering van de Vreemdelingenwet 2000 (april 2001) en (3)

²⁵ Zie bijvoorbeeld voor verdeling naar geslacht bij onrechtmatig verblijvende vreemdelingen in Nederland, Engbersen e.a. (2002: 24); Kromhout, Wubs en Beenackers (2008: 14-15).

ten tijde van de dataverzameling tussen de vijftien jaar en vijfentwintig jaar zijn en (4) gedurende enig moment onrechtmatig in Nederland hebben verbleven.

In paragraaf 1.5 hebben we de criteria toegepast op de jongvolwassenen die we tijdens het veldwerk hebben geïnterviewd. De onderzoeksgroep is opgebouwd uit een kerngroep en drie extra groepen. De kerngroep bestaat uit 84 respondenten die aan alle vier criteria voldoen. Daarnaast hebben we met 34 andere jongvolwassen vreemdelingen gesproken die van één van de criteria afwijken, maar desalniettemin waardevolle inzichten kunnen bieden. Deze jongvolwassen vreemdelingen hebben we onderverdeeld in drie groepen: (1) voormalige amv's die zich voor de invoering van de Vreemdelingenwet 2000 in Nederland hebben gevestigd, (2) amv's in vreemdelingenbewaring, en (3) teruggekeerde jongvolwassen vreemdelingen in Freetown, Sierra Leone. De bevindingen in dit rapport zijn primair gebaseerd op de kerngroep. De extra groepen zullen daar waar zinvol en mogelijk bij de analyse worden betrokken. Tot slot hebben we in paragraaf 1.6 enkele cijfermatige ontwikkelingen rondom alleenstaande minderjarige vreemdelingen in Nederland gepresenteerd.

In hoofdstuk twee zullen we aandacht besteden aan de methoden van onderzoek, de spreiding van de respondenten over de verschillende criteria en enkele persoonskenmerken van de onderzoeksgroep. We hebben met de opbouw van dit rapport de chronologie van de jonge vreemdeling aangehouden die zijn vaderland verlaat om zich (uiteindelijk) in Nederland te vestigen of hier op doorreis wordt aangehouden. In hoofdstuk drie zullen we aandacht besteden aan de komst naar Nederland en de betekenis van mensensmokkel en mensenhandel hierbij (onderzoeksvraag één). In hoofdstuk vier staan de ervaringen van de amv's met de asielprocedure centraal en de overgang naar een leven zonder verblijfsdocumenten. In de hoofdstukken vijf en zes worden achtereenvolgens de onderzoeksvragen omtrent de huisvesting en het rondkomen van de amv's die geen rechtmatig verblijf (meer) hebben behandeld. Hier besteden we aandacht aan het belang van informele arbeid, criminaliteit en giften voor de amv's die geen aanspraak kunnen maken op de voorzieningen van de Nederlandse verzorgingstaat (onderzoeksvraag twee). Hoofdstuk zeven gaat over het dagelijkse leven van de (voormalige) amv's in Nederland en hun contacten met de overheid (onderzoeksvraag drie). In hoofdstuk acht staat het toekomstperspectief van de (voormalige) amv's centraal. Hier zal de vierde onderzoeksvraag beantwoord worden: hoe en waar zien de (voormalige) amv's hun toekomst en welke factoren spelen hierbij een rol?

Hoofdstuk 2 Methodologische verantwoording

We beginnen dit hoofdstuk met een verantwoording van de onderzoeksmethoden om inzicht te bieden in de vraag hoe wij bij de (voormalige) amv's terecht gekomen zijn en wat dit betekent voor de uitkomsten die in dit rapport gepresenteerd worden. In paragraaf 2.2 vervolgen we met een beschrijving van de respondenten ten opzichte van de criteria die ten grondslag hebben gelegen aan de afbakening van de onderzoeksgroep. Het gaat daarbij dus om jongeren die 1) als alleenstaande minderjarige Nederland zijn binnengekomen; (2) na de invoering van de Vreemdelingenwet 2000 (april 2001) Nederland zijn binnengekomen; (3) ten tijde van de dataverzameling tussen de vijftien jaar en vijfentwintig jaar zijn; (4) gedurende enig moment onrechtmatig in Nederland hebben verbleven. Zoals we in hoofdstuk één hebben beargumenteerd, zullen we in de analyse en in de tabellen uitgaan van de kerngroep en – waar zinvol – putten uit de drie extra groepen: de 'pre-VW2000 groep', de 'amv's in vreemdelingenbewaring' en de 'Sierra Leone groep'. Dit hoofdstuk eindigt met een beschrijving van de onderzoeksgroep op basis van verschillende persoonlijke achtergrondkenmerken.

2.1 Kwalitatief onderzoek naar (voormalige) amv's

We hebben met 118 jongeren gesproken die tot de doelgroep van dit onderzoek gerekend kunnen worden. De vraag die hier beantwoord zal worden is hoe we tot deze jongeren toegang hebben gekregen, hoe de interviews verliepen en welke vormen van selectiviteit met de werving samengingen. Is het mogelijk gebleken voldoende vertrouwen bij deze jongeren te winnen, hoe verliepen de gesprekken met hen en waren er onderwerpen waar de jongeren niet over wilden praten? Hoe betrouwbaar is de informatie uit de gesprekken met de (voormalige) amv's en wat zeggen de gesprekken met deze 118 jongeren over de grotere groep (voormalige) amv's die in Nederland verblijven?

De activiteiten van het onderzoeksteam

Kwalitatief onderzoek naar onrechtmatig in Nederland verblijvende jonge vreemdelingen die er alle belang bij hebben om uit zicht van de overheid te blijven, is per definitie geen eenvoudige opgave. Zeker als voor dit veldwerk een relatief kort tijdsbestek van zes maanden is ingepland met als streven om gedurende deze periode ongeveer honderd (voormalige) amv's te spreken over hun leven in Nederland en hun toekomstverwachtingen. Een dergelijk onderzoek is alleen mogelijk met een groot team van veldwerkers die de taal spreken van de belangrijkste herkomstlanden van de amv's. Om dit te realiseren hebben we onderzoeksassistenten gerekruteerd met bij voorkeur enige kwalitatieve onderzoekservaring, die bovendien in termen van leeftijd, culturele achtergrond en taal zo dicht mogelijk bij de onderzoeksgroep stonden. De achterliggende gedachte is dat een veldwerker met deze kenmerken gemakkelijker een vertrou-

wensband met de (voormalige) amv's kan opbouwen (cf. Zaitch, Mortelmans en Decorte 2009). Een bijkomend voordeel is dat deze onderzoeksassistenten toegang hebben tot de betreffende etnische gemeenschappen en wellicht ook tot de onrechtmatig verblijvende jongeren uit die gemeenschappen.

De onderzoeksassistenten zijn gevonden aan de universitaire masteropleidingen criminologie in Rotterdam en Amsterdam. Uiteindelijk hebben elf onderzoeksassistenten woonachtig in Rotterdam, Den Haag, Amsterdam en Tilburg aan het project meegewerkt. Vier van hen hebben op incidentele basis een bijdrage geleverd aan het interviewen van jongeren. De anderen hebben intensief en gedurende de verschillende fasen van het veldwerk aan het project meegewerkt. Ze hebben geholpen bij het leggen van contacten met instanties die van belang zouden kunnen zijn voor het bereiken van de doelgroep en bij het interviewen van de jongeren en de vertegenwoordigers van instanties. Tijdens de analysefase hebben ze op ons verzoek kerngegevens in SPSS aangeleverd over de respondenten die zij zelf hebben geïnterviewd. De onderzoeksassistenten hebben evenals de auteurs van dit rapport een onderzoeksdagboek bijgehouden. Om het onderzoek gestructureerd en op één lijn te houden, is er tijdens de periode van het veldwerk tot september 2009 wekelijks vergaderd om de voortgang van het onderzoek, de bevindingen en de moeilijkheden tijdens het veldwerk te bespreken.

De werving van de (voormalige) amv's heeft plaatsgevonden via twee trajecten. In de eerste plaats zijn verschillende respondenten geworven via de eigen sociale netwerken van de onderzoeksassistenten. In de tweede plaats zijn we bij respondenten terecht gekomen via contacten met vertegenwoordigers van organisaties, instellingen en particulieren die de doelgroep opvangen, begeleiden of andere vormen van ondersteuning bieden. In aanvulling op deze twee strategieën hebben we – waar mogelijk onafhankelijk van de (hulp)organisaties – geprobeerd om met respondenten in contact te komen op specifieke locaties of tijdens evenementen waar ook (voormalige) amv's verwacht konden worden.

Werven van (voormalige) amv's via persoonlijke netwerken

Twaalf respondenten zijn via het persoonlijke netwerk van de onderzoekers benaderd. Het rekruteren van respondenten uit het eigen netwerk verliep traag en moeizaam. Vaak liepen veelbelovende contacten op niets uit omdat de potentiële respondent niet aan één van de geformuleerde criteria bleek te voldoen. In andere gevallen was de veldwerker wel succesvol, maar verliep de werving moeizaam. De zoektocht van Mo naar onrechtmatig verblijvende Chinese jongeren via haar persoonlijke contacten kan hier als illustratie dienen. In haar dagboeknotities wijst ze op het belang van beleefdheid, wederkerigheid en geduld:

“Met de Chinese kennissen van mijn familie ga ik meer op een indirecte manier aan de slag. Het moet altijd om meer gaan dan alleen over het onderzoek. Veel vragen naar hoe het met de familie gaat, vragen naar hoe het gaat met de stand van zaken in iemands leven. Je hoort aan het einde ook altijd de groeten te doen aan zijn of haar ouders en familie. Als ik met mijn familie en hun kennissen ga eten en binnenkom, dan hoor ik iedereen die ouder is – dus hoger in ‘rang’ – met

naam te groeten, [...] Ook al zijn ze niet echt familie van mij. Slechts ‘hallo’ zeggen, zou onbeleefd zijn. Deze beleefdheden kunnen door de bestaande onderlinge banden bij de meeste contacten nooit helemaal weggelaten worden. De gouden regel is: Ik ben ook de dochter van.... Hoe ik mij gedraag, bepaalt ook hoe zij er uit komen te zien. Mensen zullen mij ook helpen omdat zij een goede verstandhouding met mijn ouders hebben. Ik zal nooit aan iemand kunnen vragen waarom alles zo lang duurt, ook niet op een indirecte manier. Ik zal mezelf verontschuldigen bij hen, ook al is de andere partij degene die in gebreke blijft. Ik mag ook niet te gehaast doen, want ik mag anderen niet ‘irriteren’. Ik kan iemand echt niet meer dan één keer per week benaderen.”

De volhardende houding van deze onderzoeksassistent heeft uiteindelijk geleid tot enkele succesvolle interviews met illegaal verblijvende Chinese jongeren die onafhankelijk van hulporganisaties in Nederland verblijven. Ook hebben we via deze methode een beperkt aantal (voormalige) amv's uit Pakistan en Nigeria kunnen werven. In veel andere gevallen liepen pogingen van de veldwerkers op niets uit.

De moeizame werving via de persoonlijke netwerken kwam enigszins als een verrassing. In eerder onderzoek onder illegaal in Nederland verblijvende vreemdelingen bleken etnische bindingen en bekendheid binnen en met specifieke etnische groepen juist van groot belang om in contact te komen met ‘illegalen’ (cf. Staring 2001, Engbersen et al. 2002). De omstandigheid dat in het huidige onderzoek deze route naar potentiële respondenten moeizaam verliep, kan op verschillende manieren geduid worden. Het zou wellicht kunnen betekenen dat er minder amv's in Nederland verblijven dan veelal wordt verondersteld. Het zou er ook op kunnen wijzen dat de (voormalige) amv's relatief geïsoleerd van hun eigen etnische groep in Nederland verblijven en er weinig contacten bestaan tussen de amv's en hun landgenoten.

Voormalige amv's werven via hulporganisaties

Een tweede strategie die we vanaf het begin van het veldwerk hebben ingezet is het werven van potentiële respondenten via (hulp)organisaties en instellingen die met amv's van doen hebben. We hebben op voorhand een lijst van zestig organisaties samengesteld.²⁶ Deze organisaties hebben we een brief gestuurd met het verzoek om een interview over de problematiek van (voormalige) amv's (bijlage 2). Deze brieven zijn begin februari 2009 verstuurd en de daaropvolgende weken hebben twee leden van het onderzoeksteam telefonisch afspraken gemaakt. Bij de keuze voor de te benaderen organisaties hebben we de nadruk gelegd op kerkelijke en particuliere opvang en minder op overheidsgerelateerde opvangorganisaties. De organisaties hebben we bovendien zoveel mogelijk verspreid over Nederland geselecteerd, om zo een mogelijke geografische bias te voorkomen. Dit betekent dat we ons niet alleen op stedelijk Nederland in de Randstad (Amsterdam, Utrecht, Den Haag en Rotterdam) hebben gericht, maar ook organisaties in Groningen en Friesland hebben benaderd, alsook instanties

²⁶ Zie bijlage 3 voor een lijst van de organisaties die uiteindelijk aan het onderzoek hebben deelgenomen.

in Brabant, Limburg, Gelderland en Overijssel. Zes brieven werden als onbestelbaar geretourneerd omdat de adressen niet bleken te kloppen of omdat de organisaties niet meer bestonden. In één geval kregen we een geopende brief retour met de opmerking dat de organisatie niet wenste mee te werken aan dergelijk onderzoek. Uiteindelijk hebben we vertegenwoordigers van 41 (hulp)organisaties geïnterviewd. De organisaties kunnen in drie categorieën worden ingedeeld, namelijk de (semi) overheidsinstellingen en organisaties die belast zijn met de reguliere opvang van amv's, de particuliere organisaties die (mede) betrokken zijn bij de opvang van onrechtmatig verblijvende vreemdelingen en, tot slot, de zelforganisaties.

In de eerste plaats hebben we contact gezocht met acht (semi) overheidsinstellingen, die onder meer belast zijn met de reguliere opvang van amv's. Eén van de overheidsinstellingen is detentiecentrum De Maasberg in Overloon, waar we twee groepsleiders en het hoofd van de amv-afdeling hebben geïnterviewd. Verder hebben we nog professionals geïnterviewd die werkzaam zijn bij de GGD, Mentrum, de Medische Opvang Asielzoekers en de vreemdelingenpolitie. Ook hebben we gesproken met vertegenwoordigers van uiteenlopende onafhankelijke organisaties, zoals de Zuidwester en Nidos.

In de tweede plaats hebben we gesproken met vertegenwoordigers van 29 particuliere (hulp)organisaties, die variëren in de doelgroep, mate van professionaliteit en de hulp die ze bieden. Onder de particuliere hulporganisaties bevinden zich lokale, kleinschalige (kerkelijke) organisaties die vooral op vrijwilligers draaien, maar ook landelijk opererende organisaties zoals INLIA (Internationaal Netwerk van Lokale Initiatieven ten behoeve van Asielzoekers), Samah (Stichting Alleenstaande Minderjarige Asielzoekers Humanitas) en Vluchtelingenwerk. INLIA is een stichting ten behoeve van asielzoekers in nood die onder meer lokale opvangorganisaties en gemeenten adviseert over noodopvangvoorzieningen voor dakloze vreemdelingen. Samah, die per december 2009 is opgeheven, definieerde zichzelf als de landelijke belangenorganisatie voor jonge asielzoekers in de leeftijd van vijftien tot vijfentwintig jaar. Deze organisatie werkte veel samen met hulporganisaties op landelijk niveau en begeleidde daarbij ook zelf jongeren, zowel in Nederland als bij hun terugkeer in het land van herkomst. Veruit het grootste deel van deze particuliere organisaties ondersteunt uitgeprocedeerde asielzoekers en onrechtmatig verblijvende vreemdelingen door onder voorwaarden geld, maaltijden, goederen of huisvesting aan te bieden. Deze organisaties werken veelal lokaal voor uitgeprocedeerde asielzoekers die in de gemeente of regio verblijven. Andere particuliere hulporganisaties werken ook landelijk, bijvoorbeeld door het aangaan van samenwerkingsverbanden met lokale (hulp)organisaties. Vreemdelingen die een beroep op ondersteuning doen maar van buiten de stad of regio zijn, worden terug verwezen naar hun woonplaats. Naast noodopvang bieden deze organisaties soms ook juridische steun en begeleiding op het gebied van medische zorg en/of onderwijs. Deze organisaties worden gefinancierd via fondsenwerving, donaties van kerken en/of individuen. Sommige organisaties zijn betrokken bij het grootstedelijk overleg of de Werkgroep Perspectief Asielzoekers (WPA overleg gemeente Amsterdam) waardoor

ze in aanmerking komen voor gemeentelijke subsidiestromen, andere organisaties hebben contacten binnen een ministerie waar ze financiering van ontvangen. Sommige lokale hulporganisaties draaien geheel op vrijwilligers, de grotere landelijk opererende (hulp)organisaties hebben zowel betaalde krachten als vrijwilligers in dienst.

In de derde plaats hebben we vier zelforganisaties benaderd. Deze zelforganisaties zijn opgericht voor en door een bepaalde migrantengroep. Zo zijn er Chinese organisaties die tot doel hebben om problemen in de Chinese gemeenschap aan te pakken en diverse Afrikaanse organisaties gericht op het werk in de Afrikaanse diaspora.

Organisaties, respons en selectiviteit

De meeste organisaties waren bereid ons te woord te staan over hun werk in relatie tot de problematiek van (voormalige) amv's. Waar relevant hebben we de informatie uit deze gesprekken in deze rapportage opgenomen. Aan het eind van het gesprek informeerde de interviewer meestal naar de mogelijkheden om via de organisatie (voormalige) amv's te benaderen voor een gesprek. Soms gebeurde dit op voorspraak van de geïnterviewde medewerker en soms kregen we de mogelijkheid aangereikt om zelf potentiële respondenten aan te spreken op momenten dat er bijvoorbeeld een spreekuur was of er 'leefgeld' werd verstrekt aan de (voormalige) amv. Van de veertig organisaties waar we een professional hebben geïnterviewd, hebben uiteindelijk zestien organisaties potentiële respondenten aangedragen voor deelname aan het onderzoek.

Het voordragen van respondenten door medewerkers heeft als mogelijk nadeel dat de meest interessante, zielige, uitzonderlijke of in het oog springende alleenstaande minderjarige vreemdelingen zouden worden geselecteerd. Een consequentie zou kunnen zijn dat het leed en het uitzonderlijke in deze verhalen tot een oneigenlijke uitvergroting zou kunnen leiden. Het beeld en de kennis van de (voormalige) alleenstaande minderjarige vreemdelingen die zich wel enigszins kunnen redden en een onopvallender bestaan in de illegaliteit leiden zou hierdoor ten onrechte naar de achtergrond kunnen raken. Om deze selectieve weergave van de werkelijkheid zoveel mogelijk te vermijden, probeerden we dan ook waar mogelijk situaties te creëren waarbij we potentiële respondenten zelf konden aanspreken om te vragen of ze wilden participeren aan het onderzoek. Dit betekende dan ook dat we zoveel mogelijk respondenten hebben geworven tijdens maaltijdverstrekkingen, tijdens inloopuren en spreekuren van instanties, tijdens feesten en andere informele bijeenkomsten en tijdens manifestaties. Een bijkomend voordeel is dat in dergelijke situaties onderzoekers ook kunnen observeren wat er zich afspeelt, waardoor eventueel nieuwe inzichten verkregen kunnen worden.

De door ons gehanteerde werkwijze bracht met zich mee dat we met enige regelmaat tijdens het interview geconfronteerd werden met een vreemdeling die niet aan de criteria voldeed. Zodoende hebben we uiteindelijk 37 respondenten geïnterviewd die niet in de doelgroep van dit onderzoek pasten. Vaak omdat de respondenten te oud waren op het moment van het interview of omdat zij zich

niet als amv in Nederland hadden gevestigd. Het problematische onderscheid tussen jongeren en ouderen (of tussen de amv's en de 18+ voormalige asielzoekers) in het onderzoeksveld had verschillende redenen. Zo werd de door ons gehanteerde leeftijdsgrens van 25 jaar in het onderzoeksveld niet als zodanig beleefd. Hulpverleners spraken bijvoorbeeld over jongeren, ex-ama's, oudere jongeren of 'echte jonkies' maar hadden – bij vluchtelingen boven de achttien jaar – geen duidelijk scherpomlijnd idee van leeftijd of leeftijdsgrenzen. Het is de problematiek van het onrechtmatige verblijf in Nederland waar deze organisaties mee bezig zijn en niet zozeer de precieze leeftijd van de jongvolwassenen. Niet alleen voor de hulporganisaties was de leeftijd minder relevant, ook voor de (voormalige) amv's speelt leeftijd op het moment van meerderjarig worden geen belangrijke rol meer. De amv's die met onbekende bestemming uit de opvang vertrekken participeren in dezelfde ondersteunende netwerken als de oudere (voormalige) asielzoekers of onrechtmatig verblijvende vreemdelingen in Nederland. Zij komen elkaar bij dezelfde hulporganisaties en instanties tegen, wonen soms bij elkaar in huis of werken op dezelfde arbeidsplekken.

In de tweede plaats leerden we soms de leeftijd pas op een moment dat er geen weg terug was zonder ongeschreven regels van fatsoen te schenden, gezichtverlies te lijden of het vertrouwen van respondenten of tussenpersonen te schaden. Het interview was soms al gaande ("hij leek toch zo jong"), de contactpersoon had al een afspraak voor ons geregeld en de 'oudere jongere' had zijn reis al gemaakt en verwachtte ook een interview. Om dergelijke redenen hebben we deze interviews toch door laten gaan. Het interview afblazen zou onbeleefd zijn en indachtig de frustraties van veel respondenten zou ons dat wellicht ook kansloos maken bij potentiële nieuwe respondenten in deze omgeving.

Niet alle vertegenwoordigers van organisaties of hulpinstanties waren bereid of in staat om mogelijke respondenten uit de doelgroep van (voormalige) amv's aan te dragen. Uiteindelijk hebben 24 organisaties om uiteenlopende redenen geen potentiële respondenten aangereikt. Relatief vaak gaven organisaties te kennen dat ze geen contacten (meer) hadden met voormalige amv's, bijvoorbeeld omdat zij niet langer meer tot hun doelgroep behoorden (bijvoorbeeld Vluchtelingenwerk) of omdat de omvang van de groep (voormalige) amv's na het Generaal Pardon sterk was afgenomen.²⁷ Een beperkt aantal organisaties zag niet in hoe het onderzoek de (voormalige) amv's ten goede zou komen en/of meende dat dit onderzoek bij de (voormalige) amv's directe psychische schade zou kunnen veroorzaken door het oprakelen van gevoelige thema's zoals traumatische ervaringen in het herkomstland. Uiteindelijk hebben we 72 van de 118 respondenten kunnen rekruteren via voorspraak van opvangorganisaties of door aanwezig te zijn bij gelegenheden georganiseerd door organisaties, bijvoorbeeld uitbetaalmomenten of maaltijdverstrekkingen.

In het licht van de kenmerkende onrechtmatige status van de (voormalige) amv's is het samenstellen van een representatieve onderzoeksgroep onmogelijk

²⁷ Eén opvangorganisatie in Overijssel had zichzelf net opgegeven omdat de vraag naar opvang na het Generaal Pardon zo sterk was afgenomen dat men van mening was dat men geen bestaansredenen meer had.

(cf. Kleemans, Korf en Staring 2008). De wervingsmethoden kunnen er bovendien toe leiden dat specifieke groepen (voormalige) amv's oververtegenwoordigd zijn in de onderzoeksgroep en andere amv's juist ondervertegenwoordigd. Zo zijn we met veel respondenten in aanraking gekomen via hulporganisaties. Het is dan ook denkbaar dat de (voormalige) amv's die niet of nauwelijks contacten met hulporganisaties onderhouden in het onderzoek zijn ondervertegenwoordigd. Het is mogelijk dat (voormalige) amv's die gedwongen werkzaam zijn in de prostitutie of andere arbeidssectoren, door hun werkgevers dermate goed van (opvang)organisaties worden afgeschermd dat zij onderbelicht zijn gebleven in het onderzoek. Ook is het denkbaar dat (voormalige) amv's die er dankzij arbeid of criminaliteit in slagen om onafhankelijk van hulporganisaties een bestaan op te bouwen onderbelicht zijn in het onderzoek. Dergelijke beperkingen en vormen van selectiviteit zijn echter inherent aan dit soort onderzoek.

Wel hebben we getracht het risico op selectiviteit zoveel mogelijk te beperken door met verschillende onderzoekers onafhankelijk van elkaar respondenten te werven, deze werving ook geografisch te spreiden en respondenten bovendien via verschillende netwerken en organisaties te rekruteren. De brede inzet van werving via verschillende sociale netwerken en organisaties heeft geresulteerd in een grote mate van diversiteit onder de respondenten in termen van achtergronden, herkomstlanden, leeftijd en woonlocaties in Nederland. Op verschillende momenten in de veldwerkperiode bleken diverse netwerken in elkaar over te lopen. Zo interviewde één van de onderzoeksassistenten een respondent via een organisatie en werd op een later moment dezelfde respondent opnieuw voorgedragen door een andere organisatie. In een ander geval werd aan het begin van de veldwerkperiode één van de respondenten via een organisatie geïnterviewd en kwam de interviewer hem aan het einde van de veldwerkperiode weer tegen tijdens een publieke bijeenkomst georganiseerd door een andere organisatie. Ook bleek tijdens sommige interviews uit opmerkingen van respondenten dat zij personen kenden die wij op een eerder moment hadden gesproken, bijvoorbeeld via andere hulporganisaties of omdat het vrienden of familieleden waren. Zo bleek dat we onafhankelijk van elkaar twee broers, die elkaar uit het oog waren verloren, hadden geïnterviewd.

De interviews met (voormalige) amv's

Veruit de meeste interviews met de (voormalige) amv's zijn in het Nederlands (n=70) en in mindere mate in het Engels of in een combinatie van Nederlands/Engels gevoerd (n=26). In het algemeen sprak vooral de groep (voormalige) amv's die al geruime tijd in Nederland woont goed Nederlands. De gesprekken met de Afghaanse jongeren zijn door Farsi en Phastoe sprekende onderzoeksassistenten gevoerd. In totaal is er bij negen interviews gebruik gemaakt van een tolk. Het ging hierbij vooral om interviews met jongeren uit Somalië en Arabischsprekende landen zoals Irak. De duur van de interviews lag tussen de één en twee uur. Bij een beperkt aantal respondenten bestond er de mogelijkheid om ze verschillende keren over een langere periode te spreken.

Als organisaties potentiële respondenten naar voren schoven, probeerden we zo snel mogelijk afspraken te maken voor een interview. Soms betekende dit dat we ter plekke begonnen met het interview, soms vond het gesprek enkele dagen of een week later plaats. De locatie voor de interviews lieten we bepalen door de respondent. Vaak vond het gesprek plaats in een ruimte van de betreffende organisatie. Als er een mogelijkheid was om respondenten in hun eigen woonsituatie te interviewen, genoot dat altijd onze voorkeur. De interviews met respondenten in Nederland zijn niet opgenomen, dit om eventueel wantrouwen van de respondent te beperken. De interviews met de jongeren in Freetown en met de vertegenwoordigers van organisaties zijn vrijwel allemaal opgenomen en *verbatim* uitgewerkt.

De locaties van de interviews waren verspreid over Nederland. Het merendeel van de interviews vond plaats in de vier grote steden (vooral Amsterdam, Rotterdam, Den Haag) en het noorden van Nederland (Groningen, Drenthe). Verder zijn er achttien interviews gehouden in een afdeling voor Alleenstaande Minderjarige Vreemdelingen in detentiecentrum Maasberg. Ook zijn er zeventien teruggesteerde jongvolwassen asielzoekers in Sierra Leone geïnterviewd.

De interviews besloegen een groot aantal thema's. Het was duidelijk dat de respondenten hun verhaal op specifieke onderdelen – zoals hun reisverhaal en de situatie in het herkomstland – vaker en met een specifiek doel (asiel) hadden verteld. De kunst van het interviewen van de (voormalige) amv's betrof – zo bleek al snel – om gesprekken te voeren die thematisch en in stijl zo veel mogelijk afweken van de gesprekken die de jongeren tijdens de asielaanvraag met medewerkers van de IND en de Dienst Terugkeer & Vertrek hadden gevoerd. Om vertrouwen te kunnen winnen, moesten wij de jongeren ervan overtuigen dat zij niet aan een nieuw nader gehoor onderworpen werden. Dit betekende dat we tijdens het veldwerk onze interviewstijl hebben aangepast. Het werd al snel duidelijk dat het stellen van veel directe en confronterende vragen in combinatie met het bieden van weinig ruimte voor de antwoorden niet goed werkte. Deze interviewstijl koppelden respondenten aan een asielgehoor en dit resulteerde in korte, algemene antwoorden. Verhalen kregen we op zo nauwelijks te horen.

We leerden gaandeweg vooral te luisteren en zo weinig mogelijk vragen te stellen. We begrepen dat al te confronterende vragen – zeker in eerste instantie – gemeden moesten worden en pas op een veel later moment gesteld konden worden. Ook leerden we om de respondent eerst zijn eigen verhaal te laten vertellen. Vaak hadden jongeren zo hun eigen redenen om mee te werken. Respondenten wilden bovenal een verhaal vertellen dat hen dwars zat, bijvoorbeeld over de behandeling van hun asielverzoek of een verblijf in vreemdelingenbewaring. We luisterden naar de verhalen die de jongeren kwijt wilden en leerden vooral aanvullende vragen te stellen. Thematisch hadden we minder mogelijkheden om ons aan te passen aan de wensen van de respondenten. Uiteraard bleven we vragen naar beladen thema's in de context van het asielverzoek zoals de komst naar Nederland, de vluchtmotieven en de omstandigheden rondom het vertrek naar Nederland. Om respondenten niet tijdens het gesprek te 'verliezen', hebben we de afweging gemaakt om voorrang te geven aan thema's die direct gerelateerd

zijn aan het onrechtmatige verblijf in Nederland. In de praktijk betekende dit dat we tijdens een stroef verlopend of emotioneel beladen interview er de voorkeur aan gaven om bijvoorbeeld door te vragen op het thema rondkomen tijdens het onrechtmatige verblijf en alle hiermee samenhangende aspecten, ten koste van het reisverhaal en alles wat hiermee samenhang. Daarnaast verlieten we al snel de chronologie van de interviewthema's in termen van achtergrond, vertrek, reis, asielverzoek, onrechtmatig verblijf en toekomst. We stelden thema's uit en haakten er op in als respondenten hier zelf over begonnen.

Een onderwerp dat gedurende de gehele veldwerkperiode om andere dan hierboven genoemde redenen problematisch bleef, was de verblijfstatus van de respondent. Het achterhalen van de verblijfsstatus van een respondent lijkt een relatief eenvoudige kwestie, maar wordt om verschillende redenen in de dagelijkse praktijk van het veldwerk bemoeilijkt. Dit heeft alles te maken met de complexiteit van de wetgeving waar de (voormalige) amv's mee worden geconfronteerd. Wetgeving die in de details niet alleen voor de jongeren zelf onnavolgbaar bleek, maar soms ook voor medewerkers van organisaties. De verwarring onder de respondenten was vaak groot: soms wisten zij eenvoudigweg niet of zij al dan niet onrechtmatig in Nederland verbleven. Soms meende een respondent 'illegaal' in Nederland te zijn terwijl tijdens het gesprek een geldig W-document (identiteitsdocument voor asielzoekers tijdens hun asielprocedure) werd getoond. Soms dachten (voormalige) amv's dat ze met een asielprocedure bezig waren terwijl ze feitelijk met een reguliere procedure bezig waren of – vaker – slechts in afwachting waren van nieuwe relevante informatie om alsnog weer een nieuwe aanvraag te kunnen indienen. Het wekte op een gegeven moment dan ook geen verwondering meer dat respondenten te kennen gaven niet te weten of ze überhaupt in een procedure tot verblijf verwickeld waren. Deze verwarring werd bovendien gevoed door het gegeven dat respondenten ook van juridische status wisselen. Een respondent uit Bangladesh die na een asielprocedure van zes jaar twee jaar illegaal in Nederland verbleef, werd recentelijk met nieuwe vertaalde documenten wederom tot de asielprocedure toegelaten. Met deze hernieuwde aanmelding bij het aanmeldcentrum in Ter Apel, veranderde zijn juridische status van 'onrechtmatig' naar 'rechtmatig' verblijf. Inmiddels is zijn asielverzoek wederom afgewezen en verblijft hij wederom onrechtmatig in Nederland en dient hij terug te keren naar zijn vaderland. Dergelijke situaties waarbij respondenten van 'rechtmatig verblijf' naar 'onrechtmatig verblijf' en *vice versa* wisselden, kwamen bij meer respondenten voor.

Veldwerk in vreemdelingenbewaring

We hebben achttien interviews gehouden met amv's op de amv-afdeling van detentiecentrum De Maasberg. Zoals eerder vermeld, hebben we zeven van de achttien op deze locatie geïnterviewde jongeren tot de kerngroep gerekend. Toegang tot De Maasberg werd in juni 2009 verleend vanuit de Dienst Justitiële Inrichtingen van het ministerie van Justitie. Voorafgaand aan de interviews met de jongeren hebben de onderzoekers het personeel van De Maasberg uitgebreid voorgelicht om de doelstellingen van het onderzoek uit te leggen en te bespreken

hoe de jonge vreemdelingen het best geïnformeerd konden worden over deelname aan het onderzoek. Uiteindelijk hebben de groepsleiders van De Maasberg op basis van de voorlichting jongeren voor deelname benaderd. Alle jongeren die op dat moment in De Maasberg in vreemdelingenbewaring verbleven hebben hun deelname aan het onderzoek toegezegd. Om de dagelijkse gang van zaken zo min mogelijk te verstoren zijn er in overleg met de leidinggevenden concrete afspraken gemaakt met de amv's zodat begin juli 2009 in het tijdsbestek van een week alle achttien interviews met de jongeren zijn afgenomen.

Het interviewen van amv's in vreemdelingenbewaring vergde een andere aanpak dan het spreken met (voormalige) amv's buiten een justitiële setting. Ten eerste waren de amv's in vreemdelingenbewaring met een leeftijd van tussen de vijftien en achttien jaar jonger dan de (voormalige) amv's 'buiten'. Daarbij komt dat een aanzienlijk aantal van de amv's in De Maasberg (n=11) op doorreis was en bij de Nederlandse grens is opgepakt. Niet alleen hadden deze jongeren geen ervaring met een onrechtmatig verblijf in Nederland, maar ook spraken zij veelal geen Nederlands of Engels. Deze jongeren uit Afghanistan, Egypte, Algerije en Marokko zijn overwegend in hun eigen taal geïnterviewd. Een Algerijnse, Iraakse en Marokkaanse respondent zijn met behulp van een (telefonische) tolk geïnterviewd. Deze jongeren hebben we vooral gevraagd naar hun reis, hun ervaringen met vreemdelingenbewaring en hun ideeën over de toekomst en logischerwijze niet over hun periode in Nederland. Met andere jongeren die vanuit een onrechtmatig verblijf in Nederland waren aangehouden en in vreemdelingenbewaring waren geplaatst was het wel mogelijk te spreken over hun eventuele ervaringen met de asielprocedure en het onrechtmatige verblijf in Nederland.

De jongeren in vreemdelingenbewaring waren zich zeer bewust van hun positie en omgeving. Het was het duidelijk dat zij zich terughoudend opstelden bij het beantwoorden van bepaalde persoonlijke vragen over bijvoorbeeld de leeftijd, het herkomstland of de komst naar Nederland. Dergelijke vragen werden als bedreigend of beangstigend ervaren. We hebben van deze concrete vragen en thema's geen breekpunten in het interview gemaakt, maar besloten om op die momenten te kiezen voor specifieke thema's zoals de weg naar vreemdelingenbewaring en de beleving van deze periode. Ook hier hebben we geen poging gedaan om de interviews op te nemen.

Veldwerk in Sierra Leone

De senior en junior projectleider zijn in mei 2009 twee weken in Freetown, Sierra Leone geweest om vanuit Nederland teruggekeerde jongeren te interviewen. Samah, één van de hulporganisaties in Nederland, was betrokken bij een terugkeerproject waarbinnen jongeren met begeleiding naar Sierra Leone terugkeerden. Deze begeleiding hield in dat ze in Nederland werden voorbereid op terugkeer en na de feitelijke terugkeer in Freetown door een lokale partner verder werden ondersteund. Deze partnerorganisatie heeft contact met jongeren die via deze trajectbegeleiding zijn teruggekeerd en met jongeren die pas in Freetown in aanraking zijn gekomen met deze partnerorganisatie. De jongeren die tot die laatste groep behoren zijn in de meeste gevallen Nederland uitgezet.

Met Samah kwamen we in contact tijdens het veldwerk in Nederland en via deze hulporganisatie met hun partnerorganisatie in Freetown. De vijftien respondenten die we hebben geïnterviewd, zijn via deze partnerorganisatie in Freetown benaderd. Deze (al dan niet zelfstandig) uit Nederland teruggekeerde jongeren hebben zich georganiseerd in een netwerk Youth of Sierra Leone (YOS) en proberen elkaar te ondersteunen. Dit netwerk bleek uitermate behulpzaam bij het rekruteren van jongeren voor interviews.

We hebben daarnaast tijdens het veldwerk pogingen ondernomen om respondenten te werven buiten de partnerorganisatie om. Zo was tijdens het veldwerk in Nederland al contact gelegd met Don Bosco, een christelijke stichting die ook een vestiging in Freetown heeft en daar vooral hulp biedt aan straatkinderen. Via een van de priesters hebben we contact kunnen leggen met een jonge man die in Nederland als asielzoeker was afgewezen en uiteindelijk was uitgezet. Deze man bleek dermate boos op de Nederlandse overheid en wantrouwend tegenover ons (“jij bent een IND-medewerker, hoe kom je anders aan mijn naam?”) dat een gesprek onmogelijk bleek. Onze pogingen om buiten het netwerk van de teruggekeerde jongeren om respondenten in Freetown te vinden, heeft uiteindelijk niets opgeleverd.

De interviews in Freetown verliepen anders dan de interviews in Nederland. Ten eerste zijn de interviews in Freetown wel opgenomen. De korte tijd tussen de interviews en de geringe beschikbare tijd maakte dit noodzakelijk; er was eenvoudigweg te weinig tijd om interviews goed uit te werken. De respondenten hadden er geen moeite mee dat de gesprekken, die veelal in het Engels plaatsvonden, werden opgenomen. Ten tweede hebben we de respondenten waar mogelijk thuis opgezocht en hun bedrijf bezocht. Het accent van deze gesprekken lag vooral op het proces van terugkeer: factoren die hiertoe aanleiding hebben gegeven en concrete ervaringen met en na terugkeer. Meer in het algemeen was de sfeer van de gesprekken ontspannen. Respondenten in Freetown wilden graag spreken over hun ervaringen met terugkeer en vonden het interessant dat twee mensen uit Nederland voor hun situatie belangstelling hadden. Naast de gesprekken met teruggekeerde amv's hebben we ook zoveel mogelijk tijd met hen doorgebracht om zo meer over hun omstandigheden te leren.

Betrouwbaarheid van – en beperkingen aan (migratie)verhalen van amv's

De interviews met de (voormalige) amv's staan aan de basis van dit onderzoek. We hebben geen mogelijkheid gehad om hun antwoorden systematisch aan derden voor te leggen of op gestructureerde wijze te vergelijken met dossiers (bijvoorbeeld van de IND of van Nidos). Ter introductie bij elk interview garandeerden we anonimiteit en vertrouwelijkheid, maar respondenten reageerden veelal wantrouwend.²⁸ Sommige thema's, in het bijzonder de vluchtgeschiedenis uit het land van herkomst, leeftijd, inkomstenverwerving en betrokkenheid bij criminaliteit, lagen gevoeliger dan andere thema's. De interviewers gaven bij elk interview aan dat de respondent vrij was om geen antwoord op een vraag te ge-

²⁸ De namen van respondenten die in dit rapport worden gebruikt, zijn gefingeerd.

ven. Sterker nog, onze boodschap was liever geen antwoord dan een gelogen of verzonnen antwoord. Respondenten maakten incidenteel gebruik van deze mogelijkheid en gaven op sommige vragen aan dat ze daar geen antwoord op wilden geven of niet over dat specifieke thema wilden praten. De interviewer probeerde in dergelijke situaties altijd te achterhalen waarom de respondenten geen antwoord wilden geven. In een enkel geval heeft de interviewer zelf bepaalde thema's afgebroken omdat het voor de respondent te emotioneel werd.

Incidenteel bleek het mogelijk om informatie uit de gesprekken met de jongeren te vergelijken met informatie die we vanuit de opvanginstanties kregen. Uit de vergelijkingen die we op deze wijze soms konden maken, kwamen nooit betekenisvolle verschillen of afwijkingen naar voren. Aangezien deze vergelijkingen niet structureel gemaakt konden worden, kunnen we daarmee strikt genomen ook niets zeggen over de betrouwbaarheid van de informatie. De interviewbevindingen zijn bovendien inhoudelijk besproken en met elkaar vergeleken tijdens de wekelijkse bijeenkomsten van de onderzoeksgroep. Verschillende uitgewerkte interviews van de onderzoeksassistenten zijn met de senior onderzoeker besproken. Dit resulteerde soms in aangepaste en uitgebreidere uitwerkingen van de interviews en in een enkel geval werd de respondent zelfs op nieuw benaderd voor aanvullende informatie.

Asielzoekers hebben er belang bij om een specifiek vluchtverhaal te vertellen. Zo constateert Van Wijk in een analyse van asielgehoren van West-Afrikaanse asielzoekers dat opvallend veel mensen met een vergelijkbaar verhaal als verstekeling per schip naar Nederland zijn gekomen. Tegelijkertijd laat hij zien dat deze 'stroom verstekelingen' niet ondersteund wordt vanuit diverse andere bronnen en dat er hooguit sprake zou kunnen zijn van een "incidentele problematiek" (2003: 293). De omstandigheden in de internationale scheepvaart – met alle economische en veiligheidsrisico's voor rederijen – geven geen aanleiding te veronderstellen dat het mogelijk is om op grote schaal als 'verstekeling' mee te varen naar Europa. Toch vertellen veel asielzoekers hoe ze aan boord zijn gestapt en in Rotterdam zijn uitgestapt. Dit zou kunnen betekenen dat de groep succesvolle verstekelingen onder asielzoekers groter is dan de groep die tijdens hun reis wordt ontdekt of dat veel asielzoekers hun reisverhaal per schip hebben geconstrueerd. Het idee is dat asielzoekers bewust een rookgordijn rondom hun reisverhaal optrekken om het voor de autoriteiten oncontroleerbaar te maken en tegelijkertijd de afwezigheid van documenten te kunnen verklaren. Dit alles in de verwachting op deze manier gemakkelijker als asielzoeker erkend te zullen worden (Van Wijk 2003).

In het onderzoek van Staring (2001) presenteerden sommige Turkse illegalen in eerste instantie ook verhalen over hun komst naar Nederland die zij pas later zelf corrigeerden. Deze Turkse illegalen kwamen niet zozeer om asiel aan te vragen, maar wilden geld verdienen, meer van de wereld zien, de dienstplicht ontvluchten of zich eenvoudigweg bij hun in Nederland woonachtige familie voegen. Deze soms overtuigende reisverhalen gingen over mensensmokkelbendes die hen achterin vrachtwagens naar Duitsland of Nederland brachten, of per boot vanuit één van de Turkse havens naar Griekenland of Italië, van waar ze

per auto weer verder reisden naar familie in Nederland. Pas in een later stadium van het etnografische veldwerk bleek dat een aantal van deze jongens de onderzoeker in eerste instantie niet had vertrouwd en bang was dat de familieleden die hen feitelijk hadden geholpen moeilijkheden met de Nederlandse overheid zouden krijgen als ze het ware verhaal zouden vertellen. Waar de West-Afrikaanse asielzoekers mogelijk een rookgordijn optrokken om hun asielkansen te vergroten, verzonnen de Turkse illegalen soms een reisverhaal met mensensmokkelaars om hun familieleden te beschermen. In beide gevallen is om verschillende redenen het resultaat gelijk: een verzonnen reisverhaal dat afwijkt van de werkelijke reis. In het geval van langdurig etnografisch onderzoek is het mogelijk om dergelijke reconstructies aan de nieuwe verhalen aan te passen en te verbeteren. Als er sprake is van eenmalige interviews – zoals in dit onderzoek – moeten we het doen met het eerste verhaal en zal de betrouwbaarheid van het verhaal afhangen van de mogelijke belangen die er spelen en de verstandhouding tussen de geïnterviewde en de interviewer.

Deze methodische reflectie wijst erop hoe belangrijk het is om vanuit het perspectief van de respondent mogelijke belangen te onderkennen die van invloed kunnen zijn op de presentatie van het verhaal. In dit onderzoek naar (voormalige) amv's van wie een groot deel asiel heeft aangevraagd, moeten we dus ook rekening houden met de omstandigheid dat we – wellicht ten dele – een vertekend vlucht- en reisverhaal hebben opgetekend. Zoals we later nog zullen zien, zijn veel jongeren nog op de een of andere wijze bezig met het bemachtigen van een verblijfstatus en zij kunnen er dan ook belang bij hebben om ook aan ons reisverhalen te vertellen die weliswaar consistent zijn met de verhalen die ze in een eerdere fase aan de IND hebben verteld maar tegelijkertijd (deels) niet overeenkomen met de afgelegde route. Bovendien merkten we ook dat sommige jongeren (zeer) emotioneel werden als wij ze vroegen naar hun vluchtverhaal. Dit alles heeft als consequentie dat niet alle verhalen even duidelijk en helder te reconstrueren zijn en de uitkomsten met de nodige voorzichtigheid geïnterpreteerd dienen te worden.

Nu we hebben duidelijk gemaakt hoe we de respondenten hebben geworven, welke potentiële vormen van selectiviteit hierachter schuil gaan en wat de waarde van de interviews is, zullen we in paragraaf 2.2 vervolgen met het beschrijven van de respondenten in relatie tot de vier criteria. In paragraaf 2.3 komen, tot slot van dit hoofdstuk, verschillende persoonlijke kenmerken van de respondenten aan bod.

2.2 De spreiding van de respondenten over de verschillende criteria

Criterium 1: alleenstaande minderjarige vreemdelingen

Het eerste criterium behelst de conditie van vestiging in Nederland als alleenstaande minderjarige. Zoals eerder aangegeven verstaan we onder een alleenstaande minderjarige vreemdeling “een asielzoeker die de leeftijd van achttien jaar nog niet heeft bereikt en die zonder begeleiding of verzorging van een ouder

of voogd in Nederland verblijft” (RvA 2005, artikel 1, lid e). Om met het punt van minderjarigheid te beginnen: in tabel 2.1 is de leeftijd van de respondenten bij binnenkomst in Nederland gepresenteerd.

Tabel 2.1. Respondenten naar leeftijd bij binnenkomst (in absolute aantallen)

Leeftijd	Kerngroep	Pre Vw2000	in V.B.	In S.L.	Totaal
5 jaar	-	-	1	-	1
8 jaar	-	1	-	-	1
11 jaar	3	-	-	-	3
12 jaar	6	1	-	-	7
13 jaar	5	-	-	-	5
14 jaar	14	3	-	-	17
15 jaar	19	3	1	1	24
16 jaar	20	-	7	2	29
17 jaar	17	-	2	-	19
18 jaar	-	-	-	1	1
19 jaar	-	-	-	2	2
21 jaar	-	-	-	2	2
23 jaar	-	-	-	2	2
27 jaar	-	-	-	1	1
28 jaar	-	-	-	2	2
30 jaar	-	-	-	1	1
missing	-	-	-	2	2
Totaal	84	8	11	15	118

Alle respondenten uit de kerngroep, de ‘Pre Vw2000’ groep en de groep ‘In vreemdelingenbewaring’ waren op het moment van binnenkomst minderjarig. De meeste respondenten uit de onderzoeksgroep waren op het moment van binnenkomst in Nederland in de leeftijd van veertien tot en met zeventien jaar (89 van de 118 respondenten). Twaalf respondenten waren bij binnenkomst twaalf jaar of jonger. Alle respondenten vertellen dat zij als alleenstaande en zonder begeleiding van een ouder of voogd Nederland zijn binnengekomen. Dit betekent echter niet dat deze respondenten geen familieleden in hun omgeving in Nederland hebben. Van 99 respondenten uit de onderzoeksgroep (inclusief de Pre-Vw2000 groep en de groep in vreemdelingenbewaring) hebben we concrete informatie gekregen op de vraag naar familieleden in Nederland. Bijna één op de vier respondenten (23%) heeft familie in Nederland.²⁹ Soms betreft het hier een broer of een zus, vaak gaat het om een oom of een tante. Van vier respondenten is het niet duidelijk geworden of ze familie in Nederland hebben. De naar Sierra Leone teruggekeerde jongeren wijken af van dit beeld. Drie van hen zijn als alleenstaande minderjarige naar Nederland gekomen, de overigen waren achttien jaar of ouder op het moment van binnenkomst.

²⁹ 76 Respondenten geven aan geen familie in Nederland te hebben, 23 respondenten geven te kennen wel familie in Nederland te hebben. De respondenten hebben hierbij zelf invulling gegeven aan het begrip ‘familieleden’.

Criterium 2: binnenkomst na april 2001

Het tweede criterium stelt dat de leden van de onderzoeksgroep zich na de invoering van de Vw2000 in april 2001 in Nederland moeten hebben gevestigd. In tabel 2.2 hebben we het jaar van vestiging in Nederland voor de onderzoeksgroep uiteengezet.

Tabel 2.2. Respondenten naar jaar van vestiging in Nederland

Jaar	Kerngroep	Pre Vw2000	in V.B.	In S.L.	totaal
1994	-	1	-	-	1
1998	-	1	-	-	1
1999	-	1	1	2	4
2000	-	5	-	2	7
2001	34	-	-	4	38
2002	20	-	-	6	26
2003	10	-	-	1	11
2004	1	-	-	-	1
2005	2	-	-	-	2
2006	11	-	-	-	11
2007	4	-	-	-	4
2008	2	-	-	-	2
2009	-	-	10	-	10
Totaal	84	8	11	15	118

We zien in tabel 2.2 dat de meerderheid van de respondenten zich in de periode 2001-2003 in Nederland heeft gevestigd. In 2001 gaat het om 34 respondenten, in 2002 om twintig respondenten en in 2003 om tien respondenten. Negen respondenten zijn voor de invoering van de Vreemdelingenwet 2000 binnengekomen: alle respondenten die we hebben ingedeeld in de 'Pre Vw2000' groep en één respondent in vreemdelingenbewaring. Dit brengt met zich mee dat 105 respondenten in 2001 of later Nederland zijn binnengekomen. Of de 38 respondenten uit 2001 zich allemaal daadwerkelijk na april 2001 in Nederland hebben gevestigd, kunnen we niet met zekerheid stellen. Soms weten de amv's niet meer dan het jaar van binnenkomst of het jaargetijde. In tabel 2.2 zien we ook een relatief grote groep respondenten die in 2009 Nederland is binnengekomen. Het gaat hier om respondenten die tot de groep 'in vreemdelingenbewaring' zijn gerekend. Zij zijn aangehouden aan de Nederlandse grens, in vreemdelingenbewaring geplaatst en hebben geen ervaring met een illegaal bestaan in Nederland.

Criterium 3: Leeftijd ten tijde van de dataverzameling tussen de 15-25 jaar

Een ander criterium dat we hebben gebruikt om de kerngroep af te bakenen betreft de leeftijd. Respondenten moesten ten tijde van het interview tussen de vijftien en 25 jaar zijn. In de tabel 2.3 staan de leeftijden van de respondenten.³⁰

³⁰ We zijn ook bij de leeftijdsindeling uitgegaan van wat door de respondent tijdens het interview naar voren is gebracht. Het is belangrijk om op te merken dat vooral door het belang dat aan de leeftijd gehecht wordt in de asielpprocedure de werkelijke leeftijd kan afwijken van de door de respondenten genoemde leeftijd.

Tabel 2.3 Leeftijd van de respondenten ten tijde van het interview

Leeftijd	Kerngroep	Pre Vw2000	In V.B.	In S.L.	Totaal
15 jaar	-	-	2	-	2
16 jaar	2	-	7	-	9
17 jaar	3	-	2	-	5
18 jaar	9	-	-	-	9
19 jaar	13	-	-	-	13
20 jaar	10	-	-	-	10
21 jaar	5	-	-	-	5
22 jaar	10	1	-	-	11
23 jaar	21	3	-	-	24
24 jaar	9	4	-	3	16
25 jaar	2	-	-	1	3
26 jaar	-	-	-	2	2
28 jaar	-	-	-	1	1
29 jaar	-	-	-	2	2
30 jaar	-	-	-	1	1
34 jaar	-	-	-	2	2
38 jaar	-	-	-	1	1
39 jaar	-	-	-	1	1
Missing	-	-	-	1	1
Totaal	84	8	11	15	118

Ruim 80% van de respondenten uit de onderzoeksgroep is op het moment van interviewen meerderjarig. Zestien respondenten zijn op het moment van interviewen jonger dan achttien jaar en daarmee minderjarig. Het gaat vooral om respondenten (n=11) die in vreemdelingenbewaring verblijven. Zij beschikken daarmee ook over een voogd en zijn ten minste tijdens hun verblijf in vreemdelingenbewaring in beeld bij de overheid.

Criterion 4: gedurende enig moment onrechtmatig verblijf in Nederland

De administratieve verblijfsstatus van de respondenten is van belang voor het vierde criterium om de onderzoeksgroep af te bakenen. Respondenten dienen op enig moment onrechtmatig in Nederland te hebben verbleven. Van alle respondenten weten we op basis van hun levensgeschiedenis dat zij op enig moment hieraan voldoen. Voor de respondenten die wij in Sierra Leone hebben gesproken ligt dit anders. Ten minste twaalf teruggekeerde jongvolwassenen uit dit land zijn gedurende enig moment onrechtmatig in Nederland verbleven. In tabel 2.4 zijn de administratieve kenmerken in termen van onrechtmatig versus rechtmatig verblijf van de respondenten tijdens het interview opgenomen.

Tabel 2.4 Respondenten naar verblijfsstatus in Nederland ten tijde van het interview

	Kerngroep	Pre Vw2000	in V.B.	In S.L.	Totaal
Rechtmatig verblijf	9	2	-	-	11
Onrechtmatig verblijf	74	6	11	-	91
n.v.t. (in Sierra Leone)	1	-	-	15	16
Totaal	84	8	11	15	118

Van de onderzoeksgroep (n=118) verblijven 91 respondenten onrechtmatig in Nederland en beschikken elf respondenten over een tijdelijke dan wel permanente verblijfsvergunning op het moment van het interview. Ook zij zijn gedurende een langere periode onrechtmatig in Nederland geweest. De respondenten ‘in vreemdelingenbewaring’ zijn eveneens onrechtmatig in Nederland. In de Vw2000 wordt de werking van het besluit omtrent een verblijfsvergunning opgeschort als “de vreemdeling rechtens zijn vrijheid is of wordt ontnomen op grond van artikel 6 of 59” (art. 82, lid 4, Vw2000). Artikel 6 Vw2000 verwijst onder meer naar de vreemdelingen aan wie de toegang tot Nederland is geweigerd. Verschillende respondenten zitten nog in een procedure. Sommige (voormalige) amv’s hebben een nieuwe procedure opgestart, bijvoorbeeld op medische gronden en verblijven daarmee rechtmatig in Nederland. Bij andere (voormalige) amv’s loopt een hoger beroep tegen de negatieve beslissing op de asiel-aanvraag, maar aangezien deze procedure geen opschortende werking van het rechtmatig verblijf kent, verblijven deze amv’s onrechtmatig in Nederland.

De respondenten die in het bezit zijn van een geldig verblijfsdocument hebben dat document verkregen via verschillende formele wegen. Een permanente verblijfsstatus in deze groep is verkregen via het Generaal Pardon (n=3) of via een toegekend asielverzoek (n=3).³¹ De tijdelijke verblijfsstatussen verliepen via een hernieuwde asielaanvraag (n=4) of via een reguliere procedure op basis van medische noodzaak (n=1).

2.3 Enkele achtergrondkenmerken van de respondenten

In het volgende deel van dit beschrijvende hoofdstuk zullen we de onderzoeksgroep beschrijven op basis van de volgende kenmerken: asiel, herkomstlanden, geslacht, burgerlijke staat, kinderen, religieuze overtuiging, opleidingsniveau en, tot slot, de verblijfsduur in Nederland. We zullen zowel de kerngroep als ook de drie extra groepen in de analyse betrekken zodat de verschillen en de overeenkomsten tussen de vier groepen zichtbaar worden.

Asiel

In de onderzoeksgroep (n=118) hebben 101 respondenten asiel aangevraagd. Daar staan zeventien respondenten tegenover die gedurende hun verblijf in Nederland geen asiel hebben aangevraagd. Van de kerngroep hebben 76 van de 84 respondenten (90%) in het verleden asiel aangevraagd. In totaal zijn er zeventien respondenten die geen asielaanvraag hebben ingediend en hiervan hebben er

³¹ De Generaal Pardon Regeling - formeel benoemd als ‘Regeling Afwikkeling nalatenschap oude Vreemdelingenwet’ is de meest recente regularisatie van een afgebakende groep illegaal verblijvende vreemdelingen die een verblijfsvergunning ontvangt. Deze regeling trad op 15 juni 2007 in werking en liep ten einde in december 2008 (IND 2009). Voor een uitvoerige beschrijving van de totstandkoming en inhoud van deze regeling zie Van der Linden en Sharma (2007: 107 e.v.). De IND heeft aan 27.700 vreemdelingen een verblijfsvergunning verleend en deze aan 6.000 vreemdelingen geweigerd (IND 2009, Trouw 14-11-2009).

JONG EN ILLEGAAL IN NEDERLAND

zestien eveneens geen andersoortige verblijfsvergunning aangevraagd. Van deze zestien amv's verblijven er acht in vreemdelingenbewaring en is het onduidelijk of ze asiel gaan aanvragen. De acht resterende jongeren verblijven uit zicht van de Nederlandse autoriteiten onrechtmatig in Nederland.

Tabel 2.5 Verblijfstatus respondenten naar asielaanvraag (ten tijde van de interviews)

			Kerngroep	Pre Vw2000	in V.B.	In S.L.	Totaal
Ja, asiel	Juridische status	rechtmatig	9	2	-	-	11
		onrechtmatig	66	5	3	-	74
		n.v.t., in S.L.	1	-	-	15	16
Nee, geen asiel	Juridische status	onrechtmatig	8	1	8	-	17
Totaal			84	8	11	15	118

De zeventien respondenten die nog nooit asiel hebben aangevraagd zijn op het moment van interviewen allen onrechtmatig in Nederland en geven verschillende argumenten om zich niet als asielzoeker te melden. De redenen om al dan niet asiel aan te vragen hangen nauw samen met de migratiemotieven van de jongvolwassen vreemdelingen, die uitgebreid in hoofdstuk drie aan bod zullen komen. Maar vooruitlopend hierop; voor sommigen speelde asiel eenvoudigweg niet. Deze respondenten kwamen naar Nederland om te werken of om bij familie of vrienden te wonen en een asielverzoek zou hen hierbij alleen maar belemmeren. Anderen meenden dat ze gezien hun nationaliteit toch geen kans zouden maken om een asielverzoek gehonoreerd te krijgen. Een aantal respondenten verbleef in vreemdelingenbewaring na aan de grens te zijn aangehouden 'op doorreis' naar een ander land. Een asielverzoek in Nederland zou deze plannen dwarsbomen. Eén respondent verblijft nu onrechtmatig na een mislukte poging tot gezinshereniging. We zullen op deze en andere migratiemotieven terugkomen in hoofdstuk drie dat handelt over de reden van de komst naar Nederland.

Herkomstlanden en religieuze overtuiging

De respondenten uit de onderzoeksgroep zijn afkomstig uit 32 verschillende landen. Zoals in de methodische verantwoording is beschreven, zijn we niet op zoek gegaan naar respondenten uit specifieke herkomstlanden en is deze heterogeniteit in herkomstlanden de uitkomst van de wervingsmethoden.

Tabel 2.6 Respondenten naar herkomstland/werelddeel

Herkomstland	Kerngroep	Pre Vw2000	In V.B.	In S.L.	Totaal
AFRIKA (n=86)					
Algerije	-	-	1	-	1
Angola	24	-	-	-	24
Benin	2	-	-	-	2
Burundi	1	1	-	-	2
Congo	2	2	-	-	4

METHODOLOGISCHE VERANTWOORDING

Herkomstland	Kerngroep	Pre Vw2000	In V.B.	In S.L.	Totaal
Egypte	2	-	-	-	2
Eritrea	1	-	-	-	1
Ethiopië	1	-	-	-	1
Ghana	1	-	-	-	1
Guinee	-	1	-	-	1
Liberia	1	-	-	-	1
Marokko	4	-	-	-	4
Niger	1	-	-	-	1
Nigeria	3	-	1	-	4
Sierra Leone	11	-	-	15	26
Soedan	3	-	-	-	3
Somalië	5	-	-	-	5
Togo	1	-	-	-	1
Oeganda	2	-	-	-	2
AZIE (n=25)					
Afghanistan	2	-	6	-	8
China	7	2	-	-	9
India	1	-	1	-	2
Irak	2	-	2	-	4
Iran	1	-	-	-	1
Syrië	1	-	-	-	1
EUROPA (n=4)					
Armenië	1	-	-	-	1
Georgië	-	1	-	-	1
Rusland	1	-	-	-	1
Tsjetsjenië	1	-	-	-	1
ZUID AMERIKA (n=2)					
Suriname	-	1	-	-	1
Venezuela	1	-	-	-	1
ONBEKEND (n=1)					
Totaal	84	8	11	15	118

We hebben vooral gesproken met respondenten uit Afrika (n=86) en in mindere mate met amv's uit Azië (n=25), Europa (n=4) en Zuid-Amerika (n=2). De belangrijkste herkomstlanden van de respondenten (in termen van aantallen) zijn Sierra Leone (n=26), Angola (n=24), China (n=9) en Afghanistan (n=8).³²

De geloofsovertuiging van de respondentengroep loopt uiteen. Van 87 respondenten uit de onderzoeksgroep hebben we gegevens over hun geloofsovertuiging: 38 respondenten zien zichzelf als christen, veertig respondenten noemen zichzelf moslim, twee respondenten zijn boeddhist en één respondent is hindoe.

³² Van één respondent (in vreemdelingenbewaring) is het herkomstland onbekend. Hij zegt zelf dat hij uit Frankrijk afkomstig is waar hij vanaf een jonge leeftijd zonder officiële papieren bij een pleeggezin heeft gewoond. Hij weet zelf niet waar hij geboren is en er is geen geboorteakte bekend. De IND vermoedt dat hij uit Marokko komt.

Zes respondenten zeggen geen geloof te hebben. De respondenten “in vreemdelingenbewaring” zijn overwegend moslim.

Geslacht, burgerlijke staat en de aanwezigheid van kinderen

De man-vrouw verhouding in de onderzoeksgroep is ongelijk verdeeld: we hebben met 25 vrouwen en met 93 mannen gesproken. In onderstaande tabel zijn de respondenten naar geslacht en onderzoeksgroep onderverdeeld.

Tabel 2.7 Respondenten naar geslacht en onderzoeksgroep

	Kerngroep	Pre Vw2000	in V.B.	In S.L.	Totaal
Man	62	6	11	14	93
Vrouw	22	2	-	1	25
Totaal	84	8	11	15	118

Zoals al eerder is aangegeven, zijn alle amv's die we in vreemdelingenbewaring gesproken hebben jonge mannen. Als we kijken naar de man-vrouw verdeling in relatie tot de herkomstregio's dan blijkt dat het in ruim de helft van de respondenten uit de onderzoeksgroep om jonge mannen uit Afrika (n=56) gaat. Ook blijken bijna twee op de drie vrouwelijke respondenten uit Afrika afkomstig te zijn (zestien van de 25 vrouwen). We hebben ook opvallend veel met Chinese vrouwen gesproken (n=7). Dit moet naar alle waarschijnlijkheid verklaard worden vanuit de inzet van een onderzoeksassistente met een Chinese achtergrond.

De meerderheid van de respondenten is vrijgezel. De overige respondenten geven aan samen te wonen of een relatie te hebben. Een deel van de (voormalige) amv's heeft een relatie met een Nederlandse vriend of vriendin.³³

Veertien vrouwen en elf mannen hebben kinderen. Het aantal kinderen per ouder varieert tussen de één en drie en in totaal gaat het om 38 jonge kinderen.

Tabel 2.8 Aantal kinderen naar geslacht respondenten

		Kern groep	Pre Vw2000	In V.B.	In S.L.	Totaal
Man	Zonder kinderen	57	4	11	9	81
	Één kind	4	-	-	2	6
	Twee kinderen	1	1	-	2	4
	Drie kinderen	-	1	-	-	1
	Missing				1	1
Vrouw	Zonder kinderen	9	2	-	-	11
	Één kind	8	-	-	-	8
	Twee kinderen	4	-	-	1	5
	Drie kinderen	1	-	-	-	1
Totaal		84	8	11	15	118

De meeste kinderen zijn in Nederland geboren.³⁴ Bij de vrouwen komen vrijwel alle kinderen voort uit een relatie met een landgenoot, die veelal in de asielpro-

³³ Van één respondent is onduidelijk wat zijn burgerlijke staat is.

³⁴ Drie vrouwen waren zwanger ten tijde van de gesprekken.

cedure heeft gezeten of ook onrechtmatig in Nederland verbleef. Zo heeft een Chinese jonge vrouw twee kinderen van twee onrechtmatig verblijvende landgenoten die inmiddels beiden naar China zijn uitgezet. De meerderheid van de kinderen verblijft net als de moeder onrechtmatig in Nederland. Een Armeense jonge vrouw vormt een uitzondering als het gaat over kinderen en relaties met landgenoten; zij heeft een relatie met een oudere Nederlandse man waar ze tevens twee kinderen van heeft. In een beperkt aantal gevallen zijn de kinderen in het herkomstland geboren en meegekomen met de alleenstaande minderjarige vreemdeling. Bij drie vrouwen bleek dat hun in Nederland geboren kind het resultaat was van een verkrachting in het herkomstland.

De jonge mannen – vooral uit Angola en Sierra Leone – met kinderen laten een ander beeld zien: hun kinderen komen vooral voort uit relaties met Nederlandse vrouwen. De mannen hebben deze relaties inmiddels beëindigd of zij wonen gescheiden van hun Nederlandse partner, bijvoorbeeld uit angst om in huis aangehouden te worden. Deze kinderen verblijven meestal bij de moeder en verblijven rechtmatig in Nederland. Eén man heeft kinderen die hij heeft achtergelaten in het herkomstland.

De aanwezigheid van kinderen compliceert de situatie voor de respondenten verder. Ze hebben niet alleen de verantwoordelijkheid voor zichzelf, maar ook voor hun kind(eren). Vaak staat de ouder er met de zorg voor het kind alleen voor en ook in die gevallen waarbij ouders en kind(eren) één gezamenlijk huishouden vormen, komt de ondersteuning niet vanzelfsprekend van de partner. Zoals één van de jonge moeders [R076] het verwoordde: “hij [haar partner] kan niet eens voor zichzelf zorgen, hoe kan hij dan voor een heel gezin zorgen?”

Opleiding

Uit eerder onderzoek is gebleken dat er grote verschillen zijn in het opleidingsniveau van vreemdelingen uit verschillende herkomstlanden in Nederland. Zo signaleren Van den Tillaart et al. (2000) een verschil in opleidingsniveau tussen de zogenaamde ‘oude etnische groepen’ (de meer klassieke etnische groepen die voortkomen uit arbeidsmigratie) en de ‘nieuwe etnische groepen’ (recent gevestigde etnische groepen die voortkomen uit de asielmigratie). Over het algemeen komen ‘nieuwe’ etnische groepen met meer opleiding naar Nederland dan de ‘oude’ etnische groepen (2000: 259-60). In onze respondentengroep gaat een vergelijking tussen ‘oude’ en ‘nieuwe’ etnische groepen slechts in beperkte mate op omdat het gros van de respondenten afkomstig is uit asiellanden die tot de ‘nieuwe’ etnische groepen gerekend moeten worden, zoals Angola, Sierra Leone, Afghanistan en Somalië. Hier komt bij dat alle respondenten als minderjarige Nederland zijn binnengekomen en daardoor eventuele schoolcarrières hebben moeten afbreken.³⁵ Dit impliceert dat een onderzoeksgroep bestaande uit (voormalige) minderjarige vreemdelingen in vergelijking met meerderjarige vreemdelingen een lager opleidingsniveau zal hebben. Deze veronderstelling wordt gesteund door de bevindingen van Olde Monnikhof en Van den Tillaart (2003). Zij

³⁵ Zie tabel 2.1 voor de leeftijd van de respondenten ten tijde van binnenkomst in Nederland.

laten zien dat naarmate amv's op jongere leeftijd Nederland binnenkomen, hun opleidingsniveau ook afneemt. Het onderzoek van laatstgenoemde auteurs laat nog een andere noemenswaardige bevinding zien: de meeste respondenten van vijftien tot achttien jaar uit landen als Sierra Leone, Soedan, Guinee en Somalië hebben weinig tot geen onderwijs genoten in hun herkomstland. Het lage opleidingsniveau van deze amv's uit specifieke herkomstlanden heeft dan ook van alles van doen met situaties van burgeroorlog en chaos in deze herkomstlanden. In tabel 2.9 hebben we het opleidingsniveau van de respondenten in het herkomstland uiteengezet.

Tabel 2.9 Opleidingsniveau in het herkomstland van de respondenten naar groep

	Kerngroep	Pre Vw2000	in V.B.	In S.L.	Totaal
Geen (afgeronde) basisschool	34	2	3	2	41
Basisschool afgerond	22	2	-	1	25
Middelbare school niet afgerond	7	2	3	-	12
Middelbare school afgerond	3	-	-	-	3
Universitaire opleiding afgerond	-	-	-	1	1
Anders	-	1	-	-	1
Missing	18	1	5	11	35
Totaal	84	8	11	15	118

Van de 118 respondenten hebben we van 83 respondenten gegevens over hun opleidingsniveau. Het opleidingsniveau van deze respondenten is laag. Ruim de helft van de respondenten (n=66) heeft op de lagere school gezeten, waarvan 25 respondenten deze ook daadwerkelijk hebben afgerond. Drie respondenten hebben een middelbare schoolopleiding afgerond en één van de respondenten uit Sierra Leone heeft een afgeronde universitaire opleiding.

Alle amv's die in de asielprocedure hebben gezeten en in de opvang van het COA dan wel Nidos zijn verbleven, moeten tijdens hun minderjarigheid ook onderwijs hebben genoten. Met het meerderjarig worden, waarbij voor velen ook het onrechtmatige verblijf in Nederland is begonnen, is het merendeel van de respondenten ook gestopt met het volgen van onderwijs. In sommige gevallen volgen respondenten Nederlandse taallessen via een organisatie of instelling. In enkele individuele situaties is na persoonlijk contact en overleg op een school toch een mogelijkheid om onderwijs te volgen, alleen geen mogelijkheid tot het lopen van een stage of het behalen van een certificaat.

Verblijfsduur in Nederland

Het verblijf van de meeste respondenten in de onderzoeksgroep kenmerkt zich door de afwisseling van rechtmatig en onrechtmatig verblijf. Voor de beantwoording van de onderzoeksvragen is het van belang kennis te hebben van de duur van dit (on)rechtmatige verblijf. Zo is het voorstelbaar dat naarmate amv's langer rechtmatig in Nederland wonen, zij meer relevante contacten opdoen en een perspectief op permanent verblijf in Nederland ontwikkelen. In tabel 2.10

staat de verdeling van de totale verblijfsduur in Nederland – rechtmatig en onrechtmatig – in jaren van de respondenten.

Tabel 2.10 Respondenten naar totale verblijfsduur in Nederland (in jaren)

	Kerngroep	Pre Vw2000	in V.B.	In S.L.	Totaal
< 1 jaar	1	-	10	-	11
1–3 jaar	5	-	-	-	5
3–5 jaar	14	-	-	4	18
5–7 jaar	13	-	-	6	19
7 jaar of langer	51	8	1	3	63
Missing	-	-	-	2	2
Totaal	84	8	11	15	118

Uit deze tabel blijkt dat binnen de onderzoeksgroep de groep ‘in vreemdelingenbewaring’ gemiddeld de kortste verblijfsduur in Nederland heeft. Dit is geen verrassing gezien het feit dat deze jongeren op doorreis veelal bij de Nederlandse buitengrenzen zijn aangehouden. De maximale duur van vreemdelingenbewaring voor alleenstaande minderjarige vreemdelingen was tot voor kort in Nederland niet wettelijk vastgelegd. Met ingang van 12 februari 2010 is deze termijn vastgelegd op maximaal zes maanden waarbij deze nog eens met maximaal twaalf maanden mag worden verlengd als er zicht is op uitzetting.³⁶ Uitgangspunt is dat vreemdelingenbewaring uitsluitend als laatste middel moet worden ingezet, zo kort mogelijk dient te zijn en niet langer dan strikt noodzakelijk om uitzetting te realiseren (Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming 2008: 9-10).³⁷ Boone en Moerings (2007) constateren dat de gemiddelde periode dat de vreemdeling in bewaring doorbrengt de afgelopen decennia van een maand in 1980 tot drie maanden in 2000 substantieel is toegenomen. Volgens Van Kalmthout, die hierbij niet differentieert naar amv's en volwassen vreemdelingen, is zelfs een vreemdelingenbewaring van zestien tot twintig maanden al lang geen uitzondering meer (2007: 93). De verblijfsduur van de amv's die wij in vreemdelingenbewaring hebben gesproken overschrijdt de zes maanden niet.

Een grote groep respondenten verblijft relatief lang in Nederland: 63 respondenten uit de onderzoeksgroep verblijven zeven jaar of langer in Nederland. Als we uitsluitend naar de kerngroep kijken, verblijven 51 van de 84 respondenten zeven jaar of langer in Nederland. In deze groep respondenten, die zeven jaar of langer in Nederland woonachtig zijn, zitten ook enkele uitschieters van respondenten die tot vijftien jaar in Nederland zijn. In het licht van de relatief jonge leeftijd van deze groep respondenten betekent dit dat deze alleenstaande minderjarige vreemdelingen een substantieel deel van hun leven en daarmee ook van hun ontwikkeling in Nederland hebben doorgebracht.

³⁶ In hoeverre deze termijnen ook van toepassing zijn op minderjarige vreemdelingen, kan uit de tekst van het persbericht niet worden opgemaakt.

³⁷ Op 5 juni 2008 worden de EU-ministers het eens over de maximumtermijn van vreemdelingenbewaring van zes maanden die onder specifieke omstandigheden tot achttien maanden verlengd kan worden (Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming 2008).

De volgende vraag die zich aandient, is hoe deze totale verblijfsduur nu verdeeld is in termen van rechtmatig en onrechtmatig verblijf. Een antwoord formuleren op deze vraag vereist dat de respondenten over precieze kennis van hun juridische status sinds de komst naar Nederland beschikken en dat zij bovendien in staat zijn hier de juiste data bij te verstrekken. Dit bleek tijdens de gesprekken op beide punten lastig. Respondenten weten niet altijd wanneer rechtmatig verblijf overgaat in onrechtmatig verblijf en bovendien zijn ze lang niet altijd in staat de bijbehorende precieze data te reproduceren. Tabellen 2.11 en 2.12 dienen dan ook met deze kennis geïnterpreteerd te worden.

Tabel 2.11 Rechtmatige verblijfsduur in categorieën

	Kern groep	Pre Vw2000	In V.B.	In S.L.	Totaal
Uitsluitend onrechtmatig verblijf	10	-	11	1	22
< 1 jaar	2	-	-	-	2
1-3 jaar	23	1	-	4	28
3-5 jaar	21	3	-	-	24
5-7 jaar	18	3	-	5	26
7 jaar of meer	6	1	-	1	8
Missing	4	-	-	4	8
Totaal	84	8	11	15	118

Tabel 2.11 laat zien dat bijna 20% van de respondenten (n=22) uitsluitend onrechtmatig in Nederland heeft verbleven. Dit valt deels te verklaren door de amv's in vreemdelingenbewaring die via Nederland op doorreis waren, maar zijn aangehouden bij de Nederlandse grens en in vreemdelingenbewaring zijn geplaatst. Als we deze groep buiten de analyse laten, blijken 11 respondenten van de onderzoeksgroep uitsluitend onrechtmatig in Nederland te hebben verbleven. Acht respondenten verblijven zeven jaar of langer rechtmatig in Nederland. Hieronder valt ook één respondent op door zijn al vijftien jaar durende verblijf in Nederland waarvan de laatste zes jaar onrechtmatig. Op dit moment is hij tevens tot ongewenst vreemdeling verklaard.

De onrechtmatige verblijfsduur in jaren is voor een deel van de respondenten relatief kort: twintig respondenten verblijven korter dan een jaar zonder de noodzakelijke verblijfsdocumenten in Nederland. Ook hier vertekenen de jongeren in vreemdelingenbewaring het beeld enigszins. Zij zijn vrijwel allemaal korter dan zes maanden in vreemdelingenbewaring. Als we deze groep 'in vreemdelingenbewaring' buiten de analyse laten, zijn 32 jongeren tussen één en drie jaar onrechtmatig in Nederland. Gezien de jonge leeftijd van de respondenten is het van belang te melden dat 25 amv's vijf jaar of langer – een substantieel deel van hun jeugd – onrechtmatig in Nederland verblijven. In tabel 2.12 staat de duur van het onrechtmatige verblijf in Nederland beschreven.

Tabel 2.12 Onrechtmatige verblijfsduur in jaren

	Kern groep	Pre Vw2000	IN V.B.	In S.L.	Totaal
Uitsluitend rechtmatig verblijf	-	-	-	3	3
< 1 jaar	7	-	10	3	20
1-3 jaar	29	-	-	3	32
3-5 jaar	26	3	-	1	30
5-7 jaar	15	4	-	-	19
7 jaar of meer	3	1	1	1	6
Missing	4	-	-	4	8
Totaal	84	8	11	15	118

Zoals reeds eerder is aangegeven, hebben respondenten die behoren tot de groep ‘Pre-Vw2000’ met hun langere verblijf ook een relatief lange onrechtmatige verblijfsduur in Nederland.

2.4 Conclusie

Het merendeel van de respondenten hebben we geworven via (hulp)organisaties en in mindere mate via de persoonlijke netwerken van de onderzoekers. De (voormalige) amv’s hebben we verspreid over Nederland geïnterviewd. Daarnaast hebben we een groep amv’s in vreemdelingenbewaring geïnterviewd en hebben we een groep jongvolwassen en uit Nederland teruggekeerde asielzoekers in Sierra Leone geïnterviewd. Dit rapport is opgebouwd rondom de ervaringen en verhalen van deze 118 (voormalige) alleenstaande vreemdelingen.

In dit hoofdstuk hebben we de onderzoeksgroep gedefinieerd op basis van vier criteria. Het eerste criterium behelst de conditie van vestiging in Nederland als alleenstaande minderjarige vreemdeling. Het tweede criterium stelt dat de leden van de onderzoeksgroep zich na de invoering van de Vw2000 op 1 april 2001 in Nederland moeten hebben gevestigd. Het derde criterium dat we hebben gebruikt om de onderzoeksgroep af te bakenen betreft de leeftijd. Respondenten dienen ten tijde van het interview tussen de vijftien en vijfentwintig jaar te zijn. Het vierde criterium stelt dat respondenten op enig moment onrechtmatig in Nederland dienen te hebben verbleven.

Op basis van de criteria hebben we de onderzoeksgroep (n=118) onderverdeeld in een kerngroep (n=84) en drie extra groepen: de ‘Pre-Vw2000 groep’ (n=8), de groep ‘in vreemdelingenbewaring’ (n=11) en de groep ‘in Sierra Leone’ (n=15). Respondenten die tot de kerngroep behoren, voldoen aan alle criteria. Zij hebben zich als alleenstaande minderjarige vreemdeling na april 2001 in Nederland gevestigd, zijn ten tijde van de dataverzameling tussen de vijftien en vijfentwintig jaar en hebben op enig moment onrechtmatig in Nederland verbleven. Respondenten die deel uitmaken van de ‘pre-Vw2000’ groep voldoen aan alle criteria, uitgezonderd het tweede criterium. Zij hebben zich voor de invoering van de Vreemdelingenwet 2000 in april 2001 in Nederland gevestigd. De respondenten die vallen in de groep ‘in vreemdelingenbewaring’ voldoen aan alle criteria met uitzondering van het vierde criterium. Alhoewel zij met het verblijf in vreemde-

lingenbewaring formeel onrechtmatig in Nederland verblijven, hebben zij geen ervaring in Nederland met een leven in de illegaliteit buiten vreemdelingenbewaring. Kenmerkend voor respondenten in deze groep is ook dat zij jonger zijn dan de respondenten uit de kerngroep en de twee overige extra groepen. De respondenten uit de groep ‘in Sierra Leone’ vormen in het licht van de criteria een heterogener gezelschap. Het merendeel heeft zich als meerderjarige in Nederland gevestigd en was ten tijde van de dataverzameling tussen de drieëntwintig en dertig jaar. Evenals de andere respondenten uit de onderzoeksgroep hebben zij zich overwegend na april 2001 in Nederland gevestigd en delen ze de ervaring van het onrechtmatige verblijf in Nederland, maar zijn zij inmiddels naar Sierra Leone teruggekeerd.

In de onderzoeksgroep (n=118) hebben 101 respondenten in Nederland asiel aangevraagd. Onder de respondenten (n=17) die geen asiel hebben aangevraagd, verblijven acht respondenten in vreemdelingenbewaring. Zij zijn op reis via Nederland naar een ander land, aan de landsgrens aangehouden en in vreemdelingenbewaring geplaatst. Daarnaast zijn er negen respondenten die naar Nederland kwamen om zich bij vrienden of familie te voegen en/of om te werken, waarbij een asiolverzoek hen slechts zou belemmeren in hun aspiraties. De respondenten zijn afkomstig uit vier werelddelen en 32 landen. Het gaat vooral om respondenten uit Afrika (n=86) en uit Azië (n=25) en in mindere mate uit Europa (n=4) en Zuid-Amerika (n=2). De Afrikaanse respondenten komen vooral uit Sierra Leone (n=26) en Angola (n=24) en de Aziatische respondenten komen vooral uit China (n=9) en Afghanistan (n=8).

De onderzoeksgroep bestaat uit 25 vrouwen en 93 mannen waarvan de meerderheid vrijgezel is. Een relatief klein deel van de respondenten heeft een relatie met een Nederlandse vriend of vriendin. Veertien vrouwen en elf mannen hebben in totaal 38 kinderen. De meeste kinderen zijn in Nederland geboren en verblijven hier onrechtmatig. Het zijn vooral de vaders in de onderzoeksgroep die een relatie hebben met een Nederlandse partner van wie de kinderen rechtmatig in Nederland verblijven. Het opleidingsniveau van de respondenten als zij in Nederland aankomen is laag. Van 83 respondenten hebben we informatie over het genoten onderwijs in het herkomstland. Ruim de helft van de respondenten (n=66) heeft op de lagere school gezeten en slechts 25 respondenten hebben deze ook afgerond. Vijftien respondenten hebben op een middelbare school gezeten en slechts drie hebben deze middelbare opleiding ook afgerond.

Het verblijf van de meeste respondenten in de onderzoeksgroep kenmerkt zich door de afwisseling van rechtmatig en onrechtmatig verblijf. Van 82 respondenten weten we dat ze ten minste vijf jaar of langer in Nederland verblijven. 32 (voormalige) amv's verblijven tussen één en drie jaar onrechtmatig in Nederland en van 25 (voormalige) amv's weten we dat ze vijf jaar of langer onrechtmatig verblijven. Gezien de jonge leeftijd van de respondenten betekent dit dat zij een substantieel deel van hun jeugd in de illegaliteit hebben doorgebracht.

Hoofdstuk 3 De komst naar Nederland

In dit hoofdstuk zullen we antwoorden formuleren op de eerste onderzoeksvraag: hoe en waarom zijn de (voormalige) amv's naar Nederland gekomen? We hebben deze vraag verder geoperationaliseerd door de sociaal-economische achtergrond van de jongeren en hun 'migratiemotieven' en overwegingen om naar Nederland te komen in kaart te brengen. Daarnaast proberen we zicht te krijgen op de meer feitelijke omstandigheden van de reis naar Nederland: waarom zijn de (voormalige) amv's naar Nederland gereisd, hoe is de reis verlopen, welke route hebben zij afgelegd, wie heeft de reis ondersteund en wat waren de kosten om in Nederland te komen? Welke relaties liggen er met criminaliteit, bijvoorbeeld mensensmokkel en/of mensenhandel?

De kerngroep (n=84) staat aan de basis van de bevindingen in dit hoofdstuk. Bovendien zullen de 'pre-Vw2000' groep (n=8) en de groep 'in vreemdelingenbewaring' (n=11) in deze analyse worden meegenomen. In beide extra groepen zijn de respondenten als amv naar Nederland gereisd waardoor zij in dat opzicht goed met de respondenten uit de kerngroep te vergelijken zijn.

3.1 Jongeren en hun redenen om te vertrekken

De migratiemotieven van de (voormalige) amv's kunnen gerelateerd worden aan veranderingen en ontwrichtingen op het macroniveau (oorlog, politieke instabiliteit, religieuze conflicten, economische veranderingen) en op het mesoniveau van de uitgebreide familie of de directe omgeving van de jongere. In dat geval motiveren respondenten hun komst door te wijzen op het overlijden van hun ouders, gewelddadige conflicten binnen de uitgebreide familie of juist op de context van 'familiehereniging' over internationale grenzen. Ook verwijzen de jongeren naar hun jonge leeftijd en 'slechts' mee zijn gereisd met familie of op voorspraak van familie met anderen zijn meegereisd naar Nederland.

Tabel 3.1 Respondenten naar migratiemotieven*

	Kerngroep	Pre Vw2000	In VB	Totaal
Oorlogssituatie ontvlucht	34	3	3	40
Overlijden ouders	19	3	-	22
Economische motieven	11	4	3	18
Politieke redenen	12	2	-	14
Andere familiale omstandigheden	9	-	-	9
Geen concreet persoonlijk motief	7	-	1	8
Anders	6	-	1	7
Familiehereniging	2	1	4	7
Wil en/of kan niet vertellen	6	-	-	6
Opleiding	1	-	1	2
Totaal	107	13	13	133

* verschillende antwoorden mogelijk

Vluchten voor oorlog en armoede

We kunnen in de respondentengroep een onderscheid maken tussen de jongeren die uit een oorlogssituatie of politiek instabiele situatie zijn gevlucht en de jongeren die uit landen zijn gekomen waar geen oorlog of politiek kritieke situatie heerst. In tabel 3.1 is af te lezen dat veertig respondenten aangegeven hebben een oorlogssituatie te zijn ontvlucht. Deze respondenten komen ook allemaal uit landen waar rond de tijd van vertrek een burgeroorlog aan de gang was of etnische en/of religieuze conflicten speelden. De landen waar deze groep respondenten vandaan komt zijn Angola, Sierra Leone, Soedan, Somalië, Irak, Afghanistan, Benin, Oeganda, Kongo, Georgië en Burundi. Het verhaal van Roy³⁸ uit Sierra Leone is een voorbeeld van een jongen gevlucht voor oorlogsgeweld.

Op vijftienjarige leeftijd is Roy naar Nederland gekomen. Toen zijn woonplaats Makeni tijdens de burgeroorlog werd aangevallen, is hij door de rebellen van het Revolutionary United Front (RUF) ontvoerd. Na vier weken is het hem gelukt om te ontsnappen en is hij gevlucht. Onderweg naar Freetown is hij opgepakt door het leger (Civil Defence Force). Hij werd voor een RUF-lid gehouden en mishandeld en vastgebonden. Uiteindelijk is hij door een voorbijganger bevrijd nadat de CDF verder gelopen was. Vervolgens is hij een paar kilometer verder op weer tegengehouden. Dit keer door burgers die hem aan het leger overleverden. Hij is gevangen gezet maar na een paar weken bevrijd door een soldaat die geloofde dat Roy niet bij de RUF hoorde. Hij is toen verder gelopen naar Freetown. In Freetown ontmoette Roy een man die met een containerboot naar Europa ging en hem zou meenemen in ruil voor klusjes op de boot. Deze reis duurde vier tot zes weken en bracht hem in Rotterdam. [R093]

De respondenten (n=14) die politieke spanningen – vaak in combinatie met geweldadigheden – als reden van vertrek noemden, waren vaak niet zelf politiek actief. Zij waren veelal (in)direct slachtoffer van de politieke activiteiten van (één van) hun ouders.

Achttien respondenten uit herkomstlanden waar op het moment van vertrek geen oorlogssituatie of politiek instabiele situatie heerste, gaven vooral economische motieven aan om destijds te vertrekken. Deze respondenten komen uit verschillende herkomstlanden, waaronder China, Angola, Egypte, Afghanistan, Marokko, Ghana, Guinee en Algerije. De respondenten spreken in dit verband vooral over de hoop op een betere toekomst. Zoals Lucy uit China:

Lucy is 24 jaar en op vijftienjarige leeftijd Nederland binnengekomen. In China werkte haar vader in de bouw, maar hij kwam bij een ongeluk om het leven. Haar moeder had het daar zo moeilijk mee dat ze zelfmoord pleegde. Lucy kwam bij haar burens te wonen en begon in een restaurant als bordenwasser. Haar baas kwam met het verhaal dat je in het buitenland veel geld kon verdienen. Hij heeft uiteindelijk de hele reis naar Nederland voor haar geregeld. [R077]

Verbonden met economische motieven zijn de opleidingsmotieven van twee respondenten die hoopten met een opleiding in Nederland een betere toekomst voor zichzelf te creëren.

³⁸ Om de anonimiteit van de respondenten te waarborgen zijn alle persoonsnamen gefingeerd.

In de kerngroep en de twee extra groepen die in dit hoofdstuk centraal staan, gaven 86 respondenten aan asiel te hebben aangevraagd.³⁹ In tabel 3.2 staan de migratiemotieven weergegeven naar respondenten die al dan niet asiel hebben aangevraagd.

Tabel 3.2 Migratiemotieven naar al dan niet asielaanvraag*

Motief	Asiel (n=86)	Geen asiel (n=17)	Totaal
Oorlogssituatie ontvlucht	39	1	40
Overlijden ouders	22	-	22
Economische motieven	10	8	18
Politieke redenen	14	-	14
Andere familiale omstandigheden	7	2	9
Geen concreet persoonlijk motief	7	1	8
Familiehereniging	1	6	7
Anders	7	-	7
Wil en/of kan niet vertellen	5	1	6
Opleiding	1	1	2
Totaal	113	20	133

*verschillende antwoorden mogelijk

Als we kijken naar de respondenten die asiel hebben aangevraagd (n=86) dan zien we dat de meerderheid aangeeft een oorlogssituatie te zijn ontvlucht, om politieke redenen het land te hebben verlaten of in verband met het overlijden van de ouders te zijn weggegaan. Economische motieven spelen ook bij de asielzoekers een rol, maar zijn naar verhouding minder belangrijk dan bij de amv's die geen asiel hebben aangevraagd.

Motieven gerelateerd aan de uitgebreide familie

Relatief veel (voormalige) amv's (n=22) gaven aan dat het overlijden van (één van) de ouders een belangrijke aanleiding was om hun vaderland te verlaten. Deze sterfgevallen waren meestal verbonden met een situatie van politieke onrust of oorlogsgeweld. Respondenten uit Angola (n=5) en Sierra Leone (n=4) en landen als Togo, Georgië, Armenië en Ethiopië noemden het overlijden van de ouder(s) als reden van vertrek. Bij vier Chinese respondenten gaf het overlijden van (één van) de ouders in combinatie met economische motieven de doorslag om te vertrekken.

Waar voor sommige respondenten het overlijden van ouders de directe aanleiding is het land te verlaten, vormt dit voor andere respondenten de reden om bij andere familieleden in te trekken. Conflicten in deze nieuwe sociale omgeving op het niveau van de familie vormden uiteindelijk voor negen respondenten alsnog de reden om naar het buitenland te vertrekken. Deze respondenten zijn geschaard onder het label 'andere familiale omstandigheden'. Een voorbeeld wordt gegeven door een jongen uit Guinee die in zijn thuisland veelvuldig met

³⁹ In de onderzoeksgroep hebben 101 (voormalige) amv's asiel aangevraagd (zie ook paragraaf 2.3).

criminaliteit in aanraking kwam en daarom door zijn pleegouders naar het buitenland werd gestuurd om te voorkomen dat hij in grotere problemen zou geraaken. Sommige jongeren hadden problemen met hun ouders vanwege het schenden van de familie-eer, zoals een Chinees meisje dat op haar zestiende zwanger raakte en door de familie werd verbannen of een Irakese jongen die een buurmeisje ontmaagde en zo de eer van de familie had geschonden en door de bureen vermoord dreigde te worden.

Acht respondenten kunnen geen concreet persoonlijk motief benoemen en weten niet meer te vertellen dan dat ze zijn weggegaan omdat een familielid het vertrek voor hen had geregeld. Zoals een Chinese respondent die vertelt: “Ik was te jong om dat allemaal te begrijpen. Het is de beslissing van mijn tante geweest om uit China te vluchten omdat wij het erg moeilijk hadden” [R065]. Voor deze respondenten is hun vertrek een vanzelfsprekendheid die ze verder niet ter discussie stellen. Een andere respondent zegt: “Ik kan niks vertellen want ik was twaalf en weet niet waarom ik ben weggegaan en met mijn broertje en neefje ben meegegeven aan een onbekende” [R115].

Andere redenen om weg te gaan

Zeven respondenten hebben om minder gebruikelijke redenen hun land verlaten. Zoals een jongen uit Eritrea die uit het leger deserteerde en twee jongens uit Angola die om medische redenen naar Nederland zijn gekomen. Twee Nigeriaanse jongens moesten vluchten vanwege conflicten met lokale religieuze leiders. Deze jongens werden bedreigd met voodoo en zwarte magie en vreesden voor hun leven. Een Chinees meisje werd mishandeld in een bordeel waar ze werkte en vluchtte naar Nederland. Ten slotte is er een Irakese jongen in vreemdelingenbewaring die vanwege een liefdesrelatie zijn land had verlaten met als doel zich bij zijn geliefde in Zweden te voegen.

Tot slot zijn er zes respondenten die om verschillende redenen niet over hun migratiemotief wilden of konden vertellen. Voor deze respondenten bleek het terugdenken aan en vertellen over de redenen van hun vertrek een te emotioneel beladen thema. Sommige respondenten deden er eenvoudigweg het zwijgen toe als we ze vroegen naar hun motieven om te vertrekken en anderen maakten non-verbaal duidelijk dat het onderwerp voor hen te pijnlijk was om over te spreken.

Tot dusverre hebben we de migratiemotieven separaat besproken waar in werkelijkheid het vaak een combinatie van verschillende motieven betreft. Zo vertellen respondenten van wie de ouders zijn overleden dit meestal in een adem met verhalen over armoede, oorlog, gewelddadigheden en/of politieke onrust. Meer algemeen kunnen we constateren dat als respondenten verschillende motieven om te migreren benoemen het vaak gaat om een combinatie van motieven op macroniveau met gebeurtenissen in de uitgebreide familie.

Nederland als eindbestemming?

In het voorafgaande hebben we aangegeven waarom jongeren hun herkomstland hebben verlaten. De logische vervolgvraag richt zich op de bestemming van deze reizen en de vraag in hoeverre deze jongeren – of de verantwoordelijke

mensen in hun omgeving – Nederland als eindbestemming in gedachten hadden. In tabel 3.3 kunnen we lezen dat 38 jongeren expliciet naar Nederland als eindbestemming verwezen en 27 respondenten expliciet een ander land dan Nederland als eindbestemming in gedachten hadden. Voor hen fungeerde Nederland als transitland op weg naar landen als Engeland, Noorwegen, Denemarken, Zweden of Canada. Relatief veel Afghaanse jongeren die wij in vreemdelingenbewaring interviewden, waren op doorreis naar Scandinavische landen, maar werden vervolgens bij de grens met België of Duitsland staande gehouden.

Tabel 3.3 Was Nederland de geplande eindbestemming?

	Kerngroep	Pre Vw2000	In V.B.	Totaal
Ja, Nederland	33	3	2	38
Nee, een ander land	16	2	9	27
Geen concreet land als reisdoel	23	3	0	26
Missing	12	0	0	12
Totaal	84	8	11	103

Ongeveer een vierde van de respondenten (n=26) gaf te kennen dat ze op het moment van vertrek geen specifiek reisdoel of eindbestemming in gedachten had. Respondenten formuleerden dit veelal in algemene omschrijvingen als naar een ‘veilig land’ of naar ‘Europa’ gaan. Gezien de jonge leeftijd van de respondenten ten tijde van hun vertrek, is het niet verwonderlijk dat ze geen concrete eindbestemming voor ogen hadden. Bovendien gaf een in omvang vergelijkbaar aantal respondenten (n=23) te kennen de beslissing om te vertrekken niet zelf te hebben genomen. Ouder(s), naaste familieleden, vrienden of andere verantwoordelijken namen dit besluit voor hen.

De voormalige) amv’s motiveren hun aanwezigheid niet vanuit de kennis dat in Nederland een gunstig asielbeleid voor minderjarige vreemdelingen bestaat. Slechts in één interview vertelde een Chinese respondent dat hem door mensen in zijn omgeving werd aangeraden naar Nederland te gaan “omdat hij daar wel een asielvergunning zou krijgen” [R053]. Respondenten vertellen wel verhalen die duidelijk maken dat zij weg wilden, maar niet per definitie naar Nederland.

Kareem uit Freetown vertelt dat hij niet wist dat hij naar Nederland ging. Hij was alleen maar op de vlucht voor de burgeroorlog. Het was voor hem zelfs beter geweest als hij in een Engelstalig land zou zijn terechtgekomen aangezien hij uit Sierra Leone komt waar Engels de voertaal is. Het zou voor hem dan makkelijker zijn geweest en hij had geen nieuwe taal hoeven leren. Maar hij heeft die keuze nooit gehad. [R063]

Of zoals een respondent uit Soedan het verwoordde: “Ik wilde gewoon weg van mijn land vanwege de oorlog. Men heeft me geholpen naar Nederland te reizen” [R008]. Om allerlei – vaak praktische – redenen belanden de jongeren vervolgens in Nederland zonder dat hier een expliciete keuze voor gemaakt lijkt te zijn. Neem het verhaal van een Angolese respondent:

JONG EN ILLEGAAL IN NEDERLAND

“Dit klinkt heel stom want dit zegt iedereen... Het is het standaardverhaal maar ik ben gesmokkeld. Ik wist echt niet dat ik ging vliegen. Mij werd een dag voor vertrek gezegd dat ik naar Nederland zou gaan. Mijn papieren, alles was geregeld zonder dat ik het wist. Daar zat mijn moeder achter. Ik heb zo vaak gejanke van ‘ik wil weg, ik wil weg’. Zij had geen geld, mijn moeder had niks. Ze had wel connecties met mensen van de kerk. Zij hebben haar geholpen zodat haar kind weg kon. Maar de mensen die het hebben geregeld, heb ik nooit gezien. [...] volgens mij hebben ze gewoon geld ingezameld voor mij. Verder zou ik het niet kunnen vertellen. Toen ik in Nederland was, moest ik het zelf uitzoeken.” [R044]

Afgaande op deze verhalen lijkt de aanwezigheid van mensensmokkelaars die hun activiteiten naar of via Nederland organiseren van doorslaggevend belang te zijn voor de eindbestemming van de jongeren dan de voorkeuren van de potentiële immigrant.

Tot slot viel op dat een beperkt deel van de respondenten naar familie in Nederland reisde. Deze (voormalige) amv's kozen voor Nederland vanwege de familie en niet om Nederland als zodanig.

Vervoersmiddelen, reiskosten en documenten

De respondenten hebben op hun reis van verschillende vervoersmiddelen gebruik gemaakt. In onderstaande tabel zien we dat de meerderheid van de respondenten per vliegtuig naar Nederland is gekomen. De meeste respondenten die per vliegtuig naar Nederland zijn gereisd, gaven aan dat Schiphol hun bestemming was. Een enkele respondent kon niet vertellen op welk vliegveld hij destijds was geland. De respondenten die per boot de reis hebben gemaakt, gaven allemaal aan in de Rotterdamse haven te zijn aangekomen.

Tabel 3.4 Respondenten naar vervoermiddel*

	Kerngroep	Pre Vw2000	In V.B.	Totaal
Per vliegtuig	48	2	2	52
Per boot	20	3	3	26
Per trein/bus	9	-	3	12
Per auto	7	1	2	10
Anders	1	-	-	1
Te voet	1	-	-	1
Per vrachtwagen	2	-	1	3
Missing	7	2	3	12
Totaal	95	8	14	117

* twaalf respondenten hebben meer dan één vervoermiddel gebruikt

Respondenten uit de Afrikaanse landen zijn vooral met het vliegtuig of met de boot naar Nederland of in Europa gekomen. Deze jongeren zijn meestal niet via verschillende landen gereisd, maar vanuit het oorlogsgebied met een ‘onbekende landgenoot’ of ‘een blanke man’ direct naar Nederland gegaan. De respondenten uit Azië en het Midden-Oosten gebruikten naast het vliegtuig en de boot ook de trein, bus, auto, vrachtwagen en een enkeling legde zelfs een deel van de reis te voet af.

De kosten voor de reis naar Nederland variëren tussen de 500 euro voor een illegale overtocht per boot tot 15.000 euro voor een complete reis van herkomstland naar Nederland via een mensensmokkelaar. Naast geld hebben sommige respondenten op andere manieren voor hun reis betaald. Twee respondenten hebben in ruil voor een reis naar Europa en de bijbehorende documenten hun huis aan mensensmokkelaars gegeven. In een geval betrof het een Somalisch meisje dat de reis ruilde voor haar geërfde woning en in een ander geval betrof het een Chinees meisje dat na het overlijden van haar ouders in bezit van de woning kwam. Op de vraag hoeveel geld ze heeft betaald aan de smokkelaars voor de reis naar Nederland, antwoordt ze:

“Ik weet niet hoeveel het was. Ik gaf mijn huis aan ze. I: Hoe bedoel je? R: Ik heb hun gewoon mijn huis gegeven, ik weet niet of ze het hebben verkocht of voor iets anders hebben gebruikt.”[R054]

Eén andere respondent heeft in diamanten betaald. In totaal geven twintig respondenten aan dat ze als verstekeling aan boord verstoep hebben gereisd of dat iemand anders – vaak een familielid of vriend – voor hun reis heeft betaald. Verder zijn er maar liefst 63 respondenten die geen bedrag hebben genoemd voor hun reis naar Nederland. Het grootste deel van deze respondenten wist niet (meer) hoeveel hun reis had gekost.⁴⁰

Het al of niet bezitten van reisdocumenten hangt samen met het type reis dat de respondenten hebben afgelegd. De respondenten die per boot of per auto de reis hebben ondernomen, hadden meestal geen documenten op zak. De respondenten die per vliegtuig Nederland zijn binnengekomen, beschikten meestal wel over valse of persoonlijke reisdocumenten. Bijna de helft van de respondenten (n=47) kon niet vertellen met wat voor documenten ze Nederland waren binnengekomen.

Tabel 3.5 Respondenten naar (reis)documenten

	Kerngroep	Pre Vw2000	In V.B.	Totaal
Zonder documenten	18	2	2	22
(Eigen) paspoort	11	1	1	13
Vervalste reisdocumenten	8	-	1	9
Onbekend reisdocument met toeristenvisum	2	-	1	3
Onbekend reisdocument met studentenvisum	1	-	-	1
Overig	3	1	1	5
Missing	41	4	5	47
Totaal	84	8	11	103

In totaal hadden 22 respondenten naar eigen zeggen geen documenten bij zich toen ze Nederland binnenkwamen. Al deze respondenten kwamen per boot of auto naar Nederland. Van de respondenten die wel documenten bij zich droegen, zien we dat de meerderheid met een eigen paspoort is gekomen. Van de negen

⁴⁰ Sommigen wisten het niet omdat de betaling buiten hen om was gegaan, anderen waren het vergeten. Een klein aantal respondenten wilde geen bedragen noemen.

respondenten die met vervalste documenten Nederland zijn binnengekomen, vertelden vijf respondenten dat ze met een vals paspoort naar Nederland zijn gereisd. Twee respondenten die vanuit China met mensensmokkelnetwerken naar Nederland zijn gekomen, vertelden dat ze op gestolen paspoorten reisden.

3.2 Migratiepatronen

Om de grote diversiteit aan reisverhalen inzichtelijk te maken, gebruiken we als startpunt een categorisering die Engbersen et al. (2002) ontwikkelden voor de komst en integratie van illegale vreemdelingen in Nederland. Deze auteurs onderscheiden drie migratiepatronen waarbij de regie van de reis achtereenvolgens bij de migrant, bij de familie, of bij de mensensmokkelaar ligt. In deze migratiepatronen wordt de wijze van overkomst verbonden met de bestaansstrategieën van de onrechtmatig verblijvende vreemdelingen. We zullen deze drie patronen kort beschrijven en vervolgens aangeven hoe belangrijk deze patronen zijn voor de komst van de (voormalige) amv's.

In het eerste patroon dat Engbersen et al (2002) beschrijven, ligt de regie van de reis bij de individuele migrant. Volgens dit patroon reizen illegale vreemdelingen vaak op eigen gelegenheid naar Nederland, soms dankzij de activiteiten van mensensmokkelaars en soms dankzij een toeristenvisum waar vrienden garant voor staan. Hun komst is vaak gerelateerd aan de aanwezigheid van geliefden of is geïnitieerd door formeel werk dat na verloop van tijd ophoudt. Deze illegale vreemdelingen onderhouden contacten met landgenoten maar evenzeer met Nederlanders. Veel respondenten vinden hun werk via autochtone Nederlanders en werken ook relatief vaak zwart voor Nederlanders in de schoonmaak, de persoonlijke dienstverlening of als zelfstandig klusjesman. Voor de illegale vreemdelingen die onder dit patroon vallen lijkt de aanwezigheid van landgenoten in het land van vestiging in vergelijking tot de andere twee patronen het minst belangrijk.

Bij het tweede patroon is de regie van de komst volledig in handen van de transnationale familie van de migrant. Deze illegale vreemdelingen komen overwegend met een toeristenvisum en zijn op uitnodiging en met een garantstelling van familieleden in Nederland gekomen. Als er sprake is van smokkelaars, dan worden deze vaak instrumenteel ingezet om heel gericht van a naar b te komen. Kenmerkend is dat de illegale vreemdelingen die binnen dit patroon vallen beduidend vaker beschikken over familieleden en vrienden in Nederland, die bereid zijn hen te ondersteunen en zelfs in huis op te nemen. Deze illegale vreemdelingen beschikken veelal over werk dat zij via het sociale netwerk hebben gevonden. Dit werk vindt vaak, maar niet uitsluitend, in de eigen etnische groep plaats. Een belangrijk kenmerk van deze netwerken is de etnische homogeniteit; de illegale vreemdelingen onderhouden vooral contacten met landgenoten en niet of nauwelijks met autochtone Nederlanders of andere etnische groepen. Deze respondenten zijn normaal gesproken goed in staat het hoofd boven water te houden dankzij de loyaliteit en de mogelijkheden die er binnen de gemeenschappen van landgenoten bestaan. Hun etnische gemeenschap is tevens de

wereld waarin de illegale vreemdelingen woonruimte, werk en erkenning kunnen vinden. Ze verblijven weliswaar in Nederland, maar participeren in belangrijke mate in hun eigen, door landgenoten gedomineerde wereld.

Bij het derde patroon is de regie van de reis primair in handen van mensensmokkelaars. De migranten weten meestal weinig of niets over het land waar ze aankomen en hebben daar doorgaans ook geen familieleden of vrienden. De illegale vreemdelingen komen via smokkelaars naar Nederland om asiel aan te vragen om vervolgens na hun afwijzing in de illegaliteit te belanden. Deze illegale vreemdelingen maken vaak deel uit van relatief nieuwe etnische groepen in Nederland, die hun oorsprong vinden in asielmigratie. De contacten die deze mensen hebben met anderen in Nederland zijn veelal beperkt en zeker in eerste instantie gerelateerd aan de asielprocedure. Zij zijn genoodzaakt om een nieuw netwerk van relevante contacten te creëren en doen dit in belangrijke mate tijdens de asielprocedure en eventueel later tijdens hun verblijf bij of via contacten met particuliere opvanginstanties. Het ontbreekt deze vreemdelingen vaak aan een gemeenschap van landgenoten die bereid of in staat zijn ondersteuning te bieden op terreinen van werk, huisvesting en ontspanning.

Hoe verhouden deze patronen van overkomst en verblijf zich nu tot de migratieverhalen die de (voormalige) amv's aan ons hebben verteld? In tabel 3.6 hebben we de reisverhalen van de respondenten ingedeeld naar de hierboven onderscheiden migratiepatronen. Het is evident dat het derde migratiepatroon waarbij de regie in handen van de mensensmokkelaar ligt er prominent uitspringt.

Tabel 3.6 Respondenten naar migratiepatroon

	Kerngroep	Pre Vw2000	In V.B.	Totaal
Regie bij de (voormalige) amv	8	-	2	10
Regie bij de familie	4	1	6	11
Regie bij de mensensmokkelaar	72	7	2	81
Missing	-	-	1	1
Totaal	84	8	11	103

We zullen in eerste instantie aandacht besteden aan de migratiepatronen die minder prominent onder de (voormalige) amv's zijn terug te vinden – het patroon waarbij de regie bij de migrant en de regie bij de familie ligt – om tot slot het dominante patroon waarbij de regie van de reis bij de mensensmokkelaar ligt te beschrijven.

Regie bij de (voormalige) amv

Bij het migratiepatroon waarbij migranten zelf de regie hebben, reizen vreemdelingen veelal zonder een vaste eindbestemming in het hoofd te hebben en laten zij zich leiden door opgedane contacten in de landen waar ze doorheen reizen of verblijven (cf. Staring 2005, Van Liempt 2007). Ook onder de (voormalige) amv's komen we dit patroon in bescheiden mate tegen. In de meeste gevallen wonen de (voormalige) amv's enige tijd in één of meerdere Noord-Afrikaanse en Zuid-Europese transitlanden voordat ze verder trekken. Het gaat bijvoorbeeld

om jongeren die tijdelijk werken in Italië of Spanje alvorens ze via nieuwe contacten in het betreffende land verder trekken om uiteindelijk in Nederland terecht te komen. Deze respondenten hebben Nederland dan ook veelal niet als specifieke eindbestemming, maar komen via deze nieuwe contacten in Nederland terecht. De jongeren voeren zelf de regie over hun verblijf en reis en maken hierbij instrumenteel gebruik van mensensmokkelaars, vaak voor relatief korte trajecten, of reizen met het openbaar vervoer. Onder de respondenten die binnen dit patroon vallen zijn we de inzet van smokkelaars tegengekomen, bijvoorbeeld bij een heimelijke oversteek van Libië naar Italië, van Marokko naar Spanje, of met de bus of vrachtwagen van Griekenland naar Italië. De reizen van deze jongeren zijn feitelijk in stukken geknipt waarbij op elk traject na verloop van tijd nieuwe gelegenheden worden aangegrepen om verder te reizen. In de verhalen van respondenten komen vooral Frankrijk (n=14), België (n=9), Turkije (n=7), Spanje (n=6), Italië (n=5), Griekenland (n=4) en Libië (n=3) naar voren als transitlanden. De twee jaar durende reis van de zestienjarige Tarip uit Afghanistan is illustratief voor een geïmproviseerde reis via verschillende landen.

Tarip heeft tijdens zijn reis enige tijd in Iran doorgebracht om te kunnen werken en geld te sparen zodat hij verder kon richting Europa. Na enkele maanden besloot hij via Turkije en Griekenland richting West-Europa te gaan. Hij geeft aan dat hij in Griekenland de ergste tijd van zijn leven heeft meegemaakt. Hij woonde in een bos, in Partras, en werd voortdurend weggejaagd. Bij één van deze acties is hij door een politieman met een knuppel tegen zijn benen geslagen. Daar heeft hij blijvend beenletsel aan overgehouden, waar hij soms erg veel last van heeft. Zoals vele andere Afghaanse jongeren in Partras heeft hij verschillende pogingen gedaan om aan de kust aan boord van een boot te komen, om zo Italië binnen te gaan. Over de reis naar Italië zegt hij het volgende: “Om bij de kust aan boord van een boot te komen moesten we eerst over een hek met prikkeldraad springen (daar heeft hij een litteken op zijn hand aan overgehouden) om daarna vrachtauto’s binnen te komen, die op de boten geladen werden om naar Italië vervoerd te worden. Een keer waren de jongens en ik over het hek gesprongen, we waren allemaal aan het wachten tot een vrachtauto langskwam. Er was een plaats waar de vrachtauto’s een scherpe bocht moesten maken. Hierdoor kon de chauffeur niet zien wat er achter hem gebeurde. Toen de chauffeur de bocht nam, sprong één van de jongens naar de achterkant van de vrachtauto en knipte het slot door. Toen de deur eenmaal open werd, was het de bedoeling om allemaal erin te springen. Op een of andere manier zag de chauffeur ons, remde en reed achteruit, toen hij achteruit reed kwam een vriend van ons tussen de vrachtauto en de muur. Hij was ter plekke dood. Ik kan ‘s nachts niet slapen en elke keer komen die beelden weer voorbij. Ik wil van ze afkomen, alleen het lijkt erop alsof ze mij achtervolgen.” Na verschillende malen te hebben geprobeerd aan boord van een boot te komen, is hij erin geslaagd om een boot binnen te komen en zo is hij Italië binnengegaan. Na een korte tijd in Italië, heeft hij zijn reis met een taxi voortgezet naar Frankrijk. Daar verblijft hij enige tijd (niet genoemd hoe lang) en brengt zijn tijd op straat en in de parken door. Na Frankrijk is hij doorgegaan naar België om via Nederland zijn reis voort te zetten naar Noorwegen. Bij de Nederlandse grens is hij bij een grenscontrole aangehouden. Hij was samen met een andere persoon. Hij vermoedt dat de buschauffeur ze aangegeven heeft, omdat hij en zijn reisge-not twee tickets hadden weten te bemachtigen, op één naam. [R123]

Alhoewel er verschillende ‘gaten’ en onduidelijkheden in dit gereconstrueerde en emotionele reisverhaal van Tarip te vinden zijn, bevat het wel verschillende kenmerken die aansluiten bij het patroon waarbij de migrant zelf de regie voert. Een eerste kenmerk betreft de veelal lange duur van de reis, zeker in vergelijking met de reisverhalen uit beide andere patronen. Tarip was al twee jaar onderweg en had zijn uiteindelijke eindbestemming Noorwegen nog steeds niet bereikt. Gedurende deze tijd is de migrant – net als Tarip – niet voortdurend onderweg, maar gebruikt hij deze tijd om geld te verdienen en zich verder te oriënteren. Een tweede kenmerk van dit patroon is de initiële afwezigheid van een concrete eindbestemming. In eerste instantie weet hij slechts dat hij richting Europa wil en pas gaandeweg de reis wordt het voor Tarip duidelijk dat Noorwegen zijn bestemming moet worden. Kenmerkend voor dit migratiepatroon is ook het versnipperde karakter van de reis waarbij Tarip van land naar land reist, gebruikmakend van lokaal vervoer, zwart reist of lokale smokkelaars inschakelt. Uiteindelijk kunnen we tien respondenten scharen onder dit migratiepatroon waarbij de regie bij de migrant ligt. Het gaat hierbij om (voormalige) amv’s uit Marokko, Sierra Leone, Afghanistan, Egypte, Nigeria en Togo.

Regie bij de familie

Kenmerkend voor het migratiepatroon waarbij de regie in handen van de familie ligt, is dat de migranten niet alleen ondersteund worden door familie in het herkomstland maar ook naar familie reizen bij wie zij veelal in huis worden opgenomen en van wie ze ook op andere terreinen ondersteuning krijgen. Dit patroon komt wel voor onder de (voormalige) amv’s in de onderzoeksgroep, maar – net als bij het vorige patroon – slechts in beperkte mate. Bij elf respondenten kunnen we met enige zekerheid stellen dat hun overkomst gerealiseerd is binnen het transnationale familiale netwerk en dat de regie nadrukkelijk bij de familie lag. De komst van Hoessein uit Marokko is illustratief voor dit type migratiepatroon.

Hoessein is zestien als hij op basis van een studentervisum naar Nederland komt en bij zijn broer in huis gaat wonen. “Ik heb hier een zus en twee broers. Mijn oudste broer woont hier al bijna 21 jaar, de andere broer al 13 jaar en mijn zus al negen jaar. Ik dacht als hun kleine broer meer kans te maken op een verblijfsvergunning hier.” Hoessein heeft nooit in een asielpprocedure gezeten; Marokko kent geen oorlogsomstandigheden waardoor Marokkanen volgens hem niet in aanmerking komen voor asiel. Hij komt uit een welgestelde familie en heeft na zijn vertrek uit Marokko afwisselend bij zijn broers en bij zijn zuster in huis gewoond. Hij werkt voor een schoonmaakbedrijf en met dat geld kan hij rondkomen, maar hij steunt financieel ook op zijn familie. Hij vertelt dat hij ook altijd op die steun kan rekenen. Zo neemt zijn broer sowieso de woonkosten voor zijn rekening. Sinds januari 2006 verblijft hij illegaal. [R016]

Onderscheidend element hierbij is dat migranten als Hoessein weliswaar over geografisch grote afstanden reizen, maar in figuurlijke zin zich slechts verplaatsen in hun transnationale sociale netwerk. Ze blijven met andere woorden in de veilige en ondersteunende omgeving van familieleden en vrienden. Verschillende respondenten die deel uitmaken van de groep ‘in vreemdelingenbewaring’

vallen onder dit migratiepatroon waarbij de regie in handen van de familie is. Het merendeel van deze respondenten is dankzij de ondersteuning van de transnationale familie naar Europa gekomen en is op doorreis naar deze familie in één van de Scandinavische landen. Een voorbeeld is de respondent die, nadat hij in de zomer verliefd werd op een Irakees meisje, ontdekte dat zij in Zweden woonde en via internet contact met haar bleef onderhouden. Uiteindelijk besloten ze dat hij zich bij haar en haar familie in Zweden zou vestigen. In overleg met zijn ouders en de ouders van het meisje heeft deze respondent smokkelaars in de arm genomen die hem via verschillende deeltrajecten naar Zweden zouden brengen. Aan de Nederlandse grens met Duitsland werd hij echter aangehouden en in vreemdelingenbewaring geplaatst.

Waar in veel andere studies naar de komst en het verblijf van illegale vreemdelingen de familie een belangrijke rol speelt, komt dit onder de (voormalige) amv's in beperkte mate voor. In de kerngroep en de Pre-VW 2000 groep reist slechts een enkele Afghaanse, Marokkaanse of Irakese respondent met hulp van familie naar familie in Nederland of elders waar hij na aankomst ook profiteert van de omvattende familiale ondersteuning. Uiteraard hangt dit samen met de afwezigheid van familieleden van de (voormalige) amv's in Nederland. Het merendeel van de respondenten geeft aan geen verdere familieleden in Nederland te hebben. Bij 22 respondenten die deel uitmaken van de onderzoeksgroep in dit hoofdstuk weten we dat ze familie in Nederland hebben. Bij twaalf respondenten bleek het te gaan om familieleden (vaak een broer of een zus) die samen met de respondent naar Nederland waren meegereisd. Bij tien respondenten ging het om een broer, een oom of een tante die al in Nederland verbleven. Van deze tien respondenten was het in vier gevallen duidelijk dat de familie in Nederland ook het reisdoel was. Deze respondenten reisden primair naar hun familie in Nederland en niet zozeer naar Nederland als land. In het merendeel van de gevallen ging het echter om familieleden die geen verdere rol speelden in de reden om naar Nederland te komen. Soms werden de familieleden genoemd maar bestond er feitelijk geen contact met hen. Dit laatste gegeven maakt ook duidelijk dat de aanwezigheid van familie in Nederland onvoldoende garantie is voor een uitnodiging en ondersteuning bij de komst naar Nederland.

Bij de respondenten die onder de andere migratiepatronen vallen is ook familie betrokken, maar op een minder alomvattende manier. Meestal beperkt deze ondersteuning zich tot het vertrek van de respondent: er wordt een ticket gekocht en de jongere wordt al dan niet samen met anderen op het vliegtuig gezet. Ook kan het zijn dat de familie in het herkomstland een mensensmokkelaar inschakelt die de verdere reis organiseert. De ondersteuning zit dus vooral bij de familie in het herkomstland, maar andere familieleden in het land van bestemming nemen deze ondersteuning niet over.

Regie bij een mensensmokkelaar

Naast het migratietraject dat onder regie staat van de migrant zelf en het migratietraject onder de regie van de familie, zien we ook een migratietraject dat onder regie van mensensmokkelaars staat. Hierbij speelt vaak de familie in het

herkomstland een specifieke rol als financier, initiator of contactlegger richting de smokkelaar, maar deze bemoeienissen eindigen vaak op het moment dat de reis begint. Kenmerkend voor dit migratiepatroon is vervolgens dat de gesmokkelde migrant tijdens de reis vaak volledig afhankelijk is van de mensensmokkelaars. Tot slot ontbreekt het de vreemdelingen die tot dit migratiepatroon gerekend kunnen worden, aan een ondersteunend sociaal netwerk in Nederland. Eenmaal in Nederland zijn er geen familieleden of vrienden die zich over hen ontfermen en ook de smokkelaar trekt zich op dat moment terug.

Veruit de (meeste voormalige) alleenstaande minderjarige vreemdelingen vertelden dat zij onder regie van mensensmokkelaars naar Nederland zijn gereisd. Voor ruim tachtig respondenten uit de onderzoeksgroep in dit hoofdstuk, speelden de smokkelaars een cruciale rol bij de komst naar Nederland. Smokkelaars regelden voor sommige migranten de volledige reis: de jongeren kregen valse documenten en werden ook tijdens de reis naar Nederland door een smokkelaar begeleid. Vijf Chinese jongeren vertelden hoe zij met georganiseerde mensensmokkelnetwerken uit China vertrokken met Nederland als eindbestemming. Neem het verhaal van de 23-jarige Xian, die zestien was toen ze met hulp van smokkelaars – ‘slangenhoofden’ – in Nederland kwam en asiel aanvraagde:

“Ze waren niet altijd aardig, als je niet luisterde of dingen vroeg, dan werden ze boos. Dan sloegen ze je ook. Op onze tussenstops, werden we met veel mensen in een kamer gezet en dan kwam het wel eens voor dat we een hele week binnen moesten zitten. Sommige mensen vroegen dan of we naar buiten mochten. Als je dan zeurde, kreeg je problemen. Je moest heel voorzichtig met ze omgaan. Heel voorzichtig en stil, geen lawaai maken. En ik moest ook wel eens met mannen naar bed gaan, dat moest je toen van ze doen, anders kreeg je problemen. Ik ben toen ook zwanger geworden, maar daar wil ik verder niet over praten.” [R054]

Deze Chinese (voormalige) amv werd niet alleen door de mensensmokkelaars begeleid, maar ook gegijzeld, mishandeld en zelfs seksueel misbruikt. Voor andere (voormalige) amv's bestonden de diensten van de smokkelaars uit het aanleveren van (valse) documenten en waren de jongeren op zichzelf aangewezen tijdens de reis. In vergelijking met het eerder beschreven migratiepatroon waarbij de regie bij de migrant ligt, waren deze reisdocumenten dermate goed dat de (voormalige) amv's hiermee ‘eenvoudig’ en vanuit het herkomstland direct en in een relatief korte tijd naar Nederland konden reizen. De langdurige, gefragmenteerde reizen die zo kenmerkend zijn voor het patroon waarbij de migrant zelf de regie voert, zijn we hier echter niet tegengekomen. Eenmaal in Nederland zijn de (voormalige) amv's die onder de regie van mensensmokkelaars naar Nederland reizen op zichzelf aangewezen. Het merendeel vraagt asiel aan en bouwt vanuit de asielprocedure een nieuwe groep vrienden en kennissen op. De contacten met de mensensmokkelaars zijn op dat moment al beëindigd.

Resumerend

De drie hier onderscheiden migratiepatronen variëren in wie er de regie over de reis heeft. Aangezien in veel patronen zowel familieleden als mensensmokkelaars een rol bij de komst van de (voormalige) amv's spelen, ligt daarin ook niet

zozeer het onderscheidende karakter. De diensten van mensensmokkelaars komen uiteraard nadrukkelijk naar voren bij het migratiepatroon waarbij de regie in handen van de mensensmokkelaar is, maar ook in de andere migratiepatronen worden zij soms voor (delen van) de reis ingezet. Zo zien we bij het migratiepatroon waarbij de regie in handen is van de migrant dat er vooral over kortere afstanden gebruik wordt gemaakt van mensensmokkelaars, bijvoorbeeld voor de illegale boottochten tussen Libië en Italië of tussen Marokko en Spanje. Ook als de regie van de reis in handen van de familie ligt, maakt de familie soms gebruik van de diensten van mensensmokkelaars. Bijvoorbeeld om valse reisdocumenten te bemachtigen of om de eigenlijke reis te realiseren.

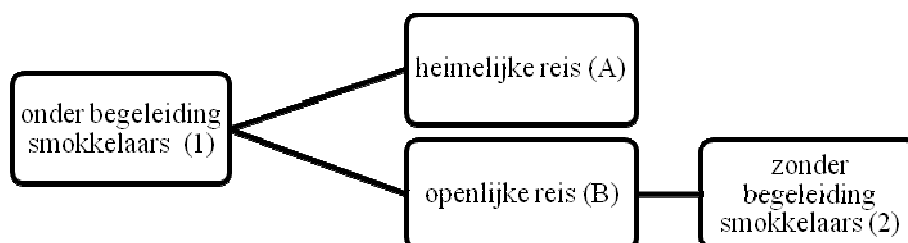
Waarin onderscheiden de patronen zich dan wel? In de eerste plaats in de mate van concreetheid van het bestemmingsland. Voor de migranten die onder het eerste patroon vallen (regie bij de migrant) is deze het minst concreet. Zij willen naar Europa, of West-Europa en hun uiteindelijke bestemming wordt vooral bepaald door de contacten en ideeën die zij onderweg opdoen. Als de regie bij de mensensmokkelaar of bij de familie ligt, is er voorafgaand aan het vertrek veelal sprake van een concrete eindbestemming. In het laatste geval reist de jongere van familie in het herkomstland naar familie in het bestemmingsland. Bij het patroon waar de mensensmokkelaar de regie heeft, is het onduidelijk of de jongere en zijn familie een concrete bestemming in gedachten hebben, maar zijn de (voormalige) amv's uiteindelijk afhankelijk van de mogelijkheden van de smokkelaar.

In de tweede plaats onderscheiden de patronen zich in termen van de mate van ondersteuning die de (voormalige) amv's ontvangen. In het patroon waarbij de migranten de regie hebben, zijn zij primair op zichzelf aangewezen en op contacten die zij onderweg opdoen. Als de mensensmokkelaar de regie heeft, is er veelal sprake van ondersteuning door familie bij het vertrek en helpen mensensmokkelaars met de reis, maar is de (voormalige) amv bij aankomst ook primair op zichzelf en de nieuw opgedane contacten aangewezen. Als de regie bij de familie ligt, is de steun het meest omvattend. Zowel bij het vertrek en de reis als bij aankomst in Nederland kunnen de nieuwkomers rekenen op steun vanuit de transnationale familie, die de reis organiseert, hen in huis opneemt en ook op andere terreinen probeert te helpen. Feitelijk reizen deze (voormalige) amv's van familie in het herkomstland naar familie in het bestemmingsland. Aangezien mensensmokkelaars in alle drie migratiepatronen een rol spelen, zal in paragraaf 3.3 extra aandacht aan hun uiteenlopende werkwijzen geschonken worden.

3.3 Mensensmokkel

In paragraaf 3.2 hebben we beschreven hoe – op uiteenlopende manieren – de rol van mensensmokkelaars belangrijk was voor de binnenkomst van het merendeel van de (voormalige) amv's. Als we preciezer kijken naar de specifieke vormen van ondersteuning die smokkelaars bieden, kunnen we drie dominante vormen onderscheiden. In onderstaand schema hebben we deze specifieke vormen van reizen met behulp van mensensmokkelaars proberen te visualiseren. In

de eerste plaats blijkt uit de verhalen van de respondenten dat smokkelaars de (voormalige) amv's heimelijk naar Nederland hebben vervoerd, bijvoorbeeld door ze te verstoppn in auto's, caravans, vrachtwagens of containers (in het schema reis 1A). In de tweede plaats zijn er de reisverhalen waarin mensensmokkelaars direct betrokken zijn bij de reis van de (voormalige) amv's en openlijk met hen zijn meegereisd (reis 1B). Deze vorm van reizen veronderstelt documentfraude: bijvoorbeeld reizen met 'look-a-like documenten' of vervalste documenten. In de derde plaats blijkt uit de reisverhalen van een aantal (voormalige) amv's dat ze zonder begeleiding van mensensmokkelaars gereisd hebben. Ook deze wijze van reizen waarbij smokkelaars op afstand betrokken zijn, veronderstelt documentfraude met het gebruik van 'look-a-like documenten' of valse reisdocumenten. De (voormalige) amv's hebben bij deze vorm alleen of onder begeleiding van familieleden, vrienden of bekenden gereisd (reis 2B).

In tabel 3.7 hebben we de rol van mensensmokkelaars en hun verschillende vormen van betrokkenheid gerelateerd aan de komst van de (voormalige) amv's.

Tabel 3.7 Mensensmokkelaars en hun 'dienstverlening' aan de gesmokkelden

	Kern groep	Pre Vw200 0	in V.B.	Totaal
Onder begeleiding smokkelaar (n=48)				
Heimelijk (1A)	18	3	3	24
Openlijk (1B)	11	-	1	12
Deels heimelijk & deels openlijk	6	2	4	12
Zonder begeleiding smokkelaar (n=46)				
Zonder volwassene(n) & openlijk (2B)	12	-	-	12
Onbekende volwassene & openlijk (2B)	17	-	-	17
Volwassen familie/vrienden & openlijk (2B)	13	3	1	17
Niet van toepassing – geen smokkel (n=4)	3	-	1	4
Missing	4	-	1	5
Totaal	84	8	11	103

Uit bovenstaande tabel komt nadrukkelijk naar voren dat bij de komst van vrijwel alle jongeren (n=94) mensensmokkelaars op de een of andere wijze hun diensten hebben geleverd. Slechts twee jongeren zijn volledig op eigen gelegenheid gekomen en zijn naar eigen zeggen als verstekeling zelfstandig aan boord gegaan. Deze tabel leert ons ook dat in de helft van de gevallen de gesmokkelde vreemdelingen (n=48) onder begeleiding van smokkelaars hebben gereisd. Een

iets kleiner aantal respondenten (n=46) reist zonder de smokkelaar naar Nederland. In de derde plaats kunnen we in deze tabel lezen dat de meerderheid van de respondenten (58 van de 95) waar we reisinformatie van hebben uitsluitend openlijk reizen en niet verstopt in (vracht)auto's, containers of andere mogelijke vervoersmiddelen. Dit impliceert tevens dat zij gebruik moeten maken van vervalste documenten, gebruik maken van *look-a-like* documenten dan wel zonder grensoverschrijdingdocumenten reizen. Tegelijkertijd moeten we constateren dat bijna een kwart van de jonge vreemdelingen heimelijk met smokkelaars op pad gaat, met alle fysieke risico's van dien.

Naast de aanwezigheid van smokkelaars en/of (on)bekende begeleiders tijdens de reis, kunnen uiteraard ook anderen meereizen. In tabel 3.8 hebben we in kaart gebracht in hoeverre de (voormalige) amv's alleen dan wel met reisgenoten naar Nederland zijn gekomen.

Tabel 3.8 Respondenten en reisgenoten (niet-smokkelaars) bijkomst naar Nederland

	Kern groep	Pre Vw2000	in V.B.	Totaal
Zonder reisgenoten	41	4	1	46
Met reisgenoten	35	3	8	46
Met familie (broer, zus, neef, nicht)	16	2	1	19
Met vriend/vriendin	5	1	-	6
Met onbekende leeftijdsgenoten	2	-	1	3
Met onbekende ouderen	12	-	6	18
Missing	8	1	2	11
Totaal	84	8	11	103

De helft van de respondenten (n=46) reist alleen of uitsluitend met de mensensmokkelaars. Een even zo groot aantal gesmokkelde jongeren heeft tijdens de reis gezelschap; in het bijzonder van broers, zussen, neven, nichten of onbekende ouderen.

Openlijke en heimelijke reizen onder begeleiding van smokkelaars

Een aanzienlijk deel van de respondenten reist samen met een smokkelaar vanuit het herkomstland naar Nederland. Hierbij is de respondent vanaf vertrek uit eigen land tot en met aankomst in Nederland afhankelijk van de mensensmokkelaars. Op deze geheel door mensensmokkelaars geregisseerde trajecten zien we dat de respondenten soms zelfs de eerste dagen in Nederland nog met de mensensmokkelaars doorbrengen om vervolgens op straat te worden achtergelaten. Zoals Najeem uit Irak:

Najeem is in 2006 op zestienjarige leeftijd Nederland met hulp van smokkelaars binnengekomen. Najeem is samen met drie andere jongens in een auto naar Turkije gereisd en ergens in Turkije is hij in een caravan verstopt. De smokkelaar heeft de caravan vervolgens aan een auto gekoppeld en zo zijn zij verder gereisd. Najeem moest de hele reis onder een deken liggen voor het geval dat ze staande zouden worden gehouden. Hij vond het best eng want hij wist niet waar hij naartoe ging en wat hem te wachten stond. Hij weet ook niet door welke landen hij is gereden, want hij probeerde vooral niet op te vallen of wat fout te doen. De ande-

re jongens waren ook erg gespannen en tijdens de rit hebben ze ook niet veel gecommuniceerd. Onderweg zijn ze een keer staande gehouden bij een douanecontrole waarbij de caravan open moest. Ze werden niet ontdekt. Uiteindelijk kwamen Najeem en de drie andere jongens aan in Nederland. Hij weet niet meer precies hoe lang de reis vanuit Turkije heeft geduurd, maar hij denkt ongeveer drie á vier dagen. Najeem had alleen een tas bij zich met wat kleding en een kopie van zijn paspoort. Eenmaal aangekomen in Nederland werden ze op straat gezet en moesten ze het zelf uitzoeken. Najeem kwam toevallig een Irakese man tegen die hem vertelde dat hij asiel moest aanvragen. Deze Irakese man legde uit hoe hij in Ter Apel moest komen en betaalde zijn treinkaartje. [R062]

Dit verhaal is een voorbeeld van een tocht waarbij de smokkelaars de gesmokkelde vreemdelingen heimelijk vervoeren. Het is niet ongebruikelijk dat de jongeren zomaar ergens op een willekeurige plek worden afgezet. Andere respondenten vertelden daarentegen dat mensensmokkelaars hen naar een aanmeldcentrum brachten of naar een politiebureau of gewoonweg achterlieten op Schiphol. Deze respondenten weten vaak niet waar ze worden achtergelaten en wat ze moeten doen. Respondenten die bij een politiebureau zijn afgezet worden meestal rechtstreeks naar een aanmeldcentrum gestuurd, terwijl de respondenten die 'ergens' worden achtergelaten eerst een korte periode op straat doorbrengen voordat ze via mensen die ze tegenkomen op straat naar een AZC of aanmeldcentrum worden doorverwezen. De contacten met de mensensmokkelaars worden vanaf het moment dat ze ergens worden afgezet verbroken.

Het verhaal van de Afghaan Sher is illustratief voor de respondenten die openlijk onder begeleiding van mensensmokkelaars naar Nederland reizen.

Zijn leven liep gevaar omdat zijn vader problemen had met een krijgsheer van de Mujahedin. Zijn vader heeft in de zomer van 2001, een reisagent ingeschakeld om Sher – toen vijftien jaar – naar Canada te brengen. Tijdens de overstap op Schiphol heeft de man Sher onverwachts alleen in de lounge achtergelaten en is weggegaan met al zijn papieren. [R094]

Het verhaal van Sher laat ook zien hoe afhankelijk de jonge vreemdelingen kunnen zijn van de mensensmokkelaars. Niet alleen in zijn geval, maar ook bij andere (voormalige) amv's met een vergelijkbare overkomst wordt de reis soms voortijdig afgebroken en belanden zij in een ander land dan in eerste instantie was afgesproken met de mensensmokkelaar.

Reizen met een onbekende 'white man'

Zestien respondenten uit West-Afrika zijn onder begeleiding van onbekenden, vaak niet-landgenoten, naar Nederland gereisd. Vaak verwijzen deze respondenten naar 'a white man' die hen hielp met de vlucht naar Nederland, meestal per vliegtuig en soms per boot. In alle gevallen heeft deze persoon de jongere achtergelaten bij een bushalte, treinstation, vliegveld of afgezet bij een politiebureau. In een enkel geval is de respondent naar een aanmeldcentrum gebracht. Alle respondenten hebben het contact verloren met deze 'onbekende blanke

man'. Deze (voormalige) amv's spreken hierbij niet over mensensmokkelaars.⁴¹

Dit zijn de verhalen die sterk lijken op de voorbeelden van verhalen die asielzoekers volgens sommige autoriteiten opzettelijk construeren om de controleerbaarheid te verkleinen en de kans op een succesvolle asielaanvraag te vergroten (Van Wijk 2007). Deze respondenten schetsen een beeld waarbij zij – meestal vanuit een oorlogssituatie met hulp van vrienden – met een onbekend persoon in contact zijn gekomen en uiteindelijk samen rechtstreeks naar Nederland vliegen. Vaak weten de respondenten die op deze wijze in Nederland zijn beland, niet veel te vertellen over hun reis. Zoals Aaron uit Nigeria.

Aaron kwam als zestienjarige naar Nederland. Hij is *Ijaw*, een minderheidsgroepering in het zuiden van Nigeria. Zijn vader was lid van de rebellenbeweging MEND (Movement for the Emancipation of the Niger Delta Region), die in de Nigeriaanse oliedelta de achtergestelde positie van de burgers met geweld probeert te verbeteren. Op een dag vielen agenten hun huis binnen, vermoordden zijn vader en staken het huis in brand. Aaron vluchtte naar een grote stad in de buurt van zijn dorp. Aaron bedelde op straat voor geld, onderdak en eten en hij sprak een 'white man' aan. Deze nam hem mee en gaf hem eten en geld. Ze werden vrienden en de man wilde hem helpen om in Europa een leven op te bouwen. Hij regelde een visum om naar Europa te vliegen en daarna heeft hij nooit meer contact gehad met deze man. [R056]

Een groot deel van de respondenten uit de West-Afrikaanse landen zoals Angola, Sierra Leone of het centraler gelegen Kongo zegt op deze wijze via een landgenoot in contact gekomen te zijn met een 'white man' of met een andere onbekende landgenoot die vervolgens de jongere met de boot of het vliegtuig heeft meegenomen. Deze respondenten geven aan dat ze geen notie van de eindbestemming hadden. Na aankomst in wat later Nederland bleek te zijn, werden zij door deze onbekende landgenoot naar een politiebureau gebracht of ergens op een vliegveld of treinstation achtergelaten.

Het is kenmerkend voor de verhalen van (voormalige) amv's uit West-Afrika dat ze op verschillende punten 'vaag' zijn. Respondenten zeggen met een onbekende landgenoot of een onbekende 'white man' te hebben gereisd en kunnen zich delen van de reis niet meer herinneren. Wellicht omdat de reis voor hen was geregeld en ze zelf op dat moment nog jong waren, wellicht ook omdat ze hun reisverhaal bewust oncontroleerbaar willen houden. Uit de verhalen wordt

⁴¹ Met de wetswijziging van mensensmokkel (artikel 197a) kunnen ook mensen die niet uit winstbejag ondersteuning bieden aan binnenkomst in Nederland veroordeeld worden voor mensensmokkel. De letterlijke tekst van artikel 197a, lid 1 WvSr luidt: "Hij die een ander behulpzaam is bij het zich verschaffen van toegang tot of doorreis door Nederland, een andere lidstaat van de Europese Unie, IJsland, Noorwegen of een staat die is toegetreden tot het op 15 november 2000 te New York tot stand gekomen Protocol tegen de smokkel van migranten over land, over de zee en in de lucht, tot aanvulling van het op 15 november 2000 te New York tot stand gekomen Verdrag tegen transnationale georganiseerde misdaad, of hem daartoe gelegenheid, middelen of inlichtingen verschaft, terwijl hij weet of ernstige redenen heeft te vermoeden dat die toegang of doorreis wederrechtelijk is, wordt als schuldig aan mensensmokkel gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste vier jaren of geldboete van de vijfde categorie."

evenmin duidelijk of de onbekende ‘white man’ als een mensensmokkelaar of een ‘hulpvaardige passant’ getypeerd zou moeten worden. Vanuit het strafrechtelijk perspectief is dit overigens irrelevant en is er in beide gevallen sprake van mensensmokkel. Zowel de smokkelaar als de hulpvaardige passant zijn behulpzaam geweest bij het verschaffen van toegang tot Nederland en beiden kunnen vermoeden dat die toegang wederrechtelijk is. Als we komst met de onbekende ‘white man’ toch als mensensmokkel kwalificeren, zijn er 29 (voormalige) amv’s in het openbaar samen met mensensmokkelaars naar Nederland gereisd in plaats van de twaalf die in tabel 3.7 staan beschreven.

3.4 Mensenhandel

Eén van de aanleidingen voor dit onderzoek betrof de onduidelijkheid bij de overheid en andere betrokkenen over de vraag of (voormalige) amv’s al vanuit de herkomstlanden slachtoffer zouden kunnen zijn van netwerken van mensenhandelaren en geronseld worden om in Nederland of elders in de prostitutie te werken. In de gesprekken met de (voormalige) amv’s hebben we aandacht besteed aan deze veronderstelde relatie met mensenhandel en ons afgevraagd in hoeverre deze jongeren hiervan slachtoffer zijn geworden. Sinds 1 januari 2005 is de omschrijving van mensenhandel (artikel 273f WvSr) zodanig gewijzigd dat niet alleen uitbuiting in de prostitutie strafbaar is gesteld, maar tevens uitbuiting in alle andere arbeidssectoren, zoals de land- en tuinbouw en de horeca.⁴² In de “Aanwijzing mensenhandel” van het College van procureurs-generaal staat een lijst met indicatoren die voor opsporingsambtenaren kunnen wijzen op mensenhandel. Het gaat hierbij om kenmerken als meervoudige afhankelijkheid, een sterke inperking van de basisvrijheden van de betrokkene, het werken of verlenen van diensten onder zeer slechte omstandigheden, aantasting van de lichamelijke integriteit van de betrokkene, en structurele uitbuiting (CvPG 2008: 16).

Slechts bij twee (voormalige) amv’s werd uit het gesprek duidelijk dat zij slachtoffer van mensenhandel zijn geweest. Het gaat in het eerste geval om een Angolese jonge vrouw die vertelde dat de groep mannen die haar van Angola naar Nederland brachten ‘slechte bedoelingen’ met haar hadden. Uiteindelijk heeft één van de mannen uit de groep haar geholpen te ontsnappen en haar bij een Amsterdams politiebureau afgezet. Toen ze in Nederland aankwam, was ze dertien jaar oud. Zij heeft na het verlopen van haar amv-vergunning op haar achttiende ondersteuning gekregen van een hulporganisatie voor slachtoffers van

⁴² De formele definitie van mensenhandel luidt: “Als schuldig aan mensenhandel wordt met gevangenisstraf van ten hoogste acht jaren of geldboete van de vijfde categorie gestraft: degene die een ander door dwang, geweld of een andere feitelijke of door dreiging met geweld of een andere feitelijke, door afpersing, fraude, misleiding dan wel door misbruik van uit feitelijke omstandigheden voortvloeiend overwicht, door misbruik van een kwetsbare positie of door het geven of ontvangen van betalingen of voordelen om de instemming van een persoon te verkrijgen die zeggenschap over die ander heeft, werft, vervoert, overbrengt, huisvest of opneemt, met het oogmerk van uitbuiting van die ander of de verwijdering van diens organen” (273f, lid 1 WvSr).

vrouwenhandel en heeft aangifte gedaan tegen de mensen die haar naar Nederland vervoerden. De politie geloofde haar verhaal echter niet. Het stemde niet overeen met het verhaal dat ze als dertienjarige had verteld. Ze is uiteindelijk gestopt met de zaak aan te vechten omdat ze door de negatieve reacties van de politie gedemotiveerd raakte. In het tweede geval betrof het één vrouwelijke respondent uit China die expliciet aangaf slachtoffer van mensenhandel te zijn.

“Ik was hoer”, zo begint Ching-men haar verhaal over haar verleden in Nederland. Als weesmeisje raakte ze in Hongkong als dertienjarige in de prostitutie. Ze werd in Hongkong niet goed behandeld door de mensen voor wie ze werkte. Uiteindelijk wilde een klant haar helpen om naar Europa te vluchten. “Hij vond me mooi.” Ze kwam op zestienjarige leeftijd als verstekeling per boot aan in Nederland. Direct na aankomst werd ze in een huis geplaatst door de mensen die haar naar Nederland hadden gebracht. Ze zat met vijf andere meisjes in dat huis opgesloten en moest als prostituee werken. Ching-men wist na een half jaar te ontsnappen en benaderde een politieagent op straat om haar te helpen. Hij heeft haar vervolgens naar een hulporganisatie gebracht die haar heeft geholpen met het opstarten van een asielprocedure. Van 2001 tot 2004 is ze in verschillende AZC’s verbleven en uiteindelijk is ze zelf weggelopen nadat ze een negatieve beslissing kreeg van de IND. “Als je niet weggaat, brengen ze je terug naar China.” Ze heeft daarna niet meer als prostituee gewerkt. [R073]

Ching-men is dus via misleiding gedwongen om in Nederland in de prostitutie te gaan werken. Ze heeft om redenen die niet duidelijk zijn geworden geen aangifte gedaan bij de politie.

Er zijn uit ons onderzoek behalve deze twee personen geen concrete of impliciete aanwijzingen naar voren gekomen dat jonge mannen en vrouwen vanuit het herkomstland als slachtoffer van mensenhandel in de prostitutie naar Nederland zijn gehaald of in Nederland in de gedwongen prostitutie uitgebuit worden. Dit wil niet zeggen dat we onder de geïnterviewde (voormalige) amv’s geen situaties van mensenhandel hebben aangetroffen als we afgaan op de indicatoren zoals die staan vermeld in de ‘Aanwijzing mensenhandel’ van het College van procureurs-generaal (2008). Deze vormen van mensenhandel zijn echter vooral in andere arbeidssectoren dan de prostitutie gesitueerd. In hoofdstuk zes, dat handelt over de vraag hoe de (voormalige) amv’s in hun levensonderhoud voorzien, zullen we verder ingaan op deze andere, als mensenhandel te kwalificeren, vormen van uitbuiting.

3.5 Conclusie

In dit hoofdstuk over de komst van de (voormalige) amv’s naar Nederland hebben we vragen gesteld omtrent de beweegredenen van de (voormalige) amv’s om hun land te verlaten en zich in Nederland te vestigen, de route die deze jongeren hebben afgelegd en de ondersteuning die ze daarbij gekregen hebben. De bevindingen in dit hoofdstuk zijn gebaseerd op de informatie van 103 (voormalige) amv’s uit de kerngroep en twee extra groepen: ‘pre-Vw2000 groep’ en de groep ‘in vreemdelingenbewaring’.

Migratiemotieven

Uit de verhalen van de (voormalige) amv's komt naar voren dat de meest frequent genoemde redenen om te migreren vooral te maken hebben met omstandigheden in het land van herkomst en in mindere mate gerelateerd zijn aan de aantrekkingskracht van Nederland of andere Europese landen. Het zijn bij de (voormalige) amv's in dit rapport vooral de *push*-factoren die er voor hebben gezorgd dat zij zijn 'weggegaan'. De *pull*-factoren, die er voor zorgen dat migranten 'ergens naar toe gaan', zijn bij de (voormalige) amv's minder van belang. Veruit de belangrijkste migratiemotieven die door de (voormalige) amv's zijn genoemd hebben te maken met oorlog in het vaderland (n=40), het overlijden van één of beide ouders (n=22), armoede (n=18) en politieke redenen (n=14). Het gaat hier om factoren die spelen in het herkomstland van de jongeren. Als we economische motieven (n=18) duiden in termen van de 'aantrekkingskracht van het rijke westen', familiehereniging (n=7) en opleiding (n=2) als *pull*-factoren definiëren, worden deze 27 maal als migratiemotief genoemd.

Een thematische ordening op het macro- en mesoniveau biedt een andere invalshoek om naar migratiemotieven te kijken. De migratiemotieven van de (voormalige) amv's hangen samen met veranderingen op het macroniveau (oorlog, politieke instabiliteit, religieuze conflicten, economische veranderingen) en met veranderingen op het mesoniveau van de uitgebreide familie of de directe omgeving van de jongere. In het laatste geval motiveren respondenten hun komst door te wijzen op het overlijden van hun ouders, gewelddadige conflicten binnen de uitgebreide familie of 'familiehereniging' over internationale grenzen. Veranderingen op het macroniveau werden 72 maal genoemd en veranderingen op het mesoniveau van de 'uitgebreide familie' 47 maal. De 'uitgebreide familie' speelt een rol als initiator van het vertrek als de omstandigheden daar aanleiding toe geven, bijvoorbeeld bij religieuze en politieke conflicten, maar ook bij conflicten in de 'uitgebreide familie'. Ook heeft een klein aantal (voormalige) amv's (n=7) zich vanuit het herkomstland met andere familieleden in Nederland herenigd. De meeste respondenten die in Nederland asiel hebben aangevraagd, vertellen dat zij een oorlogssituatie zijn ontvlucht, om politieke redenen het land hebben verlaten of in verband met het overlijden van hun ouder(s) zijn weggegaan. Economische motieven spelen ook bij de asielzoekers een rol, maar zijn naar verhouding minder belangrijk dan bij de (voormalige) amv's die geen asiel hebben aangevraagd.

Migratiepatronen en mensensmokkel

Om de feitelijke reis van de (voormalige) amv's en de ondersteuning die zij hierbij hebben gekregen in kaart te brengen hebben we drie migratiepatronen onderscheiden. Bij het eerste patroon ligt de regie in handen van de migrant, bij het tweede patroon ligt de regie bij de familie en bij het derde migratiepatroon heeft de mensensmokkelaar de regie over de reis. In deze migratiepatronen wordt de overkomst verbonden met het verblijf in het aankomstland en de bestaansstrategieën van de onrechtmatig verblijvende vreemdelingen. Onder de (voormalige) amv's is het migratiepatroon waarbij de regie in handen van de

mensensmokkelaar ligt veruit het belangrijkste. Bij tachtig (voormalige) amv's hebben we geconcludeerd dat smokkelaars de regie hadden over de komst van deze jongeren. In tien gevallen bleek de regie bij de (voormalige) amv zelf te liggen en bij elf jongeren was de regie over hun komst in handen van de familie.

Kenmerkend voor de jongeren die onder regie van smokkelaars zijn gekomen, is dat zij na aankomst op zichzelf zijn aangewezen. De mensensmokkelaars onderhouden na aankomst geen contact met de gesmokkelden en bieden hen ook geen verdere ondersteuning. Zij verzorgen alleen de reis van A naar B en beëindigen hun bemoeienissen onmiddellijk na aankomst of zetten de jongeren af bij de politie. Deze jongeren hebben in het land waar zij zijn beland veelal geen familieleden of vrienden en moeten hun netwerk opnieuw opbouwen.

Deze uitkomst bevestigt het belang van mensensmokkelaars – ook als zij niet de regie hebben – voor de komst van de minderjarige asielzoekers. Bij 94 van de 103 (voormalige) amv's blijkt uit hun verhalen dat mensensmokkelaars op enigerlei wijze bij hun komst betrokken waren. Soms uitsluitend als leverancier van (vervalste) reisdocumenten of visa of als begeleider voor de volledige reis. Voor de tien jongeren die zelf de regie over hun reis voerden gaat het vaak om relatief korte maar wel belangrijke overgangen waar de smokkelaars een rol spelen, bijvoorbeeld om een grens te passeren of om van het ene continent naar het andere te kunnen komen. Ook de elf jongeren die onder de regie van de familie reisden, maakten gebruik van mensensmokkelaars. Familieleden huren in dit soort gevallen de diensten van smokkelaars in om de overkomst te realiseren, maar houden de regie door de jongeren na aankomst op te vangen en op andere terreinen te ondersteunen.

Zeventig (voormalige) amv's die gebruik maakten van de diensten van mensensmokkelaars, reisden 'openlijk' en hebben zich tijdens de reis niet verborgen gehouden in containers, vrachtwagens, auto's of boten. Ten minste één van de drie 'openlijke reizen' vond plaats in het gezelschap van de mensensmokkelaar. Een dergelijke openlijke wijze van reizen impliceert ook het gebruik van (vervalste) reisdocumenten waarmee grenzen gepasseerd kunnen worden.

Mensenhandel

Eén van de aanleidingen voor dit onderzoek betrof de vraag of (voormalige) amv's al in de herkomstlanden ten prooi vallen aan netwerken van mensenhandelaren en geronseld worden om in Nederland of elders in de prostitutie te worden uitgebuit. In het onderzoek is gebleken dat twee (voormalige) amv's als slachtoffers van uitbuiting in de gedwongen prostitutie gedefinieerd kunnen worden. Uit ons onderzoek komen verder geen concrete of impliciete aanwijzingen naar voren die er op wijzen dat jonge mannen en vrouwen door mensenhandelaren naar Nederland worden gehaald om daar in de gedwongen prostitutie te worden uitgebuit. Dit wil niet zeggen dat we – als we bijvoorbeeld afgaan op de indicatoren zoals die in de opsporing van mensenhandel gebruikt worden – onder de (voormalige) amv's geen andere situaties van mensenhandel hebben aangetroffen. Deze schrijnende situaties in verschillende sectoren van de arbeidsmarkt zullen in hoofdstuk zes worden beschreven.

Hoofdstuk 4 Ervaringen met de Nederlandse asielprocedure

In dit hoofdstuk gaan we verder met de beantwoording van de eerste onderzoeksvraag naar het hoe en waarom van de komst van de (voormalige) amv's en wordt de vraag naar de ervaringen van de (voormalige) amv's met de asielprocedure beantwoord. Hebben deze jongeren na aankomst in Nederland asiel aangevraagd en zo ja, hoe hebben zij de procedure ervaren?

In dit hoofdstuk zal naast de kerngroep (n=84) ook de Pre-Vw2000 groep (n=8) in de analyse worden meegenomen. Respondenten uit de laatstgenoemde extra groep hebben voor april 2001 en dus onder de Vreemdelingenwet 1994 asiel aangevraagd. Zoals in het eerste hoofdstuk is beschreven, hebben zich met de komst van de Vreemdelingenwet 2000 verschillende belangrijke wijzigingen voorgedaan, zoals de invoering van de tijdelijke 'amv-vergunning'. In de procedures omtrent opvang en voogdij hebben echter geen wezenlijke veranderingen plaatsgevonden. Zo is de beëindiging van de leefgelden pas in 2005 doorgevoerd. Voormalige amv's die deel uitmaken van de 'pre-Vw2000 groep' hebben dus tijdens hun asielprocedure en de jaren tot hun meerderjarigheid te maken gehad met een vergelijkbaar beleid ten aanzien van voogdij en leefgelden als respondenten uit de kerngroep. Bovendien zullen in dit hoofdstuk de (voormalige) amv's die geen asiel hebben aangevraagd van de analyse worden uitgesloten. Dit betekent dat na paragraaf 4.1, die handelt over de keuze om al dan niet asiel aan te vragen, de bevindingen gebaseerd zijn op de gesprekken met 83 (voormalige) amv's, waaronder 76 respondenten uit de kerngroep en zeven respondenten uit de 'Pre-Vw2000 groep').

4.1 Keuze voor wel of geen asiel

Negen (voormalige) amv's uit de onderzoeksgroep van dit hoofdstuk hebben na aankomst in Nederland geen asiel aangevraagd. Waarom hebben deze alleenstaande minderjarige vreemdelingen dat niet gedaan? Met de asielaanvraag zouden de jongeren zich ten minste voor een bepaalde periode van huisvesting en inkomsten verzekerd weten. Naast deze negen respondenten zijn er acht jongeren die in vreemdelingenbewaring verblijven en evenmin asiel hebben aangevraagd. Deze minderjarige vreemdelingen zijn veelal op doorreis en aan de Nederlandse grens aangehouden. Uiteraard zijn deze respondenten tijdens hun periode in vreemdelingenbewaring geconfronteerd met de vraag of ze wel of geen asiel moeten aanvragen. De acht respondenten in vreemdelingenbewaring zonder asielaanvraag, vragen echter bewust geen asiel in Nederland aan omdat ze niet alleen op weg zijn naar familie een ander land, maar ook omdat ze ervan overtuigd zijn dat ze in dat – veelal Scandinavische – land meer kans maken op een geslaagde asielprocedure. Deze respondenten beseffen dat zodra zij asiel in Nederland aanvragen, asiel in een ander land onmogelijk wordt. Zoals Martin:

Matin uit Afghanistan klaagt veelvuldig over de grote druk die op hem wordt uitgeoefend om asiel aan te vragen. Hij zegt dat alle instanties, inclusief Nidos, slechts het doel hebben om mensen te dwingen asiel aan te vragen. Matin zegt te weten dat als hij asiel in Nederland aanvraagt hij dan veel minder kans heeft om later in Zweden te kunnen verblijven. “Als met jouw vingerafdruk naar voren komt dat je asiel hebt aangevraagd in een ander Europees land dan word je daar naar teruggestuurd”. Daarom wil hij geen asiel aanvragen. [R125]⁴³

Deze respondenten willen na de vreemdelingenbewaring hun reis naar de Scandinavische landen vervolgen.⁴⁴ Drie respondenten in vreemdelingenbewaring die wel asiel hebben aangevraagd, geven aan dit vooral te hebben gedaan omdat het verschillende keren werd gevraagd. Een zestienjarige respondent uit Irak [R132] heeft na drie maanden in vreemdelingenbewaring asiel aangevraagd omdat hij naar eigen zeggen vreemdelingenbewaring zat was. Hij wacht nog op een beslissing van de rechtbank inzake zijn mogelijke overplaatsing naar een AZC.

Naast de jongeren in vreemdelingenbewaring is er een tweede groep van negen amv's uit de kerngroep en Pre-VW 2000 groep die geen asiel hebben aangevraagd. Zij hebben, net als de acht respondenten in vreemdelingenbewaring, in de meeste gevallen een bewuste keuze gemaakt om geen asielprocedure te starten. Respondenten uit de kerngroep die geen asiel hebben aangevraagd, maar wel al een periode onrechtmatig in Nederland wonen, stellen dat ze niet verwachten kans te maken op een succesvolle asielprocedure, en met het aanvragen van asiel alleen maar het risico lopen om teruggestuurd te worden. Deze jongeren wegen de kans op een succesvolle procedure af tegen het risico op een mislukte procedure en de mogelijkheid daarna te worden uitgezet en maken op basis daarvan bewust een beslissing om geen procedure te beginnen in Nederland.

Ook gebrek aan kennis over hoe een asielprocedure opgestart moet worden speelt een rol, vooral bij respondenten die op eigen houtje zonder hulp van vrienden of kennissen naar Nederland zijn gekomen. Zoals een Ghanese respondent die vertelt dat hij gewoonweg niet wist hoe hij asiel moest aanvragen. Hij was bang om contact op te nemen met een instantie of hulporganisatie omdat hij niet teruggestuurd wilde worden.

Nidos verstrekt ook hulp aan jongeren die geen asielaanvraag of een andere vergunning hebben aangevraagd en onrechtmatig in Nederland verblijven, maar voor wie terugkeer een reële optie is (Nidos, 2008: 3). De respondenten zonder asielachtergrond hebben echter geen van allen contact gehad met Nidos en hebben diens gevolge geen voogd toegewezen gekregen en evenmin hebben ze leefgeld ontvangen.

⁴³ Volgens de Dublin-verordening (nr. 343/2003 EG) is het land waar een asielzoeker de Europese Unie is in gereisd, verantwoordelijk voor de behandeling van de asielaanvraag. Dit heeft tot gevolg dat een land een Dublin claim kan indienen bij een ander land als een asielzoeker in een ander land dan het land waar hij zijn asielaanvraag heeft ingediend de EU is in gereisd, of al eerder in een ander EU-land een asielaanvraag heeft ingediend (IND 2008). Voor Matin betekent dit dat hij zonder meer vanuit Zweden teruggestuurd zou kunnen worden naar het land waar hij de Europese Unie is binnen gereisd.

⁴⁴ In de voorgaande paragraaf werd al duidelijk dat de respondenten in vreemdelingenbewaring familie hebben in Noorwegen, Zweden of Denemarken en daarheen op weg zijn.

4.2 Ervaringen met voogden en leefgeld

In hoofdstuk één is duidelijk geworden dat elke amv, ongeacht of deze asiel aanvraagt, een voogd en in de meeste gevallen ook leefgeld van Nidos krijgt toegewezen.⁴⁵ In totaal geven 69 van de 83 (voormalige) amv's aan dat zij ooit een voogd hadden. Hierbij is het van belang op te merken dat de (voormalige) amv's het onderscheid tussen een voogd en een mentor meestal niet aanbrengen. Een voogd is de aangewezen verantwoordelijke voor een jongere vanuit Nidos. Een mentor (of begeleider) heeft de dagelijkse begeleiding over een groep jongeren in de amv-units van het COA. De mentoren voeren met de jongeren zogenaamde 'mentorgesprekken' evenals 'terugkeergesprekken'. Hieronder valt ook het zogenaamde 'bijna achttien jaar gesprek'. Uit het onderzoek van Kromhout en Leijstra (2006: 46-49) blijkt dat er in de praktijk nogal wat onduidelijkheden zijn over de invulling en afbakening van de rollen van de mentor enerzijds en de voogd anderzijds. Bij de respondenten in dit onderzoek zien we dat duidelijk terug. Sommige respondenten hanteren niet het woord voogd, maar mentor, begeleider of contactpersoon tijdens het interview. Uiteindelijk is bij zes respondenten niet duidelijk geworden of ze wel of niet een voogd hebben gehad.

Tabel 4.1 Respondenten naar ooit een voogd gehad

	Kerngroep	Pre Vw2000	Totaal
Ja	62	7	69
Nee	6	-	6
Missing	8	-	8
Totaal	76	7	83

Zes (voormalige) amv's die wel asiel hebben aangevraagd, stellen dat ze geen Nidos-voogd hebben gehad. Het betrof twee respondenten in vreemdelingenbewaring en vier jongeren die op hun zeventiende asiel hebben aangevraagd en vrijwel direct zijn afgewezen. Het is onduidelijk of deze amv's ten tijde van de asielaanvraag ouder dan 17,5 jaar waren aangezien op die leeftijdsgrens Nidos destijds niet werd geïnformeerd en de amv ook geen voogd meer kreeg toegewezen (Carol 2006: 40).⁴⁶ Bij tenminste één van de vier respondenten was deze situatie aan de orde.

Tabel 4.2 Respondenten naar waardering voogd(en)

	Kerngroep	Pre Vw2000	Totaal
Positief	32	3	35
Negatief	18	3	21
Neutraal	9	1	10
Missing	3	-	3
Totaal	62	7	69

⁴⁵ Zo krijgen bijvoorbeeld jongeren in detentie en jongeren die in een pleeggezin wonen geen leefgeld (de pleegouders ontvangen in dit laatste geval een vergoeding).

⁴⁶ Momenteel krijgen ook jongeren van 17,5 jaar en ouder een voogd toegewezen (schriftelijke informatie Nidos).

In tabel 4.2 komt naar voren dat de helft van de (voormalige) amv's met een voogd hierover positief oordeelden. Respondenten die hun voogd waardeerden, verwijzen naar de praktische en emotionele steun die zij van hun voogd hebben ontvangen. Destiny uit Sierra Leone kwam op haar vijftiende naar Nederland en kreeg een voogd van Nidos:

“Zij [de voogd] zorgde voor een abonnement wanneer je dat nodig had. Ze kwam bij het Nidos-huis om te kijken hoe het met je ging. Ze zorgde ervoor wanneer ik zwemlessen ging nemen. We dronken samen thee en gingen soms ook naar de McDonald's.” [R106]

Verschillende respondenten (n=21) waren negatief over hun relatie met de voogd. Deze voormalige amv's schetsen uiteenlopende factoren als het veelvuldig wisselen van voogd in een relatief kort tijdsbestek en het minimale contact dat de voogd met hen had. Sommige respondenten gaven bijvoorbeeld aan alleen contact met hun voogd te hebben op de momenten dat ze in de problemen zaten (ruzie met andere jongeren of problemen op school). Daarnaast typeerden deze voormalige amv's de contacten met hun voogd als oppervlakkig en zakelijk en vonden ze dat de voogden te weinig begrip toonden voor de situatie waarin ze verkeerden. Een terugkerend onderdeel van de gesprekken met de voormalige amv's over hun voogden betrof het thema 'terugkeer'. Verschillende respondenten oordeelden negatief over de vele gesprekken over terugkeer met de voogd.

Nora uit Oeganda vertelt dat haar voogd maar bleef doorzeuren over terugkeer. Ze wilde liever over de andere mogelijkheden praten, maar die voogd besprak die mogelijkheden niet met haar. Nora wilde helemaal niet over Oeganda praten. Dat was een moeilijke periode en ze wilde al helemaal niet aan terugkeer denken. Dat was voor haar op dat moment geen optie. Ze kreeg 'negative energy' van de gesprekken met haar voogd. De voogd had het tevens over IOM en dat ze daarmee contact moest opnemen om terugkeer te bespreken. Ze heeft zoveel meegemaakt en haar voogd hielp haar niet met dat verwerkingsproces. Haar voogd had ook niets verteld over de instanties waar ze eventueel terecht kon. Nora was alleen bezig met overleven in Nederland en het leek erop dat haar voogd dat helemaal niet zag. [R029]

Amv's die een negatieve beslissing hebben ontvangen op hun asielaanvraag en naar hun herkomstland terug moeten keren, krijgen vervolgens bij Nidos een begeleidingsplan waarin het perspectief terugkeer ook aan de orde wordt gesteld. Dit kan betekenen dat de amv onder begeleiding van de voogd contact probeert te leggen met familie in het herkomstland, bezoek brengt aan het IOM en praktijkgericht onderwijs volgt dat kansen biedt in het herkomstland.⁴⁷ De nadruk op terugkeer in de relatie met de voogd valt bij de amv's niet in goede aarde. Naar hun gevoel zijn ze nog volop bezig met het realiseren en vormgeven van hun verblijf in Nederland en daarom zijn ze niet erg geneigd om na te denken over terugkeer.

⁴⁷ Zie <http://www.nidos.nl> voor meer informatie over Nidos in relatie tot de verschillende aspecten van terugkeer.

Tien respondenten waren neutraal in hun waardering over hun voogd(en). Deze respondenten noemden hun relatie met de voogd vooral ‘zakelijk’. De voogd adviseerde de jongere, maar bleef persoonlijk op afstand.

Hoe lang de respondenten een voogd hebben gehad, hangt uiteraard samen met de leeftijd waarop ze asiel hebben aangevraagd. In totaal hebben 43 respondenten tussen de één en drie jaar een voogd gehad. Verder hebben zeventien respondenten tussen de drie en vijf jaar een voogd gehad. Twee respondenten hebben respectievelijk zes en zeven jaar een voogd gehad en één respondent korter dan een jaar. Bij zeven respondenten hebben we niet duidelijk kunnen krijgen hoe lang ze precies een voogd hebben gehad. Alle respondenten geven aan dat ze op achttienjarige leeftijd officieel geen voogd meer hadden. Dit betekent echter niet dat alle respondenten volledig het contact met hun ex-voogd verloren. Enkele respondenten hebben ook na hun achttiende contact onderhouden. Zij ontwikkelden een emotionele band met hun voogd of raadpleegden hem/haar voor huisvesting of als ze met justitie in aanraking kwamen.

Van rechtswege is het verstrekken van leefgelden verbonden aan de voogdij van Nidos over de alleenstaande minderjarige vreemdeling. In totaal hebben zestig respondenten aangegeven leefgeld te hebben ontvangen. Dit is dus minder dan het aantal respondenten dat aangaf een voogd te hebben gehad.

Tabel 4.3. Respondenten naar ooit leefgeld via Nidos/COA ontvangen

	Kerngroep	Pre Vw2000	Totaal
Ja	54	6	60
Nee	10	0	10
Missing	12	1	13
Totaal	76	7	83

Het bedrag aan leefgeld dat de respondenten hebben ontvangen varieert naar leeftijd en woonsituatie. Eén respondent vertelde dat hij op vijftienjarige leeftijd, toen hij nog bij een pleeggezin woonde, vijftien euro zakgeld kreeg per week. Respondenten die in een KWE/KWG of op een amv-afdeling in een AZC woonden noemden bedragen tussen de twintig en vijftig euro per week. Eenmaal zelfstandig in huisvesting geplaatst door COA of Nidos kregen de respondenten meer (tussen de 125 en 180 euro per week). Uiteindelijk noemden de meeste respondenten een bedrag tussen de dertig en vijftig euro per week. Deze bedragen, die afhankelijk zijn van de woonsituatie van de amv, stemmen overeen met de normbedragen zoals vermeld in de “Regeling verstrekkingen asielzoekers en andere categorieën vreemdelingen 2005 (Rva 2005)”.⁴⁸

Er zijn tien respondenten die stellen geen leefgeld te hebben ontvangen, terwijl ze hier als amv mogelijkwerijs wel recht op hadden. Bij zes jongeren hebben we dit kunnen verklaren. Zo verbleven twee respondenten in vreemdelin-

⁴⁸ De wekelijkse financiële toelage voor amv's die in een centrum wonen waar zij zelf het eten moeten verzorgen bedraagt €51,72. Als de amv's zelf het ontbijt en de lunch verzorgen, bedraagt de toelage wekelijks €28,76 en als de maaltijden voor de amv's verzorgd worden, krijgen zij een wekelijkse toelage van €13,75 (RVA 2005).

genbewaring en hadden daarmee ook geen recht op leefgeld. Vier andere respondenten hebben als 17,5 jarigen geen voogd en geen leefgeld gekregen omdat zij hun asielprocedure op een AZC voor volwassenen hebben doorgebracht. Bij vier respondenten hebben we uiteindelijk niet duidelijk kunnen krijgen waarom zij geen leefgeld hebben ontvangen. Zoals een vrouwelijke respondent uit de kerngroep die vertelt nooit leefgeld te hebben ontvangen, maar wel beschikte over een Nidos-voogd.

Khadija, afkomstig uit Congo, kwam op vijftienjarige leeftijd in 2003 Nederland binnen. Ze kent Nidos wel, en vertelde dat ze kort na haar binnenkomst in Nederland en de eerste asielaanvraag een voogd kreeg toegewezen, maar die voogd zag ze niet zo vaak. De enkele gesprekken die zij met de voogd heeft gehad waren allen gericht op terugkeer. Khadija was erg verbaasd toen de interviewer vroeg of ze leefgeld had gekregen. Khadija was duidelijk niet op de hoogte wat leefgeld was en vroeg of zij dat inderdaad had moeten krijgen. [R038]

Nidos zet de betaling van leefgeld stop als de amv de leeftijd van achttien jaar heeft bereikt en tevens is uitgeprocedeerd. Zoals in hoofdstuk één is geschetst, is na de invoering van de ‘Regeling beëindiging leefgelden’ (2005) doorbetaling van leefgeld na het meerderjarig worden in principe niet meer mogelijk.⁴⁹ Deze overgang moet voor de voormalige amv echter zorgvuldig en onder begeleiding van Nidos gebeuren. De ervaringen van de respondenten met de beëindiging van het leefgeld vanaf hun achttiende jaar is overwegend negatief. Zoals een respondent uit Congo die op zijn achttiende van Nidos geen geld meer ontving en nog maar moeilijk kon rondkomen: “Opeens komt alles op je af: je procedure, een dak boven je hoofd hebben en je moet ook nog je maag vullen...” [R136].

4.3 Huisvesting tijdens de asielprocedure

In tabel 4.4 staan de verschillende formele opvangvormen waarin de respondenten hebben verbleven per onderzoeksgroep beschreven.

Tabel 4.4 Respondenten naar huisvesting tijdens asielprocedure

	Kerngroep	Pre Vw2000	Totaal
Nieuwe ama-campus in AZC	57	3	60
In KWE/KWG Nidos	43	5	48
Zelfstandig vanuit COA/Nidos	21	2	23
Pleeggezin	7	1	8
(Oude) ama-campus	5	-	5
Overige opvangvormen ⁵⁰	3	1	4
Geen formele opvang maar detentie	2	-	2
Missing	1	-	1

⁴⁹ Als de jongere op de achttiende verjaardag nog in procedure is, komt hij/zij in een asielzoekerscentrum bij de volwassenen en ontvangt tevens leefgeld van het COA.

⁵⁰ Eén respondent heeft als minderjarige in een tiernmoederhuis gezeten. Eén respondent was bijna achttien jaar op het moment van de asielaanvraag en werd in een AZC geplaatst. En één respondent heeft in eerste instantie met een tante in een regulier AZC gezeten voor hij naar een amv-afdeling werd gebracht.

Een groot deel (n=66) van de respondenten uit de onderzoeksgroep is Nederland tussen 2001 en 2004 binnengekomen als minderjarige vreemdeling en viel daarvoor onder de 'oude' plaatsingsregels bij het indienen van een asielverzoek bij een aanmeldcentrum. Het merendeel van deze respondenten is destijds in een Kleine Woon Eenheid (KWE) of Kinderwoongroep (KWG) geplaatst en is op hun achttiende naar een zelfstandige woonplek overgegaan.

De ervaringen van de jongeren met de opvang in een KWE of KWG of op een amv-afdeling in een AZC lopen uiteen. Kingsley, een 23-jarige jongen uit Sierra Leone, is in 2003 op 17-jarige leeftijd Nederland binnengekomen. Hij kwam in eerste instantie terecht op één van de experimentele ama-campusen.

“Het was hier net een ‘prison’. Prison is better than campus! We konden niet naar buiten, want wij waren allemaal kinderen. We kregen alleen Engelse les, want ze zeiden dat wij terug moeten naar ons eigen land. We kregen wel eten en kleding maar verder was er geen vrijheid.” Na deze ama-campus heeft Kingsley in twee verschillende AZC’s gezeten. Na drie maanden in de eerste AZC werd hij overgeplaatst omdat hij problemen kreeg met een “blanke” jongen. Volgens Kingsley had deze jongen zijn telefoon gestolen en ontstond er zo een ruzie. Kingsley omschrijft zijn verblijf in de eerste AZC als beter dan zijn verblijf op de ama-campus. Kingsley: “Hier moesten we alles zelf doen om zelfstandig te worden, zoals koken, boodschappen doen etc. maar we hadden veel meer vrijheid om uit te gaan.” Uiteindelijk raakte hij op negentienjarige leeftijd uitgeprocedeerd en moest het AZC waar hij toen verbleef verlaten. [R090]

Vladimir is negentien jaar, afkomstig uit Rusland, en in 2006 op 17-jarige leeftijd Nederland binnengekomen. Hij werkt op dit moment mee met het IOM aan terugkeer. Hij blikt terug op zijn periode in de amv-afdeling van een AZC.

Vladimir had het op de afdeling erg naar zijn zin. Hij kon computeren, leerde de Nederlandse taal, leerde rekenen, en hij kreeg vrienden met verschillende culturele achtergronden. Hij kreeg bijvoorbeeld vrienden die waren gevlucht uit Irak. Verder ging hij naar een sportclub waar hij kon schaken en schaatsen. Het waren wel allemaal kinderen met familie in Nederland, en mede daarom voelde hij zich alleen. [R102]

Marvin, een twintigjarige jonge man uit Sierra Leone kwam in 2002 Nederland binnen op zijn veertiende. Hij werd samen met zijn broertje in een kindervoongroep (KWG) geplaatst.

I: Hoe vond je het eigenlijk om bij Nidos te wonen? Marvin: In het KWH waren leuke en idiote begeleiders. I: Wat zijn idiote begeleiders? Marvin: Veel jongeren konden niet omgaan met de stress en het verdriet. Ze werden dan boos en agressief, maar de begeleider kon er helemaal niet goed op reageren. Dan kwam zelfs soms politie langs wanneer iets uit de hand liep. [...] Soms hadden de begeleiders gelijk vind ik, maar niet altijd, soms hadden de jongeren ook gelijk. Ik vond het in het KWG ook niet zo leuk. Ze zeurden alleen maar aan je hoofd, je moest opruimen, schoonmaken. Regels waren regels. Toen ik zestien jaar werd mocht ik zelfstandig wonen. Weg van al dat gezeur. Ik heb mijn broertje achtergelaten in het KWG. Hij vond het niet leuk daar. Ze deden zo streng tegen de jongens daar. Mijn broertje mocht nog niet op zichzelf wonen. Hij kon volgens de begeleiders nog niet voor zichzelf zorgen. Het was echt niet leuk daar. Er mocht zelfs geen

bezoek van buiten komen. Mijn broertje was het echt zat. De begeleiders deden net alsof de jongeren opnieuw opgevoed moesten worden, een Nederlandse opvoeding. Ik heb dit toen tegen een soort mentor gezegd die mij toen hielp in die tijd. Zij heeft er toen achteraan gezeten toen er een plek vrij kwam in mijn woning. Toen mocht mijn broertje daar komen wonen en hebben we nog anderhalf jaar samen geleefd in een woning van Nidos.” [R048]

De bovenstaande drie verhalen betreffen verschillende vormen van opvang waar amv's in terecht konden komen. Kingsley kwam in eerste instantie terecht op een experimentele ama-campus en werd vervolgens overgeplaatst naar een amv-afdeling van een AZC. In zijn verhaal zien we het verschil in benadering van de jongeren tussen de twee vormen van opvang. De ama-campus was grotendeels gericht op terugkeer. Vladimir kwam ook terecht op een amv-afdeling en kwam daar in aanraking met leeftijdsgenoten van verschillende nationaliteiten. Hij geeft later in het interview aan dat hij het betreurt geen contact meer te hebben met deze jongeren. Ten slotte is er Marvin. Hij verbleef in een kindergroep die kleinschaliger van opzet zijn dan de amv-afdelingen op een asielzoekerscentrum. Eerder al is beschreven hoe veel amv's in deze wooneenheden een belangrijk deel van hun nieuwe en betekenisvolle contacten leggen. Marvin refereert in zijn verhaal aan de moeilijke kanten van het samenwonen met jongeren van dezelfde leeftijd met verschillende traumatische ervaringen. De kleinschaligheid van de kindergroep kan dus ook een keerzijde hebben en creëert naast vriendschappen soms ook negatieve contacten en ervaringen.

Op hun achttiende jaar kregen de meeste respondenten het bericht dat alle voorzieningen vanuit Nidos en het COA zouden worden stopgezet. Voor het merendeel van de respondenten betekende dit dat zij met het meerderjarig worden noodgedwongen op eigen benen moesten staan. Deze 'voorzieningenstop' geeft de jongeren veel onzekerheid en heeft als gevolg dat de structuur die ze hadden wegvalt. Een (voormalige) amv uit Burundi kreeg een brief met een negatief bericht van de IND toen hij achttien jaar was geworden. Hij moest stoppen op het ROC waar hij net begonnen was. “Alles stopte, geen kamer, geen bankrekening, geen hulp van Nidos.” De vaste structuur die jongeren in hun leven voor hun achttiende hebben, in het bijzonder op het gebied van huisvesting en inkomen, valt weg. Sommige jongeren vinden relatief snel aansluiting bij vrienden of hulporganisaties terwijl anderen enige tijd rondzwerven zonder vaste woon- of verblijfplaats.

4.4 Onderwijs

Elke amv is leerplichtig en moet in Nederland onderwijs volgen. Welke ervaringen hebben de (voormalige) amv's met het onderwijs in Nederland gehad? Welke problemen hebben ze met het volgen van onderwijs ondervonden, hoe verhouden zich deze problemen tot het recht op onderwijs en hoe zijn deze problemen opgelost?

In hoofdstuk één werd al duidelijk dat vanaf het moment dat het asielverzoek wordt afgewezen, de focus vanuit Nidos en COA op terugkeer is gericht. In

hoofdstuk twee hebben we geschreven over het opleidingsniveau van de respondenten als ze in Nederland komen. Veel respondenten hebben op de lagere school gezeten zonder deze afgerond te hebben. Het opleidingsniveau waarmee ze in Nederland starten is dus laag. De meeste respondenten (n=76) hebben tijdens hun asielprocedure en het reguliere verblijf in Nederland wel onderwijs genoten en een opleiding gevolgd. In tabel 4.5 staat beschreven om welke opleidingen het gaat.

Tabel 4.5 Respondenten naar gevolgd onderwijs tijdens amv-periode

	Kerngroep	Pre Vw2000	Totaal
Internationale Schakel Klas	6	2	8
ROC/MBO	17	1	18
Middelbare school	2	-	2
Zowel ISK als ROC/MBO	14	2	16
Middelbare school en MBO	4	2	6
Onduidelijk (taallessen AZC)	22	-	22
ISK, middelbare school en universiteit	2	-	2
Nooit een opleiding	4	-	4
Missing	5	-	5
Totaal	76	7	83

De (voormalige) amv's hebben meestal op een Regionaal Opleidings Centrum/MBO (n=18) of een Internationale Schakelklas (n=8) onderwijs genoten, of ze hebben eerst een ISK en vervolgens een ROC/MBO opleiding gevolgd (n=16). De meest voorkomende opleidingen bij het ROC zijn elektrotechniek (n=11), ICT (n=7), zorg en welzijn (n=5) en horeca/kok (n=4). Als voorbereiding op een studie aan het ROC of andere MBO hebben de meeste respondenten ISK gevolgd vanuit een AZC of KWE/KWG. Twee respondenten hebben uiteindelijk zelfs een universitaire opleiding gevolgd.

Een relatief grote groep respondenten (n=22) vertelde uitsluitend Nederlandse taallessen in de formele opvang te hebben gevolgd. Vier respondenten gaven aan nooit een opleiding te hebben gevolgd. Een voorbeeld hiervan is het opmerkelijke verhaal van Claudio, een twintigjarige jongen uit Angola die op veertienjarige leeftijd in Nederland asiel aanvroeg.

Claudio vertelt tijdens het interview dat hij niet wist dat hij onderwijs mocht volgen tijdens zijn amv-periode. Hij heeft dus jarenlang in Nederland geen onderwijs gevolgd. Hij ging al op zijn 16e op kamers wonen en had slechts sporadisch contact met zijn voogd. Hij heeft wel leefgeld gekregen tot zijn achttiende jaar. Hij volgt nu sinds een jaar via een hulporganisatie een opleiding elektrotechniek op het ROC. Hij verblijft op dit moment onrechtmatig, maar hoopt volgend jaar wel stage te kunnen lopen. [R023]

Het verhaal van Claudio is een uitzondering en tevens opmerkelijk omdat hij gemotiveerd was om onderwijs te volgen maar bovendien ook leerplichtig was en desalniettemin beweert geen opleiding te hebben gevolgd.

Onderwijs: waardering en problemen

Het merendeel van de respondenten die onderwijs hebben gevolgd tijdens hun amv-periode kijkt daar positief op terug. De (voormalige) amv's waarderen in het bijzonder de contacten met andere amv's en het leren van de Nederlandse taal. Benjamin, een twintigjarige jongen uit Liberia, is erg positief over zijn tijd in een Internationale Schakel Klas.

Benjamin noemt school de “goeiste plek van de wereld”, omdat hij daar veel kon leren en ‘goede en gezellige’ mensen om zich heen had. ‘We gingen ook de hele tijd op schoolreisje’. Hij noemt school de leukste en beste tijd van zijn leven. Hij kreeg er kookles, techniek en tekenen. Hij ging toen ook Spaans leren. Hij had veel vrienden die Spaans spraken. Dominicanen, Spanjaarden, Colombianen. [R049]

Een enkele respondent was minder positief over het onderwijs tijdens de amv-periode. Deze respondenten waren vooral bezig met persoonlijke problemen op het psychische en financiële vlak en met het verloop van de asielprocedure. Hierdoor konden deze respondenten op dat moment niet de tijd en energie opbrengen om het onderwijs te volgen. In de woorden van Roberto uit Angola:

“Toen ik hoorde dat ik geen toekomst hier had, toen ging het niet goed met mij. Ik ging geen moeite meer doen voor school. Je krijgt het gevoel dat je gewend raakt aan het land, maar de tijd gaat snel en je wordt achttien en dan moet je terug.” [R065]

Respondenten lopen tijdens hun opleiding tegen twee veel genoemde problemen aan. In de eerste plaats gaat het dan om de Nederlandse taal die de respondenten zich eigen moeten maken. De gebrekkige Nederlandse taalbeheersing van de respondenten en de grote moeite die zij hebben om zich de Nederlandse taal eigen te maken speelt hen bij het volgen van onderwijs parten.

In de tweede plaats schetsen de respondenten problemen met de afronding van de opleiding. In tabel 4.6 staat vermeld in hoeverre de respondenten hun opleiding hebben kunnen afronden.

Tabel 4.6 Respondenten naar afgeronde opleiding

	Kerngroep	Pre Vw2000	Totaal
Ja, opleiding afgerond in Nederland	8	2	10
Nee, opleiding niet afgerond in Nederland	37	5	42
Nog bezig met een opleiding in Nederland	8	-	8
Nooit een opleiding in Nederland gevolgd	5	-	5
Missing	18	-	18
Totaal	76	7	83

Tien respondenten hebben hun opleiding in Nederland afgerond; sommigen tijdens hun rechtmatige verblijf en anderen nadat ze al onrechtmatig in Nederland waren. Acht respondenten zijn nog met hun opleiding bezig. De (voormalige) amv's, die tijdens hun onrechtmatige verblijf hun opleiding wel hebben kunnen afronden of nog aan het studeren zijn, schrijven dit toe aan de goede persoonlijke contacten die zij op school hadden. Zoals Kareem uit Sierra Leone:

Kareem volgt op dit moment een opleiding Medisch Laboratorium Techniek aan het ROC. Kareem is zelf naar de directeur van het ROC gestapt met de vraag of hij ingeschreven kon worden. Op dat moment had hij een tijdelijke verblijfsvergunning. De directeur stelde als eis dat hij zijn VMBO diploma moest halen. Kareem deed dit en kon zich inschrijven voor de opleiding. Zijn tijdelijke status is inmiddels vervallen, maar daar heeft de schoolleiding geen punt van gemaakt. Hij hoeft geen collegegeld te betalen. Kareem zit op dit moment in zijn laatste jaar en hij studeert deze zomer af. Het ROC heeft zelfs een stage voor hem geregeld. Kareem is erg blij dat hij deze kans heeft gekregen en wil het ook niet verpesten. Hij heeft het wel naar zijn zin op school en op zijn stage. Als hij de kans krijgt om verder te studeren, wil hij graag verder op HBO niveau zodat hij meer analytisch te werk kan gaan. [R063]

Het verhaal van Kareem wijst op het belang van waardevolle contacten met personen die kennis hebben van de juridische mogelijkheden om onderwijs te volgen en bovendien ook gemotiveerd zijn om de jongeren daadwerkelijk te ondersteunen in hun wens onderwijs te blijven volgen (cf. Fahrenfort et al. 2001).

Het aantal (voormalige) amv's dat ten tijde van de dataverzameling een niet afgeronde opleiding had, is 42. De oorzaken hiervan zijn divers, maar veelal wel gerelateerd aan de onrechtmatige status na het bereiken van de meerderjarige leeftijd. In tabel 4.7 worden de redenen voor het niet afmaken van de opleiding nader beschreven.

Tabel 4.7 Respondenten naar reden voor onafgeronde opleiding

	Kerngroep	Pre Vw2000	Totaal
Als consequentie van onrechtmatige status	19	3	22
Persoonlijke omstandigheden	6	2	8
Financiële redenen	5	-	5
Missing	7	-	7
Totaal	37	5	42

Een aanzienlijk deel van de (voormalige) amv's met een niet afgeronde opleiding (n=22) gaf te kennen dat zij op het moment dat ze achttien werden met hun opleiding zijn gestopt. Hieronder vallen zes respondenten die vertelden dat met het verliezen van hun rechtmatige status, de (afsluitende) stage onmogelijk werd. De moeilijkheden die (voormalige) amv's kunnen ervaren met het bemachtigen van de noodzakelijke tewerkstellingvergunning om stage te kunnen lopen in het kader van een opleiding is al eerder gesignaleerd (zie Cardol 2006, Kromhout en Leijstra 2006, Nidos 2008). Zo schrijft Cardol – verwijzend naar de Wet arbeid vreemdelingen – dat minderjarige vreemdelingen niet mogen werken zonder over een verblijfstitel te beschikken “die toegang tot de arbeidsmarkt geeft en er geen tewerkstellingsvergunning is” (2006: 101). De praktijkgerichte stage werd door de respondenten als een echt struikelblok gezien omdat de mogelijkheden van een stage zonder rechtmatige status te verwaarlozen zijn. Een enkele keer zorgde de onderwijsinstelling zelf voor vervangende klussen op school, maar dit bleek dan uiteindelijk niet voldoende te zijn om het einddiploma of certificaat te behalen. Zoals in het geval van João, een 23-jarige jongen uit Angola.

JONG EN ILLEGAAL IN NEDERLAND

João had zelf niet veel interesse in de opleiding Elektrotechniek op het ROC, maar omdat zijn voogd dit voor hem had geregeld ging hij wel. Hij volgde deze opleiding acht maanden tot en met zijn 17e jaar. Toen moesten alle leerlingen van de opleiding stage lopen. De leerkrachten vertelden hem echter dat hij geen stage kon lopen door zijn status. Hij mocht toen op school wat klusjes doen als een soort stage, maar uiteindelijk was dit niet voldoende voor een diploma. Hij heeft alleen maar een paar certificaten aan de opleiding over gehouden. Hij vindt dit erg jammer en vervelend dat alleen door je status bepaalde ‘paden’ voor je afgesloten blijven. De school wilde wel graag helpen, maar de beleidsregels lieten het uiteindelijk niet toe. Hij is dus uiteindelijk gestopt met de opleiding en heeft sindsdien geen opleiding meer gevolgd. [R020]

Onrechtmatig verblijvende jongeren kunnen een opleiding na het bereiken van de achttienjarige leeftijd vervolgen als zij zich voor hun achttiende voor de desbetreffende opleiding hebben ingeschreven (Cardol 2006: 100). Maar sommige jongeren, zoals de Angolees Raul, beschikken niet over deze informatie:

Zijn voogd adviseerde hem om een opleiding te gaan volgen, ook al sprak hij toen nog geen goed Nederlands. Raul wist niet wat hij wilde gaan leren, maar heeft uiteindelijk voor elektrotechniek gekozen. Hiervan heeft hij niveau 1 en 2 gehaald. Toen hij achttien jaar werd, vertelt Raul, had hij het recht niet meer om de opleiding af te ronden. Zijn advocaat heeft geprobeerd om een tijdelijke status aan te vragen, zodat Raul zijn opleiding wel kon afmaken, maar dit werd afgewezen. Raul weet niet waarom, maar denkt dat dit gewoon het beleid is om migranten af te schrikken en terug te laten keren. Hij vindt het belangrijk om een opleiding te hebben en hoopt dat hij niveau 3 en 4 nog mag afmaken. Hij doet nu een thuisstudie Engels. [R036]

Raul wilde zijn opleiding afronden maar meende te moeten stoppen omdat hij het recht niet meer had. Uit de gesprekken met de (voormalige) amv's is lang niet altijd duidelijk geworden wie het initiatief heeft genomen om de opleiding te beëindigen: de amv of de onderwijsinstelling. Slechts drie (voormalige) amv's vermeldde expliciet dat zij van de opleiding zijn weggestuurd. Deze constatering sluit aan bij een bevinding van Cardol (2006: 101), die stelt dat het bij onderwijsinstellingen onvoldoende bekend is dat onrechtmatig in Nederland verblijvende amv's – ook na het meerderjarig worden – onderwijs mogen volgen (cf. *Kamerstukken II* 1995/96, 24 233, nr. 7: p. 3).

Naast deze direct aan de onrechtmatige status gerelateerde factoren, hebben acht (voormalige) amv's om persoonlijke redenen hun opleiding afgebroken. Deze respondenten konden – soms al tijdens het rechtmatige verblijf – de benodigde motivatie niet meer opbrengen en hadden geen zin meer in school. Eén mannelijke respondent werd opgepakt na een vechtpartij op straat en mocht na zijn detentie niet meer terug naar school. Tot slot moesten vijf respondenten voortijdig stoppen met hun opleiding omdat met het bereiken van de meerderjarige leeftijd de inkomsten wegvielen en ze niet langer meer over voldoende financiële middelen beschikten om de opleiding te kunnen betalen.

4.5 Met onbekende bestemming vertrokken

Kromhout en Leijstra (2006: 57) schetsen vier mogelijke situaties waarin amv's met onbekende bestemming (MOB) vertrekken. In de eerste plaats zijn er jongeren die kort nadat ze zijn aangekomen – soms zelfs voordat er voogdij is geregeld – de opvang verlaten. In de tweede plaats zijn er jongeren, vooral meisjes, die na langere tijd het AZC verlaten. In deze gevallen bestaat het vermoeden dat ze tijdens hun verblijf in Nederland slachtoffer van mensenhandelaars zijn geworden. In de derde plaats zijn er jongeren die tijdens de asielprocedure ervoor kiezen om de beslissing op hun asielaanvraag niet af te wachten en op eigen initiatief met onbekende bestemming uit de opvang verdwijnen. Ten slotte zijn er amv's die, zodra ze bijna achttien of net achttien jaar zijn geworden, verdwijnen uit de formele opvang uit angst om uitgezet te worden. Als we kijken naar de respondenten in relatie tot de situatie van MOB gaan, levert dat tabel 4.8 op:

Tabel 4.8 Respondenten naar soort 'MOB'

	Kern-groep	Pre Vw2000	Totaal
MOB uit de opvang rond hun 18e	54	5	59
MOB zonder uitkomst asielaanvraag af te wachten voor 18e jaar	11	-	11
MOB vanuit vreemdelingenbewaring	2	1	3
Geen MOB	3	-	3
Missing	6	1	7
Totaal	76	7	83

In de respondentengroep zien we drie van de vier door Kromhout en Leijstra (*ibid.*) beschreven 'MOB situaties' terug. Veruit de grootste groep MOB bestaat uit (voormalige) amv's (n=59) die rond of net na hun achttiende verjaardag uit de opvang zijn verdwenen. Zij kregen bericht dat met hun meerderjarigheid de amv-vergunning niet verlengd zou worden en dat ook alle voorzieningen vanuit Nidos en het COA zouden worden stopgezet. Dit overkwam Kareem die met onbekende bestemming vertrok:

Kareem uit Sierra Leone wordt vanuit Ter Apel in AZC Franeker geplaatst en belandt na vijf maanden in een kleine wooneenheid met twee andere jongens. Net voordat hij achttien wordt, verlaat hij deze KWE en vertrekt hij MOB. Hij wist dat hij met zijn achttiende als een volwassene zou worden behandeld en dat zijn tijdelijke verblijfsvergunning zou aflopen. Kareem slaagt erin om via een organisatie die leegstaande ruimtes als tijdelijk woonruimte aanbiedt, een kamer voor zichzelf te huren. [R063]

Relatief veel respondenten hebben dezelfde beslissing genomen als Kareem en zijn net voor of met het beëindigen van hun amv-vergunning vertrokken naar een andere plek in Nederland, in plaats van naar hun herkomstland terug te keren zoals de overheid wilde.⁵¹

⁵¹ Relatief veel respondenten (n=24) weten niet precies op welke leeftijd zij uitgeprocedeerd zijn geraakt. Het komt vaak voor dat deze respondenten geen onderscheid lijken te maken

In de tweede plaats zien we (voormalige) amv's die al op minderjarige leeftijd de uitkomst van hun asielaanvraag niet wilden afwachten en verdwenen. Elf respondenten zijn op deze manier MOB gegaan. Amv's die voortijdig uit de asielprocedure stapten, beargumenteerden dat zij een negatieve beschikking vreesden en bang waren om in vreemdelingenbewaring te belanden om (vervolgens) uitgezet te worden.

Yasar uit Irak is nog maar drie weken geleden uit een nabijgelegen asielzoekerscentrum weggelopen. Als ik hem ontmoet, komt hij naar het wekelijkse inloopuur van een lokale opvangorganisatie met het idee om zijn advocaat te bellen over de uitkomst van een lopend hoger beroep. Hij vertelt hoe het personeel van het asielzoekerscentrum hem te kennen had gegeven dat hij waarschijnlijk door de vreemdelingenpolitie opgehaald zou worden om vanuit detentie naar Bulgarije uitgezet te worden waar hij volgens de IND eerder asiel had aangevraagd. "Ik wil niet terug naar het AZC en de gevangenis om vervolgens in Bulgarije voor zes of zeven maanden in de gevangenis te belanden. Yasar neemt het heft in eigen handen en zegt: "Ik ben op een zondagavond weggelopen, of nee het was een dinsdagavond. Ik had geen onderdak, ik had een klein rugzakje met spullen en kleding meegenomen uit het AZC." [R013]

Het weglopen van de amv's uit een AZC ging in de meeste gevallen gepaard met een indicatie dat er een negatieve beslissing van de IND te verwachten viel.

Drie respondenten zijn na een periode in vreemdelingenbewaring op straat gezet om vervolgens in de illegaliteit te verdwijnen (cf. Van de Griend 2007). Drie andere onrechtmatig verblijvende respondenten zijn niet met onbekende bestemming vertrokken. Het gaat hier om twee respondenten die in vreemdelingenbewaring werden geplaatst na aan de grens te zijn aangehouden en die vanuit deze positie asiel aanvroegen en om één onrechtmatig verblijvende respondent die werd gedood in een woning waar asielzoekers verbleven.

In dit onderzoek hebben we geen signalen gevonden die wijzen in de richting van de door Kromhout en Leijstra (2006: 57) beschreven groep MOB (vooral meisjes) waarvan het vermoeden bestaat dat ze tijdens hun verblijf in Nederland slachtoffer van mensenhandel zijn geworden. Geen enkele (voormalige) amv in onze onderzoeksgroep voldeed hieraan.

Een terugblik vanuit de illegaliteit op het rechtmatige verblijf

Voor het merendeel van de (voormalige) amv's kwam rond hun achttiende verjaardag een einde aan de bescherming en zekerheid van de opvang en moesten zij op eigen benen staan. Het wegvallen van een rechtmatige verblijfstatus en de beëindiging van de opvang creëerde bij deze jongeren al tijdens hun rechtmatige verblijf veel onzekerheid en onrust. Het gestructureerde leven dat deze jonge-

tussen een negatieve beslissing op hun asielaanvraag of het stopzetten van de tijdelijke amv-vergunning. Wat voor hen telt is de omstandigheid dat ze nu onrechtmatig in Nederland verblijven en het traject dat hieraan vooraf gaat, lijkt voor hen in termen van de specifieke administratieve status minder relevant. Soms is het duidelijk dat respondenten een negatieve beslissing op hun asielaanvraag hebben gekregen als minderjarige maar weet de respondent niet meer op welk moment dit heeft plaatsgevonden.

ren tot hun achttiende hadden, in het bijzonder op het gebied van huisvesting, zorg en inkomen, viel weg. Ruim de helft van de respondenten (n=59) vertrok op verzoek van de overheid uit de opvang, echter niet met de bedoeling terug te keren naar hun herkomstland, maar om hun verblijf in Nederland te continueren.

In retrospectief is de rechtmatige verblijfsperiode voor de (voormalige) amv's een belangrijke periode. Tijdens het rechtmatige verblijf in de opvang creëren de (voormalige) amv's nieuwe en uiteenlopende sociale contacten in Nederland, die zij later tijdens hun onrechtmatige verblijf gebruiken om op verschillende terreinen ondersteuning te verkrijgen. Deze contacten doen de jongeren op met professionals (bijvoorbeeld met vertegenwoordigers van Nidos, AZC, Vluchtelingenwerk) en met leeftijdsgenoten. Sommige jongeren geven aan dat ze vooral contact met leeftijdsgenoten hebben gelegd tijdens hun verblijf in een AZC, in een KWE/KWG en de school waar ze hun opleiding hebben gevolgd. Bovendien vergaren de jongeren tijdens hun rechtmatige periode kennis over Nederland en over de regels en gebruiken die hen later van pas kan komen.

De meeste jongeren spreken bij een terugblik op hun rechtmatige periode in Nederland vooral over de positieve kanten, zoals het kunnen volgen van een opleiding, het kunnen beschikken over vaste inkomsten en het feit dat ze een eigen woonplek hebben. De jongeren spreken over een zekere onbezorgdheid die ze voelden bij het hebben van een tijdelijk verblijfsdocument, omdat ze zich in het openbaar konden bewegen zonder de angst om aangehouden te worden door de politie.

Hoewel de jongeren overwegend positief terugblikken op hun rechtmatige periode spelen er in de terugblik naast de relatieve onbezorgdheid ook frustraties mee. Die zijn mede gerelateerd aan de succesvolle asielprocedures van anderen om hen heen. Een respondent vertelt: "Vrienden die ik heb ontmoet tijdens mijn periode in een KWE gaan verder met hun eigen leven. Ik ben wel eens jaloers op mensen die wel een vergunning hebben. Waarom zij wel en ik niet?" De frustraties zijn ook het resultaat van de vergelijking tussen het relatief onbezorgde leven van voor hun achttiende met de hoop op een permanent verblijf versus de beperkingen die de onrechtmatig verblijvende jongeren ervaren in het dagelijks leven in de illegaliteit. In de woorden van een respondent uit Irak die nog geen drie weken geleden is weggelopen uit een AZC: "Ik heb hier alles. Ik ben hier naar school gegaan. Ik wil nog meer doen. Waarom hebben ze alles kapot gemaakt?" Veel jongeren beseffen dat zij met het beëindigen van de opvang veel verloren hebben. Ondanks de vele gesprekken over terugkeer, kunnen en willen de (voormalige) amv's met het verliezen van hun rechtmatige status niet begrijpen dat dit het einde is van hun verblijf in Nederland.

4.6 Conclusie

In dit hoofdstuk hebben we antwoorden geformuleerd op vragen naar de ervaringen van de (voormalige) amv's met de asielprocedure. Hebben deze jongeren na aankomst in Nederland asiel aangevraagd en zo ja, hoe hebben zij de asielprocedure ervaren? De bevindingen in dit hoofdstuk (met uitzondering van pa-

ragraaf 4.1 over de keuze om al dan niet asiel aan te vragen) zijn gebaseerd op de gesprekken met 83 (voormalige) amv's met een asielverleden uit de kern-groep (n=76) en uit de 'Pre-Vw2000 groep' (n=7).

In de kerngroep en de 'pre-Vw2000 groep' hebben 83 respondenten asiel aan-gevraagd en negen respondenten niet. De negen respondenten die geen asiel hebben aangevraagd, maar wel al een periode onrechtmatig in Nederland wonen, hebben weinig vertrouwen in een positieve uitkomst van de asielprocedure, zijn om redenen van werk of familiebezoek gekomen of het ontbreekt hen aan vol-doende kennis over het opstarten van een dergelijke procedure. Daarnaast is er een tweede groep van acht jongeren die geen asiel hebben aangevraagd en in vreemdelingenbewaring verblijven. Zij zijn veelal op doorreis en aan de Neder-landse grens aangehouden. Deze respondenten vragen bewust geen asiel aan in Nederland, niet alleen omdat ze op weg zijn naar familie in een ander land, maar ook omdat ze er van overtuigd zijn dat ze daar meer kans maken op een ge-slaagde asielprocedure.

De ervaringen tijdens het rechtmatige verblijf met de voogden, het leefgeld, de huisvesting, het onderwijs en de asielprocedure zijn zeer uiteenlopend. We zien dat de meeste respondenten een voogd hebben gehad en leefgeld hebben ont-vangen. Opvallend zijn de enkele respondenten die wel in een asielprocedure zaten maar door omstandigheden geen voogd toegewezen hebben gekregen, en/of geen leefgeld hebben ontvangen. Deze respondenten hebben ofwel pas vlak voor het meerderjarig worden asiel aangevraagd, hebben in vreemdelingen-bewaring verbleven of ze zijn om onduidelijke redenen tussen wal en schip ge-vallen.

De amv's die een voogd hebben gehad waren overwegend positief over hun voogd. Respondenten waardeerden voogden die praktische ondersteuning boden, bijvoorbeeld bij het vinden van onderdak en het oplossen van problemen op school en/of met politie en justitie. De amv's waardeerden voogden ook als ze een luisterend oor en emotionele ondersteuning boden. Respondenten waren negatief over voogden die zich (te) veel richtten op terugkeer en weinig begrip en compassie toonden voor de onzekere situatie die de jongeren ervaren tijdens hun verblijf in Nederland.

De meeste respondenten hebben tijdens de asielprocedure onderwijs genoten. Nederlandse taallessen, meestal in een ISK of in een AZC, gingen vaak vooraf aan een (meestal onvoltooide) MBO/ROC opleiding. De belangrijkste obstakels waar de jongeren tegenaan liepen, betroffen – naast de Nederlandse taal – pro-blemen bij het afronden van de opleiding. Dit had in de meeste gevallen te ma-ken met het meerderjarig worden, als gevolg waarvan de (financiële) steun van Nidos beëindigd werd en de respondent de opleiding niet meer kon betalen of moest afbreken vanwege het onrechtmatige verblijf. Ook stages vormden om de zojuist genoemde redenen en vanwege het ontbreken van een werkvergunning vaak een struikelblok waardoor sommige jongeren hun opleiding niet hebben kunnen afsluiten met een diploma of certificaat.

Het overgrote deel van de respondenten is op de een of andere wijze MOB (met onbekende bestemming) gegaan. Veruit de grootste groep MOB bestaat uit

ERVARINGEN MET DE NEDERLANDSE ASIELPROCEDURE

(voormalige) amv's (n=59) die rond hun achttiende verjaardag uit de opvang verdwenen nadat ze bericht hadden gekregen dat hun amv-vergunning niet verlengd zou worden en de voorzieningen zouden worden stopgezet. In de tweede plaats zien we (voormalige) amv's (n=11) die al op minderjarige leeftijd de uitkomst van hun asielaanvraag niet wilden afwachten en verdwenen. Zij vreesden een negatieve beschikking en waren bang om in vreemdelingenbewaring te belanden en uitgezet te worden. In de derde plaats zijn drie respondenten vanuit vreemdelingenbewaring op straat gezet en met onbekende bestemming vertrokken. Ten slotte hebben we geen enkele (voormalige) amv in onze onderzoeksgroep gevonden die voldeed aan de beschrijving van jongeren (vooral meisjes) die met onbekende bestemming vertrekken en tijdens hun verblijf in Nederland slachtoffer worden van mensenhandel.

Hoofdstuk 5 Een dak boven je hoofd

In het vorige hoofdstuk is de aandacht vooral uitgegaan naar de (voormalige) amv's die asiel hebben aangevraagd in Nederland en de periode waarin zij rechtmatig in Nederland verbleven. Negen respondenten uit de kerngroep hebben nooit in een verblijfsprocedure gezeten en hebben daarmee ook nooit de zorg vanuit de asielprocedure gekend. Zij waren vanaf hun komst in Nederland op informelere vormen van opvang aangewezen. Veel jongeren die wel in de asielprocedure hebben gezeten, hebben met het bereiken van de meerderjarigheid hun tijdelijke verblijfstatus en daarmee ook het recht op opvang verloren. Dit roept de vraag op hoe deze jongeren buiten het vangnet van de formele zorg van de Nederlandse overheid onderdak vinden. Hebben we hier te maken met zwerfjongeren die overal en nergens wonen of slagen deze (voormalige) amv's ondanks de afsluiting van de formele huisvestingsmarkt er toch in om een dak boven hun hoofd te bemachtigen en hoe ziet dat dak er dan uit?⁵² Meer specifiek zullen we dan ook aandacht besteden aan het type woonruimte dat de jongeren bewonen en hoe ze erin geslaagd zijn deze woonruimte te vinden. Daarnaast zullen we ingaan op de woonomstandigheden in termen van betaling, zekerheid en zelfstandigheid.

De bevindingen in dit hoofdstuk zijn gebaseerd op de gesprekken met 92 (voormalige) amv's die deel uitmaken van de kerngroep (n=84) en de Pre-Vw2000 groep (n=8). De Pre-Vw2000 groep is op het terrein van huisvesting goed vergelijkbaar met de kerngroep. Respondenten uit beide groepen verblijven onrechtmatig in Nederland of hebben een periode van onrechtmatig verblijf achter de rug. De (voormalige) amv's uit beide groepen zullen vanuit deze gedeelde ervaring vergelijkbare problemen op het terrein van huisvesting ondervinden.

5.1 (Voormalige) amv's en huisvesting

Uit de gesprekken met de (voormalige) amv's over hun woonsituatie komen drie dominante woonvormen naar voren: op kamers, in een woning of appartement en zonder vaste woon- of verblijfplaats. Alvorens deze patronen kort te beschrijven, hebben we in tabel 5.1 uitgewerkt hoe de respondenten ten tijde van het interview woonden.⁵³

⁵² Van Deth, Van Doorn & Rensen (2009) beschrijven in hun rapport Sociale uitsluiting van zwerfjongeren hoe het beleidsdomein van zwerfjongeren in Nederland los staat van het beleidsterrein van (uitgeprocedeerde) amv's, terwijl in de praktijk hulpverleners in de 'zwerfjongerenketen' wel te maken hebben met de uitgeprocedeerde amv's. De auteurs pleiten er in hun publicatie voor om beide beleidsterreinen met elkaar te verbinden.

⁵³ Van de zeven respondenten uit de kerngroep die in vreemdelingenbewaring verbleven, hebben we de meest recente woonsituatie voor de periode van vreemdelingenbewaring als uitgangspunt genomen.

Tabel 5.1 Respondenten naar meest recente woonsituatie

Kamer	Kerngroep		Pre Vw2000		Totaal
	Rechtmatig	Onrechtmatig	Rechtmatig	Onrechtmatig	
	5	50	-	4	59
	Kerngroep		Pre Vw2000		Totaal
	Rechtmatig	Onrechtmatig	Rechtmatig	Onrechtmatig	
Woning/appartement	3	13	2	1	19
Zonder vaste woon of verblijfplaats	-	11	-	-	11
AZC	-	-		1	1
Missing	1	1		-	2
Totaal	10	74	2	6	92

Bijna tweederde van de (voormalige) amv's (n=58) woont op kamers, zij het dat dit vaak in de vorm van onderhuur plaatsvindt. Deze (voormalige) amv's betalen voor – of wonen gratis in een kamer in een huurwoning waarbij de gemeenschappelijke voorzieningen zoals de keuken, douche en wc met anderen worden gedeeld. Soms delen deze jongeren een kamer met anderen en soms hebben ze een kamer voor zichzelf. Enkele respondenten wonen zelfstandig op kamers in studentenhuisvesting (in onderhuur of via een hulporganisatie). Een willekeurig voorbeeld van de woonvorm waarin de (voormalige) amv's een kamer in (onder)huur bewonen:

Stuart uit Sierra Leone heeft in Groningen een kamer voor zichzelf. Deze heeft hij via een hulporganisatie kunnen regelen waarvan hij maandelijks driehonderd euro krijgt. Voor zijn kamer betaalt Stuart 220 euro huur inclusief en houdt 80 euro over. Hij zegt hier zuinig mee om te gaan maar als hij in nood komt dan helpt zijn vriendin hem en zijn vrienden want de meesten zijn legaal. [R068]

Niet alleen de onrechtmatig verblijvende respondenten, maar ook vijf (voormalige) amv's met een verblijfsstatus hebben een kamer in onderhuur. Het verwerven van een legale administratieve status heeft zich voor deze jongeren niet onmiddellijk vertaald in een structureel betere positie op de huisvestingsmarkt.

In de tweede plaats verblijven negentien respondenten ten tijde van het interview in een woning of appartement. Het gaat hier ondermeer om veertien onrechtmatig verblijvende (voormalige) amv's die zijn ingetrokken bij een vriend, landgenoot of partner met een verblijfsstatus die de woning formeel huurt. Een voorbeeld van Gion uit Angola:

Tot voor kort had Gion een woning met een vriend ondergehuurd. Zij betaalden de eigenaar. "Wij betaalden hem, maar hij betaalde met dat geld niet de rekeningen!" Uiteindelijk moesten ze noodgedwongen het huis verlaten omdat de eigenaar te veel schulden had, zijn woning helemaal niet mocht onderverhuren en daarom de woning niet meer kon behouden. De vriend van Gion kreeg een verblijfsvergunning en kwam in aanmerking voor een woning. Nu woont Gion in het huis van zijn vriend. [R067]

Respondenten die aangeven over een zelfstandige woning dan wel appartement te beschikken wonen meestal samen met een partner en eventueel met (gezamenlijke) kinderen. Negen (voormalige) amv's beschikken op deze manier over

een zelfstandige woning. Ook komt het voor dat de (voormalige) amv in het huis woont van een rechtmatig verblijvende vriend(in) die formeel de woning huurt, maar waarbij de kosten gedeeld worden, zoals in het bovenstaande voorbeeld. Eerder zagen we dat op deze wijze (voormalige) amv's vaak een kamer onderhuren. Slechts in één geval was er sprake van 'zelfstandige' bewoning. Het ging hier om een jonge Angolese vrouw met een kind die een één-kamer-appartement van een vriend onderhuurde. Zoals ook uit tabel 5.1 naar voren komt, huren vijf rechtmatig verblijvende (voormalige) amv's een appartement of woning, in alle gevallen van een woningcorporatie. Soms verhuren ze op hun beurt een kamer onder aan een vriend of landgenoot zonder rechtmatige verblijfsstatus om zo-doende hun inkomsten informeel aan te vullen.

Elf respondenten – allen uit de kerngroep – beschikten ten tijde van het interview niet over een vaste verblijfplaats. Deze respondenten wonen tijdelijk bij vrienden en kennissen in huis en wisselen dit af met de noodopvang. Xio, een negentienjarige jongen uit China past in dit beeld. We kwamen hem tegen op het spreekuur van een particuliere hulporganisatie waar hij kwam informeren naar huisvesting:

Xio verblijft nu eens bij de ene vriend en dan weer bij andere kennissen. Momenteel woont hij bij een kennis die hij heeft leren kennen tijdens de asielprocedure. Deze jonge man, ook afkomstig uit China, heeft een verblijfsvergunning gekregen en beschikt nu over een kamer van twaalf vierkante meter. Xio woont nu tijdelijk bij deze vriend en beschikt daarbij over slechts een matras op de grond. Deze vriend wil hem daar eigenlijk niet hebben, maar Xio heeft tegen hem gezegd dat het tijdelijk is en dat het echt niet anders kan. [R108]

Amv's zoals Xio bewegen zich in de laagste regionen van de informele woningmarkt, waar het moeilijk is om eisen te stellen en waar afhankelijkheid van vrienden en kennissen de boventoon voert.

Kingsley, een 23-jarige man uit Sierra Leone, is sinds 2003 in Nederland en raakte begin 2008 uitgeprocedeerd. Vanaf dat moment heeft hij geen vaste verblijfplaats en zwerft hij van hot naar her. Hij slaapt meestal bij een vriend, maar die heeft slechts één kamer en als zijn vriendin komt, kan Kingsley niet blijven. Hij gaat dan naar de lokale noodopvang. Kingsley vertelt liever niet dat hij in de nachtopvang slaapt omdat hij daar tussen mensen verkeert die drugs gebruiken en op drukke nachten met te veel mensen een kamer moet delen. [R090]

Onder de groep (voormalige) amv's zonder vaste verblijfplaats treffen we ook de jongeren die incidenteel de nacht op straat doorbrengen.

Verhalen van jongeren die buiten slapen zijn we hoofdzakelijk tegen gekomen bij jongeren die net de formele opvang hebben verlaten en nog geen weet hebben van opvanginstanties die hen zouden kunnen helpen met het vinden van huisvesting. Het zijn de jongeren die hun weg buiten de reguliere opvang nog niet weten te vinden die op straat belanden. Een jongen uit Irak past goed in dit beeld. Hij vertrok op een avond met onbekende bestemming uit het AZC met slechts een rugzak gevuld met kleding. Hij belandde vervolgens in een lokale discotheek om na sluitingstijd in een nabijgelegen steeg de nacht door te brengen. De volgende dag kwam hij na navragen bij mensen op straat bij een lokale

hulporganisatie terecht die hem verder hielp. Na deze eerste periode uit de formele opvang, slagen de (voormalige) amv's er normaal gesproken in om – hoe kortdurend ook – een bed voor de nacht te vinden: via vrienden, kennissen, hulporganisaties of, in het uiterste geval, de nachtopvang. Uit de gesprekken met sommige (voormalige) amv's en hulpverleners kwam tevens naar voren dat jonge asielzoekers ook na het vertrek uit de formele opvang het AZC als tijdelijke nachtopvang gebruiken. Een medewerker van Vluchtelingenwerk vertelt: “Ik heb begrepen dat er nergens zoveel illegalen zitten als in het AZC in [...]. Die sluipen daar 's avonds allemaal naar binnen en die bevolken alle kamers tien-dubbel”. De (voormalige) amv's worden door in het AZC verblijvende vrienden geholpen om binnen te komen en brengen er vervolgens de nacht door om in de vroege ochtend te vertrekken en de dag elders door te brengen. Een voorbeeld is een negentienjarige respondent uit Somalië. Hij heeft bijna een jaar rondgezworven. Soms sliep hij stiekem bij vrienden in een AZC of bij mensen die hij op straat of via via had leren kennen. Bij sommige mensen waar hij heen ging mocht hij alleen 's avonds komen. Sinds twee maanden heeft hij de beschikking over een kamer [R011]. Veel jongeren die met onbekende bestemming uit de formele opvang verdwijnen, hebben hun vertrek uit de opvang dusdanig slecht voorbereid dat ze zich niet van een slaapplek hebben verzekerd en de eerste dagen noodgedwongen op straat doorbrengen.

5.2 Hoe vinden de (voormalige) amv's huisvesting?

Hoe slagen de (voormalige) amv's erin om huisvesting te vinden en wie helpt hen daarbij? In paragraaf 2.2 maakten we al duidelijk dat drie van de vier (voormalige) amv's geen familie in Nederland hebben op wie zij voor ondersteuning terug kunnen vallen. De jongeren zijn primair op zichzelf en (nieuwe) vrienden en bekenden aangewezen bij hun zoektocht naar huisvesting. In onderstaande tabel hebben we aangegeven wie hen heeft geholpen met het vinden van woonruimte.

Tabel 5.2 Respondenten naar hoe zij de laatste vorm van huisvesting hebben gevonden

	Kerngroep		Pre Vw2000		Totaal
	Rechtmatig	Onrechtmatig	Rechtmatig	Onrechtmatig	
Kamer	5	50	-	4	59
Woning/appartement	3	13	2	1	19
Zonder vaste woon of verblijfplaats	-	11	-	-	11
AZC	-	-		1	1
Missing	1	1		-	2
Totaal	10	74	2	6	92

In tabel 5.2 vallen drie typen sociale relaties op die bij het vinden van woonruimte voor de (voormalige) amv's een belangrijke rol spelen: vrienden en bekenden, hulporganisaties en partners. We zullen ze in volgorde van frequentie duiden op hun betekenis.

Ongeveer veertig procent van de (voormalige) amv's vertelt dat zij hun woonruimte via de tussenkomst van vrienden of bekenden (n=38) heeft gevonden. De (voormalige) amv's hebben deze vrienden en bekenden vooral leren kennen tijdens hun verblijf in de opvanglocaties in Nederland. Deze vrienden zijn dan ook niet per definitie landgenoten. Wel hebben we tijdens het veldwerk bij verschillende opvanginstanties kunnen waarnemen dat de contacten die de (voormalige) amv's hebben met anderen vaak via etnische lijnen lopen. (Voormalige) amv's uit dezelfde landen en regio's zoeken elkaar vaak op. Soms bemiddelen vrienden tussen de (voormalige) amv en de potentiële verhuurder, maar vaker resulteert de ondersteuning van vrienden en/of landgenoten direct in woonruimte bij dezelfde vrienden of landgenoten in huis. Amit, een Indiase jongen van negentien jaar, afkomstig uit Kasjmir, is op deze laatste wijze aan zijn woonruimte gekomen.

Amit woont in het huis van een Nederlandse vriend die hij tijdens zijn opleiding heeft leren kennen. Amit betaalt 150 euro huur per maand aan deze vriend en als hij dit niet kan betalen vindt deze vriend dat niet erg. Hij weet in welke positie Amit zich bevindt. Amit vindt het zelf wel bezwaarlijk als hij geen huur kan betalen. Hij gebruikt gas, water en elektra en vindt dat geen vanzelfsprekendheid. "Het is niet gratis. Hij moet ook betalen." Later vertelt Amit dat deze vriend het geld niet nodig heeft, want hij schijnt genoeg te hebben. Amit is allang blij dat hij niet op straat hoeft te slapen. Hij heeft een eigen kamer en voelt zich op zijn gemak. [R098]

Voor de (voormalige) amv's zijn de inloopgelegenheden die hulporganisaties organiseren en waarbij jongeren hun leefgeld ophalen en vragen kunnen stellen belangrijke momenten om elkaar te zien en te spreken. De hulporganisaties fungeren als een trefpunt voor (voormalige) amv's waar de jongeren informatie over beschikbare woonruimte uitwisselen die verder reikt dan hun persoonlijke kring van vrienden en bekenden:

Georgio is een 23-jarige jongen uit Angola. Hij heeft via een hulporganisatie contacten gelegd met andere jongeren en zo huisvesting gevonden. Hij heeft momenteel tijdelijk een kamer in de stad samen met een aantal andere jongeren die hij kent van de stichting. Hij geeft aan dat hij er ieder moment uitgezet kan worden als de huurbaas dat nodig vindt. Dit zorgt voor onzekerheid. [R045]

De hulporganisaties bieden gelegenheden voor de jongeren om contacten te leggen met landgenoten en (voormalige) lotgenoten. Sommigen beschikken weliswaar over een rechtmatige verblijfsstatus, maar kunnen slechts moeilijk rondkomen en bieden via deze hulporganisatie woonruimte in onderhuur aan om zo hun eigen inkomen wat te vergroten.

De hulporganisaties spelen voor de (voormalige) amv's ook een meer directe rol in hun zoektocht naar woonruimte. Ruim één op de vier respondenten (n=25) heeft via een hulporganisatie of noodopvanginstantie huisvesting gevonden. Soms komen de respondenten via de tussenkomst van hulporganisaties terecht bij onbekende verhuurders, maar vaker resulteerde de ondersteuning van de hulporganisaties in huisvesting bij de hulporganisatie zelf (in zestien van de vijftientig gevallen). Veelal betrof het een kamer in een woning die gedeeld

werd met andere cliënten van de organisatie. Hulporganisaties huren een woning, appartement of kamer bij particulieren en plaatsen daar hun cliënten.

Niet alle (voormalige) amv's die contacten onderhouden met een hulporganisatie of noodopvanginstantie slagen erin om via deze organisatie opvang te krijgen. Sommige (voormalige) amv's krijgen wel leefgeld en andere vormen van steun van een hulporganisatie, maar hebben zelfstandig huisvesting gevonden. Het komt voor dat de noodopvang eenvoudigweg niet over voldoende woonruimte beschikt. Tijdens het veldwerk werden we incidenteel met deze situatie geconfronteerd wanneer onrechtmatig verblijvende jongeren zich tijdens een spreekuur bij een dergelijk hulporganisatie meldden, maar in antwoord op een vraag naar woonruimte nul op het rekest kregen.

De plaatsing van cliënten in huizen via de hulporganisaties vindt plaats volgens bepaalde richtlijnen. De hulporganisaties plaatsen in principe alleen mensen die – bijvoorbeeld via de asielprocedure – verbonden zijn met de regio of gemeente waar de organisatie gevestigd is. Het plaatsen van cliënten uit andere gemeentes is in de meeste gevallen moeilijk omdat de organisaties financiering krijgen uit de eigen gemeente en soms niet over voldoende opvangplaatsen en financiële middelen beschikken en zich daarom beperken tot cliënten uit de eigen regio. Er wordt in acute nood – bijvoorbeeld van medische aard – voorzien, maar voor andere vormen van ondersteuning worden de (voormalige) amv's doorverwezen naar de organisaties in de regio waar zij verblijven. Ook de kans op perspectief voor de betrokken (voormalige) amv's is een belangrijk criterium om ondersteuning te kunnen krijgen. Jongeren die in de visie van de opvangorganisaties volstrekt kansloos zijn in hun pogingen tot een rechtmatig verblijf te komen, komen normaliter niet in aanmerking voor meer structurele ondersteuning in termen van huisvesting en financiële middelen.

De noodopvang blijft dus in veel gevallen een lokale aangelegenheid. Naast algemene richtlijnen voor het bieden van noodopvang aan cliënten hanteren sommige opvanginstanties specifieke richtlijnen. Eén hulporganisatie heeft twee opvanghuizen voor vrouwen en één huis voor mannen en plaatst de mannen gescheiden van de vrouwen. Een andere organisatie wil liever een mannelijke (voormalige) amv bij een vrouwelijke cliënt met kind(eren) plaatsen zodat de vrouw een moederrol kan spelen en de mannelijke cliënt rustig gehouden kan worden en zich hopelijk verantwoordelijk gaat voelen voor de kinderen. Verder wordt bij plaatsing bij sommige hulporganisaties rekening gehouden met herkomstlanden en eventuele psychische problematiek.

Naast vrienden, bekenden en opvanginstanties spelen ook de partners van de (voormalige) amv's een rol bij het vinden van woonruimte (cf. Leerkens 2009). Elf respondenten vertelden dat zij bij hun partner inwonen. Onder deze respondenten zien we vooral vrouwen die met hun kinderen inwonen bij de partner en voor hun levensonderhoud afhankelijk zijn van deze partner. Bijvoorbeeld Liza, een 23-jarige vrouw uit Angola:

Liza woont momenteel samen met haar zoon bij haar vriend. Hij komt ook uit Angola en heeft een status. Hierdoor kan hij 'wit werken' en alle lasten betalen. Ze is nu hoogzwanger van hem en is in mei uitgerekend. Hij heeft een niet al te

ruime huurwoning, vertelt Liza, maar meer kunnen ze ook niet verwachten met één inkomen. Ze is wel blij dat ze samenwonen en dat ze een dak boven haar hoofd heeft. Het biedt haar stabiliteit, want hiervoor heeft ze alleen maar in asielzoekerscentra gezeten of samen met haar zoontje bij vriendinnen. [R041]

Het zijn niet uitsluitend vrouwen die inwonen bij legaal verblijvende mannen, maar het gaat ook om onrechtmatig verblijvende mannen die relaties aangaan met legaal verblijvende vrouwen en bij hen in huis wonen. De verhalen van de respondenten over het aangaan van relaties hebben twee gezichten. Enerzijds is het duidelijk dat een deel van de jongeren huisvesting, inkomen en op termijn wellicht zelfs een status hoopt te verwerven, bijvoorbeeld door relaties aan te gaan met Nederlandse burgers.

François komt uit Congo en woont vanaf zijn eenentwintigste in bij zijn Nederlandse vriendin. Niet voortdurend, aangezien ze ook een poos uit elkaar zijn geweest. In die tijd heeft hij in de noodopvang gezeten of op straat geleefd. Hij heeft ook wel eens een leegstaande nieuwbouwwoning bewoond toen hij op straat rondzwierf. [R113]

Met dergelijke relaties verzekeren (voormalige) amv's als François zich niet alleen van een dak boven hun hoofd, maar tevens van het complete levensonderhoud. Vanuit het perspectief van de (ex)amv is het dus alleszins de moeite waard om amoureuze relaties aan te gaan met Nederlandse burgers. Tegelijkertijd maken de verhalen van andere (voormalige) amv's die relaties met Nederlandse burgers aangaan duidelijk dat niet iedereen met dergelijke ideeën te werk gaat. Verschillende (voormalige) amv's hebben weliswaar een relatie met een Nederlandse man of vrouw maar behouden hun eigen woonruimte en inkomsten.

5.3 Kosten en (on)afhankelijkheid

Of de (voormalige) amv's voor hun woonruimte betalen en hoeveel ze betalen varieert aanzienlijk. Ruim de helft van de respondenten (n=48) beschikt over gratis huisvesting en een iets kleiner aantal (n=40) betaalt huur.

Tabel 5.3 Respondenten naar betaling en zelfstandigheid meest recente woonruimte

	Kerngroep	Pre Vw2000	Totaal
Gratis wonen (n=48)			
Inwonend	22	3	25
Geen vaste woon- of verblijfplaats	11	-	11
Zelfstandige huisvesting	9	2	11
In AZC	-	1	1
Tegen betaling (n=40)			
Inwonend	28	-	28
Zelfstandige huisvesting	10	2	12
Missing	4	-	4
Totaal	84	8	92

Onder de groep (voormalige) amv's die geen huur betalen voor hun huisvesting, is veruit het grootste deel inwonend. Vaak bij vrienden of met andere (voorma-

lige) amv's in een woning van een hulporganisatie. Een tweede belangrijke groep onder de (voormalige) amv's die geen huisvestingskosten hebben zijn de respondenten zonder vaste woon- of verblijfplaats. Deze respondenten trekken van vriend naar vriend. Ze blijven een paar dagen en vertrekken dan weer naar een volgend adres. Soms staat ze bij deze vrienden niet meer dan een matras of een bank ter beschikking om de nacht op door te brengen. Zij wisselen dit patroon af met de noodopvang en incidenteel een nacht op straat. Een derde dominante vorm bestaat uit (voormalige) amv's die gratis over zelfstandige huisvesting beschikken. Het gaat hier vooral om respondenten die bij hun partner zijn ingetrokken. Ook onder de groep (voormalige) amv's (n=40) die wél betalen voor hun woonruimte is de grootste groep inwonend. Hieronder vallen respondenten die weliswaar via een hulporganisatie aan huisvesting zijn gekomen maar daar wel zelf voor moeten betalen of huur betalen aan vrienden, kennissen of soms familie. Van de twaalf respondenten die betalen voor zelfstandige huisvesting betaalt de meerderheid voor woonruimte in onderhuur.

Om iets te kunnen zeggen over de mate van onafhankelijkheid van de (voormalige) amv's ten opzichte van hun verhuurder is niet alleen de betaling van belang, maar ook de relatie met de verhuurder. Gaat het om een bekende waar de (voormalige) amv's wellicht ook op andere terreinen van afhankelijk zijn?

Tabel 5.4. Respondenten naar relatie tot verhuurder

	Kerngroep	Pre Vw2000	Totaal
Verhuurder is vriend/kennis	23	1	24
Verhuurder is hulporganisatie/kerk	19	-	19
Verhuurder is onbekende	15	4	19
Inwonend bij partner	8	2	10
Verhuurder is overheid (AZC/Nidos/Justitie)	8	1	9
Verhuurder is familie	2	-	2
Geen specifieke verhuurder	2	-	2
Woningstichting – antikraak	3	-	3
Missing	4	-	4
Totaal	84	8	92

Uit tabel 5.4 komt naar voren dat de verhuurders veelal bekenden zijn van de (voormalige) amv; het gaat om vrienden, bekenden, partners of hulporganisaties. Onrechtmatig verblijvende vreemdelingen vinden in een minderheid van de gevallen een woning via contacten binnen de eigen etnische gemeenschap bij een verhuurder van dezelfde etniciteit. Slechts 24 respondenten beschikken over woonruimte (met of zonder betaling) van landgenoten. De (voormalige) amv's hebben meestal woonruimte bij Nederlanders in huis of ze huren van Nederlanders. Dit heeft enerzijds te maken met het aanbod van huisvesting via de hulporganisaties en anderzijds met het gegeven dat sommige respondenten bij Nederlandse vrienden huisvesting vinden.

De huur die respondenten voor een kamer betalen, varieert tussen de zestig en driehonderdvijftig euro per maand. Relatief veel respondenten vertelden dat ze tweehonderdvijftig euro per maand voor een kamer moesten betalen. Bij ruim twintig respondenten die voor hun huisvesting betaalden werd niet duidelijk wat

de precieze kosten waren. Het gaat vooral om jongeren die tijdelijk bij iemand verbleven en op zoek waren naar andere woonruimte.

5.4 Kwetsbaarheid, schaamte en misbruik

De huisvestingssituatie van de (voormalige) amv's kenmerkt zich door een grote mate van kwetsbaarheid; niet alleen voor de respondenten zonder een vaste woon- en verblijfplaats, maar ook voor de grote groep respondenten die aangeeft over een kamer te beschikken. Het merendeel van de respondenten is aangewezen op een sector binnen de huisvestingsmarkt die zich laat typeren als informeel, flexibel en onzeker. Het gaat vooral om tijdelijke woonruimte, relatief vaak in onderhuur waarbij de (onder)huurder zelden aanspraak kan maken op vanzelfsprekende rechten als een opzegtermijn of huurtermijnen. De meeste respondenten – of zij nu via vrienden, landgenoten of hulporganisaties over huisvesting beschikken – spreken over hun woonsituatie in termen van onzekerheid. De woonduur van de respondenten varieert van twee weken tot zes jaar, maar onafhankelijk van de woonduur geldt voor deze onrechtmatig verblijvende jongeren – uitgezonderd degenen die bij hun partner zijn ingetrokken – dat de overeenkomst zomaar beëindigd kan worden. Deze onzekerheid over de woonsituatie lijkt daarmee voor de (voormalige) amv's één van de consequenties van een verblijf in de illegaliteit. Neem de 'wooncarrière' van de negentienjarige Aaron uit Nigeria.

Nadat Aaron uit het AZC was weggelopen, kwam hij op straat. Hij denkt dat hij ongeveer drie maanden alleen op straat heeft gezworven. Hij kwam in contact met een kerk in de stad en heeft vanuit deze kerk hulp gekregen. Na drie maanden kon hij in huis bij een Nigeriaanse vriend die hij had leren kennen via de kerk. Deze vriend stuurde hem na een paar maanden weer weg. De vriend wilde liever iemand in huis nemen die mee kon helpen met het betalen van de huur. Aaron zit momenteel al drie maanden via de kerk tijdelijk in een ander huis waar hij geen huur hoeft te betalen. [R056]

In sommige gevallen lijkt de woonruimte 'zeker' te zijn, maar blijkt ineens de kwetsbaarheid van dergelijke woonconstructies. Neem Kareem uit Sierra Leone:

Kareem woont momenteel op een kamer in een woning waar nog drie andere (volwassen) illegalen wonen. Eén van de medebewoners komt uit Angola. Deze woning heeft hij via een vriend weten te regelen. De eigenaar van de woning verhuurt voornamelijk zijn kamers aan onrechtmatig verblijvende vreemdelingen. Kareem betaalt 50 euro per maand en heeft ook 50 euro borg moeten betalen. Hij woont hier al ongeveer 4,5 jaar, maar moet deze maand eruit omdat de verhuurder al zes maanden de huur niet heeft betaald, terwijl Kareem en de anderen hem wel gewoon maandelijks betalen. Hij weet ook niet wat er met het geld is gebeurd. Kareem is nu bezig met het zoeken naar een andere woning. Hij en de andere huurders hebben de brief van de deurwaarder gezien. Hij wil nu een andere woning zoeken door een advertentie bij de supermarkt te plaatsen. [R063]

Bijna de helft van de (voormalige) amv's betaalde geen huur voor hun woonruimte. Dit wil echter niet zeggen dat er tegenover de huisvesting geen andere

vorm van vergoeding stond. Uit de verhalen van de (voormalige) amv's komt soms naar voren dat er op een (in)directe manier een prijskaartje aan de huisvesting hangt. Zo vertelden enkele (voormalige) amv's in het verleden ook op hun werkplek gewoond te hebben. Indirect betaalden zij zo via het werk voor de huur voor de woonruimte. Deze constructie, waarbij werk en huisvesting met elkaar verbonden zijn, zijn we echter niet meer tegengekomen in de meest recente woonsituatie van de respondenten. Daarnaast komt het voor dat (voormalige) amv's in plaats van huur te betalen voor hun huisvesting (huishoudelijke) activiteiten moeten verrichten. Zo wordt bij sommige hulporganisaties verwacht dat zij als wederdienst voor de ondersteuning en het onderdak zichzelf nuttig maken voor de hulporganisatie, bijvoorbeeld door mee te werken met de dagelijkse activiteiten. Bij de aanbieders van huisvesting buiten de hulporganisaties om komt het voor dat de (voormalige) amv geclaimd wordt door de huurbaas met een verwijzing naar zijn onrechtmatige verblijfsstatus. De Afghaan Sher, die dit met enige regelmaat overkwam, vertelde over zijn ervaringen met verschillende verhuurders die gebruik probeerden te maken van zijn onrechtmatige verblijfsstatus:

“Meestal maakten zij misbruik van het feit dat ik illegaal was. Zo was er bijvoorbeeld een Nederlandse vrouw voor wie ik regelmatig boodschappen moest doen anders zou ze me verraden. Een andere huisbaas eiste meer huur – 300 euro in plaats van de afgesproken 250 euro – en dreigde me anders aan te geven. Ik heb zelfs een keer meegemaakt dat een huisbaas me altijd de afwas liet doen! Daar ben ik niet lang blijven wonen want we hadden altijd ruzie over de klusjes die hij van mij verwachtte.” [R094]

De hoofdbewoners van panden die gratis woonruimte ter beschikking stellen, hebben vaak verwachtingen van de (voormalige) amv's, zoals hulp bij het schoonmaken, afwassen, koken en op de kinderen passen.

Kingsley kwam regelmatig om zijn haar te laten knippen in de kapsalon van een oudere Afrikaanse vrouw met drie kleine kinderen. Hij is bij haar ingetrokken en heeft bijna drie jaar bij haar in huis gewoond. Hij is net twee maanden weg bij haar en heeft nu een kamer via de hulporganisatie die zijn huur van honderd euro per maand betaalt. Kingsley zegt niet veel over zijn verhouding met de 'kapster', maar de hulpverleenster vertelt ons dat de 'kapster' hem niet wilde laten gaan en ook nadat hij vertrokken was, hem bleef bellen en lastig vallen. Ze vermoedt dat de kapster Kingsley nodig had voor het verrichten van allerlei klusjes en om op haar drie kinderen te passen. [R090]

Dat hoofdbewoners misbruik denken te kunnen maken van jongeren die onrechtmatig verblijven, blijkt ook uit het verhaal van de Oegandese Nora:

Nora huurt sinds augustus 2008 een kamer bij een alleenstaande Nederlandse man, die ze haar situatie als ex-amv ook heeft uitgelegd. Deze man bood haar de kamer voor 190 euro per maand aan en dat is relatief goedkoop. Ze was dan ook heel blij met de kamer. “Maar mannen blijven mannen”, zo stelt ze. Deze man wilde meer van haar, maar dat wilde ze helemaal niet. Dit heeft ze ook aan hem duidelijk gemaakt door de woorden ‘I am just renting a room. I don't need a

friend.’ Sindsdien heeft hij haar weliswaar met rust gelaten, maar voelt ze zich daar niet prettig meer. [R029]

Het is evident dat de relaties in deze voorbeelden tussen de (voormalige) amv en de ‘huisbaas’ samengaan met een ‘ongezonde’ afhankelijkheid waarbij de wederkerigheid niet vrijblijvend is. In ruil voor gratis of goedkope huisvesting – en soms onder de dreiging van aangifte van illegaal verblijf – verwacht een deel van de huiseigenaren of hoofdbewoners dat de (voormalige) amv’s arbeid verrichten, intieme relaties aangaan of seksuele diensten leveren.

Het moeten accepteren van gratis huisvesting of inwoning gaat voor verschillende respondenten ook samen met gevoelens van schaamte.⁵⁴ Vaak beschikken de (voormalige) amv’s niet over de nodige financiële middelen om aan de reguliere kamerprijzen te kunnen voldoen. Sommige amv’s proberen de schaamte die voortkomt uit het gebrek aan financiële middelen te compenseren door hun vrienden of kennissen waar ze bij in huis kunnen wonen voor te houden dat ze op het moment dat ze wel over inkomsten beschikken of een rechtmatige status hebben deze huurschulden alsnog zullen terugbetalen. Bij andere (voormalige) amv’s, zoals de 22-jarige Pedro uit Angola, kan deze schaamte er toe leiden dat zij de straat verkiezen boven onderdak bij vrienden:

Pedro heeft ongeveer twee jaar op straat geleefd en heeft al zijn spullen moeten verkopen om te kunnen overleven. “Ik heb de eerste vijf dagen op het station geslapen, op een bankje, want ik ben iemand die zich schaamt voor situaties. Ik ga niet bij vrienden aankloppen want mensen gaan daarna roddelen. Toen kwam de politie naar mij toe om te zeggen dat ik daar weg moest want ik mocht niet op het station slapen. Ooit is een homoseksueel bij mij gekomen op het station. Hij zei dat hij mij alles zou geven als ik bij hem zou blijven slapen. Vaak heb ik ook in telefooncellen geslapen.” [R089]

Waar we eerder schreven dat (voormalige) amv’s op straat belanden door een gebrek aan relevante sociale contacten die ze aan huisvesting kunnen helpen, laat bovenstaande casus zien dat de straat ook een ‘keuze’ van mensen kan zijn om de zelfstandigheid te behouden en te grote afhankelijkheid te voorkomen.

5.5 Conclusie

Het merendeel van de (voormalige) amv’s beschikt over huisvesting. Ongeveer één op de tien respondenten (n=11) geeft aan zonder vaste woon- of verblijfplaats rond te zwerven. In beide gevallen is het van belang te beseffen dat het hier om een momentopname gaat. Veel (voormalige) amv’s beschikken over huisvesting als inwonende of als onderhuurder waarbij de situatie te allen tijde plotseling kan worden beëindigd. Ook blijkt uit de verhalen dat periodes zonder een vaste woon- of verblijfplaats afgewisseld kunnen worden met langduriger verblijf bij anderen.

⁵⁴ Het is niet duidelijk geworden hoeveel respondenten zich schaamden voor hun positie.

We kunnen een onderscheid maken tussen de huisvestingssituatie van de respondenten die rechtmatig verblijven ($n=12$) en de veel grotere groep respondenten ($n=91$) die onrechtmatig in Nederland verblijft. De eersten kennen weliswaar een wat betere woonsituatie dan de respondenten zonder verblijfsstatus, maar hebben ondanks hun nieuwe status ook moeite met het vinden van ‘goede’ huisvesting. Wellicht is de korte periode waarin zij deze status genieten hier debet aan. Deze groep rechtmatig verblijvende amv's maakt wel duidelijk hoezeer hun wereld met de leefwereld van de onrechtmatig verblijvende (voormalige) amv's verweven kan zijn. Het zijn de eersten die soms vanuit vriendschap of een gedeelde ervaring (en een zwakke financiële positie) genegen zijn om kamers onder te verhuren.

In dit hoofdstuk hebben we een antwoord geformuleerd op de vraag hoe de (voormalige) amv's wonen. Onder de (voormalige) amv's kunnen we drie dominante vormen van huisvesting onderscheiden: op kamers, in een woning of appartement en, tot slot, zonder een vaste woon- of verblijfplaats. Bijna tweederde van deze groep respondenten ($n=59$) woont op kamers; veelal in onderhuur en inwonend. Het is zeker geen vanzelfsprekendheid dat deze (voormalige) amv's een kamer voor zichzelf hebben. Bijna een vijfde van deze groep respondenten ($n=19$) bewoont een woning of appartement. Deze (voormalige) amv's zijn vaak ingetrokken bij een partner die een zelfstandige huurwoning heeft. In de derde plaats hebben we een wat kleinere groep onrechtmatig in Nederland verblijvende respondenten ($n=11$) die niet over een vaste woon of verblijfplaats beschikken en zwerven tussen vrienden, de (nood)opvang en de straat.

Ruim de helft van de respondenten ($n=48$) beschikt over gratis huisvesting en een iets kleiner aantal ($n=40$) betaalt huur voor huisvesting. De keerzijde van deze gratis inwoning is de schaamte waar veel respondenten mee worstelen. Deze schaamte leidt er in een enkel geval zelfs toe dat (voormalige) amv's liever de nacht buiten doorbrengen dan een beroep op vrienden te doen. Vaker doen de (voormalige) amv's – tegen beter weten in – beloven om te betalen op het moment dat zij wel over een verblijfsstatus en over geld beschikken. Daarnaast hebben we ook enkele gevallen van machtsmisbruik beschreven die verweven zijn met gratis of goedkope huisvesting en met de onrechtmatige positie van de (voormalige) amv's. In ruil voor huisvesting of onder dreiging aangifte van illegaal verblijf te doen, verwachten sommige huiseigenaren of hoofdbewoners dat de (voormalige) amv's bepaalde arbeid verrichten, intieme relaties aangaan of seksuele diensten leveren.

In de tweede plaats hebben we de vraag beantwoord hoe de (voormalige) amv's hun woonruimte hebben gevonden. In eerder onderzoek naar onrechtmatig verblijvende vreemdelingen werd het belang onderstreept van etnische relaties en een goede inbedding in sociale netwerken bij het vinden van huisvesting (Engbersen et al. 2002). Ook voor de (voormalige) amv's die in deze rapportage centraal staan zijn deze sociale netwerken en het sociaal kapitaal dat hierin besloten ligt van groot belang om onderdak te verkrijgen en te houden. Hierbij komt vooral de belangrijke rol van partners, vrienden en bekenden naar voren. In ruim de helft van de gevallen speelden zij een beslissende rol bij het vinden

van huisvesting. Het gaat hier vooral om mensen die de (voormalige) amv's na aankomst in Nederland hebben leren kennen. Het gaat dus veelal om nieuwe contacten vanuit de asielprocedure, de formele opvang en de noodopvang. Deze vrienden zijn dan ook niet per definitie landgenoten, maar verkeren wel relatief vaak in een vergelijkbare sociaal-economische positie of hebben recentelijk een verblijfsvergunning weten te bemachtigen. In iets mindere mate waren ook de contacten bij hulporganisaties van belang bij het vinden van een kamer. Niet alleen hebben de hulporganisaties soms directe toegang tot huisvesting, ook hebben ze contacten met potentiële verhuurders. Daarnaast fungeren de locaties van hulporganisaties als ontmoetingsplek waar allerlei informatie tussen de (voormalige) amv's wordt uitgewisseld.

Het merendeel van de respondenten bevindt zich in een segment van de huisvestingsmarkt dat gekenmerkt wordt door informaliteit, flexibiliteit en onzekerheid. Het gaat vooral om verschillende vormen van onderhuur waarbij de (onder)huurder niet of nauwelijks rechten heeft. Ondanks het feit dat sommigen al relatief lang op dezelfde plek wonen, blijft de woonsituatie voor velen onzeker. Onderhuur en inwoning zijn constructies die van de een op de andere dag door de hoofdhuurder beëindigd (kunnen) worden. Een uitzondering op deze regel vormen de (voormalige) amv's die (soms met kinderen) bij hun partner inwonen.

Het merendeel van de jongeren heeft een kortere of langere periode op straat doorgebracht. Vooral de eerste tijd na de beëindiging van de formele opvang of vanaf het moment dat de (voormalige) amv's met onbekende bestemming uit deze opvang verdwijnen, blijkt de periode te zijn waarop jongeren op straat zwerven. Het is niet vanzelfsprekend onder de jongeren om hun vertrek uit de opvang voor te bereiden door eerst huisvesting te realiseren. Pas na verloop van tijd vinden deze jongeren op basis van nieuw opgedane contacten min of meer passende huisvesting. Voortdurende onzekerheid over de woonsituatie lijkt voor de meeste (voormalige) amv's één van de consequenties van het verblijf in de illegaliteit.

Hoofdstuk 6 Rondkomen zonder verblijfsdocumenten

6.1 Vier bestaanseconomieën

De bevindingen in dit hoofdstuk zijn gebaseerd op de gesprekken met 92 (voormalige) amv's die deel uitmaken van de kerngroep (n=84) en de Pre-Vw2000 groep (n=8). Net als de (voormalige) amv's uit de kerngroep, moeten de respondenten uit de Pre-Vw2000 groep vanuit een situatie van onrechtmatig verblijf op de een of andere wijze inkomsten genereren om in Nederland buiten de formele opvang te kunnen overleven. Op dat punt is de Pre-Vw2000 groep op het terrein van rondkomen goed vergelijkbaar met de kerngroep.

In hun studie *Illegale vreemdelingen in Nederland* onderscheiden Engbersen et al. vier bestaanseconomieën waar onrechtmatig verblijvende vreemdelingen hun inkomsten uit genereren.⁵⁵ Het gaat om: (1) de formele economie van loonarbeid of ondernemerschap, (2) de informele niet-gereguleerde economie waarin mensen door zwart werk of criminaliteit inkomsten genereren, (3) de verzorgingseconomie waarin mensen (additionele) inkomsten krijgen uit voorzieningen van de verzorgingsstaat, (4) de gifteconomie waarin mensen verschillende vormen van ondersteuning krijgen vanuit netwerken van vrienden, familie en bekenden (2002: 98-99). Deze vier bestaanseconomieën zullen we in dit hoofdstuk gebruiken om een antwoord te formuleren op de centrale vraag 'hoe voorzien de (voormalige) amv's in hun levensonderhoud'.

Als we de verschillende inkomstenbronnen van de (voormalige) amv's analyseren in het licht van de vier bestaanseconomieën, levert dat het volgende overzicht in tabel 6.1 op:

Tabel 6.1. Respondenten (n=92) naar bestaanseconomie ten tijde van de interviews*

	Kerngroep	Pre Vw2000	Totaal
De formele economie van arbeid	2	2	4
De informele niet-gereguleerde economie	27	3	30
De verzorgingseconomie	2	1	3
De gifteconomie	76	6	82
Missing	1	-	1
Totaal	108	12	120

*meerdere inkomstenbronnen per respondent mogelijk

Uit tabel 6.1 kunnen we verschillende zaken afleiden. In de eerste plaats blijkt het centrale belang van de 'gifteconomie' voor de (voormalige) amv's. Om rond te kunnen komen, maken zij vooral gebruik maken van 'giften' uit hun sociale netwerken. In de tweede plaats zijn de (voormalige) amv's aangewezen op zwart werk of criminaliteit in de informele niet-gereguleerde economie. Inkomsten uit de formele economie van arbeid en uit de verzorgingseconomie zijn nauwelijks

⁵⁵ Deze vier bestaanseconomieën komen voort uit onderzoek naar de positie van langdurig werklozen in Nederland (Engbersen, Vrooman en Snel 2000).

terug te vinden onder de respondenten. In de derde plaats kunnen we constateren dat ten minste een deel van de (voormalige) amv's inkomsten genereert uit verschillende bestaanseconomieën. In de nu volgende paragrafen zullen we deze inkomstenbronnen afzonderlijk behandelen.

6.2 De formele economie van arbeid

Slechts vier (voormalige) amv's werken 'wit' en beschikken over een baan waarbij ze belasting betalen en sociale premies afdragen. Twee van hen hebben via het Generaal Pardon een verblijfsstatus verkregen. Het gaat om een Chinese man en vrouw van respectievelijk 23 en 24 jaar. Voordat ze een verblijfsstatus kregen, werkten beiden zwart in de Chinese horeca. Daar werken ze nu nog steeds, maar dan op formele basis.

Naast deze twee rechtmatig verblijvende (voormalige) amv's zijn er twee respondenten die weliswaar onrechtmatig verblijven, maar toch 'wit werken'. Sinds de afgifte van het fiscaal nummer gekoppeld is aan het overleggen van een geldig verblijfsdocument (per 1 november 1991) zou het niet langer meer mogelijk moeten zijn om als onrechtmatig verblijvende vreemdeling wit te werken.⁵⁶ Deze twee respondenten blijken echter op basis van een vervalst document of met de identiteitsdocumenten van een ander werkzaam te zijn. Een voorbeeld is João, een 23-jarige jongen uit Angola.

João ontmoette een jongen op een feestje en ze raakten aan de praat over zijn onrechtmatige status en de moeilijkheden om werk te vinden. De Angolese jongen met Nederlandse verblijfsvergunning vertelde dat hij niet wilde werken en hij bood João aan om op zijn papieren werk te zoeken. João moest 100 euro per maand aan deze jongen betalen. João: "Ik moest dus twee keer belasting betalen, ha ha." [R020]

De meerderheid van de respondenten wil geen risico's lopen en geeft aan niet op de papieren van iemand anders te willen werken, omdat ze zo hun mogelijkheid op een toekomstig rechtmatig verblijf riskeert.

Engbersen e.a. (2002: 99) laten zien hoe het sinds de jaren negentig van de vorige eeuw voor onrechtmatig verblijvende vreemdelingen niet meer mogelijk is om op reguliere wijze een sofinummer te bemachtigen. De afgelopen jaren is de wetgeving op het terrein van arbeid aangescherpt en zijn de boetes op het in dienst hebben van onrechtmatig verblijvende vreemdelingen verhoogd van 900 euro naar 8000 euro in 2005 (Leerkes, 2008: 20). De (voormalige) amv's onderkennen de invloed van dit beleid aan den lijve. Zoals Nigel, een 23-jarige respondent uit Guinee:

⁵⁶ Belangrijke wetgeving die onrechtmatig verblijvende vreemdelingen uit moet sluiten van de formele arbeidsmarkt is de Wet Illegale Arbeid (1991), waarin de afgifte van een sofinummer werd gekoppeld aan het tonen van een geldig verblijfsdocument, de invoering van de identificatieplicht (1994) en de koppelingswet (1998) waardoor onrechtmatig verblijvende vreemdelingen geen aanspraak kunnen maken op collectieve voorzieningen van de verzorgingsstaat.

RONDKOMEN ZONDER VERBLIJFSDOCUMENTEN

Nigel heeft op verschillende plekken zwart gewerkt. Zo heeft hij in het verleden strandtenten opgezet en afgebroken. Er kwamen echter steeds meer controles en nu zijn de mensen bang geworden om zwart werk aan te bieden. Verder werkt hij soms in de horeca. Hij heeft laatst in de keuken gewerkt bij een groot restaurant. Het is op dit moment moeilijk om aan zwart werk te komen, dus nu doet hij 'alles', behalve stelen en iemand neerschieten. [R100]

Meerdere respondenten geven aan dat het steeds moeilijker wordt om werk te vinden. Zij wijten dit aan de geïntensiveerde controles en het verhogen van de boetes op het in dienst nemen van onrechtmatig verblijvende vreemdelingen. Zo vertelde een jongen uit Bangladesh, die tijdens zijn asielprocedure werkzaamheden bij een bloembollenkweker verrichtte, dat hij onmiddellijk werd ontslagen nadat zijn asielverzoek was afgewezen en zijn verblijf onrechtmatig werd verklaard. De werkgever beloofde hem wel dat als hij alsnog een vergunning zou krijgen, hij hem opnieuw in loondienst zou nemen. Het was het risico op hoge boetes dat de werkgever ervan weerhield om deze jongen in dienst te houden. Dat het moeilijker is geworden om informele arbeid te vinden, wordt ondersteund door bevindingen van de Arbeidsinspectie. Zo blijkt uit onder meer de jaarverslagen van de Arbeidsinspectie dat met een vergelijkbare inspanning in 2007 en 2008 steeds minder boetes aan werkgevers voor illegale arbeid zijn uitgedeeld. Het aantal illegaal tewerkgestelden daalde van 5.478 in 2006 naar 2.007 personen in 2008. De arbeidsinspectie schrijft deze daling deels toe aan de verscherpte controle op deze risicosectoren en de hogere boetes die aan werkgevers worden uitgedeeld (Arbeidsinspectie 2009: 8).

6.3 De informele economie van zwart werk of criminaliteit

Zoals in tabel 6.1 te lezen valt, verwerven dertig respondenten ten tijde van de dataverzameling inkomsten uit de informele niet-gereguleerde economie van zwart werk en criminaliteit. Het gaat hierbij uitsluitend om respondenten die zwart werk verrichten. Geen enkele (voormalige) amv gaf aan op dat moment ook inkomsten te genereren uit criminele activiteiten. In tabel 6.2 zijn de sectoren waarin de respondenten zwart werk verrichten geduid.

Tabel 6.2 Respondenten met zwart werk naar sector arbeid meest recente baan

	Kerngroep	Pre Vw2000	Totaal
Land- en tuinbouw	1	-	1
Schoonmaak	5	-	5
Industrie en bouw	5	1	6
Horeca	3	1	4
Persoonlijke dienstverlening	7	-	7
Haven en transport	1	-	1
Overig	3	1	4
Missing	2	-	2
Totaal	27	3	30

Zwart werken

De sectoren waarin de respondenten informeel werkzaam zijn, lopen uiteen van de schoonmaak, de bouw en de horeca tot de persoonlijke dienstverlening. Welk soort werkzaamheden verrichten de (voormalige) amv's nu in deze sectoren? In de schoonmaaksector zijn de (voormalige) amv's werkzaam als schoonmaker van bedrijfspanden, een vakantiepark en bij mensen thuis via advertenties of via hulporganisaties.⁵⁷ Eén van de jongeren die werkzaam is in de 'industrie en bouw' repareert scooters, een tweede werkt in een bouwbedrijf en de anderen werken als 'zelfstandige' en verrichten klussen bij mensen in huis zoals laminaat leggen, verven of elektrotechnische problemen oplossen. Zeven respondenten werken in de 'persoonlijke dienstverlening' als kapper, krantenbezorger, kunstenaar, in de huishouding van particulieren of als computerreparateur.

Ali is 24 jaar en komt uit Soedan. Hij werkt al vijf jaar in een kapsalon van een vriend. Daarvoor werkte hij in een andere kapsalon. Daar heeft hij leren knippen door naar de werkwijze van de kappers te kijken. Hij noemt zichzelf een 'expert' in het knippen. Bij de eerste kapsalon zei een vriend dat hij zelf een kapsalon zou beginnen en dat hij hem zou kunnen helpen. Ali besloot toen bij die vriend te gaan werken. Er is niet altijd genoeg werk voor Ali in de kapsalon, omdat er soms weinig klanten zijn. [R109]

In de sector 'handel en detail' verdient een respondent bij als schappenvuller in een supermarkt en een tweede helpt mee in een kledingzaak. Er is één jongere die in de 'haven en transport' sector werkt en tweedehandse spullen verzamelt en naar de kringloopwinkel brengt. Verschillende (voormalige) amv's werken in de horeca, vaak als afwasser of voor eenvoudige keukenwerkzaamheden en een enkeling in de bediening. Tot slot is er een klein aantal jongeren dat in de land- en tuinbouw werkzaam is en op het land of in de kassen werkt.

Als we het werk dat de respondenten verrichten bekijken in het licht van arbeidscontinuïteit, valt op hoe divers het beeld is. Ongeveer de helft van de jongeren die aangeeft zwart te werken, kan dit incidenteel doen. Ze hebben geen zekerheid over de beschikbaarheid van werk, weten niet wanneer en hoe lang ze kunnen werken en kunnen dan ook niet op 'gegarandeerde' inkomsten rekenen. De andere helft heeft die zekerheid wel, maar werkt weinig uren. Zo maakt één van de jongeren samen met drugsverslaafden trams schoon, hoewel hij zelf niet verslaafd is. Hij heeft zich via een hulporganisatie opgegeven en hij wordt gebeld als ze hem nodig hebben. Voor een ochtend werken krijgt hij net als de verslaafden vijftien euro.

De inkomsten uit zwart werk lopen sterk uiteen. De verdiensten per week varieerden van 30 euro tot 180 euro. Eén respondent gaf aan elke week tussen de 50 en 150 euro te verdienen, afhankelijk van het aanbod van werk in de betreffende week. De verdiensten per maand variëren tussen de 32 en 750 euro. Een

⁵⁷ Jongeren vinden in enkele gevallen zwart werk via een hulporganisatie waarbij de hulporganisatie als intermediair dient. Particulieren die bijvoorbeeld op zoek zijn naar een hulp in de huishouding of oppas komen langs bij de hulporganisatie met de vraag of ze nog iemand onder hun hoede hebben die werkzaamheden bij hen zou willen verrichten.

RONDKOMEN ZONDER VERBLIJFSDOCUMENTEN

aantal respondenten (n=7) vermeldde alleen de inkomsten per uur, variërend van 2,50 euro tot 12 euro. Drie respondenten gaven aan dat hun inkomen zoveel varieert per dag, week of maand dat ze niet konden aangeven hoeveel ze verdienen. Het loon wordt – voor zover we daar informatie over hebben – altijd cash uitbetaald. Wanneer we de continuïteit van het werk en de inkomsten van de (voormalige) amv's uit het zwarte werk in aanmerking nemen, moeten we concluderen dat het vooral gaat om werk in de marge. Het is onzeker werk dat bovendien veelal beperkt is in omvang en in verdiensten. Het merendeel van de respondenten verdient onvoldoende om van rond te komen.

In onderstaande tabel 6.3 zien we dat de meerderheid van de respondenten hun zwarte werk dankzij de tussenkomst van vrienden en kennissen heeft gevonden.

Tabel 6.3 Respondenten met zwart werk naar via wie arbeid gevonden

	Kerngroep	Pre Vw2000	Totaal
Familie	-	1	1
Vrienden en kennissen	18	2	20
Instanties	4	-	4
Zelf gesolliciteerd	1	-	1
Missing	4	-	4
Totaal	27	3	30

Naast het belang van vrienden komt ook naar voren dat de hulporganisaties een rol spelen in de weg naar werk. Vier respondenten hebben op deze wijze werk gevonden. Het komt niet of nauwelijks voor dat de (voormalige) amv's zelf solliciteren of via familieleden werk vinden.

Waarom werken er maar zo weinig (voormalige) amv's?

Ongeveer één op de drie (voormalige) amv's werkt (n=34).⁵⁸ Dit roept de vraag op waarom er zo weinig wordt gewerkt door deze jongeren, die geen recht (meer) hebben op sociale voorzieningen, leefgeld of andere uitkeringen. De (voormalige) amv's geven hier verschillende redenen voor die soms met persoonlijke omstandigheden als ziekte te maken hebben, maar meestal samenhangen met het eerder genoemde beleid en de toegenomen controle, de angst om te aangehouden te worden, de schaarste aan zwart werk, de eisen van hulporganisaties en de werkomstandigheden.

Een eerste reden om niet te gaan werken is direct gerelateerd aan de risico's op aanhouding en uitzetting. Deze jongeren beargumenteren het ontbreken van werk vanuit de overtuiging dat ze door te werken een vergroot risico op aanhouding en vervolgens op uitzetting lopen. Zij willen – zoals Rita, een 20-jarige respondent uit Angola – dit risico niet nemen:

“Ik mag niet werken! Ik hoor wel van mensen dat ik zwart mag werken, maar ik ben bang voor dat soort dingen want als ze me pakken zetten ze mij meteen op het vliegtuig. Ik ben bang...” [R070]

⁵⁸ Inclusief vier respondenten die over een ‘witte baan’ in de formele economie beschikken.

Waar in veel onderzoek naar illegale vreemdelingen de schaarste aan banen op de formele en informele arbeidsmarkt wordt aangevoerd als verklaring voor hun non-participatie, is dit voor de (voormalige) amv's slechts één van de argumenten om niet te gaan werken. Het meest gehoorde argument om niet te werken is – zoals ook uit het vorige citaat naar voren kwam – bovenal de angst om aangehouden te worden. Voor de jongeren die wel werken, speelt dit argument ook maar hun perceptie is anders. Sommigen hebben eenvoudigweg een positieve kijk en zien minder problemen, terwijl anderen banen hebben waar ze volgens zichzelf geen grote risico's lopen om aangehouden te worden.

In de tweede plaats spelen de particuliere hulporganisaties een belangrijke rol bij de verklaring waarom relatief weinig jongeren (zwart) werken. Als deze organisaties (voormalige) amv's kunnen en willen helpen, stellen ze veelal ook eisen aan deze jongeren. Zo blijkt uit de gesprekken met medewerkers van particuliere hulporganisaties dat er richtlijnen zijn voor het uitkeren van leefgeld, waaronder het criterium dat er geen leefgeld wordt uitgekeerd aan cliënten die informele werkzaamheden verrichten. Maria, coördinatrice bij een kerkelijke opvanginstantie, vertelt het volgende:

“Ja, dat [zwart werken] komt wel voor. Als wij mensen helpen dan mogen ze niet zwart werken. Dat willen we niet en als we dat merken dan vliegen ze dus uit onze hulpverlening, meteen.” [D012]

Respondenten die bij de betreffende particuliere hulporganisatie werden geïnterviewd, bevestigden dat ze geen werkzaamheden mogen verrichten. Deze richtlijnen zorgen er niet alleen voor dat jongeren uit angst om hun leefgeld te verliezen bewust niet gaan werken, maar ook dat jongeren informele werkzaamheden voor de hulporganisatie verzwijgen.

In de derde plaats – en samenhangend met de vorige reden – bestaat er voor sommige (voormalige) amv's geen noodzaak om te gaan werken. Zij hebben regelmatige inkomsten vanuit een hulporganisatie en dan is het, als het niet strikt noodzakelijk is, niet logisch om te gaan werken. Niet alleen kost ze dat meer moeite, ook lopen de jongeren meer risico om aangehouden te worden.

In de vierde plaats geven de jongeren aan dat ze niet werken vanwege de slechte werkomstandigheden waar ze als gevolg van hun onrechtmatige status mee geconfronteerd worden. Een voorbeeld:

Roberto is achttien jaar en komt uit Angola. Hij heeft op zeventienjarige leeftijd drie tot vier maanden zwart gewerkt in een shoarmazaak. Roberto vertelt: “Ik deed zwaar werk van elf uur 's avonds tot de volgende dag twee uur 's middags. Per week kreeg ik tweehonderd euro en ik werkte zeven dagen in de week. Van dat geld heb ik een kamer geregeld. Ik ben toen gestopt met werken omdat het te veel voor me was en [hulporganisatie] heeft mij hier geholpen.” Nu zou Roberto niet meer zwart willen werken. Roberto: “...want ze maken alleen misbruik van je en ik krijg nu hulp van [hulporganisatie]. Ik krijg 110 euro per week. Ik vind dat wel genoeg! Ik doe nu vrijwilligerswerk bij oudere mensen. Af en toe doe ik ook klusjes voor de oom van mijn vriendin en ik maak computers en zo.” [R065]

Roberto spreekt over het gevoel dat er misbruik van hem werd gemaakt toen hij werkte. Niet alle (voormalige) amv's die soortgelijke verhalen over hun werk

vertellen, stoppen echter met werken. Of de jongeren onder invloed van slechte werkomstandigheden stoppen met het werk, hangt in sterke mate samen met de aanwezigheid van keuzemogelijkheden, waaronder in het bijzonder de ondersteuning van hulporganisaties.

Inkomsten uit criminaliteit

In de motie Spekman (*Kamerstukken II*, 2007-2008, 19637, nr. 1145) wordt de zorg uitgesproken dat een deel van de (voormalige) amv's die met onbekende bestemming uit de opvang vertrekt, in de criminaliteit belandt. Maar is dit inderdaad het geval? Zijn de (voormalige) amv's betrokken (geweest) bij criminaliteit en om welk soort criminaliteit gaat het? Zoals gezegd vertelde geen van de (voormalige) amv's ten tijde van het interview bij criminele activiteiten betrokken te zijn. Wel gaven twaalf respondenten aan dat ze in het verleden betrokken waren bij criminele activiteiten in Nederland. Negen respondenten zijn hiervoor veroordeeld en zijn gedetineerd geweest, terwijl één respondent een strafrechtelijke veroordeling in de vorm van een taakstraf kreeg opgelegd. De criminele activiteiten waar de respondenten bij betrokken waren, zijn geweld, drugs, vermogensdelicten en fraude met documenten.⁵⁹

Vijf (voormalige) amv's hebben zich in het verleden bezig gehouden met vermogensdelicten zoals heling en diefstal. Drie van deze jongeren hielden zich bezig met de doorverkoop van gestolen producten, zoals elektronica en kleding, de andere twee jongeren probeerden een fiets te stelen of producten uit een winkel ongezien mee te nemen. Saleh, een 25-jarige mannelijke respondent uit Eritrea, spreekt zich hier duidelijk over uit:

I: Gestolen? R: "Ja. We gingen wel eens naar de supermarkt, en ken je die grote hiphopbroeken? Daar stopten we dan spullen in zoals bier. We hebben ook wel eens laptops of computers gestolen uit een kantoor. 'Toen, hou op met de shit'. Ik ben ermee gestopt en ik ben veranderd. De jongens waar ik dat mee deed zijn nu ook veranderd. Ze werken nu, ze hebben zelf een auto. 'Gewoon je hersens gebruiken'." I: Hoe ben je betrokken geraakt bij deze activiteiten? R: "Door op straat te hangen". I: Ben je hiervoor wel eens aangehouden door de politie en wat gebeurde er vervolgens? R: "Ik heb geluk gehad, ik heb zoveel shit gedaan maar ik ben daarvoor nog nooit opgepakt. En het stomste is, ik word opgepakt voor een vechtpartij." [R107]

Een klein aantal (voormalige) amv's vertelt dat ze (winkel)diefstal pleegden en/of (zelf) gestolen goederen doorverkochten. Deze respondenten plaatsten hun vermogensdelicten vooral in de periode nadat ze met onbekende bestemming uit de opvang waren vertrokken. Het is evident dat het hier gaat om het verwerven van inkomsten om in het dagelijkse levensonderhoud te kunnen voorzien. Dat diefstal niet altijd een kwestie van 'overleven' is, maar ook met andere motive-

⁵⁹ Vier van de twaalf respondenten waren in het verleden betrokken bij geweldsdelicten, meestal in de vorm van vechtpartijen op straat of op een feest. Aangezien het geweld niet in het teken van inkomstenverwerving heeft gestaan, zal dit verder in 7.5 behandeld worden.

ringen kan samengaan, blijkt uit het verhaal van Dragan.⁶⁰ Deze 22-jarige jongen uit Georgië vertelt hoe hij na het verlopen van zijn W-document ging stelen en helen:

“Ik kon niet werken. Een vriend van mij had gewerkt en zijn baas kreeg een boete van 10.000 euro. Vroeger waren ze niet zo streng. Toen heb ik kranten rondgebracht, heel vroeg in de ochtend. Daar schaam ik me ook niet voor. Ik werkte toen.” Dragan heeft zich nadien onder meer toegelegd op het stelen en doorverkopen van kleding. “Ik ben gek op kleding. Dat is wat ik fout heb gedaan. Ik heb toen kleding gestolen uit een winkel. Ik kwam toen gewoon met de verkeerde mensen in aanraking. Ik was depressief. Ik verkocht toen de kleding. Stelt niks voor toch?” [R050]

Ten minste twee respondenten bleken betrokken te zijn geweest bij drugssmokkel en -handel. Een 24-jarige vrouwelijke respondent uit Congo heeft in Frankrijk strafrechtelijk vastgezet voor een drugsdelict.

Mique was veertien jaar bij binnenkomst in Nederland in 2000 en is vrijwel direct via een AC in een asielprocedure beland. Na een procedure van zes jaar is haar aanvraag in 2005 definitief afgewezen. Ze was toen twintig jaar. Sindsdien is Mique onrechtmatig in Nederland (nu vier jaar). Nadat ze was uitgeprocedeerd in 2005, heeft ze veertien maanden gedetineerd gezeten in Frankrijk. Ze was met vrienden in een auto naar Frankrijk gereden. Bij een douanecontrole werd een grote hoeveelheid drugs (cannabis) in de auto aangetroffen en in beslag genomen. De drie zijn gearresteerd en veroordeeld voor drugssmokkel. Mique vertelt dat ze nergens vanaf wist. Ze heeft ook nooit meer contact gehad met de twee vrienden. Uiteindelijk is ze door Frankrijk aan de Nederlandse autoriteiten overgedragen. Vervolgens heeft ze in Nederland nog eens zes maanden in vreemdelingenbewaring gezeten. Uiteindelijk is ze vanuit een uitzetcentrum op straat gezet. [R087]

Eén respondent, geïnterviewd in Sierra Leone, was betrokken bij de vervalsing van een paspoort in Nederland. Hij heeft daarvoor strafrechtelijk vastgezet en is uitgezet naar Sierra Leone. Deze jongere ziet ondanks de veroordeling zijn documentfraude niet als criminaliteit. Ook de (voormalige) amv's die dankzij valse documenten Nederland zijn binnengekomen of wit kunnen werken en de jongeren die gebruik maken van andermans identiteitspapieren om te reizen of naar de dokter te kunnen, hebben in deze gevallen een andere perceptie op juridische kwalificaties als fraude en criminaliteit. Het zijn wat hen betreft handelingen die onlosmakelijk verbonden zijn met irreguliere migratie en illegaal verblijf en niet met criminaliteit.

Waarom laat slechts een beperkt deel van de (voormalige) amv's zich in met criminaliteit? De jongeren die zich hierover hebben uitgesproken, geven voor het merendeel aan dat zij zich bewust verre houden van criminele activiteiten met het oog op het verkrijgen van een rechtmatig verblijf in de toekomst. Zij beseffen dat als ze nog een kans willen maken op een rechtmatige verblijfsstatus in Nederland, zij het zich niet kunnen permitteren aangehouden te worden voor

⁶⁰ Leerkes definieert bestaanscriminaliteit als crimineel handelen met als doel te voldoen aan “elementair geachte gedrag- en levensstandaarden” (2006: 27).

een strafbaar feit. De verhalen van jongeren die als gevolg hiervan tot ongewenst vreemdeling zijn verklaard en om die reden bijvoorbeeld uitgesloten zijn van het Generaal Pardon, doen de ronde en hebben een afschrikwekkend effect op de meeste jongeren.

6.4 De verzorgingseconomie

De verzorgingseconomie verwijst naar de (aanvullende) inkomsten die burgers kunnen ontleen aan de sociale voorzieningen van de verzorgingsstaat. Om gebruik te kunnen maken van voorzieningen als sociale uitkeringen en kinderslag dienen vreemdelingen rechtmatig in Nederland te verblijven en te beschikken over verblijfsvergunningen. Het merendeel van de (voormalige) amv's in dit onderzoek voldoet hier niet aan. Van de onderzoeksgroep verblijven elf respondenten ten tijde van het interview rechtmatig in Nederland en zij hebben daarmee ook toegang tot de 'verzorgingseconomie'. De drie (voormalige) amv's die hebben aangegeven over inkomsten uit de verzorgingseconomie te beschikken, wonen rechtmatig in Nederland. Het gaat om twee Chinezen die met het Generaal Pardon een verblijfsvergunning hebben gekregen en om een jongere die om medische redenen een vergunning heeft gekregen en nu een uitkering van de gemeente ontvangt. Van de elf rechtmatig verblijvende respondenten werken er twee (uit de Pre-Vw2000groep) op formele basis en één respondent werkt zwart. Vijf respondenten met een rechtmatig verblijf zitten (wederom) in een procedure en zeggen geen inkomsten uit arbeid of een uitkering te ontvangen. Zij zijn afhankelijk van de steun vanuit hulporganisaties en/of de ondersteuning van vrienden. Het recente karakter van hun rechtmatige verblijf maakt dat ze veelal nog in afwachting zijn van een uitkering en een reguliere woning.

Geen enkele (voormalige) amv die onrechtmatig verblijft ontvangt inkomsten uit de verzorgingseconomie. De toegang tot deze sociale voorzieningen, waar verblijfsdocumenten en sofinummers noodzakelijk zijn, is dermate goed afgeschermd dat de respondenten zonder status hier inderdaad geen gebruik van kunnen maken. De verzorgingseconomie heeft dus, net als de formele economie van arbeid, geen directe betekenis voor de (voormalige) amv's.

6.5 De gifteconomie

Zoals uit tabel 6.1 blijkt, is de gifteconomie veruit de belangrijkste bestaanseconomie voor de (voormalige) amv's. In een gifteconomie genereren de jongeren verschillende vormen van ondersteuning vanuit de sociale netwerken waar familieleden, vrienden, bekenden en professionals deel van uitmaken. De jongeren verwijzen ruim tachtig keer naar inkomstenbronnen (n=82) verbonden met de gifteconomie. In de wereld van de (voormalige) amv's kunnen we binnen de gifteconomie een onderscheid maken tussen ondersteuning vanuit de hulporganisaties versus ondersteuning vanuit de kring van bekenden en vrienden. Van de (voormalige) amv's verwijzen 58 jongeren naar de ondersteuning die ze ontvangen van hulporganisaties, terwijl 50 jongeren spreken over de steun van vrienden.

den en bekenden. Dit betekent ook dat 26 respondenten zowel door vrienden als door particuliere organisaties ondersteund worden.

Ondersteuning vanuit particuliere hulporganisaties

Voor de uitgeprocedeerde amv's komt met het meerderjarig worden een abrupt einde aan allerlei zekerheden en stopt de formele opvang. In deze groep respondenten is te zien dat de rol die Nidos innam voor hun achttiende levensjaar, na hun achttiende ten dele wordt overgenomen door de hulporganisaties. De belangrijke rol die particuliere hulporganisaties spelen in het leven van de respondenten zien we terug in het aantal respondenten dat zegt ondersteuning te krijgen van deze hulporganisaties. Eerder zagen we ook al de belangrijke rol van deze organisaties bij het vinden van huisvesting.

Zoals we in hoofdstuk twee beschrijven, hebben we de organisaties in drie categorieën verdeeld, namelijk (semi) overheidsinstellingen, particuliere organisaties met of zonder noodopvang en zelforganisaties. De particuliere organisaties zijn vooral relevant voor de steun aan onrechtmatig verblijvende (voormalige) amv's. Onder de particuliere hulporganisaties bevinden zich instanties die vanuit humanitaire en/of religieuze overtuiging uitgeprocedeerde asielzoekers en onrechtmatig verblijvende (voormalige) amv's ondersteunen. Zij variëren in het hulpaanbod en in de mate van professionaliteit.

De bedragen aan leefgeld die de jongeren ontvangen variëren per hulporganisatie. We zien bedragen van tien euro per week tot meer dan vierhonderd euro per maand. Ook binnen een hulporganisatie kan het leefgeld per individuele cliënt en afhankelijk van de omstandigheden verschillen. Deze individuele omstandigheden hebben te maken met zaken als de te betalen huur van de woning of kamer, de aanwezigheid van (jonge) kinderen, het volgen van een opleiding, de gezondheidssituatie en de leeftijd van de cliënt. Naast leefgeld geven sommige organisaties de jongeren een fiets of een vergoeding voor het openbaar vervoer en helpen ze de jongeren bij de gang naar medische zorg en juridische bijstand. Ook zijn er enkele respondenten die via een hulporganisatie Nederlandse lessen kunnen volgen.

Het aannemen van cliënten, inclusief de bijbehorende praktische en financiële ondersteuning, is gebonden aan criteria.⁶¹ Hulporganisaties bekijken onder meer of de (voormalige) amv zicht heeft op een toekomstig regulier verblijf in Nederland. Indien er geen perspectief is op verblijf, hanteren de meeste organisaties een perspectief op terugkeer naar het land van herkomst en verwachten zij dat de vreemdeling met IOM samenwerkt om deze terugkeer vorm te geven. De beoordeling of er sprake is van (juridisch) perspectief op verblijf gebeurt soms, vooral

⁶¹ Op de INLIA-site (<http://www.inlia.nl>) staan drie doelgroepen voor noodopvang omschreven: "1) legaal in Nederland verblijvende vreemdelingen die verstoken zijn van voorzieningen van rijkswege; 2) vreemdelingen die actief en controleerbaar meewerken aan hun vertrek na definitieve afwijzing van hun aanvraag om toelating maar dit niet binnen de door de rijksoverheid gestelde 28-dagetermijn kunnen realiseren en daardoor buiten de voorzieningen van rijkswege komen te vallen; 3) vreemdelingen voor wie het voor het gemeentebestuur op humanitaire gronden onacceptabel is dat zij buiten enige vorm van opvang verblijven."

bij de meer professioneel ingerichte hulporganisaties, op basis van een consequente systematiek, bijvoorbeeld aan de hand van een vluchtverhaalanalyse. Soms spelen ook andere niet-juridische factoren een rol en krijgt de jongere ondersteuning vanuit de persoonlijke betrokkenheid van een hulpverlener of vanwege de psychische gesteldheid van een jongere. We zien dus dat hulporganisaties in de praktijk soms uitzonderingen maken en vreemdelingen helpen wanneer er juridisch gezien geen perspectief op toekomstig verblijf is. Zo ondersteunt één hulporganisatie enkele uitgeprocedeerde Somaliërs die vanwege de situatie in Somalië niet terug kunnen. Deze mensen worden toch opgevangen in een opvanghuis en krijgen wekelijks leefgeld uitgekeerd.

Een ander criterium dat hulporganisaties hanteren is dat ze in principe alleen cliënten uit de eigen gemeente of regio aannemen. Het aannemen van cliënten uit andere gemeentes is vaak moeilijk omdat de organisaties financiering krijgen uit de eigen gemeente en bovendien vaak over onvoldoende opvangplaatsen of financieel vermogen beschikken. De steun die hulporganisaties bieden blijft dus in veel gevallen een lokale/regionale aangelegenheid. Om in aanmerking te komen voor leefgeld en andere vormen van ondersteuning, mogen de cliënten niet werken. Hier wordt door de medewerkers van sommige organisaties streng op gecontroleerd en bij overtreding van deze regel stopt de uitbetaling van leefgeld.

Voor de ondersteuning die de respondenten krijgen van hulporganisaties wordt in het merendeel van de gevallen geen tegenprestatie verwacht. De (voormalige) amv's die aan de hierboven geschetste criteria voldoen en zich aan de leefregels houden, ontvangen deze ondersteuning zonder dat er iets van hen verwacht wordt. Bij sommige instanties wordt er wel een tegenprestatie van de jongere geëist, bijvoorbeeld in de vorm van 'vrijwilligerswerk'. De jongeren die werden geïnterviewd bij deze hulporganisaties ervoeren dat het verrichten van werkzaamheden noodzakelijk was om steun in de vorm van leefgeld en/of onderdak te ontvangen. Een voorbeeld:

Khadija is een vrouw afkomstig uit Congo. Zij ontvangt maandelijks leefgeld van een kerkelijke instantie, en daarbij werkt ze via deze kerk in de schoonmaak. Ze vertelt dat ze bij particulieren het zilver poetst en het huis schoonmaakt. Deze kerkelijke instantie geeft Khadija haar maandelijks salaris contant, maar trekt de huur voor haar woning hiervan af. Ze werkt drie uur per dag, van 12.00 uur tot 15.00 uur. Khadija vertelt dat ze niet weet wat ze echt verdient omdat van het salaris haar huur wordt ingehouden. Uiteindelijk krijgt ze 32 euro per maand. Ook haar vriend vindt het een rare situatie, want je werkt maar weet niet hoeveel je verdient en waar je dan recht op hebt. Aan het einde van de maand heb je 32 euro of je nou veel of weinig uren hebt gedraaid. Met die 32 euro moet je het doen. Khadija voelt zich ook erg afhankelijk van de kerk want als ze er voor kiest om te stoppen met het werk via hen moet ze uit de woning. Khadija vindt dat ze geen keuze heeft: het is dit of niks. En zo heeft ze bovendien nog onderdak. [R038]

Drie van de 28 particuliere organisaties hanteren een constructie waarin 'vrijwilligerswerk' als tegenprestatie voor leefgeld en opvang wordt verwacht. Een medewerker van bovenstaande hulporganisatie vertelt desgevraagd dat deze constructie een bewuste strategie is om de jongeren uit hun afhankelijkheidspositie te halen en ze langzamerhand weer te laten wennen aan een zelfstandig bestaan.

De manier waarop het vrijwilligerswerk wordt ingezet verschilt per organisatie. Twee van de drie organisaties vragen van iedere cliënt vrijwilligerswerk. De derde organisatie biedt de keuze om vrijwilligerswerk te doen. Een cliënte van deze organisatie die een studie volgt, hoeft bijvoorbeeld geen vrijwilligerswerk te doen en kan zich op haar studie richten. Juristen zouden een ander perspectief op bovenstaande casus van Khadija kunnen hebben. De omstandigheden die hierin naar voren komen, sluiten aan bij de lijst van indicatoren zoals opgesteld door het College van procureurs-generaal. Meervoudige afhankelijkheid (inkomsten en huisvesting), een sterke inperking van de basisvrijheden van de betrokkene en structurele uitbuiting vormen indicatoren voor opsporingsinstanties dat er sprake kan zijn van mensenhandel (CvPG 2008: 17).

Voor de (voormalige) amv's zijn de hulporganisaties niet alleen in termen van directe ondersteuning van belang, ook vormen zij ontmoetingsplekken waar jongeren nieuwe contacten met lotgenoten en landgenoten opdoen. Bij sommige organisaties is er een ruimte waar de jongeren kunnen ontspannen en bijvoorbeeld gebruik kunnen maken van internet, televisie kunnen kijken of gewoon wat met elkaar kunnen drinken. Ook houden veel particuliere organisaties spreekuren en bieden zij cursussen aan of organiseren zij kook- of filmavonden. Dit zijn allemaal gelegenheden waar (voormalige) amv's met en zonder rechtmatige verblijfsstatus elkaar ontmoeten en contacten met elkaar leggen. Het zijn ook de gelegenheden waar de jongeren bijpraten en elkaar informeren over huisvesting en mogelijke arbeidsplekken.

Hulporganisaties spelen een cruciale rol voor de (voormalige) amv's als de formele opvang wordt beëindigd en de jongeren onrechtmatig in Nederland verblijven. Zij bieden op allerlei terreinen steun. Bovenstaande voorbeelden maken echter ook duidelijk dat de ondersteuning vanuit hulporganisaties selectief en lang niet altijd vrijblijvend van karakter is.

Ondersteuning van vrienden, familie en landgenoten

Een tweede vorm van ondersteuning die in de 'gifteconomie' valt, is de hulp die de (voormalige) amv's ontvangen van vrienden, kennissen en landgenoten. Vijftig respondenten geven aan dat zij op uiteenlopende manieren vanuit hun sociale netwerk steun hebben ontvangen. Deze hulp hoeft niet per se financieel van aard te zijn, maar kan ook gaan om zaken als eten, onderdak en kleding of schoeisel. Deze steun in de vorm van giften (financieel of anders) komt vaak van vrienden en landgenoten of 'regio-genoten', die meestal wel een rechtmatige verblijfstitel hebben. Zoals een 23-jarige mannelijke respondent uit Sierra Leone vertelt: "Ik heb veel vrienden die legaal zijn en die mij kunnen helpen". Van de 50 jongeren die vertellen voor hun levensonderhoud (mede) afhankelijk te zijn van giften uit hun sociale netwerk, geeft het merendeel aan dat het hier vooral om vrienden en landgenoten gaat. Gezien het beperkte aantal familieleden in de omgeving van de (voormalige) amv's is het geringe belang van familieleden niet verrassend. Het merendeel van de jongeren is in hun dagelijkse bestaan aangewezen op de ondersteuning van nieuw in Nederland opgedane vriendschappen, bijvoorbeeld tijdens de asielprocedure of vreemdelingenbewaring. Een voorbeeld:

RONDKOMEN ZONDER VERBLIJFSDOCUMENTEN

David, een 23-jarige man uit Nigeria, verblijft sinds drie maanden in een noodopvang. Na afloop van het interview bezoeken we een Nigeriaanse kennis van hem in een asielzoekerscentrum in de buurt. David heeft samen met hem in vreemdelingenbewaring gezeten. Omdat David geen toegangspasje kan bemachtigen om op het terrein te komen, ontmoet hij zijn Nigeriaanse kennis buiten de hekken van het AZC. Na het gesprek fietst de kennis van David weg om terug te komen met een lange leren jas. David past de jas en neemt de jas mee terug naar de noodopvang. Hij vertelt de interviewer dat het buiten koud is en hij echt een jas nodig heeft. [R055]

Naast de nieuwe contacten die de jongeren opdoen tijdens of na afloop van de asielprocedure, zijn sommige jongeren goed ingebed in sociale netwerken van vrienden en kennissen binnen de eigen etnische gemeenschap. In eerder onderzoek naar illegale vreemdelingen uit herkomstlanden zoals Turkije, China, en Kaapverdië bleek hoe wezenlijk deze ondersteuning is voor de illegale vreemdeling om zich staande te kunnen houden in een vreemde omgeving (cf. Staring 2001, Engbersen et al. 2002). We zien deze inbedding in het bijzonder terug bij die respondenten (n=9) die nooit in een asiel- dan wel reguliere verblijfsprocedure hebben gezeten. Zij verblijven eveneens onrechtmatig, maar hebben geen of nauwelijks contact met hulporganisaties. Deze negen jongeren komen in contact met landgenoten in specifieke buurten of ontmoetingsplekken – bijvoorbeeld kerken, moskeeën, winkels, cafés – waarvan ze op voorhand weten dat ze met een grote mate van zekerheid landgenoten zullen ontmoeten die ook bereid zijn hen te ondersteunen. Neem de 25-jarige jonge man uit Ghana die vertelt: “Bijlmer is where the people are, connections. I knew about Bijlmer back in Ghana. The place to look for your people.” [R003] Deze Ghanees heeft gedurende zijn zeven jaar durende onrechtmatige verblijf nog nooit van de (nood)opvang gebruik gemaakt en heeft ook nog nooit in een procedure gezeten. Zijn positie in het netwerk van “zijn mensen” heeft geresulteerd in werk en huisvesting. Respondenten die bij een rechtmatig in Nederland verblijvende partner inwonen zijn vaak in alle opzichten afhankelijk van deze partner. Zo vertelt een 19-jarige vrouw uit Venezuela, die zich twee jaar geleden in Nederland vestigde en nog nooit in een procedure heeft gezeten:

“Mijn vriend helpt mij heel veel. Op dit moment woon ik hier met hem samen en hij betaalt alles. Toen ik in [...] woonde betaalde hij de rekeningen en deed hij ook de boodschappen. Hij kocht alles wat ik nodig had.” [R018]

Het overgrote deel van de (voormalige) amv's mist deze inbedding in etnische netwerken. De ondersteuning van de (voormalige) amv's door vrienden en landgenoten kent – net als bij de hulporganisaties – grenzen. Die grenzen komen tot uitdrukking in een zekere vrijblijvendheid van de ondersteuning. Een casus:

Mohammed is een negentienjarige jongen afkomstig uit Somalië die in december 2006 naar is Nederland gekomen. Hij meldde zich aan bij een AC en begon een procedure. Hij heeft tot zijn achttiende op een amv-afdeling in een AZC verbleven. Op zijn achttiende jaar werd hij naar een ander AZC overgebracht. Volgens Mohammed zaten veel mensen (landgenoten) daar voor terugkeer: “Iedereen daar, ik ook, was onzeker.” Na zeven maanden moest hij het AZC verlaten. Hij

kreeg van landgenoten het advies terug te gaan naar het AC. Hij ging terug naar het AC. Hij gaf zijn naam op bij aanmelding. Hij vertelde dat hij 'nieuw' was. Een week lang had hij de kans om gratis te slapen en te eten. Na een week werd hij opgeroepen om zijn vingerafdrukken te geven. Toen gaf hij toe dat hij niet nieuw was. Hij werd vervolgens op straat gezet. Op advies van het personeel in het AC nam hij de trein naar Amsterdam om daar naar een noodopvanginstantie te gaan. De noodopvanginstantie was die dag dicht. Hij vond een Somalische man in een telefoonwinkeltje verderop in de straat. Deze man verwees hem door naar een andere noodopvanginstantie. Bij deze instantie kon hij twee maanden terecht. Na twee maanden stond Mohammed weer op straat. Hij begon te zwerven en verbleef soms stiekem bij landgenoten in AZC's of bij landgenoten thuis die hij op straat of via anderen had leren kennen. Bij sommige landgenoten mocht hij alleen 's avonds komen of mocht hij niet douchen. [R011]

Een deel van de jongeren is niet alleen afhankelijk van de (financiële) steun van vrienden, landgenoten en eventuele familieleden; ook op het gebied van arbeid en huisvesting worden netwerken van vrienden, kennissen en landgenoten gebruikt. Tegelijkertijd maakt de laatste casus duidelijk dat vrienden, familie en landgenoten weliswaar op diverse manieren steun geven aan de jongeren, maar dat deze steun vanzelfsprekend noch allesomvattend is. Bovendien verkeren de vrienden, kennissen en landgenoten die deel uitmaken van de sociale netwerken van deze jongeren vaak in sociaal-economische omstandigheden die vergelijkbaar zijn met die van de onrechtmatig verblijvende jongeren zelf.

6.6 Het 'stapelen' van verschillende inkomstenbronnen

Uit tabel 6.1 bleek dat veruit de grootste groep (voormalige) amv's voor hun dagelijkse levensonderhoud aangewezen is op de gifteconomie bestaande uit de ondersteuning van hulporganisaties en giften van familie, vrienden en bekenden. Daarnaast blijkt ongeveer een derde van de (voormalige) amv's inkomsten te verwerven uit de informele niet-gereguleerde economie van zwart werk. Uit de verschillende casussen die in dit hoofdstuk zijn gepresenteerd, werd eveneens duidelijk dat sommige jongeren gebruik maken van verschillende bestaanseconomieën naast elkaar om in hun levensonderhoud te kunnen voorzien.

Uit hoeveel bestaanseconomieën genereren (voormalige) amv's inkomsten en ondersteuning? In tabel 6.4 is het aantal bestaanseconomieën, verdeeld over de twee onderzoeksgroepen, nader gespecificeerd. Geen enkele respondent heeft inkomsten uit drie of meer bestaansbronnen tegelijkertijd. Veruit de grootste groep respondenten (n=63) is afhankelijk van één inkomstenbron en een beduidend kleinere groep respondenten (n=28) genereert inkomsten en ondersteuning vanuit twee bronnen. De belangrijkste enkelvoudige bestaanseconomie voor de (voormalige) amv's is de gifteconomie (n=55), op grote afstand gevolgd door inkomsten uit de informele, niet-gereguleerde economie (n=6). Bijna een derde van de respondenten stapelt inkomsten en ondersteuning vanuit twee bestaanseconomieën. De (voormalige) amv's combineren in het bijzonder ondersteuning vanuit de gifteconomie met inkomsten uit zwart werk (n=24).

RONDKOMEN ZONDER VERBLIJFSDOCUMENTEN

Tabel 6.4 Respondenten naar aantal inkomstenbronnen

	Kerngroep	Pre Vw2000	Totaal
Één bestaansbron	59	4	63
De gifteconomie	52	3	55
De informele niet-gereguleerde economie	6	-	6
De verzorgingseconomie	1	-	1
De formele economie van arbeid	-	1	1
Twee bestaansbronnen	24	4	28
Missing	1	-	1
Totaal	84	8	92

In de paragraaf over de ondersteuning vanuit de gifteconomie hebben we een onderscheid gemaakt tussen hulporganisaties enerzijds en het sociale netwerk van vrienden, kennissen en landgenoten anderzijds. Achttien respondenten werken zwart en ontvangen daarnaast ook ondersteuning vanuit een hulporganisatie. Dertien respondenten werken zwart en ontvangen daarnaast ook giften van vrienden, kennissen of landgenoten. Zeven respondenten werken en ontvangen steun vanuit een particuliere hulporganisatie en van vrienden. Een voorbeeld:

Rosita is een 22-jarige vrouw uit Angola. Ze loopt een onbetaalde stage bij een kledingwinkel, twee dagen in de week van 10.00-18.00 uur. Daarnaast krijgt ze betaald voor danslessen. Er zijn periodes dat ze regelmatig lessen geeft, maar soms is het wat rustiger. Rosita krijgt van de hulporganisatie dertig euro leefgeld per week. Ze heeft tevens haar woonruimte via dezelfde hulporganisatie, waarvoor ze niet hoeft te betalen. Van de dansschool krijgt ze ongeveer dertig euro per week (wanneer er lessen gegeven worden). Van deze zestig euro per week moet ze rondkomen. Hiervan probeert ze elke maand geld apart te zetten voor een openbaar vervoer abonnement en voor medicatie. Verder helpt haar vriend haar financieel wanneer het nodig is. [R037]

Rosita geeft aan dat meerdere inkomstenbronnen noodzakelijk zijn om maandelijks rond te komen, vooral omdat de informele werkzaamheden zeer onregelmatig zijn en daarop dus niet structureel een beroep kan worden gedaan.

In totaal hebben achttien respondenten inkomsten uit informele arbeid en krijgen zij tevens ondersteuning van hulporganisaties. In het merendeel van de gevallen is de hulporganisatie niet op de hoogte van de informele werkzaamheden van de cliënten. Er zijn 32 respondenten die uitsluitend ondersteuning van hulporganisaties ontvangen en verder geen inkomsten uit arbeid genieten en/of steun van vrienden krijgen. Dit betekent dat ongeveer eenderde van de (voormalige) amv's voor hun levensonderhoud volledig afhankelijk is van het leefgeld van een hulporganisatie.

Ten slotte zijn er 26 respondenten die uitsluitend zijn aangewezen op de gifteconomie, maar zowel giften van hulporganisaties ontvangen als van familie, vrienden en landgenoten. Bijvoorbeeld een achttienjarige vrouwelijke respondent afkomstig uit China:

“Ik krijg van [hulporganisatie] vierhonderd twintig euro per maand en daar red ik het net mee om mijn vaste lasten te betalen. De huur is tweehonderd euro, zeventig euro elektriciteit en gas en ik moet ook eten en het Internet betalen. We wonen met z’n drieën. Ik heb gelukkig een paar goede vrienden, medestudenten, die mij financieel willen bijstaan mocht ik het nodig hebben. Ik krijg niet veel hulp van de Chinese gemeenschap. Ik heb hier een paar Chinese vrienden. Die vriendschap is toentertijd ontstaan op school. Ik heb daar op het moment weinig contact mee, want ik heb het te druk met studeren. Ik ga meer om met Nederlandse medestudenten die Chinees studeren. Ze zijn erg geïnteresseerd in de Chinese cultuur. Mijn pleegmoeder [voogd] wil mij ook helpen, maar zij heeft het zelf ook moeilijk dus dan ben je op jezelf aangewezen.” [R064]

De situaties van de twee vrouwen uit bovenstaande voorbeelden laten zien dat sommige respondenten op meerdere bronnen aangewezen zijn om het maandelijks te kunnen betalen, vooral de groep die maandelijks zelf huur moet betalen.

Leerkes (2008: 178) vermoedt dat er een in aantal toenemende groep van onrechtmatig verblijvende vreemdelingen in Nederland bestaat die geen of onvoldoende aansluiting op de informele arbeidsmarkt vindt, geen of weinig ondersteuning vanuit charitatieve instanties krijgt en geen ondersteunende familie of partner heeft en voor een belangrijk deel is uitgesloten van informele sociale vangnetten (vrienden, landgenoten en bekenden). Dit vermoeden kunnen wij op basis van dit onderzoek echter niet bevestigen. In de respondentengroep ontvangt iedereen op de een of andere wijze ondersteuning of inkomsten uit één van de bestaans economieën, hoe minimaal soms ook.

6.7 Mensenhandel: omstandigheden en percepties

‘Uitbuiting’ is een term die binnen het Nederlands strafrecht onder het artikel over mensenhandel valt (Art. 273f WvSr). In lid 1 van dit artikel staan de omstandigheden vermeld waaronder er sprake is van mensenhandel.

“Degene die een ander door dwang, geweld of een andere feitelijkheid of door dreiging met geweld of een andere feitelijkheid, door afpersing, fraude, misleiding dan wel door misbruik van uit feitelijke omstandigheden voortvloeiend overwicht, door misbruik van een kwetsbare positie of door het geven of ontvangen van betalingen of voordelen om de instemming van een persoon te verkrijgen die zeggenschap over die ander heeft, werft, vervoert, overbrengt, huisvest of opneemt, met het oogmerk van uitbuiting van die ander of de verwijdering van diens organen.”

Onder lid 2 art. 273f staat:

“Uitbuiting omvat ten minste uitbuiting van een ander in de prostitutie, andere vormen van seksuele uitbuiting, gedwongen of verplichte arbeid of diensten, slavernij en met slavernij of dienstbaarheid te vergelijken praktijken.”

Uitbuiting wordt dus niet alleen in de prostitutie strafbaar gesteld maar ook in de bredere context van het verrichten van andere vormen van arbeid of diensten (Korvinus et al. 2006). Indien er sprake is van uitbuiting in juridische zin in arbeid of dienstverlening dan moet er sprake zijn van een exces, of een inbreuk op

fundamentele mensenrechten. Naast excessieve omstandigheden zoals onder dwang tewerk gesteld worden, waarbij fundamentele mensenrechten geschonden worden, zijn ook minder excessieve omstandigheden strafbaar, bijvoorbeeld buitensporige werktijden, gedwongen gevaarlijk werk, onderbetaling of eenvoudige afhankelijkheid van een werkgever. Bij minder excessieve arbeidsomstandigheden moet vooral gekeken worden naar de combinatie van omstandigheden en de positie van de werkgever ten opzichte van de werknemer en *vice versa* (qua status, leeftijd). Een verdere uitwerking van het verbod op uitbuiting is aan de rechtspraak overgelaten (De Jonge van Ellemeet, 2007: 112).

Lestrade en Ten Kate (2009) bespreken de invulling van ‘gedwongen arbeid’ in verschillende Europese verdragen en richtlijnen en het Nederlandse wetsartikel en laten aan de hand van een analyse van Nederlandse jurisprudentie van verschillende mensenhandelzaken zien hoe Nederlandse strafrechters invulling geven aan het concept ‘overige uitbuiting’. Zij concluderen dat slechts in drie zaken van ‘overige uitbuiting’ de Nederlandse rechters mensenhandel bewezen achtten, waarbij het uitsluitend situaties van dienstbaarheid betrof en gedwongen arbeid als niet bewezen werd verklaard. In de context van het onderzoek naar de (voormalige) amv’s zijn in het bijzonder de argumenten die Lestrade en Ten Kate schetsen om tot een veroordeling van mensenhandel op basis van ‘gedwongen arbeid’ te komen relevant. Deze auteurs stellen – op basis van een oordeel van de Hoge Raad – allereerst dat voor de bewezenverklaring van het oogmerk van uitbuiting bij gedwongen arbeid achtereenvolgens de aard en duur van de tewerkstelling, de beperkingen die het voor de betrokkene meebrengt en, tot slot, het economisch voordeel voor de tewerksteller doorslaggevend zijn. Als referentiekader dienen hierbij Nederlandse maatstaven (2009: 854, 866-867).

Terugkerend naar de (voormalige) amv’s kunnen we ons allereerst de vraag stellen in hoeverre er sprake kan zijn van mensenhandel in de betekenis van ‘gedwongen arbeid’ in een context waarin het overgrote deel van de onrechtmatig verblijvende jongeren zelf actief op zoek gaat naar werk. Het initiatief ligt met andere woorden niet zozeer bij de tewerksteller als wel bij de (voormalige) amv’s die zich vrijwillig bij potentiële werkgevers melden. In de visie van Lestrade en Ten Kate doet dit echter niet ter zake aangezien de kwetsbare positie waarin onrechtmatig verblijvende vreemdelingen verkeren er toe leidt dat zij arbeid accepteren die ze onder normale omstandigheden niet zouden accepteren. Volgens de auteurs is het niet zozeer van belang van wie het initiatief tot tewerkstelling is uitgegaan. Het is voldoende dat de tewerksteller zich bewust moet zijn geweest van de feitelijke omstandigheden van de betrokkene waaruit het overwicht voortvloeit. In hun visie is het dan ook geen werken uit vrije wil, maar is het gerechtvaardigd om te spreken over werken uit dwang.

Mensenhandel in de seksindustrie

Ondanks de verbreding van mensenhandel naar arbeidssectoren buiten de prostitutie is er bij de overheid nog steeds sprake van een sterk accent op misstanden in de seksindustrie en de verwevenheid met internationale mensenhandelnetwerken (Smit & Boot, 2007). Zoals we eerder in hoofdstuk drie hebben beschreven,

bevinden zich onder de respondenten twee slachtoffers van mensenhandel in de seksindustrie. In een geval ging het om een vrouwelijke respondent uit China die expliciet aangaf slachtoffer van mensenhandel te zijn.⁶² Zij was als dertienjarige in de prostitutie in Hongkong werkzaam en werd als zestienjarige met mooie beloften door een klant naar Nederland meegenomen. Na aankomst werd zij in een huis met vijf andere meisjes opgesloten waar ze opnieuw als prostituee moest werken. Na een half jaar wist ze te ontsnappen en is ze – zonder succes overigens – een asielprocedure gestart. Deze Chinese jonge vrouw is via misleiding gedwongen om in Nederland in de prostitutie te gaan werken. Ze heeft om redenen die niet duidelijk zijn geworden geen aangifte gedaan bij de politie. De situatie van deze Chinese respondent schetst een beeld waarbij misleiding en dwang de boventoon voerden en de respondent bovendien niet betaald werd voor haar werkzaamheden. Deze situatie wijkt af van de enkele jonge vrouw in onze onderzoeksgroep die weliswaar als prostituee werkzaam is geweest, maar voor wie het werk in de seksindustrie een overlevingsstrategie was. Een voorbeeld hiervan is Nora, een 24-jarige vrouw uit Oeganda:

Drie maanden voordat ze achttien jaar zou worden, werd haar tijdelijke vergunning ingetrokken en kreeg ze te horen dat ze terug moest naar Oeganda. Nora wilde dat niet. Ze heeft vanaf dat moment geen rechtmatige verblijfsstatus meer gehad. Sinds november 2007 is ze bezig, samen met haar advocaat, met een nieuwe procedure op basis van medische gronden. Vanaf het moment dat Nora uitgeduceerd raakte, en het huis waar ze woonde moest verlaten, verbleef ze bij vrienden. Die eerste periode bij vrienden verliep heel moeizaam en ze had geen geld. Haar vrienden, die in de prostitutie werkten en genoeg geld verdienen, adviseerden haar om ook in de prostitutie te gaan werken. Nora begon vervolgens te werken als prostituee. Ze vertelt dat ze het werk haatte. Ze wilde helemaal niet met verschillende mannen slapen. Ze wilde niet echt verder praten over haar werk als prostituee. Dat was een hele vervelende periode en ze heeft veel meegemaakt. Ze beschrijft het als een 'long story, which I don't want to remember.' Op dit moment werkt Nora via een advertentie net een maand als schoonmaakster bij iemand thuis. Ze werkt twee uur per twee weken, 's ochtends van 9.00-11.00 uur. Ze krijgt hiervoor acht euro per uur. [R029]

Nora begon in de prostitutie omdat ze met het onrechtmatige verblijf geen inkomstenbron meer had en geld moest verdienen om te kunnen overleven. Uit haar verhaal blijkt dat ze vanwege haar onrechtmatige status kwetsbaar was en weinig keuze had. Tegelijkertijd komt in haar verhaal niet naar voren dat ze tot prostitutie gedwongen werd en evenmin dat ze niet kon stoppen met deze werkzaamheden, al gaf ze te kennen het werk als prostituee te haten.

Mensenhandel buiten de seksindustrie

Nu we hebben geconstateerd dat zich onder de respondenten nauwelijks slachtoffers van mensenhandel in de seksindustrie bevinden, is de volgende vraag in hoeverre zich onder de respondenten slachtoffers van mensenhandel buiten de seksindustrie bevinden. Allereerst is het van belang te vermelden dat geen enkele

⁶² Zie ook paragraaf 3.4.

le respondent melding heeft gemaakt slachtoffer te zijn geweest van de handel in organen – een onderdeel van de omschrijving van mensenhandel waar we tot dusverre geen verdere aandacht aan hebben besteed. Wat resteert is de vraag of respondenten slachtoffer zijn van mensenhandel in andere sectoren op de arbeidsmarkt. Om op deze vraag een antwoord te kunnen formuleren, zullen we aandacht besteden aan hoe de (voormalige) amv's hun arbeidsomstandigheden typeren en beleven. Grofweg zien we twee interpretaties van de eigen positie op de arbeidsmarkt en de bijbehorende werkomstandigheden. Een deel van de respondenten heeft moeite met de slechte werkomstandigheden en beloning, die ze vooral wijten aan hun onrechtmatige status. Deze groep jongeren gebruikt termen als 'misbruik' en 'oneerlijk' om hun werksituatie te duiden. Een duidelijke representant hiervan is Sher, een 24-jarige Afghaanse jonge man, die in 2003 zijn reguliere AMV vergunning verloor en op zoek ging naar zwart werk. Nadat hij in verschillende horecagelegenheden naar tevredenheid had gewerkt, kreeg hij in 2006 problemen met de uitbater van een restaurant:

Deze man beloofde Sher en zijn acht andere werknemers die zwart werkten en illegaal waren meer geld dan ze in werkelijkheid ontvingen. Veelal gaf hij de jongens geen geld, maar restanten van het eten. Sommigen mopperden maar waren afhankelijk van het kleine beetje dat ze kregen, dus de man wist dat hij ze met gemak kon uitbuiten. "Het was te erg, die man was een soort van mafia...sommige jongens sliepen zelfs in de keuken." De jongens waren allemaal van Zuid-Aziatische afkomst: Indiaas, Pakistaan, Bengalees en Srilankaans. Sher werkte zelf twaalf uur per dag in de bediening en in de keuken. Hij zou daarvoor vijfhonderd euro per maand krijgen. Na twee maanden had de werkgever Sher nog steeds niet uitbetaald. Na een woordenwisseling om het geld zei de man: "Je krijgt vijfhonderd euro en niet meer! Als je ruzie blijft zoeken laat ik je wat aandoen." Dit was de druppel voor Sher en hij vertelde de werkgever dat hij niet meer voor hem wilde werken en op zoek zou gaan naar een andere baan. Hij heeft dezelfde dag twee agenten op straat aangesproken en verteld wat hem was overkomen. Ze hebben hem meegenomen naar het politiebureau waar hij uitgebreid verhaal heeft gedaan van de situatie waarin hij samen met de andere jongens werkte. De agenten beloofden naar de zaak te kijken en Sher liep opgelucht naar huis. Een aantal dagen later ging Sher weer naar zijn (voormalige) werkgever om te kijken of er al actie was ondernomen. "Ik was niet bang, ik liep heel kalm naar de bar en vroeg om een colaatje en deed alsof ik helemaal van niets wist." De werkgever was helemaal gebroken en vertelde dat de illegale jongens waren meegenomen en dat hij vermoedelijk een boete moest betalen van 50.000 euro. Sher is erg blij dat hij naar de politie is gestapt. Vooraf wist hij niet helemaal zeker of zijn eigen verblijf ook gevaar liep maar omdat hij zo boos was, was hij niet bang om aangifte te doen. [R094]

Deze Afghaan is weliswaar één van de weinige respondenten die zijn werkgever heeft aangegeven, maar een deel van de realiseert zich dat ze met hun onrechtmatige status kwetsbaar zijn voor misbruik. Zoals we eerder hebben beschreven, brengt het risico op uitbuiting voor een deel van de (voormalige) amv's met zich mee dat ze überhaupt niet gaan werken. Deze respondenten beschermen zichzelf op deze manier tegen slachtofferschap.

In de tweede plaats is er een groep (voormalige) amv's die hun kwetsbare positie op de arbeidsmarkt en de slechte bijbehorende werkomstandigheden als een logisch – bijna vanzelfsprekend – gevolg van hun onrechtmatige status zien. Deze jongeren zijn ervan overtuigd dat zij aan deze omstandigheden niets kunnen veranderen en dat ze die moeten accepteren of moeten stoppen met het werk. Zij prijzen zichzelf gelukkig dat ze werk hebben en nemen de werkgever niets kwalijk. Ze beseffen dat werkgevers risico's op een hoge boete lopen en de jongeren eigenlijk een gunst bewijzen door ze in dienst te nemen. Een voorbeeld wordt gegeven door Amit, een negentienjarige jongen uit India:

Amit werkt heel onregelmatig voor een vriend van een vriend. Hij deelt dan reclamefolders uit. Hij kan pas werken wanneer er iemand uitvalt. Het is voor hem dus een hele onzekere situatie en hij heeft daardoor geen vast inkomen. Zijn werktijden verschillen per week. Soms werkt hij één keer in de week, soms enkele keren en dan werkt hij een hele week weer niet. Als hij werkt, is dat een hele ochtend en middag en krijgt hij aan het einde van de dag twintig euro contant. Amit vertelt dat mensen in loondienst zestig euro per dag krijgen. Hij weet dat de werkgever hem misbruikt, want hij werkt net zo hard als de anderen en krijgt maar twintig euro. Amit vindt niet dat hij in een positie is om er wat tegen te kunnen doen. Hij zegt dat hij illegaal is en dat hij weinig keuze heeft. Hij vindt dat hij eigenlijk heel blij mag zijn dat hij überhaupt iets verdient. [R098]

Slechte arbeidsomstandigheden zijn voor een deel van de respondenten een reden om niet (meer) te werken. Anderen, of ze nu hun werkgevers vergoelijken of veroordelen, blijven actief op de informele arbeidsmarkt. Volgens Lestrade en Ten Kate (2009) is de perceptie van de werknemer echter ondergeschikt aan de feitelijke omstandigheden van de tewerkstelling en het economisch voordeel voor de tewerksteller. Als we hiervan uitgaan en tevens afgaan op de lijst van indicatoren van het College van procureurs-generaal (2008) lijkt onder de (voormalige) amv's slachtofferschap van mensenhandel buiten de seksindustrie beduidend meer voor te komen dan uitbuiting in de prostitutie.

6.8 Conclusie

Dit hoofdstuk over rondkomen is gebaseerd op de gesprekken met 92 (voormalige) amv's uit de kerngroep en de PreVw2000 groep. De vraag die in dit hoofdstuk centraal staat is hoe de (voormalige) amv's in hun levensonderhoud voorzien. Om deze vraag te kunnen beantwoorden, hebben we gebruik gemaakt van vier bestaans economieën waar illegale vreemdelingen inkomsten en ondersteuning voor hun verblijf in verwerven (Engbersen et al. 2002: 98-99). Het gaat hierbij om: (1) de formele economie van loonarbeid of ondernemerschap, (2) de informele niet-gereguleerde economie waarin mensen door zwart werk of criminaliteit inkomsten genereren, (3) de verzorgingseconomie waarin mensen (additionele) inkomsten krijgen uit voorzieningen van de verzorgingsstaat, (4) de gifteconomie waarin mensen verschillende vormen van ondersteuning krijgen vanuit netwerken van vrienden, familie en bekenden.

Conclusie 1: De (voormalige) amv's verwerven geen inkomsten uit de 'formele economie van loonarbeid of ondernemerschap' noch hebben zij (additionele) inkomsten uit de 'verzorgingseconomie'.

De verschillende economieën die we aan het begin van dit hoofdstuk hebben onderscheiden zijn niet even belangrijk voor de (voormalige) amv's in de context van rondkomen. In de eerste plaats kunnen we concluderen dat participatie in de 'formele economie van loonarbeid of ondernemerschap' als ook de 'verzorgingseconomie' nauwelijks bij de (voormalige) amv's terug te vinden zijn. Beide economieën zijn in het dagelijkse leven van de (voormalige) amv's niet of nauwelijks direct van belang.

Voor de deelname aan de formele economie van loondienst en ondernemerschap geldt dat vreemdelingen over een arbeidsvergunning moeten beschikken. Aangezien de meerderheid van de respondenten ten tijde van de dataverzameling geen rechtmatige verblijfsstatus had, betekent dit dat zij onder normale omstandigheden zijn uitgesloten van formele loonarbeid of zelfstandig ondernemerschap. In de onderzoeksgroep werkten slechts vier respondenten formeel in loondienst, waaronder twee jongeren die dankzij het Generaal Pardon over een rechtmatige verblijfsstatus beschikten. De andere twee jongeren verbleven onrechtmatig, maar hebben zich dankzij fraude met identiteitsdocumenten toegang weten te verschaffen tot de formele economie van loonarbeid. De conclusie dat het vrijwel onmogelijk is voor onrechtmatige verblijvende vreemdelingen om de formele arbeidsmarkt te betreden, tenzij frauduleus handelen hieraan ten grondslag ligt, komt overeen met eerder onderzoek naar de arbeidsmarktpositie van onrechtmatig verblijvende vreemdelingen. Een soortgelijke conclusie kunnen we ook trekken voor het belang van eventuele (additionele) inkomsten uit de 'verzorgingseconomie'. Geen enkele onrechtmatig verblijvende amv heeft inkomsten uit deze economie van sociale voorzieningen. De drie respondenten die aangaven hier wel uit te putten, verbleven met een rechtmatige verblijfsstatus in Nederland en hebben dan ook toegang tot deze sociale voorzieningen.

De feitelijke non-participatie van de (voormalige) amv's in de economieën van de verzorgingstaat en de formele loonarbeid laat nogmaals zien dat de overheid onrechtmatig verblijvende vreemdelingen systematisch heeft weten uit te sluiten van de formele arbeidsmarkt (cf. Engbersen et al., 2002, Kromhout et al., 2008). Een (mogelijk) effect van het restrictieve en uitsluitende beleid is dat de (voormalige) amv's zijn aangewezen op de informele economie van arbeid en criminaliteit en de gifteconomie.

Conclusie 2: de (voormalige) amv's verwerven primair hun inkomsten en ondersteuning vanuit de 'gifteconomie'; vooral vanuit hulporganisaties en in de tweede plaats vanuit hun sociale netwerk van vrienden, kennissen en landgenoten.

De 'gifteconomie' vormt veruit de belangrijkste bestaanseconomie voor de (voormalige) amv's. De jongeren genereren verschillende vormen van ondersteuning vanuit de sociale netwerken waar familieleden, vrienden, bekenden en professionals deel van uitmaken. Kerkelijke en particuliere hulporganisaties spelen hierbij een prominente rol: maar liefst 58 van de 92 respondenten ontvangen geld van hulporganisaties. Eerder zagen we ook al de belangrijke rol van

de hulporganisaties bij het vinden van huisvesting. Daarnaast ontvangen vijftig respondenten (financiële) ondersteuning uit hun sociale netwerk van vrienden, kennissen en landgenoten. Deze hulp hoeft niet per definitie financieel van aard te zijn; het kan ook gaan om zaken als een bord eten, kleding of schoeisel. Deze steun in de vorm van giften (financieel of anders) komt vaak van vrienden en landgenoten of 'regiogenoten', die meestal wel rechtmatig verblijven en die de respondenten tijdens de asielprocedure of in de opvang hebben leren kennen.

De steun die de respondenten ontvangen van vrienden, kennissen of landgenoten en van particuliere hulporganisaties is niet altruïstisch of altijd vrijblijvend. Hulporganisaties verwachten een perspectief op rechtmatig verblijf en stellen criteria voordat jongeren kunnen profiteren van hun steun. In een enkel geval zijn de omstandigheden waaronder een organisatie hulp verleent zodanig dat er in juridische zin sprake zou kunnen zijn van uitbuiting. Vrienden en kennissen profiteren soms op hun manier van de diensten van de (voormalige) amv's, bijvoorbeeld op het gebied van arbeid.

Conclusie 3: De (voormalige) amv's zijn beperkt actief in de informele niet-gereguleerde economie van arbeid en criminaliteit.

Ongeveer eenderde van de (voormalige) amv's (n=30) werkt zwart. Geen jongere heeft aangegeven ten tijde van de interviews inkomsten te genereren uit criminele activiteiten. Wel hebben twaalf respondenten verteld dat ze in het verleden betrokken waren bij criminele activiteiten in Nederland, zoals geweld (tijdens de asielprocedure of in de formele opvang), drugsgerelateerde delicten, vermogensdelicten (diefstal en heling) en fraude met documenten. Tien respondenten zijn hiervoor strafrechtelijk veroordeeld, waarbij één respondent een taakstraf heeft opgelegd gekregen. De meerderheid van deze jongeren is gedurende hun rechtmatig verblijf in aanraking gekomen met justitie voor hun criminele activiteiten en niet tijdens hun latere onrechtmatige verblijf in Nederland.

De sectoren waarin de jongeren zwart werk verrichten, lopen uiteen van de schoonmaak en de bouw tot de horeca en de persoonlijke dienstverlening. Het werk kenmerkt zich door onzekerheid wat betreft de arbeidstijden: er zijn vaak weinig uren beschikbaar en het werk vindt veelal op oproepbasis plaats. Het loon is karig en slechts weinig jongeren kunnen het zich permitteren om uitsluitend van het salaris uit het zwarte werk te leven.

Conclusie 4: De afhankelijkheid van de gifteconomie hangt onder meer samen met de hoop een rechtmatige verblijfsstatus op termijn te kunnen bemachtigen, de idee niet uitgebuit te willen worden door werkgevers en de schaarste aan zwart werk.

Relatief weinig onrechtmatig verblijvende jongeren participeren op de (informele) arbeidsmarkt. Terwijl volgens veel onderzoek naar illegale vreemdelingen de schaarste van banen op de informele arbeidsmarkt ten grondslag lag aan hun non-participatie, speelt dit bij de jongeren uit de onderzoeksgroep minder mee. De hoop op een rechtmatig verblijf in Nederland in de toekomst is voor hen richtinggevender. Werken impliceert een grotere kans op aanhouding en de angst om tijdens het werk aangehouden te worden, waardoor een geslaagde ver-

blijfsprocedure in het gedrang komt, is van grotere invloed op de keuze om wel of niet (zwart) te gaan werken. Ook hulporganisaties spelen hierbij een belangrijke rol: zij bieden veelal hulp aan jongeren die een perspectief op verblijf hebben en stellen bovendien vaak als voorwaarde dat de jongere niet (buiten de deur) mag werken. Hierbij komt dat als de jongeren eenmaal met leefgeld ondersteund worden, ook de noodzaak tot zwart werken wegvalt, zeker in de context van de extra risico's op aanhouding en uitzetting. Tot slot geven jongeren aan dat ze niet werken vanwege de slechte werkomstandigheden waar ze door hun onrechtmatige status mee geconfronteerd worden. In plaats van meer te gaan werken, stapelen deze jongeren inkomsten uit verschillende bronnen. De combinatie van inkomsten en ondersteuning uit de 'gifteconomie', aangevuld met beperkte inkomsten uit zwart werk, komt onder jongeren het meeste voor.

Conclusie 5: Er lijkt onder de (voormalige) amv's meer sprake te zijn van slachtofferschap van mensenhandel buiten de seksindustrie dan van gedwongen prostitutie.

Onder de respondenten (n=92) bevinden zich twee slachtoffers van mensenhandel in de seksindustrie bevinden. In de context van zwart werk hebben we geschreven over de subjectieve beleving van jongeren als het gaat om misbruik in de vorm van werkomstandigheden. De ongelijkwaardige uitwisseling van arbeid tegen geld, goederen of diensten geleverd door vrienden, landgenoten en hulporganisaties kunnen in bepaalde situaties zorgen voor vormen van meervoudige afhankelijkheid waarbij de jongeren voor bijvoorbeeld huisvesting, juridische steun en levensonderhoud afhankelijk zijn van één organisatie of van een partner of vrienden. Dit roept onder de jongeren ten minste drie reacties op. Een deel van de (voormalige) amv's gaat niet (meer) zwart werken om niet (langer) uitgebuit te worden. Bij een deel van de werkende jongeren gaat dit samen met negatieve emoties, uiteenlopend van schaamte over de situatie tot frustratie over de ervaren uitbuiting en gevoelens van machteloosheid. Andere werkende (voormalige) amv's lijken minder moeite te hebben met deze meervoudige afhankelijkheid en ondergeschikte positie op de informele arbeidsmarkt. Zij accepteren bepaalde ongunstige arbeidsvoorwaarden, wetende dat werkgevers risico's lopen en zichzelf afhankelijk zijn van de (beperkte) inkomsten. Los van de perceptie van de potentiële slachtoffers en uitgaande van de lijst van indicatoren van het College van procureurs-generaal (2008) lijkt onder de (voormalige) amv's slachtofferschap van mensenhandel buiten de seksindustrie meer voor te komen dan uitbuiting in de prostitutie. We hebben onder de (voormalige) amv's geen slachtoffers van de handel in organen aangetroffen.

Hoofdstuk 7 Leefpatronen, strategieën en contacten met de overheid

In hoofdstuk vier concludeerden we dat de meeste jongeren met het verliezen van hun rechtmatige status vaak noodgedwongen met hun opleiding zijn gestopt. Als de meerderheid van de onrechtmatig verblijvende jongeren geen opleiding volgt en – zoals we in hoofdstuk zes hebben beschreven – niet of nauwelijks werkt, roept dit de vraag op wat ze dan wel doen met hun tijd. In dit hoofdstuk beantwoorden we de vraag waar, hoe, en met wie de jongeren de dag doorbrengen. Voor deze vragen naar het sociale netwerk van de jongeren zullen we de respondenten die deel uitmaken van de pre-VW 2000 groep in de analyse meenemen. Deze respondenten hebben net als de respondenten uit de kerngroep een bepaalde periode onrechtmatig in Nederland doorgebracht. De ervaringen van de respondenten met de gezondheidszorg, politie, justitie en vreemdelingenbewaring beschrijven we in de tweede helft van dit hoofdstuk. Meer in het bijzonder vragen we ons af welke gezondheidsklachten de (voormalige) amv's hebben, hoe zij de weg naar medische voorzieningen vinden en van welke medische voorzieningen zij gebruikmaken. Welke strategieën ontwikkelen de (voormalige) amv's om aanhouding te voorkomen? Voor welke overtredingen of delicten worden deze onrechtmatig verblijvende jongeren aangehouden, wat gebeurt er vervolgens met hen en hoe hebben zij hun eventuele verblijf in detentie en/of vreemdelingenbewaring ervaren? In dit deel van het hoofdstuk zullen de respondenten die deel uitmaken van de groep in vreemdelingenbewaring aan de analyse worden toegevoegd. In de tweede helft van dit hoofdstuk over ervaringen van de jongeren met politie, justitie en vreemdelingenbewaring zullen dus zowel de kerngroep als de pre-VW 2000 groep en de groep in vreemdelingenbewaring in de analyse worden betrokken.

7.1 Het sociale netwerk van de (voormalige) amv's

In de vorige hoofdstukken hebben we gezien dat de contacten die de jongeren aangaan met hulpverleners, leeftijdgenoten en/of landgenoten een belangrijke rol spelen op het terrein van huisvesting en financiën. Het is duidelijk geworden dat de (voormalige) amv's een specifiek sociaal netwerk hebben gecreëerd dat samenhangt met de wijze van overkomst en hun verdere integratie in de Nederlandse samenleving.

In de eerste plaats wordt de aard van het sociale netwerk van de (voormalige) amv's sterk bepaald door de komst naar Nederland. In hoofdstuk drie hebben we beschreven hoe het merendeel van de jongeren onder regie van mensensmokkelaars naar Nederland is gekomen en hoe zij na aankomst in Nederland op zichzelf zijn aangewezen. Eenmaal in Nederland worden de contacten tussen de (voormalige) amv's en de mensensmokkelaars doorgaans verbroken. Het gaat om mensen die op jonge leeftijd en vaak onder moeilijke omstandigheden hun

herkomstland hebben (moeten) verlaten. Enkele (voormalige) amv's onderhouden op dit moment nog spaarzame contacten met (teruggekeerde) familieleden en/of vrienden in het land van herkomst. Zij vormen echter de uitzondering en de meerderheid van de jongeren heeft geen contact (meer) met mensen in het land van herkomst.

In de tweede plaats hebben de (voormalige) amv's zich als alleenstaande in Nederland gevestigd. Dit betekent dat deze jongeren na aankomst in Nederland veelal geen familieleden of vrienden hebben die hen opwachten en gedurende de eerste periode hebben kunnen opvangen. De (voormalige) amv's moesten hun sociale netwerk na aankomst grotendeels opnieuw opbouwen en zij hebben dit vooral gedaan tijdens de asielprocedure of daarna in de formele opvang. De (voormalige) amv's onderhouden contact met hun (ex)voogd of voormalig pleeggezin en met vrienden die ze hebben ontmoet in de KWE/KWG, het AZC waar ze eerder verbleven of de school waar ze een opleiding hebben gevolgd.

In de derde plaats zijn de sociale netwerken van de (voormalige) amv's heterogeen in termen van etniciteit en administratieve status. Zoals eerder opgemerkt, ontbreekt het de jongeren als gevolg van de asielprocedure en hun verblijf in opvangcentra aan een inbedding in etnische gemeenschappen en de contacten met landgenoten die hieruit voortvloeien. De (voormalige) amv's zijn vooral tijdens hun asielprocedure nieuwe contacten aangegaan met leeftijdsgenoten die op hun beurt ook in een asielprocedure verwickeld zijn. De jongeren hebben weliswaar een voorkeur voor mensen afkomstig uit dezelfde regio met vergelijkbare taal, culturele en/of religieuze achtergrond, maar sluiten ook vriendschappen met jongeren uit andere windstreken. Daarnaast onderhouden sommige jongeren vriendschappelijke contacten met autochtone Nederlanders, zowel met professionals als met leeftijdsgenoten.

Ten slotte verliezen de meeste jongeren bij hun vertrek uit de formele opvang een deel van deze contacten, in het bijzonder met de professionals. Andere contacten – vooral met leeftijdsgenoten en landgenoten waar zij mee hebben samengewoond of onderwijs mee hebben gevolgd, blijven behouden. Eenmaal weg uit de reguliere opvang doen de jongeren in hun zoektocht naar ondersteuning ook weer nieuwe contacten op, in het bijzonder met medewerkers van hulporganisaties. Bij deze hulporganisaties leren ze vervolgens weer nieuwe landgenoten en/of leeftijdsgenoten kennen, sommigen met een verblijfsstatus en anderen die net als zijzelf onrechtmatig verblijven.

We zien kortom dat de sociale netwerken van de (voormalige) amv's hoofdzakelijk bestaan uit nieuwe bindingen die de jongeren tijdens de asielprocedure en eventueel in de hier op volgende periode van opvang hebben opgedaan. Bestaande relaties met familieleden en vrienden in het herkomstland zijn (grotendeels) verbroken of ten minste op een 'laag pitje' gezet. De sociale netwerken van de (voormalige) amv's zijn niet alleen heterogeen in termen van etniciteit, maar ook waar het de verblijfsstatus betreft. Het sociale netwerk bestaat daarmee uit Nederlandse vrienden of vriendinnen, jongeren zonder rechtmatige verblijfsstatus en jongeren van wie het asielverzoek is ingewilligd of die op andere manieren een rechtmatige verblijfsstatus hebben gekregen. Daarnaast hebben de

meeste (voormalige) amv's contacten met hulpverleners uit de particuliere opvang. Jongeren die zelf nog maar net rechtmatig zijn of nog steeds onrechtmatig in Nederland verblijven, zullen door hun eigen kwetsbare positie beperkt zijn in de hulp die ze anderen kunnen bieden.

7.2 Leefpatronen

Als we kijken naar het dagelijkse leven van de (voormalige) amv's dan kunnen we twee leefpatronen onderscheiden: een teruggetrokken bestaan versus een ondernemend bestaan. Deze patronen onderscheiden zich op ten minste drie elementen van elkaar. In de eerste plaats verschillen de sociale netwerken van de jongeren in beide patronen van elkaar in termen van omvang en type relaties die de jongeren tot hun beschikking hebben. Het tweede onderscheidende element is gelegen in de dagelijkse activiteiten die de jongeren ondernemen in combinatie met de frequentie van de activiteiten. Het derde onderscheidende element is de perceptie van de (voormalige) amv van de risico's om aangehouden te worden en de beperkingen die dat met zich meebrengt bij het betreden van de openbare ruimte. Uiteraard hebben we in onderstaande beschrijving te maken met ideaaltypische leefpatronen waarbij er ook een zekere overloop bestaat van (voormalige) amv's die tussen beide geschetste leefpatronen in verkeren.

Een teruggetrokken bestaan

In het eerste patroon zien we een aantal jongeren met een beperkt sociaal netwerk in termen van omvang en type relaties. Hun sociale contacten reiken meestal niet verder dan enkele leeftijdsgenoten en/of landgenoten. De enkele contacten die de jongeren wel hebben zijn meestal mensen die in een gelijkwaardige positie verkeren als zijzelf en daardoor weinig steun kunnen bieden. Deze (voormalige) amv's zijn zelf niet in staat (geweest) om een breder sociaal netwerk om zich heen op te bouwen. Anderzijds hebben ze vaak niet de praktische mogelijkheden gehad om een eigen netwerk te creëren, omdat ze bijvoorbeeld tijdens hun rechtmatige periode regelmatig van het ene naar het andere opvangcentrum zijn verhuisd en geen vaste woon- of verblijfplaats konden vinden na het verlaten van die formele opvang.

We zien bij deze groep jongeren een combinatie van beperkte sociale contacten en weinig activiteiten buiten de deur. De respondenten blijven het overgrote deel van de dag binnenshuis omdat ze depressief zijn en slecht slapen of omdat ze niet naar buiten willen uit angst om aangehouden te worden. De angst om in problemen te komen en dan aangehouden te worden voert de boventoon bij de weinige activiteiten die deze jongeren wel ondernemen. Als ze overdag naar buiten gaan, gebeurt dit sporadisch, bijvoorbeeld voor een afspraak met een hulporganisatie of om een eindje te gaan wandelen. Enkele jongeren hebben korte perioden zwart gewerkt. Ze stoppen uiteindelijk met werken omdat ze bang zijn om opgepakt en uitgezet te worden, of omdat de werkgever hen ontslaat. Omdat ze een beperkt sociaal netwerk hebben, valt het doorgaan niet mee om opnieuw zo'n baantje te vinden.

Deze jongeren hebben over het algemeen veel last van psychische problemen zoals depressies en angsten en enkelen hebben zelfs een poging tot zelfmoord ondernomen. In dit patroon zien we mannelijke respondenten met chronische psychische en lichamelijke problemen. Zoals een respondent uit Bangladesh, die al langere tijd last heeft van stress. 's Nachts kan hij de slaap niet vatten en loopt rond in huis; overdag ligt hij wat op bed, zit op de bank of werkt in het kleine tuintje van de rijtjeswoning van de landgenoten die hem in huis opvangen. Hij klaagt over pijn op zijn borst, heeft last van een ontsteking aan zijn been en vertelt dat hij regelmatig bloed in zijn ontlasting aantreft. Een vriend van hem is kort daarvoor aan darmkanker overleden en hij is bang dat hij ook kanker heeft. Een arts durft hij niet te bezoeken en ook zijn gastheer weet de weg naar de huisarts niet te vinden. Laatstgenoemde geeft hem paracetamol tegen de pijn en durft niet met hem naar de huisarts uit angst om aangehouden te worden. Deze jonge man heeft een sociaal netwerk dat zich beperkt tot het gezin van zijn gastheer en één vrijwilligster van een kerkelijke hulporganisatie uit een ander deel van het land. Hij komt de deur niet of nauwelijks uit en wacht op nieuwe informatie uit zijn thuisland waarmee hij hoopt een nieuwe asielaanvraag te kunnen starten.

Sommige vrouwelijke respondenten die bij hun rechtmatig verblijvende vriend inwonen, vallen ook binnen dit patroon. Deze vrouwen komen vrijwel niet buiten, behalve om de kinderen naar school te brengen of boodschappen te doen. Zoals een vrouwelijke respondent die inwoont bij haar partner en vader van haar twee kinderen. Deze partner voorziet volledig in haar onderhoud en hun kinderen. Hij betaalt het huis, de rekeningen en de boodschappen. Het gevolg is dat zij momenteel financieel en sociaal afhankelijk is van haar vriend en nauwelijks het huis uit komt. Ze heeft net als de andere jongeren met dit leefpatroon overdag weinig te doen en bijna geen aanspraak van vrienden of leeftijdsgenoten. Ze heeft alleen af en toe contact met de buurvrouw en spreekt niemand meer van haar vroegere sociale contacten uit het AZC.

Een ondernemend bestaan

Tegenover de (voormalige) amv's die een teruggetrokken bestaan leven, staat een minder grote groep onrechtmatig verblijvende jongeren met een omvangrijk en heterogeen sociaal netwerk die juist een actief en ondernemend leven leiden. Deze jongeren hebben relatief veel vrienden en bovendien regelmatig contact met één of meerdere hulporganisaties. De sociale netwerken van deze jongeren zijn heterogeen in termen van herkomst en administratieve status van de contacten. De jongeren in dit patroon hebben niet alleen contacten met andere (voormalige) amv's die onrechtmatig in Nederland verblijven, maar hebben ook bindingen met autochtone Nederlanders en met rechtmatig verblijvende jongeren.

De (voormalige) amv's die in dit patroon vallen, houden zich bezig met allerlei activiteiten buiten de deur. Ze storten zich bijvoorbeeld op een sport of hobby, zoals voetballen of danslessen geven, of werken regelmatig zwart. Verder houden ze zich volop bezig met hun vrienden, gaan in het weekend uit en een enkele keer zelfs op vakantie buiten Nederland. Zoals een jongen uit Sierra Leo-

ne die duurzame contacten heeft met twee verschillende hulporganisaties en daarnaast ook nog naar eenderde stichting voor Nederlandse les gaat. Hij heeft een Nederlandse vriendin met wie hij samenwoont. Hij kent via haar familie verschillende Nederlanders voor wie hij wel eens klusjes verricht voor wat extra inkomsten. Hij gaat bovendien in het weekend nog regelmatig uit met verschillende vrienden die hij kent vanuit zijn rechtmatige verblijfsperiode toen hij in een KWE verbleef.

De jongeren die volop contact hebben met rechtmatige verblijvende vrienden en kennissen hebben meer mogelijkheden om activiteiten te ondernemen, zoals het zoeken naar een baan of het volgen van een opleiding. Ze proberen mogelijkheden te benutten om toegang te krijgen tot bepaalde voorzieningen of om bepaalde activiteiten in de openbare ruimte te kunnen uitoefenen. We zien dat sommige jongeren bij gelegenheid de identiteitsdocumenten van een rechtmatig verblijvende vriend gebruiken, bijvoorbeeld door een openbaar vervoersabonnement te lenen om een treinreis te kunnen maken.

Als we kijken naar de mate van angst of voorzichtigheid waarmee deze jongeren de straat op gaan, dan zien we dat ze zich weinig aantrekken van het risico om aangehouden te worden. Deze jongeren staan soms niet stil bij de gevaren die ze lopen en kunnen daarbij de voorzichtigheid uit het oog verliezen of zelfs vergeten dat ze geen verblijfsstatus hebben. Zo ‘vergat’ Jacob, een 23-jarige jongen uit Benin, tijdens een uitstapje naar Duitsland met zijn vrienden dat hij de grens niet over kon.

Jacob werd opgepakt toen hij in de trein naar Duitsland zat voor een korte vakantie. Hij had netjes een kaartje gekocht. Hij had er totaal niet bij stil gestaan dat ze hem zouden kunnen controleren en dat je een paspoort nodig hebt om te reizen. Zijn vrienden hadden allemaal een paspoort. Toen hij in de trein zat, bedacht hij zich ineens dat hij geen reisdocumenten had, maar toen was het al te laat. Hij werd inderdaad gecontroleerd en opgepakt. [R083]

We zien bij Jacob en de andere jongeren in dit patroon een zekere zorgeloosheid en onbevangingheid in het ondernemen van activiteiten in de openbare ruimte.

7.3 Strategieën in de openbare ruimte

Het label ‘illegaal’ of ‘onrechtmatig’ dat de administratieve verblijfspositie van de meeste (voormalige) amv’s in de onderzoeksgroep typeert, wordt pas zichtbaar op het moment dat (vertegenwoordigers van) instanties vragen om identiteits- of verblijfsdocumenten. Onrechtmatig verblijvende jongeren zullen deze informatie dan ook zoveel mogelijk proberen te verbergen voor wie die er in hun ogen gebruik van zou kunnen maken. De jongeren leren wat zij wel of niet kunnen vertellen in bepaalde situaties en hoe ze zich moeten gedragen tegenover de autoriteiten (Burgers, 1999). We zien dan ook dat de (voormalige) amv’s – net als andere illegaal verblijvende vreemdelingen – strategieën ontwikkelen om zich in de openbare ruimte te begeven en te proberen toegang te krijgen tot bepaalde voorzieningen.

De wellicht meest voor de hand liggende strategie waarvan (voormalige) amv's zich bedienen is het verzwijgen van hun onrechtmatige status, niet alleen tegenover vertegenwoordigers van controlerende instanties zoals de (vreemdelingen)politie, maar ook tegenover vrienden. Zo geven verschillende respondenten aan dat hun onrechtmatige status soms tot moeilijkheden leidt bij het aangaan van vriendschappen met leeftijdsgenoten of landgenoten. De jongeren schamen zich voor hun status en hebben het gevoel dat ze daardoor worden afgewezen, of ze voelen zich bezwaard omdat ze beperkter zijn in hun bewegingsvrijheid dan hun rechtmatig verblijvende vrienden. Zoals Dragan, een 22-jarige jongen uit Georgië, uitlegt:

“Ik wil mijn situatie niet aan iedereen vertellen. Het is niet leuk wanneer we uitgaan met vrienden. Eén keer belden vrienden mij op om mee uit te gaan, maar ik wilde niet, want straks kom ik niet binnen. En dat is ook wat er is gebeurd. Ik kwam niet binnen omdat ik geen identiteitskaart had. Toen had ik ook hun avond verpest. Dat voelt niet goed.” [R050]

Een jongen uit Angola benadrukte dat zijn illegale status de mogelijkheden tot het sluiten van vriendschappen beperkt omdat sommige mensen vervelend, zonder begrip en veroordelend kunnen reageren zodra hij vertelt dat hij zonder geldige verblijfsdocumenten in Nederland woont. Ook hij kiest er dus voor om zijn status te verzwijgen om het makkelijker te maken vriendschap te sluiten met andere jongeren. Een tweede strategie is juist het benadrukken van de onrechtmatige status. In de contacten met hulpverleners komt een jongere zonder status in aanmerking voor bijvoorbeeld het ontvangen van leefgeld.

Een derde strategie die jongeren gebruiken is het gebruiken van de identiteit van een ander. Eerder al werd duidelijk dat de jongeren die een ondernemend bestaan leiden, een heterogeen sociaal netwerk hebben, en zich niet erg bezig houden met het risico om aangehouden te worden, soms tijdelijk een legale status aannemen. Een deel van de jongeren leent daartoe de identiteitsdocumenten van een vriend of bekende, zoals John uit Sierra Leone.

John leent wel eens persoonsdocumenten van zijn vrienden om een discotheek binnen te komen. Ook leent hij wel eens een OV-kaart of een abonnement van een vriend om met het openbaar vervoer te reizen. Hij doet dit alleen als het echt noodzakelijk is en hij geen geld heeft voor een kaartje. Hij denkt het ook te kunnen doen omdat zijn vriend echt op hem lijkt. [R068]

Naast het lenen van de persoonsdocumenten van vrienden of bekenden voor een bezoek aan een discotheek of het reizen met het openbaar vervoer, hebben enkele jongeren persoonsdocumenten geleend voor een vakantie buiten Nederland. Hoewel ze graag op vakantie zouden willen, durven de meeste jongeren deze stap (nog) niet te nemen, omdat ze bang zijn aangehouden te worden en zo hun mogelijkheden voor een toekomstig rechtmatig verblijf riskeren. We zien dit dilemma vooral bij jongeren die onbevangen en actief in het leven staan en van alles met hun vrienden willen ondernemen en dan zich realiseren dat ze slechts beperkte mogelijkheden hebben, zoals Najeem uit Irak.

Het merendeel van zijn vrienden gaat binnenkort op vakantie naar Spanje en hij wil graag mee. Najeem kan gebruik maken van het paspoort van een rechtmatig verblijvende vriend. Hij hoeft hier niet voor te betalen of iets anders voor te doen. De vriend met wie Najeem samenwoont, heeft het hem echter afgeraden, want als Najeem wordt betrap, is hij nog verder van huis. [R062]

Najeem twijfelt en weegt de risico's af tegen zijn wens om deze ervaring een keer mee te maken. Een enkele jongere durft wel deze stap te nemen en leent het paspoort van een vriend of vriendin om naar het buitenland te gaan.

De (voormalige) amv's kunnen ook strategisch gebruik maken van hun eigen documenten. Ze hebben soms nog pasjes en oude persoonsdocumenten uit hun rechtmatige periode in bezit. Deze pasjes en documenten houden ze bij zich in geval van nood, bijvoorbeeld als ze een keer worden gecontroleerd door de politie. De jongeren gebruiken oude bankpasjes, schoolpasjes, verlopen persoonsdocumenten om zich buiten de deur enigszins te wapenen tegen het risico om aangehouden te worden. Zoals Kareem uit Sierra Leone.

Kareem loopt nog rond met de verlopen tijdelijke verblijfsvergunning die hij van 2001 tot 2004 had. Kareem heeft een bankrekening uit zijn legale periode die hij tot op de dag van vandaag nog steeds kan gebruiken. Naast een bruikbare bankpas heeft hij ook nog een zorgverzekeringpas tot zijn beschikking, ook al heeft hij daar momenteel door zijn juridische status geen recht meer op. Kareem zegt dat hij beide documenten zal blijven gebruiken zolang de bank en de zorgverzekeraar daar niets van zeggen. [R063]

Tot slot hebben we al eerder in hoofdstuk zes beschreven hoe een beperkt aantal jongeren betaalt voor het gebruik van de persoonsdocumenten van een ander, bijvoorbeeld voor het verrichten van werk, en op die manier toegang tot de formele arbeidsmarkt weet te verkrijgen.

Een vierde strategie die de jongeren hanteren is het reduceren van het risico om aangehouden te worden door zich zoveel mogelijk aan de regels te houden. Wanneer ze de openbare ruimte ingaan, doen ze er alles aan om niet op te vallen. Julia, een 19-jarig meisje uit Venezuela, vertelt over haar behoedzaamheid in het openbaar vervoer en hoe ze haar leven enigszins aanpast om te voorkomen dat ze opgepakt wordt. Dit doet ze door altijd een kaartje te kopen als ze met het openbaar vervoer reist.

“We gaan wel eens op bezoek bij de familie van mijn vriend. Bepaalde mensen zijn paranoïde en komen hun huis niet uit, maar ik niet! Ondanks dat ben ik in de trein toch altijd zenuwachtig omdat ze af en toe instappen voor paspoortcontroles. Mij hebben ze gelukkig nooit gecontroleerd.” [R018]

Ook in andere risicovolle situaties, zoals tijdens het uitgaan met vrienden, proberen de jongeren zo min mogelijk op te vallen. Meerdere jongeren gaven aan dat ze bij een persoonlijke confrontatie met andere jongeren op straat of in een uitgaansgelegenheid liever wegllopen om zo verdere problemen en politiecontact te vermijden.⁶³

⁶³ Per 1-1-2005 is de Wet op de Uitgebreide Identificatieplicht (WU-ID) van kracht. “Opsporingsambtenaren en toezichthouders hebben daarmee de algemene bevoegdheid gekregen om

De hierboven beschreven strategieën die de onrechtmatig verblijvende jongeren inzetten zijn het resultaat van een zekere spanning tussen enerzijds de belemmeringen bij het ondernemen van activiteiten buiten de deur en anderzijds de noodzaak en de behoefte om ook een leven buitenshuis te kunnen leiden. De belemmeringen die de (voormalige) amv's ervaren bij de toegang tot bepaalde publieke voorzieningen, zullen we beschrijven door de ervaringen die de jongeren met medische zorg hebben nader te analyseren.

7.4 Gezondheid en toegang tot medische zorg

Voor de (voormalige) amv's die geconfronteerd worden met gezondheidsklachten speelt het eerder geschetste dilemma van het al dan niet openbaar maken van de onrechtmatige status. We hebben gezien hoe een jongere uit angst voor aanhouding en een gebrek aan contacten en kennis ondanks ernstige klachten zich niet bij een huisarts durfde te melden. Ook is duidelijk geworden dat sommige jongeren documenten van anderen lenen om toegang tot (gratis) medische zorg te krijgen. In deze paragraaf zullen we meer systematisch aandacht besteden aan de ervaringen van de (voormalige) amv's met het verkrijgen van medische zorg in Nederland. Welke problemen hebben de jongeren hierbij ondervonden en hoe hebben zij deze al dan niet opgelost? Hoe hebben zij in de eventuele kosten van de medische zorg voorzien, zijn zij op de hoogte van het recht op gratis gezondheidszorg in bepaalde situaties en hoe verhoudt dit recht zich tot wat er in de praktijk gebeurt?

Voordat we ingaan op de manieren waarop jongeren toegang krijgen tot medische zorg, is het van belang enig zicht te krijgen op de gezondheidsproblemen die de (voormalige) amv's hebben ervaren. In tabel 7.1 staan de klachten zoals de respondenten die hebben beschreven.

Tabel 7.1. Respondenten naar (ooit) psychische en/of lichamelijke klachten in Nederland

	Kerngroep	Pre Vw2000	Totaal
Slapeloosheid en stress	34	1	35
PTSS en/of depressie	5	1	6
Zelfmoordpoging(en)	3	1	4
Kanker	1	1	2
Hepatitis B	2	-	2
Blindedarmonsteking	1	1	2
Oog- en/of oorproblemen	3	-	3
TBC	2	-	2
Ademhalingsproblemen	2	-	2
Bloedziekte (hemoglobine)	2	-	2
Maagproblemen	3	-	3

in het kader van hun taakuitoefening inzage in een identiteitsbewijs te vorderen bij personen van 14 jaar of ouder. [...] De beperking geldt dat het toepassen van de bevoegdheid redelijkerwijs noodzakelijk moet zijn voor de taakuitoefening" (Everwijn et al. 2009: 9).

LEEFPATRONEN, STRATEGIEËN EN CONTACTEN MET DE OVERHEID

	Kerngroep	Pre Vw2000	Totaal
Allergie of hooikoorts	2	1	3
Eczeem of huidproblemen	4	-	4
Gebitsproblemen	3	1	4
Ziekte van Crohn	1	-	1
Reuma	1	-	1
Overig	4	-	4
Nee, geen problemen	17	1	18
Missing	6	2	8
Totaal	96	10	106

We zien dat ruim eenderde van de respondenten met psychische problemen kampt. Deze jongeren vertellen dat ze stress hebben en moeite met slapen. Relatief veel jongeren, ook de jongeren die een ondernemend bestaan leiden en voldoende sociale contacten om zich heen hebben, ervaren problemen met slapen en stress. Deze problematiek wijten de jongeren aan de traumatische gebeurtenissen die hen in het land van herkomst zijn overkomen en aan de onzekerheid waar ze nu mee geconfronteerd worden. De jongeren piekeren over het wel of niet krijgen van een verblijfsstatus in de toekomst, over de uitkomst van een procedure of zijn bang opgepakt en uitgezet te worden. Ook worden jongeren geconfronteerd met aangrijpende persoonlijke gebeurtenissen zoals een jongen die te horen kreeg dat zijn broertje in Angola was overleden, of een vrouw wier baby in Nederland kwam te overlijden. Voor vier (voormalige) amv's uit de onderzoeksgroep vormde de opeenstapeling van dergelijke problemen zelfs de aanleiding tot een zelfmoordpoging. Sommige jongeren gebruiken softdrugs om hun problemen te vergeten en de dag door te komen.⁶⁴

Naast psychische klachten hebben de jongeren ook lichamelijke klachten. We kunnen hier een onderscheid maken tussen chronische lichamelijke klachten die langdurige medische zorg vereisen en meer acute of incidentele lichamelijke klachten. Enkele respondenten hebben ernstige chronische aandoeningen, zoals reuma, hepatitis B, een bloedziekte of kanker (baarmoederhalskanker respectievelijk maagkanker). We zien bij de respondenten ook minder ernstige chronische problemen, zoals oog- of oorproblemen (verziend of bijziend, doof aan één oor) en hooikoorts of allergieën. Daarnaast zien we ook acute incidentele gezondheidsklachten, zoals een blindedarmontsteking, een maagontsteking of gebitsproblemen.

Als we kijken naar het gebruik van medicatie dan zien we dat een meerderheid van de jongeren nooit voorgeschreven medicatie (heeft) gebruikt. Ten tijde van het interview gebruikten 23 jongeren voorgeschreven medicatie. De meerderheid van deze jongeren doet dat vanwege psychische klachten, zoals stress, depressie en slaapproblemen. Deze jongeren gebruiken voorgeschreven slaappillen

⁶⁴ Een minderheid van de respondenten heeft aangegeven alcohol en/of softdrugs te gebruiken of sigaretten te roken. In totaal hebben 26 respondenten aangegeven wel eens wat te gebruiken. De meerderheid van deze 26 respondenten gebruikt wel eens alcohol. Zes respondenten hebben aangegeven te roken. Verder gebruiken zes jongeren weleens softdrugs. Niet één jongere gaf aan ooit harddrugs te hebben gebruikt.

en/of antidepressiva (n=12). Daarnaast nemen acht jongeren met ernstige chronische ziektes langdurig zware medicatie.

Echter, de jongeren kunnen zich niet altijd de voorgeschreven medicatie veroorloven. De medicijnen zijn veelal duur, worden niet altijd vergoed en de jongeren beschikken vaak niet over voldoende geld om de medicijnen te betalen. Negen respondenten moeten hun medicatie zelf betalen. Drie van hen gebruiken medicijnen tegen een allergie. Vier van de negen respondenten hebben een ernstige chronische ziekte, zoals een vrouwelijke respondent met de ziekte van Crohn. Haar behandelingen in het ziekenhuis worden wel vergoed, maar niet de medicatie, die 120 euro per maand kost. Twee van de negen respondenten gebruiken medicijnen tegen psychische klachten. Zoals Liza, die via een hulporganisatie verschillende keren per maand een psychiater bezoekt. Ze heeft voorgeschreven medicatie tegen slapeloosheid en stress.

Liza heeft het idee dat ze voor een groot deel haar medicatie zelf moet betalen. Soms kan ze dit en dan stelt ze het even uit totdat ze weer geld heeft. Ze vindt het heel erg wanneer ze bij de apotheek komt en dan te horen krijgt dat ze zelf moet betalen. Ze heeft dan soms net niet genoeg geld. Af en toe kan haar vriend bijspringen. [R041]

Net als Liza slaan sommige respondenten uit geldgebrek regelmatig periodes over, terwijl ze eigenlijk dagelijks medicijnen zouden moeten slikken.

Onrechtmatig verblijvende jongeren hebben recht op toegang tot de gezondheidszorg (Art.10 lid 2 Vw).⁶⁵ Een zorgverlener mag iemand niet weigeren op grond van het niet hebben van een verzekering en/of verblijfstatus (art. 2.4 en 2.7 besluit zorgverzekering). Voor 1 januari 2009 konden zorgverleners voor niet-vergoede kosten terecht bij de Stichting Koppeling (ook wel Koppelingsfonds genoemd), bij het leveren van medisch noodzakelijke zorg aan onrechtmatig verblijvende vreemdelingen. Er kon slechts een beroep op deze regeling worden gedaan indien voldaan was aan het hardheidsvereiste: indien duidelijk is dat de kosten niet verhaalbaar zijn op de patiënt zelf of op eenderde persoon en de regeling geldt alleen voor eerstelijnszorg en AWBZ-zorg (Cardol, 2005).⁶⁶ Vanaf 1 januari 2009 bestaat het koppelingsfonds niet meer en is er een nieuwe betalingsregeling die het College voor zorgverzekeringen (CVZ) uitvoert (TK, 2007-2008, 31 249, nr. 2).⁶⁷

⁶⁵ In artikel 10 Vw staat dat een vreemdeling zonder rechtmatig verblijf aanspraak kan maken op 'medisch noodzakelijke zorg'. Commissie Klazinga heeft in 2007 het begrip omschreven als 'verantwoorde en passende medische zorg', als de verleende zorg wordt geboden als gelijk aan de reguliere zorg voor verzekerden.

⁶⁶ De eerstelijnszorgverleners konden hun kosten via het Koppelingsfonds declareren en de zorgverleners in de tweede lijn, zoals ziekenhuizen, moesten dat afboeken via een onofficiële weg (onder 'dubieuze debiteuren').

⁶⁷ Het CVZ is het fonds voor oninbare kosten van medisch noodzakelijke hulpverlening. Indien een onrechtmatig verblijvende jongere niet kan betalen voor de medische zorg dan kan een zorgverlener 80% van de gemaakte kosten declareren. De vergoeding van 80% heeft tot gevolg dat de zorgverleners de overige 20% uit eigen zak moeten betalen. Volgens Veenema Wieggers en Devillé (2009) leidt dit tot veel weerstand bij zorgverleners die vaak te maken hebben met onrechtmatig verblijvende vreemdelingen. Verder merken zij op dat er te weinig

Onrechtmatig verblijvende jongeren hebben geen mogelijkheid tot het afsluiten van een zorgverzekering. Ze hebben wel recht op medische zorg, maar door de Koppelingswet van 1998 zijn ze uitgesloten van het zorgverzekeringssysteem, zoals Hoessein uit Marokko ervaart na het verliezen van zijn rechtmatige status.

Hoessein toont een brief die hij onlangs van de zorgverzekeraar heeft ontvangen. Daarin staat dat zijn zorgverzekering per direct wordt stopgezet vanwege het feit dat hij sinds 2007 niet meer legaal in Nederland verblijft. Daaropvolgend is zijn ziekenfondspremie van de afgelopen twee jaar in één keer teruggestort op zijn bankrekening. “Het is een fundamenteel mensenrecht, iedereen heeft recht op zorg en zij nemen zelfs dat met terugwerkende kracht van mij af.” [R016]

In de praktijk zijn de meeste jongeren niet goed op de hoogte van de formele mogelijkheden rondom de medische zorg. De jongeren leren hun rechten vooral van hulpverleners, maar ook die weten niet altijd even precies waar de onrechtmatig verblijvende jongeren recht op hebben en/of kunnen dit moeilijk overbrengen aan de (voormalige) amv. De onwetendheid van de jongeren wordt verder gevoed door situaties die zich voordoen in de directe omgeving van de jongeren, waarbij bekenden met een vergelijkbare onrechtmatige verblijfspositie geen steun ontvangen of bijvoorbeeld moeten betalen voor medicijnen. Een deel van de jongeren is, mede door dit gebrek aan kennis over hun rechten, terughoudend om zelf naar een zorgverlener toe te stappen uit angst om aangehouden en uitgezet te worden. De meeste (voormalige) amv's weten echter toch bij gezondheidsklachten de medische zorg wel te vinden.

In de eerste plaats slaagt een meerderheid van de jongeren er in (gratis) toegang tot medische zorg te vinden via hulporganisaties. De hulporganisaties hebben in veel gevallen contact met vaste zorgverleners, zoals huisartsen, ziekenhuizen, psychologen en tandartsen, waar ze cliënten makkelijk naar kunnen doorverwijzen. Sommige hulporganisaties hebben zelfs speciale medische spreekuren zodat onrechtmatig verblijvende cliënten bij een arts terecht kunnen met hun gezondheidsklachten. De meeste respondenten ervaren de toegang tot medische zorg via hulporganisaties als positief, vanwege de snelle en makkelijke toegang. Hoewel de consulten bij de zorgverleners via een hulporganisatie in de meeste gevallen gratis zijn, moeten eventueel voorgeschreven medicijnen in de meerderheid van de gevallen wel (gedeeltelijk) zelf betaald worden. Zoals al eerder opgemerkt, nemen sommige respondenten als gevolg hiervan hun medicatie niet altijd in en slaan ze soms periodes over.

In de tweede plaats gebruiken sommige jongeren zorgverzekeringpasjes om toegang te krijgen tot gratis medische zorg, terwijl ze daar formeel geen recht op hebben. Zoals eerder gezegd lenen de ondernemende jongeren, die zich minder door angst om aangehouden te worden, soms de persoonsdocumenten van iemand anders om toegang te krijgen tot bepaalde voorzieningen. We zien dan

gecontracteerde hulpverleners zijn, waardoor sommige onrechtmatig verblijvende vreemdelingen grote afstanden moeten afleggen om een gecontracteerd ziekenhuis te bezoeken. Daarnaast worden in de nieuwe regeling boven de 22 jaar geen tandartskosten meer vergoed.

ook jongeren die bij gelegenheid (identiteits)documenten van een rechtmatig verblijvende vriend of bekende gebruiken om zo toegang te krijgen tot gratis medische zorg. Eén van hen is Najeem.

Najeem vertelt dat hij met een verzekeringspasje van een vriend loopt voor het geval dat hij met spoed naar het ziekenhuis moet. Hij wil dan niet opdraaien voor de hoge kosten die hij dan toch niet kan betalen. De vriend die hem zijn pasje heeft uitgeleend, vindt het geen probleem. Die vriend heeft een ander extra pasje voor zichzelf. [R062]

Ook zijn er enkele jongeren die nog het zorgverzekeringpasje gebruiken uit hun eigen rechtmatige verblijfsperiode, hoewel deze pas formeel niet rechtsgeldig meer is.

In de derde plaats bezoeken enkele jongeren zelfstandig, tegen betaling, een zorgverlener. Deze jongeren leggen het eerste contact met de zorgverlener meestal via een vriend, kennis of partner en bezoeken deze zorgverlener vervolgens op eigen houtje.

Ten slotte is er een groep jongeren die niet op zoek gaat naar toegang tot een zorgverlener, maar gewoon in bed blijft liggen en paracetamol of andere bij de drogist verkrijgbare pillen inneemt. We zien twee groepen respondenten die thuis blijven en niet naar een zorgverlener toestappen. De eerste heeft eenvoudige klachten die niet verder gaan dan verkoudheid of griep. Deze jongeren geven aan dat zij geen reden zien om naar een zorgverlener toe te stappen. Daarnaast zijn er enkele jongeren die wel ernstige lichamelijke en/of psychische klachten hebben, maar geen contact kunnen of durven zoeken met een zorgverlener. Bijvoorbeeld Mique, die lijdt aan baarmoederhalskanker. Ze moet eigenlijk regelmatig voor controle naar het ziekenhuis, maar is nog maar één keer geweest.

Volgens de dokter zou ze iedere drie à zes maanden langs het ziekenhuis moeten voor controle. Mique is slechts één keer naar het ziekenhuis geweest. Achteraf kreeg ze hier een rekening voor. Zij heeft uitgelegd dat ze geen papieren heeft en niet in staat is de rekening te betalen, maar het ziekenhuis eiste een betaling. Na enkele maanden heeft het ziekenhuis uiteindelijk de rekening laten rusten. [R087]

Mique kiest er nu voor om niet meer naar een ziekenhuis te gaan, omdat ze bang is dat ze een rekening zal krijgen. Voor (voormalige) amv's zoals Mique, die niet beschikken over sociale contacten met adequate kennis over de medische zorg, blijkt het moeilijk de weg naar de medische zorg te vinden.

Hoewel dus in een groot deel van de gevallen de onrechtmatig verblijvende jongeren wel toegang hebben tot medische zorg zijn er ook situaties waar deze toegang minder vanzelfsprekend is. Rosita en haar zus hebben bijvoorbeeld wel opvang via een hulporganisatie en ontvangen ook psychische hulp via deze organisatie, maar zijn toch afhankelijk van de Nederlandse vriend van Rosita als het aankomt op spoedeisende hulp.

De zus van Rosita was laatst heel ziek. Ze had koorts en at op een gegeven moment niet meer. Ze hoestte af en toe bloed op. Ze zijn toen uiteindelijk naar de eerste hulp geweest en de zus bleek een zware longontsteking te hebben. De kosten voor de behandeling en opname heeft de familie van de vriend van Rosita be-

taald. Rosita wist niet hoe ze in het ziekenhuis gratis hulp zou kunnen regelen. Ze wilde daar niet in het ziekenhuis staan en dat er dan in het bijzijn van iedereen wordt gezegd dat ze illegaal zijn en geen (gratis) hulp kunnen krijgen. Dat vindt ze vernederend. [R037]

Veruit de grootste groep jongeren weet via hulporganisaties, vrienden of partners toegang te krijgen tot (gratis) medische zorg. Daarnaast is er een beduidend kleinere groep jongeren die of op eigen houtje en tegen contante betaling contact legt met een zorgverlener of hiervoor gebruik maakt van de zorgverzekeringpas van een vriend of een eigen oude zorgverzekeringpas. Daarnaast zijn er enkele jongeren die geen gebruik maken van medische zorg omdat ze niet durven te gaan of die medische hulp naar eigen zeggen niet nodig hebben.

7.5 (Voormalige) amv's en hun contacten met politie en justitie

De hierboven beschreven strategieën die de onrechtmatig verblijvende jongeren in de openbare ruimte gebruiken, komen voort uit het spanningsveld tussen het risico om als 'illegale vreemdeling' aangehouden en uitgezet te worden en anderzijds de noodzaak en de behoefte om activiteiten buiten de deur te ondernemen. Dit spanningsveld komt het meest concreet tot uitdrukking in de directe relatie tot de (vreemdelingen)politie en vertegenwoordigers van justitie die belast zijn met de aanpak van illegaal verblijf. In deze paragraaf willen we de contacten tussen de respondenten en de politie en justitie op een aantal basale punten behandelen. In welke mate en op welke manier zijn de (voormalige) amv's in contact gekomen met de (vreemdelingen)politie, Marechaussee of andere autoriteiten die belast zijn met het vreemdelingtoezicht? Hebben de (voormalige) amv's ervaring met vreemdelingenbewaring en/of detentie en, indien dit het geval is, wat was hiervoor de aanleiding en hoe hebben ze deze periode ervaren? Ook hebben we ons afgevraagd in hoeverre de (voormalige) amv's in Nederland slachtoffer van een misdrijf zijn geworden. In deze paragraaf zullen we naast de pre-VW2000 groep ook de groep in vreemdelingenbewaring in de analyse betrekken om de ervaringen van de respondenten met politie en justitie te bespreken.

Zoals eerder vermeld is een groot deel van de (voormalige) amv's bang om aangehouden te worden. Van de 103 respondenten is bijna de helft (n=48) om niet-strafrechtelijke redenen wel eens door de Nederlandse politie aangehouden. De meeste aanhoudingen vonden plaats op momenten dat de jongeren aan het reizen waren (n=23), waaronder ook vijftien jongeren die tijdens een controle aan de grens werden aangehouden. Ook reizen met het openbaar vervoer blijkt voor de (voormalige) amv's risicovol te zijn: relatief veel jongeren zijn aangehouden in de trein. Daarnaast werden acht jongeren op straat staande gehouden en drie jongeren in een woning. Tot slot zijn drie jongeren die zelf contact zoch-

ten met de overheid in verband met een aanvraag voor regulier verblijf of asiel aangehouden en in vreemdelingenbewaring geplaatst.⁶⁸

Uit het bovenstaande blijkt dat de aard van de activiteiten die de jongeren in de openbare ruimte ondernemen in belangrijke mate bepalend is voor het risico om aangehouden te worden. Het passeren van landsgrenzen en het reizen met het openbaar vervoer vormen duidelijk risicovolle momenten. Eerder constateerden we al dat een deel van de jongeren niet werkt uit angst om aangehouden en uitgezet te worden. Van de (voormalige) amv's waarvan de reden van aanhouding bekend werd, zijn slechts twee jongeren om werkgerelateerde redenen aangehouden. Een voorbeeld is Benjamin, die werd opgepakt nadat hij zich met de identiteitskaart van een vriend bij een uitzendbureau meldde. De medewerker vertrouwde het document niet en belde de politie. Verder is één jonge man die aan het werk was bij een islamitische slagerij tijdens een controle op zijn werk aangehouden.

In zes van de 48 gevallen had de aanhouding geen verdere directe consequenties voor de jongere en werd hij of zij na controle door de politie weer vrijgelaten. Linda is al vaker staande gehouden door de politie, maar laat altijd wel een pasje zien waardoor ze haar tot nu toe telkens weer laten gaan.

Linda is meerdere malen gecontroleerd, maar ze liet haar oude schoolpasje, een bankpas of een oud verzekeringspasje zien. Sommige agenten namen hier genoegen mee en lieten haar gaan. Andere agenten gingen het controleren in het systeem. Eén keer heeft de vreemdelingenpolitie haar meegenomen en haar vingerafdrukken afgenomen en een paar uur vastgehouden, maar daarna weer vrijgelaten. Het was haar niet duidelijk waarom ze haar lieten gaan, maar ze was allang blij dat ze daar niet langer hoefde te zitten. [R024]

Van deze zes respondenten moesten er drie een nacht in de cel doorbrengen voordat ze werden vrijgelaten. Deze drie respondenten werden uiteindelijk vrijgelaten omdat ze nog in procedure zaten (n=2) of met de mededeling dat ze het land moesten verlaten (n=1). De overige 42 (voormalige) amv's die om niet-strafrechtelijke redenen werden aangehouden, hebben allen enige tijd in vreemdelingenbewaring doorgebracht.

Vreemdelingenbewaring

Van de 48 respondenten die ooit zijn aangehouden door de politie hebben er 42 een periode in vreemdelingenbewaring doorgebracht.

Tabel 7.2. Respondenten naar aantal (ooit) in vreemdelingenbewaring

	Kerngroep	Pre Vw2000	in V.B.	Totaal
Ja	26	5	11	42
Nee	58	2	-	60
Missing	-	1	-	1
Totaal	84	8	11	103

⁶⁸ Van elf jongeren is onduidelijk onder welke omstandigheden ze door de politie zijn aangehouden.

Van deze 42 respondenten verbleven er achttien jongeren ten tijde van de interviews op een afdeling voor alleenstaande minderjarige vreemdelingen in vreemdelingenbewaring. De overige 24 respondenten zijn buiten vreemdelingenbewaring geïnterviewd. Hiervan hebben drie respondenten ooit als minderjarige in vreemdelingenbewaring gezeten en 21 respondenten als meerderjarige.

Als we kijken naar de totale verblijfsduur van de 42 respondenten in vreemdelingenbewaring (tabel 7.3) dan zien we een divers beeld.

Tabel 7.3. Respondenten naar duur vreemdelingenbewaring

	Kerngroep	Pre Vw2000	in V.B.	Totaal
Minder dan een week	1	-	-	1
Een tot vier weken	2	-	2	4
Een tot twee maanden	2	-	3	5
Twee tot drie maanden	4	-	1	5
Drie tot vier maanden	3	-	-	3
Vier tot vijf maanden	2	1	-	3
Vijf tot zes maanden	1	-	1	2
Zes maanden of meer	7	3	-	10
Missing	4	1	4	9
Totaal	26	5	11	42

De jongeren ervaren vreemdelingenbewaring als een gevangenis. In vreemdelingenbewaring heerst een strak regime, vergelijkbaar met dat in een gevangenis. In de eerste plaats ervaren de minderjarigen niet de vrijheid om te gaan en staan waar en wanneer ze willen. De vreemdelingenbewaring vindt plaats op een afgesloten en bewaakt terrein. De jongeren hebben allemaal een aparte kamer die op vaste tijden wordt afgesloten. Ook het eten, onderwijs en televisiekijken gebeurt op vaste tijden. De toegangsdeur tot de gang waar de kamers zich bevinden is voorzien van een slot dat alleen door een begeleider geopend kan worden. De dagroutine (douchen, lunch, avondeten, recreatie en eventuele bezoeken) verloopt via een strak schema. Tevens wordt de manier waarop het transport van en naar vreemdelingenbewaring is geregeld door de jongeren vergeleken met een gevangentransport: “Alsof je Holleeder bent of zo”, stelt één van de blijkbaar meer geïntegreerde jongeren. De jongeren spreken over handboeien, riemen en afgesloten busjes waarmee ze tussen verschillende locaties of naar de rechtbank worden gereden, zonder precies te weten waar ze naar toe gaan.

In de gesprekken met de (voormalige) amv's in vreemdelingenbewaring voerde onbegrip over de bewaring de boventoon. De meeste jongeren begrijpen eenvoudigweg niet waarom ze in een soort gevangenis moeten zitten terwijl ze geen criminele activiteiten hebben gepleegd. Tarip uit Afghanistan vertelt:

“Ik kom hier om vrij te zijn. Als je in andere landen aangehouden wordt, omdat je de grens ongedocumenteerd over bent gegaan, dan word je binnen één of twee dagen weer vrijgelaten. Je krijgt dan een bevel van vertrek en je moet het land binnen een bepaald tijdsbestek weer verlaten, maar in Nederland houden ze je maar vast.” [R123]

Net als Tarip verwezen de meeste andere jongeren van de minderjarigenafdeling vreemdelingenbewaring naar buurlanden van Nederland waar onrechtmatig verblijvende vreemdelingen niet zo lang worden vastgehouden. Deze jongeren begrijpen niet wat het doel is van hun verblijf in vreemdelingenbewaring en waarom ze aan een dergelijk strak regime worden onderworpen.

Naast het onbegrip over de vreemdelingenbewaring, die de jongeren als detentie ervaren, geven de jongeren ook aan dat de onzekerheid over de toekomst en de dreiging uitgezet te worden hun verblijf in vreemdelingenbewaring moeilijk maakt. Een Georgische jonge man zegt over deze onzekerheid: “Als je iets gedaan hebt, dan weet je hoelang je moet zitten, maar in vreemdelingenbewaring weet je dat niet.” De jongeren in vreemdelingenbewaring hielden zich vast aan een richtlijn van zes maanden. Sommige jongeren die op doorreis bij de Nederlandse grens werden opgepakt, vertelden dat ze de dagen aan het aftellen waren tot de zesde maand, waarna ze hoopten hun reis voort te kunnen zetten naar hun eindbestemming. Deze termijn van zes maanden hoeft in de praktijk niet het einde van de vreemdelingenbewaring te betekenen. Eerder stelden we al vast dat acht respondenten zes maanden of langer aaneengesloten in vreemdelingenbewaring hebben doorgebracht. Het gaat dan vooral om jongeren die tussen de zes en zeven maanden in vreemdelingenbewaring verblijven. Verder heeft één respondent acht maanden aaneengesloten in vreemdelingenbewaring doorgebracht en twee respondenten ongeveer elf maanden. Het lange verblijf van de respondenten ligt vooral aan mislukte pogingen tot uitzetting, bijvoorbeeld omdat een ambassade niet bereid is een *laissez passer* uit te reiken, met als gevolg dat de (voormalige) amv niet naar het herkomstland kan worden uitgezet. Drie respondenten hebben verschillende keren in vreemdelingenbewaring gezeten. Twee respondenten hebben twee keer in vreemdelingenbewaring gezeten en één respondent drie keer. Zij verbleven respectievelijk in totaal in niet-aaneengesloten periodes zeven maanden, één jaar en twee jaar in vreemdelingenbewaring.

De (voormalige) amv's ervaren de periode in vreemdelingenbewaring ook als moeilijk omdat de emoties soms hoog oplopen en er conflicten ontstaan tussen de jongeren onderling en tussen jongeren en begeleiders. De meeste respondenten vertelden dat ze door gevoelens van onbegrip, onmacht en onzekerheid geprikkeld raakten en daardoor sneller dan in een normale situatie buiten vreemdelingenbewaring ruzie kregen met anderen, zoals Luke:

“Soms ben je gefrustreerd en wil je voor jouw rechten opkomen. Ik ook. De begeleiders begonnen me allemaal vragen te stellen. Vervolgens werd ik boos en bedreigde met mijn vuisten een begeleider. Toen moest ik voor twee weken de isolatiecel in.” [R114]

Verschillende jongeren vertelden dat ze na een misverstand of conflict naar de isoleercel moesten om ‘af te koelen’.⁶⁹ De isoleercel wordt door de jongeren ook wel ‘iso’ of ‘koude kamer’ genoemd. Zowel de jongeren buiten bewaring als de

⁶⁹ In het onderzoeksrapport *The Netherlands: the detention of irregular migrants and asylum-seekers* schrijft Amnesty International kritisch over het gebruik van de isoleercel als disciplinerende en als orde herstellende maatregel in vreemdelingenbewaring (2008: 36-38).

jongeren in bewaring vertelden dat de isoleercel als straf wordt gebruikt bij conflicten, misverstanden of opstandjes.

Een andere reden voor het ontstaan van misverstanden en conflicten in vreemdelingenbewaring betreft taal en/of culturele verschillen tussen de jongeren onderling en tussen de jongeren en de begeleiders. Vooral de jongeren die bij de Nederlandse grens zijn opgepakt en geen Nederlands spreken, hebben moeite om hun draai te vinden en om met jongeren van andere culturele achtergronden en met de Nederlandse begeleiders te communiceren. Tarip, een jongen uit Afghanistan die net een week in vreemdelingenbewaring zit, vertelt:

“Op mijn afdeling zitten alleen maar Arabische jongens. Ik spreek hun taal niet en ik spreek ook geen Engels. Elke dag zit ik in een hoekje alleen en heb niemand om mee te praten. Ik heb al verschillende keren gevraagd aan de begeleiders of ik naar een andere afdeling overgeplaatst mag worden. Op de andere afdeling zitten een aantal Afghaanse jongens met wie ik een paar woorden zou kunnen uitwisselen. Tot nu toe geven ze daar geen gehoor aan.” [R123]

De taalproblemen zorgen ervoor dat bepaalde jongeren zichzelf niet verstaanbaar kunnen maken en eventuele problemen niet aan de begeleiders kunnen vertellen. Deze jongeren moeten andere jongeren gebruiken om zich kenbaar en verstaanbaar te maken. We zien dat sommige jongeren als tolk optreden voor anderen om problemen of situaties voor te leggen aan de begeleiders. We treffen bijvoorbeeld een Irakese jongen die alleen Soerani spreekt. Zodra deze jongen met een probleem of vraag zit, vertelt hij dit eerst aan een andere Irakese jongen, die naast Soerani ook Turks spreekt. Deze jongen legt vervolgens het probleem uit in het Turks aan een Turkse begeleider (wanneer die ten minste aanwezig is). Door deze moeizame communicatie verlopen de contacten tussen jongeren en begeleiders stroef en dit kan leiden tot negatieve emoties aan beide kanten.

De reden van opheffing van de vreemdelingenbewaring is voor de meeste respondenten onduidelijk. De meerderheid van de jongeren vertelt dat ze op een dag mochten vertrekken met een ontslagbrief en de mededeling dat ze binnen een bepaalde periode (24 of 48 uur) Nederland zelfstandig dienden te verlaten. Deze onduidelijkheid over de opheffing zorgde voor gevoelens van ongeloof en verbijstering wanneer de jongeren eenmaal op straat stonden. Een mannelijke respondent vertelt: “Ik wist niet wat me overkwam op de dag dat ik weg mocht. Waarom mag ik nu weg na al die tijd? Wat moet ik nu gaan doen?” Zoals eerder gezegd begrijpen de jongeren niet waarom ze in een soort gevangenis moeten verblijven terwijl ze geen criminele activiteiten hebben gepleegd. Dit onbegrip wordt nog versterkt door het feit dat ze daarna weer op straat staan zonder verdere begeleiding en weer terug zijn in dezelfde situatie als voor hun verblijf in vreemdelingenbewaring.

Enkele jongeren hebben in vreemdelingenbewaring meegewerkt aan terugkeer. Luke verbleef in vreemdelingenbewaring toen een ambtenaar van de DT&V bij hem kwam voor een gesprek over terugkeer naar Burundi.

“Je moet van ze meewerken aan terugkeer. Ik heb toen een handtekening gezet. Dit document werd negatief beoordeeld door de ambassade. We gingen vervolgens naar de ambassade om te praten. Vijf maanden na dit gesprek kwam er een

man van DT&V naar me toe. Hij vroeg me zelf een brief te schrijven naar de Burundese ambassade. In die brief moest ik schrijven dat ik naar Burundi terug wilde keren. Deze brief werd ook afgewezen door de ambassade. Uiteindelijk moest ik persoonlijk getuigen tijdens een hoorzitting. De dag van de zitting werd ik weggestuurd uit detentie.” [R114]

Deze respondenten vertelden dat de terugkeerprocedure vanuit vreemdelingenbewaring uiteindelijk niet gelukt is, omdat de desbetreffende ambassade niet wilde meewerken, of omdat geen *laissez passer* verkregen kon worden.

Samenvattend kunnen we stellen dat de jongeren zich negatief uitlaten over hun periode in vreemdelingenbewaring. Deze negatieve emoties en frustratie hebben verschillende oorzaken. Ten eerste begrijpen veel jongeren het doel van vreemdelingenbewaring niet. Ze begrijpen niet dat ze als criminelen in een soort gevangenis moeten zitten en onderworpen zijn aan een strak regime, terwijl ze geen criminele activiteiten hebben gepleegd, om vervolgens weer op straat te belanden, terug in de illegaliteit. Ten tweede speelt de onzekerheid over de toekomst en de angst voor uitzetting naar het land van herkomst ook een rol. Ten derde kunnen enerzijds hoog oplopende emoties, door gevoelens van onmacht, onbegrip en onzekerheid, en anderzijds taal – en/of culturele verschillen zorgen voor misverstanden en conflicten tussen jongeren onderling en tussen jongeren en begeleiders. Ten slotte hebben enkele jongeren in vreemdelingenbewaring geprobeerd mee te werken aan terugkeer. Deze pogingen liepen op niets uit waardoor ze uiteindelijk weer op straat in de illegaliteit zijn beland.

Strafrechtelijke detentie

Vergeleken met het aantal (voormalige) amv's dat in vreemdelingenbewaring heeft gezeten (vier op de tien) heeft een veel kleiner aantal ervaring met detentie. In hoofdstuk zes hebben we beschreven hoe twaalf (voormalige) amv's uit de onderzoeksgroep zich in het verleden hebben ingelaten met criminele activiteiten, variërend van heling tot diefstal en de handel in softdrugs. Naast deze vormen van bestaanscriminaliteit hebben vier respondenten zich schuldig gemaakt aan geweldsdelicten, die vrijwel allemaal hebben plaatsgevonden tijdens het rechtmatig verblijf.⁷⁰ Het ging bij deze geweldsdelicten vooral om relatief 'onschuldige' vechtpartijen op straat, tijdens een feest of in de context van de formele opvang. Zo heeft Marvin op minderjarige leeftijd een taakstraf gekregen voor zijn betrokkenheid bij een vechtpartij. Hij zat op dat moment in een KWG:

“Ik had een vriend daar en hij was echt paranoia, een beetje gek. Maar ik woonde met hem samen. Hij deed altijd alsof hij de baas was, hij was echt gek in zijn hoofd, hij maakte veel ruzie met andere jongens. Ik probeerde hem te ontwijken, maar het lukte niet. Toen begon hij mij zomaar uit te schelden, hij probeerde mij te provoceren. Hij schold mijn zus uit, mijn moeder. Kijk, ik heb geen zus dat vind ik niet erg, maar ik heb wel een moeder. Ik ben toen boos geworden [...] Hij stond toen op mijn rode lijst en toen zaten we in de bus, toen heb ik hem gesla-

⁷⁰ Althoff en De Haan (2006: 11-12) verklaren gewelddadig gedrag onder asielzoekers vanuit de wisselwerking tussen persoonlijke problemen van asielzoekers en de institutionele condities waaronder zij leven.

gen. We hebben echt lang gevochten. Ik heb toen een taakstraf gehad van 52 uur en mijn broertje van dertig uur. [...] Ik ga geen discussies aan. Ook als ik op straat loop, dan roepen van die Marokkaanse jongens wel eens wat, maar ik negeer ze, ik doe alsof ik niks gehoord hebt. Je kunt niet in discussie gaan met iemand die gek is. En ik denk, hoe jij doet, zo ben jezelf. Hierdoor denken sommige mensen dat ik bang ben, dat ik weg loop, maar ik ben wijs. Ik kan beter de wijste zijn. En ik heb ook een risico omdat ik geen papieren heb.” [R048]

Eén respondent uit Congo is tijdens zijn asielprocedure aangehouden in verband met een geweldsdelict en heeft hiervoor drie jaar vastgezeten. Deze respondent wilde het verhaal achter die drie jaar detentie niet vertellen, maar het is duidelijk dat drie jaar detentie voor geweld niet opgelegd wordt voor een ‘onschuldige vechtpartij’. Ten slotte zijn er twee respondenten die niet precies wilden vertellen wat ze hebben gedaan in het verleden. Deze twee respondenten vertelden alleen dat ze in het verleden ‘fout’ bezig zijn geweest en hiervoor ook strafrechtelijk zijn vervolgd.

Niet alle twaalf (voormalige) amv’s die crimineel actief zijn geweest, zijn hiervoor veroordeeld. In tabel 7.4 is te zien dat negen respondenten strafrechtelijk hebben vastgezeten. Om een beeld te krijgen van het contact dat de drie resterende (voormalige) amv’s met justitie hebben gehad, zullen we ze kort presenteren. Zo heeft één respondent een nacht in een politiecel doorgebracht omdat hij weigerde een boete te betalen voor reizen met korting zonder kortingskaart. Een tweede respondent heeft 24 uur in een politiecel gezeten nadat hij samen met een vriend had geprobeerd een fiets te stelen. De politie heeft hem uiteindelijk met een waarschuwing laten gaan. De derde respondent heeft op minderjarige leeftijd een taakstraf gekregen nadat hij tijdens zijn verblijf in een KWE samen met zijn broertje bij een vechtpartij betrokken was geraakt.

Tabel 7.4 Respondenten naar verblijf in detentie

	Kerngroep	Pre Vw2000	Totaal
Ja	5	4	9
Nee	77	4	81
Totaal	82	8	90

Negen (voormalige) amv’s uit de onderzoeksgroep hebben een periode in detentie doorgebracht, waaronder drie op meerderjarige leeftijd. Zes jongeren hebben als minderjarige in een jeugdinrichting gezeten. Vijf van de negen respondenten die gedetineerd zijn geweest, hebben daarnaast een periode in vreemdelingenbewaring doorgebracht. Het betreft vooral jongeren die na hun detentie direct naar vreemdelingenbewaring zijn overgeplaatst. Zoals een jonge man die na vier maanden strafrechtelijke detentie nog eens twee maanden in vreemdelingenbewaring heeft doorgebracht voordat hij werd uitgezet naar Sierra Leone.⁷¹

Op het moment dat jongeren gedetineerd raken, spelen de sociale contacten voor hen een belangrijke rol. Sommige contacten zijn hierbij belangrijker dan andere. De jongeren die in aanraking zijn geweest met politie en justitie vertel-

⁷¹ In de kerngroep zit één respondent die in Sierra Leone is geïnterviewd.

den allemaal dat ze steun van buitenaf kregen van hulpverleners, partners, vrienden of een (ex)voogd. Zoals een jongen uit Guinee, die tijdens de formele opvang vanwege een ‘klein vergrijp’ één keer in jeugddetentie heeft gezeten. Hij wilde hier niet veel meer over vertellen dan dat hij na bemiddeling van zijn voogd is vrijgelaten. Andere jongeren vertelden over steun van een partner, vriend of hulpverlener tijdens hun detentie. Deze steun werd omschreven als het brengen van kleding of het op bezoek komen voor een goed gesprek en/of advies.

Sommige jongeren vertellen dat ze na een (korte) periode van detentie inzagen dat ze verkeerd bezig waren en met het oog op de toekomst besloten om te stoppen. De gevolgen die de jongeren kunnen overhouden aan een periode van criminele activiteiten ondervindt François, een 24-jarige jongen uit Congo.

“Ik ben ongewenst verklaard, maar ik ben niet slecht of zo. Ik heb één keer die fout gemaakt. Ik was net een maandje achttien. Ik ging in die tijd met rare figuren om. Ik wil niemand de schuld geven, maar ik ging met verkeerde jongens om. Ik zocht naar een familiegevoel. Ik had toen helemaal geen structuur in mijn leven. Er was in die tijd niemand die tegen mij zei, ‘nee, dat is niet goed’. Ik was toen nog klein en alles was spannend.” [R113]

François raakte uitgeprocedeerd toen hij opgepakt werd voor een geweldsdelict en daarna van zijn achttiende tot zijn eenentwintigste in een gevangenis doorbracht. Hierna werd hij tot ongewenst vreemdeling verklaard. Met deze ongewenstverklaring kan hij geen procedure tot verblijf meer starten. Deze (voormalige) amv werd net als de andere strafrechtelijk gedetineerde jongeren na zijn detentie niet uitgezet. Sommigen werden na de detentieperiode eerst overgeplaatst naar vreemdelingenbewaring, maar vervolgens zonder verdere uitleg op straat gezet, of ze kregen te horen dat ze Nederland binnen 48 uur moesten verlaten. Deze respondenten zijn vervolgens uit het zicht verdwenen en zijn niet ongewenst verklaard. Twee respondenten zijn op Schiphol weggelopen, vlak voordat ze uitgezet zouden worden. Eén respondent stond per abuis niet op de lijst van mensen die moesten worden uitgezet en werd weggestuurd, terwijl een ander na lang wachten in de terminal zelfstandig is vertrokken en de trein heeft gepakt.

Slachtofferschap en aangiftebereidheid

In de vorige deelparagraaf stonden de onrechtmatig verblijvende jongeren als dader centraal. De (voormalige) amv’s kunnen uiteraard ook zelf slachtoffer van criminaliteit worden. Een belangrijke vraag in dit kader is de vraag naar de aangiftebereidheid van de jongeren. Hoe gaan ze om met het dilemma tussen enerzijds hun angst om aangehouden en uitgezet te worden en anderzijds de wellicht als noodzakelijk ervaren behoefte om aangifte te doen? Zijn de jongeren wel eens slachtoffer van een misdrijf geweest? Zo ja, hebben ze daarvan aangifte gedaan? Zo nee, zouden ze dat in voorkomende gevallen wel doen?

Twaalf respondenten vertelden dat zij in het verleden slachtoffer zijn geweest in Nederland. Zeven van deze twaalf respondenten hebben hiervan aangifte gedaan bij de politie. Drie van de zeven deden dit terwijl ze onrechtmatig in Ne-

derland verbleven. De redenen van de aangifte zijn divers. Zo heeft een onrechtmatig verblijvende man aangifte gedaan van de vermissing van zijn tweejarige dochter, die is meegenomen door zijn Nederlandse ex-vriendin. Hij is al meerdere keren naar de politie gestapt, maar ze vertellen hem elke keer dat ze niets voor hem kunnen betekenen. Andere (voormalige) amv's die vanuit een onrechtmatige positie aangifte hebben gedaan, betroffen een man die met succes aangifte deed tegen een werkgever die slecht omging met zijn illegale werknemers en een vrouwelijke respondent die, terwijl ze onrechtmatig in Nederland verbleef, aangifte heeft gedaan van mensenhandel. Vier respondenten hebben aangifte gedaan terwijl ze rechtmatig in Nederland verbleven. In één geval ging het om een gestolen laptop en in twee gevallen om een gestolen portemonnee. Eén jonge vrouw heeft tijdens haar Nidos periode aangifte gedaan van discriminatie door haar medescholieren op een middelbare school.

De (voormalige) amv's die bij de politie melding hebben gedaan van slachtofferchap hebben hier wisselende ervaringen mee. Rosita, die aangifte deed van mensenhandel, oordeelde zeer negatief over haar bejegening door de politie.

Rosita vertelt dat ze geprobeerd heeft om aangifte te doen tegen de mensen die haar in 2001 hebben meegenomen naar Nederland. Ze heeft dit al een paar keer geprobeerd, maar de politie is niet bereid verder actie te nemen. De politie zegt dat ze nu een ander verhaal vertelt dan ze de IND vertelde toen ze 13 jaar was en dat ze haar nu niet meer geloven. De houding van de politie demotiveert haar om verder te gaan met de zaak. [R037]

Rosita heeft dus uiteindelijk geen contact meer gehad met de politie. De respondenten die de aangifte positief hebben ervaren, vertellen dat er serieus door de politie op in is gegaan en er in sommige gevallen arrestaties zijn verricht. De respondent die aangifte deed tegen zijn werkgever, vertelde dat de man een boete heeft moeten betalen voor het in dienst nemen van illegale werknemers.

Vijf van de twaalf respondenten die slachtoffer van een misdrijf in Nederland zijn geweest, hebben hier geen aangifte van gedaan. Zoals Kareem uit Sierra Leone, die in 2004 slachtoffer werd van een bankoverval.

“De overvaller hield mij onder schot toen ik op mijn geld aan de balie aan het wachten was. De overvaller is er met mijn geld vandoor gegaan. De politie arriveerde tien minuten later en heeft mij Slachtofferhulp aangeboden maar dit heb ik geweigerd. Ik heb ook nooit officieel aangifte gedaan, omdat ik de politie niet vertrouw. Zolang ik geen verblijfsvergunning heb, blijf ik bij de politie uit de buurt. Ze pakken eerder mij op dan de dief. Ik laat het maar gaan en blijf liever uit hun buurt.” [R063]

Drie respondenten die zijn bestolen en een vrouwelijke respondent die werd mishandeld door haar werkgever hebben hiervan geen aangifte gedaan.

De aangiftebereidheid onder de (voormalige) amv's die nooit slachtoffer zijn geweest, is gering. Verreweg de meeste jongeren hebben aangegeven geen aangifte te zullen doen bij de politie mochten ze slachtoffer worden van een misdrijf. Zoals Khadija uit Congo.

Khadija ziet het doen van aangifte als een kans voor de politie om haar op te pakken en terug te sturen. Ze geeft aan dat illegalen geen rechten hebben en ook niet wat betreft het doen van aangifte. Ze vertelde eerder dat ze door een vrouw voor wie ze werkt wel eens in het gezicht geslagen wordt. Ze doet niets tegen deze vrouw wanneer die haar heeft geslagen: 'Het is een oude vrouw. Ik doe mijn werk en pak dan mijn spullen en ga weg. Ik wil niet nog meer problemen.' De situatie frustrereert Khadija, maar uit angst voor de politie en een eventuele gedwongen terugkeer naar Congo doet ze er niets aan. [R038]

Net als Khadija zijn de meeste jongeren bang dat ze opgepakt en uitgezet zullen worden zodra ze naar de politie stappen om aangifte te doen. In de praktijk komt dit ook wel eens voor. Een hulpverlener vertelt:

“Er wordt wel aan gewerkt binnen de gemeente om veilig aangifte te kunnen doen. Dat moet natuurlijk niet kunnen, dat je geen aangifte kunt doen omdat je zelf dan wordt opgepakt. Dat is het afgelopen jaar wel één of twee keer gebeurd. I: En welke gevallen waren dat? R: Van mishandeling door een huisgenoot, maar hij kon geen aangifte doen want dan zou hij aangehouden worden als hem gevraagd werd om zich te identificeren. Vanwege de identificatieplicht. Er is toen uiteindelijk geen aangifte gedaan. We hebben zelf expliciet gevraagd wat er zou gebeuren als hij zou komen en toen hebben ze ons verteld dat ze hem zouden aanhouden, klaar.”

Verhalen over aanhoudingen bij aangiften doen onder de jongeren de ronde en bovendien kennen ze vaak ook mensen die iets dergelijks is overkomen. Deze verhalen en indirecte ervaringen zorgen er mede voor dat de bereidheid om aangifte te doen gering is, vooral onder de (voormalige) amv's die een teruggetrokken bestaan leiden. Zij zijn in het algemeen al angstig en behoedzaam om zich in het openbaar te begeven, laat staan dat ze zich bij een politiebureau melden voor een aangifte. Jongeren die een ondernemend bestaan leiden en in de openbare ruimte minder angstig zijn, lijken ook bereidwilliger om met de politie te praten als daar aanleiding toe is. Een jonge vrouw vertelt zelfs: “Ik zou zonder aarzelen aangifte doen, als het nodig is. Ik ben geen crimineel en hoef dus ook niet bang te zijn voor de politie.”

7.6 Conclusie

De (voormalige) amv's hebben een sociaal netwerk dat vooral bestaat uit contacten die zijn opgedaan tijdens de asielprocedure en de periode van (in)formele opvang nadat het asielverzoek werd afgewezen. De sociale netwerken zijn etnisch heteroog en ook heteroog naar administratieve status. Een belangrijk deel van de contacten van de jongeren wordt gevormd door (voormalige) amv's die ook onrechtmatig verblijven en (voormalige) amv's die hun verblijfsspositie recentelijk hebben weten te formaliseren. In beide gevallen betreft het personen die in een vergelijkbare kwetsbare sociaal-economische positie verkeren. Daarnaast bestaat een deel van het sociale netwerk uit autochtone Nederlanders, waaronder professionals en leeftijdsgenoten die de jongeren hebben leren kennen tijdens het onderwijs en in hun vrije tijd. Deze contacten – in het bijzonder

die met professionals – gaan samen met een groter potentieel aan ondersteuning op verschillende terreinen.

Omdat ze veelal geen baan hebben en geen onderwijs volgen, beschikken de meeste (voormalige) amv's over relatief veel vrije tijd. Zij gaan echter op verschillende manieren met deze vrije tijd om en dit komt tot uitdrukking in het door ons gehanteerde onderscheid tussen twee (ideaaltypische) leefpatronen. In het eerste leefpatroon leiden de (voormalige) amv's een 'teruggetrokken bestaan' en in het tweede patroon een 'ondernemend bestaan'. Deze leefpatronen verschillen van elkaar in drie opzichten. Ten eerste het type en de omvang van het sociale netwerk. Jongeren die een teruggetrokken bestaan leiden, hebben weinig sociale contacten en onderhouden vooral relaties met mensen die in een vergelijkbare zwakke sociaaleconomische positie verkeren. Hierdoor hebben ze weinig mogelijkheden om hulpmiddelen te mobiliseren. De ondernemende jongeren hebben een omvangrijk en heterogeen netwerk met meer mogelijkheden om steun en hulp te krijgen. Ten tweede zien we dat de jongeren met een teruggetrokken bestaan in het dagelijks leven weinig activiteiten buitenshuis ondernemen. Alleen wanneer het echt nodig is of om incidenteel de sleur te doorbreken, verlaten zij hun huis. De ondernemende jongeren ontplooiën veel activiteiten buiten de deur. Ten slotte zien we dat de mate van angst die jongeren ervaren bij het betreden van de openbare ruimte varieert van jongeren die bijna niet de straat op durven omdat ze bang zijn aangehouden te worden, tot jongeren die helemaal niet bang zijn en daarbij soms de voorzichtigheid uit het oog verliezen.

We hebben voorts gezien dat de jongeren diverse strategieën hanteren om zich in de openbare ruimte te bewegen en dat ze die soms ook inzetten om toegang te krijgen tot bepaalde voorzieningen. De (voormalige) amv's verzwijgen of benadrukken juist hun onrechtmatige verblijfsstatus om vriendschappen in stand te houden of om ondersteuning door hulpinstanties te krijgen. (Voormalige) amv's simuleren soms een legale status door strategisch gebruik te maken van eigen oude persoonsdocumenten of door persoonsdocumenten van anderen te gebruiken, al dan niet tegen betaling. Daarnaast reduceren (voormalige) amv's het risico om aangehouden te worden door zich aan de geldende regels in de openbare ruimte te houden. Tegelijkertijd constateerden we ook dat met name de (voormalige) amv's die vallen binnen het ondernemende leefpatroon, deze strategieën – en hun onrechtmatige verblijfsstatus – soms eenvoudigweg vergeten en als gevolg van een zekere overmoed uiteindelijk aangehouden worden.

Eén van de terreinen waarop de (voormalige) amv's sommige van de hierboven beschreven strategieën gebruiken, is dat van de gezondheidszorg. De jongeren hebben last van verschillende lichamelijke en/of psychische klachten, waarbij in het bijzonder de klachten over slapeloosheid, angsten en depressiviteit opvallen. We zien dat de jongeren vaak gratis toegang tot de medische zorg weten te realiseren met behulp van hun sociale contacten, in het bijzonder via de hulporganisaties. Een beduidend kleiner deel van de jongeren legt op eigen houtje contact met zorgverleners en betaalt hier direct voor. Een deel van de respondenten maakt geen gebruik van medische zorg. Zij hebben dit niet nodig of beschikken niet over de kennis en de juiste contacten om bij de artsen terecht te

komen. Een ander problematisch punt betreft de aanschaf van medicijnen, die lang niet altijd gratis zijn of door hulporganisaties betaald worden. Het gevolg hiervan is dat een deel van de (voormalige) amv's de noodzakelijke medicijnen niet (altijd) tot zijn beschikking heeft.

Ruim de helft van de (voormalige) amv's (n=57) is ooit aangehouden door de politie, in het bijzonder voor illegaal verblijf. Een meerderheid hiervan heeft een periode in vreemdelingenbewaring doorgebracht (n=42) en een minderheid (n=9) heeft een strafrechtelijke veroordeling op zijn naam staan en is hiervoor gedetineerd. (Voormalige) amv's die persoonlijke ervaring met vreemdelingenbewaring hebben, zijn vol onbegrip over de vreemdelingenbewaring. Ze vinden dat ze onrechtvaardig behandeld worden en trekken voortdurend de vergelijking met detentie en de gevangenis. Ze snappen niet dat ze aan een soort gevangenisregime onderworpen worden terwijl ze geen criminele activiteiten hebben gepleegd. De (voormalige) amv's vinden hun verblijf in vreemdelingenbewaring onterecht en mede daarom ervaren zij het verblijf ook als uitermate moeilijk. Andere factoren die hieraan bijdragen zijn de onzekerheid over de duur van het verblijf in vreemdelingenbewaring, de onzekerheid over de afloop van de bewaring (uitzetting naar het land van herkomst dan wel terug op straat), de taal- en culturele verschillen tussen de jongeren onderling en in relatie tot de medewerkers. Twaalf respondenten zijn in Nederland slachtoffer van criminaliteit geworden. Zeven van hen hebben hiervan aangifte gedaan bij de politie, waarvan de meerderheid ten tijde van hun aangifte rechtmatig in Nederland verbleef. De bereidheid van de respondenten om aangifte te doen is gering en wordt in negatieve zin beïnvloed door de angst voor politie en justitie en door de verhalen die de respondenten van anderen te horen krijgen.

Hoofdstuk 8 Blijven, verder migreren of terugkeren?

Een centraal uitgangspunt in het amv-beleid – ook in de voorgestelde herijking van dit beleid in december 2009 – is een zo snel mogelijke terugkeer van de amv's nadat hun asielaanvraag is afgewezen. In de periode van het beleid waar de onderzoeksgroep mee van doen had, betekende dit veelal dat met de meerderjarigheid de opvangvoorzieningen voor de jongeren beëindigd werden en dat de jongeren zelf verantwoordelijk waren voor het regelen van hun vertrek (*Kamerstukken II* 2000-2001, 27062, nr. 14: 18). De jongeren die in dit onderzoek centraal staan, zijn echter niet vertrokken uit Nederland. Uit de beschikbare statistische informatie over het vertrek van amv's blijkt dat slechts weinig jongeren terugkeren naar herkomstland, maar dat het merendeel van de vertrekkende jongeren uit de opvang MOB gaat (Kromhout & Leijstra 2006: 44).

Gegeven het beleid van de Nederlandse overheid, de voortdurende onzekerheid die samenhangt met de afwezigheid van een rechtmatige verblijfsstatus en de onmogelijkheden om volwaardig te participeren in de Nederlandse samenleving, kunnen we ons de vraag stellen hoe deze (voormalige) amv's tegen hun toekomst aankijken. Waarom geven de (voormalige) amv's uit de onderzoeksgroep er ondanks alles de voorkeur aan in Nederland te blijven en hoe staan ze tegenover een langdurig onrechtmatig verblijf in Nederland? Hoe proberen de (voormalige) amv's hun onrechtmatige verblijfstatus om te zetten in een rechtmatig verblijf? Hoe staat de (voormalige) amv tegenover het idee om door te migreren of om terug te keren naar het land van herkomst en welke factoren spelen hierbij een rol? Wat zijn de concrete ervaringen van jongeren die teruggekeerd zijn naar hun land van herkomst?

In dit hoofdstuk zullen alle extra groepen in de analyse worden meegenomen. De pre-Vw2000 groep, de minderjarige jongeren in vreemdelingenbewaring en ook de naar Sierra Leone terugkeerde vreemdelingen kunnen elk vanuit hun specifieke ervaring inzicht bieden in de vragen die hierboven gesteld zijn en daarmee in de verschillende factoren die uiteindelijk bepalen of de (voormalige) amv's blijven, doormigreren of terugkeren verhelderen. In paragraaf 8.1 staan de (voormalige) amv's uit de kerngroep en de Pre-Vw2000 groep centraal en gegeven de situatie dat het merendeel van hen vanuit een poging tot asiel onrechtmatig in Nederland verblijft, bieden zij vooral inzicht in de omstandigheden die leiden tot blijven. In paragraaf 8.2 richten we ons op de alleenstaande minderjarige vreemdelingen in vreemdelingenbewaring. Deze minderjarige vreemdelingen, die veelal bij de Nederlandse grens zijn aangehouden en Nederland als transitland gebruikten op weg naar hun eindbestemming, kunnen inzicht bieden in de keuzes die leiden voor een specifiek land van bestemming en factoren die leiden tot doormigreren. Tot slot zullen in paragraaf 8.3 de ervaringen van de respondenten die deel uit maken van 'Sierra Leone groep' behandeld worden. Deze vooral naar de hoofdstad Freetown teruggekeerde jongvolwassenen kunnen op hun beurt hun visie geven op de omstandigheden en factoren die

aanleiding geven tot terugkeer en tevens kunnen zij relevante inzichten bieden in hun ervaringen na terugkeer.

8.1 In Nederland blijven

In de verhalen van de (voormalige) amv's over hun redenen om in Nederland te blijven, kunnen we twee clusters van aan elkaar gerelateerde factoren onderscheiden. De jongeren verwijzen naar omstandigheden die gerelateerd zijn aan Nederland en naar omstandigheden die samenhangen met het land van herkomst.

Omstandigheden in of gerelateerd aan Nederland

De (voormalige) amv's maken (voorlopig) de keuze om in Nederland te blijven vanuit omstandigheden in of gerelateerd aan Nederland. Veel jongeren voelen zich ondanks hun onrechtmatige status en hun gemarginaliseerde positie thuis in Nederland. In het licht van hun verblijfsduur is dit ook niet verwonderlijk. In hoofdstuk twee is beschreven dat een grote groep respondenten relatief lang in Nederland verblijft: 63 respondenten uit de onderzoeksgroep verblijven zeven jaar of langer in Nederland. Als we uitsluitend naar de kerngroep kijken, verblijven 51 van de 84 respondenten zeven jaar of langer in Nederland. In deze groep respondenten, die zeven jaar of langer in Nederland woonachtig zijn, zitten ook enkele uitschieters van respondenten die tot vijftien jaar in Nederland woonachtig zijn. Tijdens deze jaren in Nederland zijn de meeste respondenten (n=76) vanuit de asielprocedure in de reguliere opvang beland en hebben ze volop moeten en kunnen participeren in het onderwijs en op andere manieren deelgenomen aan het maatschappelijke leven. De (voormalige) amv's hebben tijdens hun verblijf de Nederlandse taal geleerd en vrienden gemaakt onder asielzoekers en onder Nederlanders. Bovendien vergaren de jongeren tijdens hun rechtmatige periode kennis over de regels en de gebruiken in Nederland. In het licht van de relatief jonge leeftijd van deze (voormalige) amv's betekent dit dat zij een substantieel deel van hun leven en daarmee ook van hun ontwikkeling in Nederland hebben doorgebracht. De aanwezigheid van vrienden en soms een (Nederlandse) partner zorgt er mede voor dat de jongeren zich in Nederland thuis voelen en niet willen doormigreren of terugkeren naar eigen land. Sterker nog, deze (voormalige) amv's voelen dat ze recht hebben op een rechtmatig verblijf in Nederland. Het idee recht te hebben op legaal verblijf wordt versterkt door het gevoel dat andere (voormalige) amv's vanuit een vergelijkbare positie en (migratie)achtergrond er wel in zijn geslaagd een rechtmatig verblijf te bemachtigen. Zo vertelt een jonge man die werd afgewezen voor het Generaal Pardon dat vrienden van hem, die ook in jeugddetentie hadden gezeten, wel voor het Generaal Pardon in aanmerking kwamen. Hij was ervan overtuigd dat ook hij recht had op een verblijfsvergunning en probeerde vervolgens met een advocaat deze afwijzing aan te vechten. Dat veel van deze vergelijkingen met anderen mank gaan, doet niets af aan de beleving van deze jongeren en de hoop die zij hieruit putten.

In de tweede plaats geven sommige jongeren aan dat ze nog in Nederland willen blijven omdat ze hun plannen nog niet hebben gerealiseerd. Deze jongeren zeggen op termijn wel naar hun herkomstland terug te willen, maar alleen op het moment dat ze hun opleiding hebben afgerond, voldoende spaargeld hebben verzameld of zelf een verblijfsvergunning in hun bezit hebben. Deze jongeren beargumenteren dat ze zonder een relevante opleiding of voldoende spaargeld in hun vaderland helemaal opnieuw moeten beginnen. Daarnaast ambiëren zij een tijdelijke of permanente verblijfsvergunning zodat ze de mogelijkheid open houden om naar Nederland terug te keren mocht het uiteindelijk toch niet lukken om een nieuw leven in eigen land op te bouwen.

Een derde met Nederland samenhangende omstandigheid die breed wordt gedragen onder de (voormalige) amv's betreft de nooit aflatende hoop op een geslaagde procedure in de nabije toekomst en dus uiteindelijk op een rechtmatig verblijf in Nederland. Relatief veel jongeren grijpen alle mogelijkheden op het gebied van asiel- dan wel reguliere procedures aan om deze hoop op een toekomstige rechtmatige verblijfsstatus te realiseren. Ze zijn bijvoorbeeld bezig met het verzamelen van nieuwe informatie om een nieuwe asielprocedure te kunnen opstarten, of ze bezoeken regelmatig psychologen of psychiaters mede vanuit de hoop om een reguliere procedure op basis van medische gronden te kunnen beginnen. Jongeren zouden zich ook een rechtmatige verblijfsstatus kunnen verschaffen door een huwelijk met een rechtmatig verblijvende man of vrouw aan te gaan. Echter, in de onderzoeksgroep willen de meeste respondenten die zich in een dergelijke situatie bevinden, zichzelf niet op deze manier legaliseren. Sommige jongeren willen dit niet in verband met de afhankelijkheidspositie waar ze dan in terecht komen. Ze willen niet afhankelijk zijn van iemand en daarmee kwetsbaar zijn voor (machts)misbruik. Andere jongeren vertellen dat ze gewoonweg geen huwelijk of partnerschap met iemand kunnen aangaan omdat ze niet over persoonsdocumenten of een geldig verblijfsdocument beschikken. Zonder geldig verblijfsdocument is immers zowel het aangaan van een huwelijk als het erkennen van kinderen in Nederland lastig te realiseren. Daarnaast hebben enkele jongeren een rechtmatig verblijvende partner die niet aan de vastgestelde criteria van de IND voldoet om een huwelijk of partnerschap met een vreemdeling aan te kunnen gaan. Een zogenaamd 'schijnhuwelijk' – al dan niet tegen betaling – kan ook een mogelijkheid zijn om een verblijfsvergunning te bemachtigen, maar de meeste jongeren staan hier niet voor open. Zij willen eenvoudigweg geen "nephuwelijk" aangaan of zeggen over onvoldoende (financiële) middelen te beschikken om een schijnhuwelijk aan te kunnen gaan.

Particuliere hulporganisaties spelen een belangrijke rol voor de (voormalige) amv's als het gaat om huisvesting, inkomsten en welbevinden. Zonder de ondersteuning van deze organisaties zou de problematiek onder de jongeren nog ernstiger zijn dan deze al is. Tegelijkertijd spelen deze hulporganisaties en ook de samenwerkende advocaten (onbedoeld) een bevestigende rol bij de verwachtingen die de (voormalige) amv's koesteren op een rechtmatig verblijf in Nederland. Zodra een jongere in contact komt met een particuliere hulporganisatie bepalen medewerkers of de jongere in hun ogen kans maakt op een geslaagde

procedure en daarmee perspectief heeft op rechtmatig verblijf in Nederland. Op dat moment bieden de hulporganisaties jongeren veelal juridische steun aan via advocaten waar zij mee contact mee hebben. Indien dit het geval is dan krijgt de jongere hulp van een advocaat die samenwerkt met de betreffende hulporganisatie of van een juridische medewerker van de hulporganisatie, om ofwel een nieuwe procedure op te starten op basis van nieuwe feiten ofwel om bezwaar te maken tegen een eerder afgewezen aanvraag. Onbedoeld krijgen jongeren met deze werkwijze twee maal hoop; allereerst door het gegeven dat de hulporganisatie voor hen mogelijkheden ziet en in de tweede plaats doordat een advocaat hun zaak behartigt.

De succesvolle pogingen van andere jongeren die hun verblijfsstatus hebben weten te legaliseren of de verhalen die hierover de ronde doen, sorteren een vergelijkbaar effect als de vertrouwen gevende bemoeienissen van hulporganisaties en advocaten. Dergelijke voorbeelden in de directe omgeving van de (voormalige) amv's geven hen eveneens het vertrouwen dat het bij hen ook goed kan aflopen als ze maar volhouden. Hier staat tegenover dat de vele mislukte pogingen van anderen een negatieve invloed zouden kunnen hebben op de overweging van een jongere om een nieuwe procedure op te starten. Een klein aantal (voormalige) amv's laat zich inderdaad hierdoor leiden, zoals een jonge man die vertelde geen procedure meer te willen beginnen omdat een vriend werd opgepakt en uitgezet nadat hij zich bij een AZC meldde voor een hernieuwde asielpprocedure. We zien dus dat ervaringen van anderen en de verhalen die hierover de ronde doen van invloed zijn op de manier waarop de jongere hun eigen (toekomstige) positie in Nederland inschatten. Duidelijk is ook dat de impact van de 'succesverhalen' groter is dan de impact van de ervaringen met en verhalen over de mislukte pogingen die vrijwel iedereen van nabij heeft meegemaakt.

Hoewel dus een aanzienlijk deel van de (voormalige) amv's droomt van een geslaagde procedure in de nabije toekomst, zijn er ook achttien jongeren uit de onderzoeksgroep niet (meer) bezig met het verkrijgen van een rechtmatige verblijfstatus in Nederland. Deze groep bestaat voornamelijk uit jongeren (n=16) die nog geen enkele procedure tot verblijf hebben doorlopen, waaronder acht minderjarigen die in vreemdelingenbewaring verblijven. Zij werden aan de Nederlandse grens aangehouden en waren 'op doorreis' naar een ander land. Een asielerzoek in Nederland zou deze plannen dwarsbomen en het was onduidelijk of ze alsnog asiel zouden aanvragen. De acht resterende jongeren verblijven uit het zicht van de Nederlandse autoriteiten onrechtmatig in Nederland. Deze jongeren zonder asielachtergrond meenden soms op basis van hun kennis over de Nederlandse asielpcedures dat ze gezien hun land van herkomst (Ghana, Venezuela, Suriname) toch geen kans zouden maken op een asielstatus. In hun perceptie lopen ze slechts het risico om opgepakt te worden door zichzelf met een asielaanvraag kenbaar te maken aan de Nederlandse autoriteiten. Voor anderen speelde asiel eenvoudigweg niet; zij waren naar Nederland gekomen om meer van de wereld te zien, te werken of om bij familie of vrienden te wonen. Een asielerzoek zou hen hierbij slechts in de weg staan. Twee (voormalige) amv's, tot slot, waren de onzekerheid die samengaat met het langdurig procede-

ren zodanig moe dat zij niet langer meer bezig wensten te zijn met het verkrijgen van een rechtmatige status.

Omstandigheden in of gerelateerd aan het herkomstland

Een tweede cluster van factoren en omstandigheden die de (voormalige) amv's benoemen ter legitimering van de keuze om onrechtmatig in Nederland te blijven in plaats van terug te keren, is gerelateerd aan verschillende omstandigheden in het herkomstland.

Enkele jongeren vertellen dat ze niet naar hun herkomstland terug kunnen omdat ze vrezen na terugkomst gevangen gezet te worden of zelfs bang zijn om hun leven te verliezen. Deze vrijheidsbenemende of levensbedreigende situaties hangen veelal samen met de perceptie van de (voormalige) amv's op de politieke, religieuze of interetnische situatie en de hieruit voortvloeiende conflicten die zich in hun herkomstland land afspelen. Zoals François uit Congo vertelt:

“Volgens de lijst van de IND is het nu veilig, maar de VN en Unicef geven aan dat het land al vijftien jaar in burgeroorlog is. De hoofdstad zou veilig zijn, maar laatst zijn er nog honderden mensen op de vlucht geslagen, want de rebellen verkrachten en verminken mensen. Weet je dat een Kalashnikov dertig euro kost in mijn land? Iedereen loopt ermee rond. Heb je problemen met de politie dan moet je ze betalen. Zelfs de politie kan jou beroven. De rechter is niet onafhankelijk, het rechtssysteem werkt daar helemaal niet. Er is geen vrijheid van meningsuiting, dat bestaat niet. Je kunt zomaar opgepakt en in een gat gegoooid worden.” [R113]

François en andere jongeren geven aan dat hoewel ‘hun land’ officieel veilig is verklaard, in hun visie van de alledaagse werkelijkheid mensen er nog op allerlei manieren gevaar lopen. Andere jongeren – zoals Sale uit Eritrea – verbinden deze levensbedreigende situatie direct aan hun persoonlijke geschiedenis. Sale is gedeserteerd uit het Eritrese leger en antwoordt op de vraag of hij terug zou willen keren naar Eritrea:

“Nee. Als ik terug ga, dan is het honderd procent zeker dat ik opgepakt word. Als ex-militair teruggaan, dat zorgt voor problemen. Dat heb ik ook aan de mensen van de ambassade gevraagd. Ze zeiden dat ik er niet aan moet denken om terug te gaan naar Eritrea. [...] Ik vond het echt erg in vreemdelingenbewaring, maar ik zit liever daar [dan in Eritrea]. Je krijgt eten, een bed, televisie en je kunt sporten. Ik ga echt niet terug.” [R107]

(Voormalige) amv's als Sale vrezen dat ze worden opgepakt en gevangengezet of vermoord na hun terugkomst in verband met het (politieke) verleden van hun ouders of van henzelf.

In de tweede plaats blijkt dat de (voormalige) amv's de nieuwe confrontatie met hun sociale netwerk in het herkomstland vrezen. Zo zijn de jongeren ervan overtuigd dat ze in hun vaderland onvoldoende mensen kennen die hen kunnen opvangen en ondersteunen. Ze vrezen dat ze vrijwel volledig opnieuw moeten beginnen waardoor het moeilijk zal zijn om zichzelf staande te houden. In hoofdstuk zeven is beschreven dat enkele (voormalige) amv's op dit moment

nog spaarzame contacten onderhouden met (teruggekeerde) familieleden en/of vrienden in het land van herkomst. Dit is echter beperkt en de meerderheid van de jongeren onderhoudt nauwelijks contacten met mensen in het land van herkomst. De (voormalige) amv's vrezen ook de confrontatie met hun familieleden die ze na terugkomst in financieel opzicht niets te bieden hebben. Het idee dat ze zonder iets zijn weggegaan en zonder iets naar de (overgebleven) familieleden terug moeten keren, moedigt een langer verblijf in Nederland aan. De (voormalige) amv's vrezen terugkeer ook vanuit de verhalen die de ronde doen over teruggekeerde vrienden of landgenoten waar het niet goed mee is gegaan. Een aantal jongeren vertelt dat vrienden die noodgedwongen zijn teruggekeerd nu moeite hebben hun hoofd boven water te houden of dat ze helemaal geen contact meer kunnen krijgen met hun teruggekeerde vrienden en dat ze daardoor zelf bang zijn geworden om terug te keren.

Ten slotte vertellen enkele respondenten dat ze buiten hun schuld om – vooral door tegenwerkende ambassades – niet terug kunnen keren. In deze gevallen weigerde de betreffende ambassade aan de jongere in kwestie een *laissez passer* te verstrekken. De belangrijkste reden om geen *laissez passer* te verstrekken is dat niet kon worden aangetoond dat de betreffende jongere ook daadwerkelijk uit het land afkomstig is. De (voormalige) amv's beschikken veelal niet over identiteitsdocumenten zoals een geboorteakte of een paspoort: soms omdat zij halsoverkop hebben moeten vluchten en soms omdat zij langdurig in een vluchtelingenkamp in een buurland zijn verbleven en van daaruit naar Nederland zijn gereisd. In deze gevallen is het vaak onduidelijk waar de jongere precies vandaan komt en welke ambassade benaderd moet worden. Ook hebben sommige (voormalige) amv's vanuit de gedachte dat ze dan meer kans maakten op een asielstatus een ander herkomstland opgegeven en moesten zij zich noodgedwongen aan dit 'formele verhaal' vasthouden. De (voormalige) amv's grijpen deze mislukte pogingen om iemands identiteit vast te stellen veelal aan om weer een nieuwe procedure op basis van het buitenschuld criterium op te kunnen starten.

Leven in het nu

Bovenstaande beschrijvingen suggereren dat de (voormalige) amv's hun situatie voortdurend evalueren en bewuste keuzes maken om te blijven. Tot op zekere hoogte is dit inderdaad het geval, maar tegelijkertijd biedt een dergelijk perspectief te weinig ruimte voor de gelatenheid die de jongeren ook kenmerkt wanneer het gaat om hun houding ten aanzien van de toekomst. De situatie waarin veel van deze jongeren leven, is vaak al zo lang onzeker dat zij niet (meer) in staat zijn om ver vooruit te denken. Bovendien kampen sommige jongeren met dusdanig ernstige psychische en emotionele problemen dat ze niet in staat zijn over hun toekomst na te denken. Zoals een mannelijke respondent uit Angola die door zijn psychische gesteldheid en de medicijnen die hij gebruikt, moeite heeft precies te vertellen hoe hij zijn toekomst ziet. Hij vertelt in het hier en nu te leven om alles 'weer op de rails te krijgen'. Ook (voormalige) amv's zonder dergelijke problemen hebben moeite na te denken over hun toekomst en hier concrete uitspraken over te doen. Veel jongeren vertellen dat ze toch niet weten wat

er gaat gebeuren en dat ze van dag tot dag leven. Zoals een mannelijke respondent zegt: “Mijn leven is nu hier, en ik bekijk per dag wat ik moet doen om te voorkomen dat ik niet wordt teleurgesteld met te hoge toekomstverwachtingen.” Hun plannen voor de toekomst hangen af van toekomstige mogelijkheden voor het verkrijgen van een verblijfsvergunning. De onzekerheid en de onduidelijkheid met betrekking tot het opstarten van een (hernieuwde) procedure zorgt er mede voor dat deze jongeren vooral niet nadenken over hun toekomst buiten Nederland. Ze kiezen voor de veiligheid van het bekende en vertrouwde leven in Nederland – hoe marginaal ook – en grijpen alle mogelijkheden aan om hoop uit te putten.

8.2 Doormigreren

Voormalige amv's hebben niet alleen de mogelijkheid om onrechtmatig in Nederland te blijven, maar kunnen ook doormigreren naar een ander land in of buiten Europa. Voor de (voormalige) amv's uit de kerngroep en de Pre-Vw2000 groep is doormigreren echter geen reële optie. Voor een deel spelen hierbij dezelfde redenen die samenhangen met in of aan Nederland gerelateerde omstandigheden zoals beschreven is in de vorige paragraaf. De jongeren voelen zich thuis in Nederland en hebben hun hoop gevestigd op een toekomstig rechtmatig verblijf in Nederland. Op het moment dat ze zich elders in Europa zouden vestigen, hebben ze het gevoel dat de moeizaam in Nederland opgebouwde kennis over de taal en het alledaagse leven teniet wordt gedaan en dat ze weer helemaal opnieuw moeten beginnen. Eenzelfde opmerking maken de (voormalige) amv's over hun sociale netwerk dat in Nederland ligt en niet elders. Het feit dat deze jongeren verder niemand kennen in andere Europese landen zorgt ervoor dat ze denken dat het te moeilijk voor ze zal zijn om een leven ergens anders op te bouwen. De aanwezigheid van een ondersteunend sociaal netwerk in Nederland en de afwezigheid van sociale contacten in andere westerse landen vormt voor veel jongeren een belangrijke reden om in Nederland te blijven en niet door te migreren naar andere landen.

Voor negen van de elf minderjarige vreemdelingen die in vreemdelingenbewaring verblijven, ligt dit anders. Deze jongeren, die zijn aangehouden aan de Nederlandse grens, zijn juist op doorreis naar een ander land in de EU. Deze jongeren vertellen dat ze de dagen aan het aftellen zijn tot de opheffing van de vreemdelingenbewaring, om dan hun reis voort te kunnen zetten naar hun eindbestemming. In de voorgaande hoofdstukken werd al duidelijk dat deze respondenten in vreemdelingenbewaring familie of kennissen hebben in Noorwegen (n=3), Zweden (n=4), Denemarken (n=1) of Duitsland (n=1) en daarnaar toe op weg zijn. Hun ondersteunend sociaal netwerk ligt juist niet in Nederland, maar in deze landen.

Deze amv's op doorreis worden tijdens hun periode in vreemdelingenbewaring geconfronteerd met de vraag of ze wel of geen asiel in Nederland moeten aanvragen. De jongeren vragen echter bewust geen asiel aan omdat ze niet alleen op weg zijn naar familie in een ander land, maar ook omdat ze ervan over-

tuigd zijn dat ze in dat – veelal Scandinavische – land een grotere kans op een geslaagde asielprocedure maken. Deze respondenten weten van verhalen uit eerste en tweede hand dat zij met een asielaanvraag in Nederland onmogelijk nog in een ander land opnieuw asiel kunnen aanvragen. De Afghaan Rashid heeft via verhalen kennis over de Nederlandse asielprocedure, maar ook over die in Noorwegen:

Rashid vertelt dat hij van familie en vrienden weet dat Nederland een goed toelatingsbeleid heeft, maar sinds hij in Nederland verblijft, bevalt het hem slecht. Hij weet niet wat er met hem zou gaan gebeuren als hij in Nederland een asielaanvraag zou indienen. Hij heeft veel informatie over Noorwegen. Hij zegt dat in Noorwegen het toelatingsbeleid ook soepel is en de uitkeringen voor asielzoekers hoger zijn dan in de andere Europese landen. [R126]

De kennis die de jongeren denken te hebben over asielprocedures bepalen voor een deel de kansen die ze zichzelf geven op een geslaagde procedure. Zowel de (voormalige) amv's die in Nederland willen blijven als de minderjarigen uit vreemdelingenbewaring die op doorreis zijn laten zich leiden door hun vermeende kennis over asielprocedures en de kans die zij zichzelf geven op rechtmatig verblijf in de toekomst, en anderzijds door de aanwezigheid van een sociaal vangnet waar ze op terug kunnen vallen.

8.3 Terug naar het land van herkomst

Amv's hebben formeel na hun afwijzing en eventueel het beëindigen van de reguliere amv-vergunning de plicht om te vertrekken. Voor vrijwel alle (voormalige) amv's uit de onderzoeksgroep is dit echter net zo min een reële optie als doormigreren. Zij denken en spreken weliswaar over terugkeer, maar ondernemen niet of nauwelijks concrete stappen om de terugkeer vorm en inhoud te geven. Zo kwamen we tijdens het veldwerk slechts twee (voormalige) amv's tegen die te kennen gaven bezig te zijn met terugkeer en slechts een enkeling sprak zijn bereidheid uit om terug te keren. Als jongeren de balans opmaken en de argumenten benoemen die in hun perspectief samenhangen met hun verblijf in Nederland en de omstandigheden in het land van herkomst, leidt deze afweging vooral tot een continuering van hun verblijf in Nederland. De afwegingen die er toe leiden dat de jongeren blijven zijn uitgebreid aan de orde gekomen in de vorige paragrafen. In deze paragraaf zullen de omstandigheden en afwegingen die wel tot terugkeer hebben geleid beschreven worden. De verhalen en bevindingen van de jongeren die deel uit maken van de 'Sierra Leone groep' zullen in deze paragraaf dan ook de boventoon voeren. Zij hebben concrete ervaringen met terugkeer en met de omstandigheden na terugkeer.

Voormalige asielzoekers uit Sierra Leone kunnen volgens de Nederlandse overheid al sinds 2004 zonder problemen terugkeren naar hun land. In 'Wijziging Vreemdelingen-circulaire 2000' over het asielbeleid voor Sierra Leone per 7 juli 2004 bericht de *Staatscourant* dat het land grotendeels veilig is met uitzondering van een strook aan de grens met Liberia. In dat jaar is ook de categoriale bescherming van asielzoekers uit Sierra Leone opgeheven (*Staatscourant* 15 juli

2004: 13). Ook in het besluit van de staatssecretaris van Justitie van 29 mei 2009 (WBV 2009/10) staat vermeld dat er geen aanwijzingen zijn dat personen door de Sierraleoonse autoriteiten worden vervolgd vanwege hun etnische afkomst, dat er geen meldingen zijn gemaakt van beperkingen die zijn opgelegd aan politieke partijen, vakbonden of andere maatschappelijke organisaties en geen meldingen van politieke gevangenen, verdwijningen of executies. Ook is er in dit besluit bepaald dat er adequate opvang aanwezig is voor amv's en daarom amv's uit Sierra Leone niet in aanmerking komen voor verlening van de verblijfsvergunning regulier voor bepaalde tijd bedoeld voor amv's. Dus Sierra Leone wordt in dit besluit geclassificeerd als niet-asiel land, of als veilig land voor meerderjarige migranten en amv's om naar terug te keren.

Ervaringen met terugkeer: de casus Sierra Leone

Wij hebben vijftien teruggekeerde jongeren in Freetown, Sierra Leone geïnterviewd over hun zelfstandige – of gedwongen terugkeer en vervolgens over hun ervaringen na terugkeer. De omstandigheden in Sierra Leone zijn uniek voor de teruggekeerde jongeren en kunnen daarom niet zonder meer op andere landen teruggepast worden. De situatie rond het vertrek uit Nederland en de ervaringen met de terugreis variëren onder de respondenten. Acht van de vijftien respondenten in Sierra Leone zijn zelfstandig teruggekeerd en zeven respondenten zijn uitgezet. Deze jongeren zijn zowel vanuit een onrechtmatig verblijf als vanuit een rechtmatig verblijf teruggekeerd naar Sierra Leone.

Het onderscheid tussen 'zelfstandige terugkeer' en 'uitgezet worden' is belangrijk voor wat de voorbereiding op de terugkeer betreft. Waar de jongeren die zijn uitgezet geen inbreng hebben gehad bij hun terugkeer, hebben de respondenten die zelfstandig zijn teruggekeerd hun terugkomst grotendeels in Nederland kunnen voorbereiden, bijvoorbeeld door wat te werken en geld te sparen om de eerste periode na terugkomst in Sierra Leone te kunnen overbruggen. Deze voorbereiding geeft de jongeren een voorsprong op de jongeren die zijn uitgezet. In de tweede plaats hebben de jongeren die zelfstandig zijn teruggekeerd veelal contact gehad met IOM. De begeleiding van IOM bestond vooral uit adviesgesprekken in Nederland en daarnaast hebben deze jongeren een financiële bijdrage na terugkeer ontvangen. Naast de IOM hebben sommige zelfstandig teruggekeerde jongeren hun terugkeer voorbereid met de ondersteuning van hulporganisatie Samah. Samah bood jongeren die naar Sierra Leone en Angola terug wilden keren trajectbegeleiding aan via het project Beyond Borders.⁷² Deze trajectbegeleiding bestond uit diverse trainingen op het gebied van ondernemerschap en persoonlijke begeleiding bij het opstellen van een eigen ondernemingsplan. De jongeren gebruikten deze periode ook om contact te leggen met de partnerorganisatie Christian Brothers in Sierra Leone. Zoals een jonge man die via het contact met de partnerorganisatie de eerste periode na terugkomst bij een eerder teruggekeerde jongere kon overnachten. Deze respondent

⁷² Deze rol van Samah is overgenomen door 'Maatwerk bij Terugkeer' in samenwerking met 'Healthnet TPO'.

heeft vervolgens enkele maanden bij deze jongen ingewoond en heeft uiteindelijk via een oom van de jongen een stuk land gepacht om een winkel te beginnen. Tevens hebben deze respondenten met behulp van Samah vanuit Nederland contact gelegd met familieleden of vrienden. Zoals een mannelijke respondent die na terugkeer in Freetown bij familieleden ging wonen en vervolgens de familiezaak (een elektronicawinkel) heeft overgenomen.

De omstandigheden en de reden(en) van de beslissing om zelfstandig terug te keren variëren. Een factor die in verschillende verhalen terugkomt is detentie. Voor relatief veel teruggekeerde jongeren speelde de ervaring met detentie in Nederland een rol bij de zelfstandige terugkeer. Neem het verhaal van John, die inmiddels een boerenbedrijf heeft, maar die acht jaar onrechtmatig in Nederland verbleef alvorens zelf naar Sierra Leone terug te keren:

“At that time I did not know the value of documents. It was only later that I realized that I needed documents, otherwise I could not do anything. So I decided to come back [...] I was arrested at the border between Belgium and Holland and stayed there in prison for two months. I thought wow; if I was arrested for selling drugs, I could understand, but this was only for documents...I thought this is not good and started thinking.” [R217]

Deze korte periode in detentie in 2006 was voor hem reden om te proberen verblijfsdocumenten te bemachtigen, maar nadat hij ook was afgewezen voor het Generaal Pardon vanwege zijn arrestatie aan de Belgische grens, besloot hij in 2008 definitief terug te keren. Ook voor Mike riep een periode in detentie de nodige frustraties op:

“I spent a year in prison in 2005. And it was just an immigration problem. I was not a criminal; they did not catch me on a criminal act. It was just an immigration problem from Holland to England. [...] I myself was fed up with the system.” [R216]

De ervaring met detentie – het onderscheid met vreemdelingenbewaring wordt door de Sierraleoonse jongeren niet gemaakt – maakt veel indruk op deze jongeren. Voor sommigen vormt dit een reden om na te denken over mogelijkheden om het onrechtmatige verblijf rechtmatig te maken. Anderen vertalen deze negatieve ervaring in gedachten over terugkeer naar het land van herkomst.

De meeste respondenten die zelfstandig besloten om terug te keren waren ten tijde van hun terugkeer in het bezit van een tijdelijke of permanente verblijfsvergunning. De jongeren met een tijdelijke verblijfsvergunning waren vooral onzeker over een verlenging van hun tijdelijke document in de nabije toekomst. Deze onzekerheid, samen met het niet-onrechtmatig willen verblijven in Nederland, zorgde ervoor dat ze de beslissing hebben genomen om terug te keren. Daarnaast wilden sommige respondenten met een verblijfstatus om persoonlijke redenen niet meer in Nederland blijven. Eén respondent kampte bijvoorbeeld met de ziekte van Lyme en wilde vanwege een slechte prognose terugkeren om te voorkomen dat zijn as in een Europees mortuarium zou blijven. Eenmaal terug is deze jonge man met succes door een traditionele genezer behandeld, maar zijn Nederlandse verblijfsvergunning is verlopen.

BLIJVEN, VERDER MIGREREN OF TERUGKEREN?

Andere respondenten verbleven onrechtmatig in Nederland ten tijde van hun zelfstandige terugkeer. Een respondent vertelt het volgende over zijn eigen beslissing om terug te keren:

“After I finished my studies, I decided that it made no sense for me to continue waiting, waiting, waiting for a status in Holland. This procedure takes a long time. I can only make a future in Holland when I have a residence permit. Even with a residence permit it is difficult to make a future, like the language and the culture. No matter how I act, I can never be a Dutch man. So it is better for me to return back home. There is a lot for us returnees to do here.” [R209]

Deze respondent was niet alleen het wachten beu, maar had ook een afgeronde opleiding op basis waarvan hij na terugkeer een betaalde baan kon vinden. In een enkel geval had een respondent genoeg van zijn langdurige onrechtmatige verblijf en zag verder ook geen mogelijkheden meer om een status te bemachtigen. Eén van hen vertelde dat hij vooral heeft genoten van zijn tijd in Nederland, en vervolgens besloot, na voldoende geld te hebben gespaard, dat hij in Sierra Leone een toekomst wilde opbouwen. Voor beide teruggekeerde jongeren gold dat ze hun doelen (opleiding en kapitaal) voldoende hadden gerealiseerd wat de beslissing om terug te keren heeft vereenvoudigd.

De jongeren die noodgedwongen moesten terugkeren omdat ze werden uitgezet vanuit vreemdelingenbewaring, hebben hun terugkomst niet kunnen voorbereiden. Zij wisten meestal pas kort van te voren dat ze daadwerkelijk uitgezet zouden worden en hadden daardoor geen tijd om familie of instanties op te sporen die hen konden opvangen of om geld te sparen voor de eerste dagen en weken. Zoals één van de Sierraleoonse vrouwen vertelt:

“We went to the airport. I didn’t know what was going on or where we were going. We went on a small airplane and arrived in Belgium. I was happy, because I thought they were going to release me from detention. Then I saw another airplane. It was there in the Brussels International Airport that they told me I was going back to Sierra Leone. I collapsed. I woke up in the airplane on my way back.” [R204]

De respondenten vertellen allemaal hoe moeilijk ze het hadden toen ze zich realiseerden dat ze definitief werden uitgezet, vooral omdat ze zelf niet terug wilden naar hun herkomstland. Sommige respondenten gaven aan niet terug te willen uit angst voor repercussies van de (ex)rebellens. Zij waren destijds gevlucht uit een rebellenkamp waar ze verplicht moesten werken of hadden tijdens de oorlog rebellen aangevallen. Ze waren de gevaren van de oorlog nog niet vergeten en geloofden niet dat het veilig was in hun land. Andere respondenten wilden niet naar Sierra Leone terug omdat ze er nog niet ‘klaar’ voor waren. De meeste respondenten vertellen dat ten minste een afgeronde opleiding en enig spaargeld noodzakelijk zijn om een leven in Sierra Leone op te kunnen bouwen. Jongeren als Johnson, die werden uitgezet, voelden zich bovendien slecht behandeld tijdens de uitzettingsprocedure:

“They took me to Schiphol. I didn’t want to go. I started shouting and fighting. They cuffed me severely with my hands behind my back, right up to my neck.

JONG EN ILLEGAAL IN NEDERLAND

They took me to the plane, and I was shouting and crying. The pilot told the police that he couldn't take me on the flight, because I made a lot of trouble. They took me down from the plane. So they took me back to the detention centre and locked me up into solitary confinement for five days. I decided right then that going back to Africa doesn't mean I will die. It is better to go back than to be living like this. So it was in the solitary that I decided I was going to come back home. So on October 3, 2005, they came to me in the morning, they told me that I was going to leave. There were four guys this time and they wanted to cuff me. I told them I don't need handcuffs, I am going." [R208]

Meerdere jongeren vertellen dat ze zich als een crimineel behandeld voelden, door de handboeien, door de politiebegeleiding en door de manier waarop ze na aankomst werden overgeleverd aan de lokale politie. Het moment van aankomst in eigen land onder begeleiding van Nederlandse politieagenten wekte argwaan op bij de lokale politie, bij passagiers in het vliegtuig en bij mensen op het vliegveld. De respondenten vertellen dat ze zich bekeken voelden alsof ze zware criminelen waren:

"When they presented me at the local police in the airport, they told them that I was a deportee. When I arrived, both the local police and everybody else in the airport thought that I was a criminal. I had four body guards with me. Then the Dutch police told the local police that I didn't do anything wrong." [R208]

De jongeren die zijn uitgezet, komen volledig onvoorbereid op het vliegveld in Lungi aan. Fadoy, die in 2006 naar Sierra Leone werd uitgezet, vertelt over zijn aankomst op het vliegveld:

"When I arrived in Lungi, I asked for my luggage but they said that there was a message that the luggage of the two deportees was sent back. So they did not bring our luggage. So, I was just like a dead man. There were no clothes for me to wear, no money, no food and there was no way I could go. Your people would not accept you, you are nobody to them, they ignore you. A nobody." [R211]

Vijftien respondenten verblijven ten tijde van de interviews in Freetown. Eén respondent woont in Kenema, een stad in het oosten van Sierra Leone. Sommige respondenten zijn afkomstig uit het binnenland van Sierra Leone maar hebben na terugkeer ervoor gekozen in Freetown te blijven omdat daar meer mogelijkheden zijn om handel te drijven en inkomen te vergaren dan in het binnenland.

De respondenten die zelfstandig de keuze hebben gemaakt om terug te keren hebben meer tijd gehad om hun terugkomst voor te bereiden en hadden meestal contact met familieleden of een instantie of organisatie die hen opving op het vliegveld. Hoewel Sierra Leone volgens de Nederlandse overheid een veilig land is, lopen de jongeren na terugkeer tegen allerlei moeilijkheden aan. Ze ervaren vooral problemen op sociaal en economisch gebied.

De sociale relaties na terugkeer

De teruggekeerde respondenten zijn enkele jaren niet meer in Sierra Leone geweest en moeten na terugkomst de contacten met familieleden en vroegere vrienden herstellen. Een deel van hun oude contacten bestaat niet meer: mensen

zijn spoorloos, omgekomen of verblijven in het buitenland. De contacten tussen de teruggekeerde respondenten en hun familieleden en vroegere vrienden die nog wel in Sierra Leone verblijven, verlopen veelal moeizaam, zowel bij de zelfstandig teruggekeerde respondenten als bij de respondenten die zijn uitgezet. We zien hierbij enerzijds dat familieleden en vrienden de teruggekeerde jongeren op afstand houden en anderzijds dat de jongeren zelf afstand nemen van hun familieleden en vrienden. Deze constatering vereist enige uitleg.

Respondenten ervaren een kloof tussen henzelf en hun familieleden en vrienden. Dit heeft in de eerste plaats te maken met een zekere vervreemding tussen de teruggekeerde respondenten en hun familieleden. Zoals in hoofdstuk twee staat beschreven, is de meerderheid van de Sierraleoonse jongeren langer dan vijf jaar weggeweest. De meeste jongeren zijn in de chaos van de burgeroorlog via buurlanden als Guinee en Liberia naar Europa gemigreerd. Tijdens hun verblijf in Nederland hadden ze vervolgens geen of slechts spaarzaam contact met de achtergebleven familieleden. Eenmaal terug in Sierra Leone na een lange periode van afwezigheid moeten ze de contacten met familie en vrienden opnieuw opbouwen.

In de tweede plaats koesteren de familieleden en vrienden hoge verwachtingen van de teruggekeerde jongeren. Familieleden hebben vaak financieel geïnvesteerd in het vertrek van de jongeren en verwachten op hun beurt (financiële) steun en welvaart terug. De jongeren hebben echter niets te bieden, zoals één van hen drie jaar na zijn terugkomst vertelt: “I went to Europe for three years and I did not come back home with anything, so you are a failure...you know...I came back with zero and up till now I am fighting”. Achtergebleven familieleden die ontdekken dat de jongeren die in Europa zijn geweest niets te bieden hebben, zijn teleurgesteld en schamen zich voor hen. In de woorden van Aaron:

“When I came back without money, without funds, my family and old friends did not receive me well. My family told me that I gave them trouble, because I ran away to Europe and now I am back without anything. Most people in my village were not so happy. I noticed that because of the way they looked at me. They did not express their feelings in an open way. You can tell by their appearance, by the way they talk to you.” [R209]

Aaron is uiteindelijk al na twee weken weggegaan bij zijn familie en is uiteindelijk in een andere stad gaan wonen omdat hij niet kon omgaan met de manier waarop mensen naar hem keken en hem behandelden.

Naast de hoge verwachtingen van familieleden heerst er ook wantrouwen ten opzichte van de jongeren. Familieleden kunnen en willen niet begrijpen dat iemand die in Europa heeft gewoond zonder iets is teruggekomen. De familieleden verwijten de jongeren dat ze crimineel zijn geweest. Voor een deel hangt dit samen met de wetenschap dat de jongeren onder politiebegeleiding zijn teruggekeerd en met het feit dat ze niet meer naar Europa terug mogen. Waar de jongeren het gevoel hebben dat ze ten onrechte als criminelen behandeld zijn, concluderen de achtergebleven familieleden dat hun kinderen, broers of neven wel criminelen moeten zijn want waarom zouden ze anders in een Europese gevangenis hebben gezeten en niet meer terug mogen? Familieleden zijn dan ook vaak

boos op de teruggekeerde jongeren en het kan maanden duren voor deze boosheid verdwijnt.

De teleurstelling, het wantrouwen en de boosheid bij de familieleden zorgt in sommige gevallen voor uitzonderlijke reacties, zoals in het geval van een respondent die weliswaar met zijn vrouw en kinderen bij zijn moeder inwoont, maar tegelijkertijd compleet genegeerd wordt. Zijn broers ontwijken hem en spreken geen woord met hem, hoewel ze in hetzelfde huis wonen. Vaak vormen deze emoties aanleiding voor de familieleden om de jongere niet te ondersteunen in termen van huisvesting of voedsel. De contacten die de respondenten denken te hebben na hun terugkeer blijken dus in de meerderheid van de gevallen feitelijk geen ondersteuning te bieden.

Enkele jongeren hebben na hun terugkomst bewust afstand genomen van familieleden en vrienden. Zoals eerder gezegd verwachten de familieleden en vrienden (financiële) ondersteuning van de respondent, aangezien hij of zij immers in Europa heeft gewoond. Sommige respondenten die wat spaargeld hebben of een winkel willen beginnen, nemen afstand van familieleden en vroegere vrienden om niet financieel uitgekleeft te worden. Zo is een van de jonge mannen in een wijk van Freetown gaan wonen ver weg van zijn familie. Hij heeft een winkeltje met levensmiddelen en verkoopt daar onder meer brood, 'lepels boter', bekertjes suiker, melkpoeder, losse batterijen en sigaretten per stuk. De hoge verwachtingen die familieleden koesteren moet hij waarmaken door bijvoorbeeld spullen 'op de pof' aan familieleden te verkopen of zelfs gratis weg te geven. Hij is ervan overtuigd dat hij zijn winkel binnen korte tijd zou moeten sluiten als hij bij zijn familie in de buurt zou wonen.

De respondenten zijn na terugkeer op zichzelf aangewezen en moeten veelal nieuwe sociale contacten aanboren bij wie zij wel steun kunnen vinden. Bij het aangaan van deze contacten verzwijgen de respondenten meestal dat ze in Europa hebben gewoond. Zoals een jonge man vertelt: "I cannot tell them I lived in Europe. They look down on you once they know you were in Europe before. They think you are a loser because you came back with nothing." We zien dus dat respondenten buiten hun familie om op zoek moeten naar nieuwe contacten om hulp te krijgen op het gebied van huisvesting en levensonderhoud. Zo leggen jongeren bijvoorbeeld contact met andere jongeren die zijn teruggekeerd uit Europa en in een vergelijkbare sociale positie verkeren.

Youth of Sierra Leone

De teruggekeerde respondenten in Sierra Leone hebben zich georganiseerd in een zelfhulporganisatie genaamd Youth of Sierra Leone (YOS) die haar ontstaan dankt aan een onderzoek naar teruggekeerde migranten (Derksen, 2008). Verschillende teruggekeerde jongeren kwamen via dit onderzoek met elkaar in contact en leerden ook de hulporganisatie Christian Brothers kennen. Ze besloten een netwerk op te zetten met als doel elkaar te helpen en te adviseren. Samah, IOM Nederland en Cordaid/Maatwerk hebben dit initiatief gesteund en verder ontwikkeld. Christian Brothers faciliteert de bijeenkomsten van YOS en heeft een sociaal werker aangesteld om YOS-leden te begeleiden. Op dit moment zijn

BLIJVEN, VERDER MIGREREN OF TERUGKEREN?

er ongeveer acht actieve leden van YOS die naar de vergaderingen komen. Daarnaast zijn er diverse leden die incidenteel contact onderhouden met YOS.

YOS wil in de eerste plaats steun bieden aan teruggekeerde migranten. Het is een netwerk "...to share each others experiences", aldus één van de jongeren. De leden van YOS hebben vergelijkbare problemen met hun familie en proberen het gebrek aan hulp van verwanten met hun netwerk te compenseren. Johnson vertelt over zijn contacten met andere teruggekeerde jongens in YOS:

"We can talk about Holland and about our specific problems as returnees. A while ago the police caught my bike. Rick told me he had personal contacts with the police. In fact, his friend is a policeman. He called his friend to get my bike out of the station. This is the kind of help we offer to each other." [R208]

Tijdens de periode van dataverzameling in Freetown kwamen met enige regelmaat (recent) teruggekeerde jongeren naar het gebouw van de Christian Brothers waar YOS is gehuisvest op zoek naar advies en hulp op het terrein van huisvesting en levensonderhoud.

YOS heeft zich ook ten doel gesteld de jongeren in Sierra Leone ervan te overtuigen dat illegaal verblijf in Europa een doodlopende weg is en dat er voldoende mogelijkheden zijn in Sierra Leone om een goed leven op te bouwen. YOS wil deze boodschap verkondigen door campagne te voeren in de slums van Freetown en op scholen en op straat met mensen hierover te praten. Ze willen vooral hun eigen ervaringen delen met jongeren en ze duidelijk te maken hoe moeilijk het is om in Europa een bestaan zonder verblijfsdocumenten op te bouwen. "Most youngsters here in Sierra Leone have no idea how difficult life in Europe is without papers. We want to make them aware of that."

Via het samenwerkingsverband tussen Christian Brothers, Samah, IOM en Cordaid (project Maatwerk bij Terugkeer), kunnen teruggekeerde migranten in aanmerking komen voor twee leningen waarmee ze een eigen zaak kunnen opstarten. Deze lening moet ervoor zorgen dat de jongeren herintegreren in de maatschappij en na verloop van tijd zichzelf kunnen onderhouden. Een deel van de lening moet binnen een vastgestelde periode worden terugbetaald. Wie een lening wil afsluiten moet aan bepaalde criteria voldoen: er moet een familielid zijn dat garant staat voor de jongere en tevens moet er sprake zijn van een stabiele thuissituatie. Acht van de vijftien Sierraleoonse respondenten kwamen in aanmerking voor een lening. Sommige leden van YOS voldoen niet aan de criteria omdat ze geen vaste woon- of verblijfplaats hebben en geen familieleden die garant willen staan. Anderen zijn er als gevolg van gebrekkige communicatie en organisatie niet in geslaagd een lening te krijgen. Wanneer de jongeren aan de voorwaarden van de eerste lening hebben voldaan en ook de terugbetaling hebben afgerond, kunnen ze in aanmerking komen voor een vervolgkrediet.

De contacten die de teruggekeerde migranten met elkaar via YOS onderhouden zijn door problemen van praktische en organisatorische aard moeilijk te continueren. De organisatie is nog niet echt van de grond gekomen waardoor er vaak onduidelijkheid bestaat over cruciale zaken als de vergadermomenten of de terugbetalingsregelingen van de leningen. Daarnaast spelen er verschillende praktische problemen onder de jongeren. Ze hebben allemaal – in meer of min-

dere mate – financiële problemen en zijn voortdurend in de weer om geld te verdienen. De reis naar het kantoor van de Christian Brothers in het centrum van Freetown is voor veel jongeren te kostbaar. Hierdoor kunnen ze niet altijd naar de vergaderingen en bijeenkomsten komen (een voorwaarde om voor een lening in aanmerking te komen). Zelfs het bellen om een afspraak te maken of af te zeggen is voor een deel van de jongeren al te kostbaar. De reis naar het kantoor van de Christian Brothers neemt ook veel tijd in beslag. De verkeerssituatie in Freetown is chaotisch en voor een vergadering van twee uur moeten sommige jongeren een dag uittrekken. Omdat ze die tijd beter kunnen gebruiken om inkomsten te genereren, komen ze alleen af en toe naar de vergaderingen. Als gevolg van dergelijke organisatorische en praktische problemen bestaan er spanningen tussen de leden van YOS. Sommige jongeren hebben grote moeite hun afbetalingsverplichtingen na te komen. Twee leden hebben na het ontvangen van de lening het contact met YOS verbroken omdat ze niets kunnen terugbetalen.

‘Hard living in Freetown’

Het merendeel van de respondenten heeft te weinig inkomsten om op een normale wijze in het dagelijkse levensonderhoud te kunnen voorzien. Dit betekent dat het voor veel van de teruggekeerde jongeren niet vanzelfsprekend is dat ze elke dag iets te eten hebben en het betekent ook dat ze waar mogelijk op allerlei zaken bezuinigen, zoals huisvesting en kleding. Ongeveer een op de drie slaagt er niet in om regelmatig werk te vinden. Zij zijn op die momenten volledig afhankelijk van vrienden of familie en grijpen alles aan om inkomsten te verwerven. Zoals een jongen die op vijftienjarige leeftijd naar Nederland vertrok, asiel aanvraag maar werd afgewezen en vervolgens vijf jaar later weer terug was in Freetown. Over zijn huidige situatie zegt hij:

“I am not doing anything right now... [...] Only sometimes I sell water at night in order to survive. You get water from the tap and you take it to their place and they pay you around 5000 Leones.⁷³ People around me help me, sometimes they give food, it is really difficult.” [R213]

Elf van de vijftien respondenten geven aan dat ze werk hebben. Geen van hen werkt in loondienst. Zeven respondenten zijn betrokken bij de (straat)handel, waaronder drie respondenten die tweedehands kleding en schoenen op straat in het centrum van Freetown aan de man brengen. Ze kopen hun handelswaar van andere handelaren of bij lokale (Libanese) importeurs. De derde en feitelijk één van de meest succesvolle jongeren die we in Freetown hebben gesproken verhandelt alles wat geld oplevert. Hij noemt zichzelf een ‘broker’ en zodra iemand iets nodig heeft – van een auto tot een kip, een gastank of een DVD over de verschrikkingen van de oorlog – zal hij ernaar op zoek gaan en het tegen een gunstige prijs leveren. Hij heeft een ‘vaste plaats’ op een kruising in het centrum van Freetown waar hij allerlei keukenspullen verkoopt. In een kaal en donker portiek van een kantoorpand heeft hij bovendien een ‘geldwisselkantoor’, be-

⁷³ Ongeveer één euro op dat moment.

staande uit een grote tas vol Leones en een houten bank om te zitten. Hier wisselt hij buitenlands geld (euro's en dollars) tegen lokale valuta. Verder hebben drie respondenten, waaronder een echtpaar, een winkel met diverse levensmiddelen. Ze houden zich vooral bezig met de verkoop van eenvoudige levensmiddelen zoals boter, suiker en sigaretten. Ten slotte heeft één respondent een elektronicazaak overgenomen van familieleden.

Vier van de elf werkende respondenten werken niet als handelaar waaronder twee jongens die een motorfiets bezitten, ook wel *okada* genoemd, die ze laten rondrijden als taxi in Freetown. Ze hebben deze *okada* aangeschaft met hun lening en verhuren hem aan jongens die er de hele dag mee rondrijden. Daarvoor ontvangen ze ongeveer vijf euro per dag.⁷⁴ Slechts één respondent heeft land gekocht en werkt als boer op het platteland buiten Freetown. Hij verbouwt diverse fruit- en groentesoorten. Een andere mannelijke respondent verzorgt agrarische trainingen aan voormalige kindsoldaten.

De respondenten kwamen in deze sectoren terecht via de contacten die ze opdeden na hun terugkeer. Het zijn sectoren waarvoor overwegend weinig tot geen startkapitaal is vereist. Het opstarten van een handelsonderneming of bedrijf kan alleen slagen met hulp van de juiste sociale contacten, die de respondenten kunnen uitleggen hoe de betreffende handel in zijn werk gaat en welke regels er binnen de lokale straateconomie gelden. Een mannelijke respondent trok bij een (nieuwe) vriend in huis en ging samen met hem tweedehands kleding op straat verkopen. Deze vriend bracht hem in contact met Libanese kledingimporteurs bij wie hij goedkoop kleding kon inkopen om die vervolgens in het centrum door te verkopen. De meeste respondenten moeten na jarenlange afwezigheid weer wennen aan de straatcultuur en het handelsklimaat van Sierra Leone. Ze vertelden ons dat de manier van handel drijven en de omgangsvormen tussen handelaars en klanten in Sierra Leone heel anders zijn dan die in Nederland. Omdat de meeste respondenten onvoldoende bekend zijn met het handelsklimaat in Sierra Leone en over te weinig ondersteunende contacten beschikken, verkeren ze vaak in een marginale sociaaleconomische positie. Ongeacht of de jongeren zelfstandig of gedwongen zijn teruggekeerd, lopen zij regelmatig tegen problemen aan die ervoor zorgen dat de zaken moeilijk lopen. We zien deze conflicten en problemen op twee terreinen.

In de eerste plaats zien we dat verschillende respondenten met persoonlijke problemen kampen waardoor het beetje inkomen dat ze genereren onmiddellijk gebruikt moet worden om deze problemen op te lossen. Het geval van Fatima en Mahmoud illustreert dit.

Fatima en Mahmoud hebben met behulp van de lening een winkeltje met levensmiddelen geopend in de Old Wharf, één van de armste buurten van Freetown. Ze verkopen klontjes boter, stukken brood, zakjes suiker, batterijen, lucifers en zakjes water. Ze hebben een vrieskist, maar omdat ze geen stroom hebben kunnen ze die niet gebruiken. Hun zoontje Ali is zes jaar oud en kampt met diverse gedrags-

⁷⁴ Klem, Douma en Van Laar (2008: 24-25) beschrijven hoe de *okada* taxi na de burgeroorlog in Sierra Leone in verband met de slechte staat van de wegen de rol van de auto hebben overgenomen.

problemen. Hij praat vanaf het moment van terugkeer helemaal niet meer. Hij zegt zelfs geen ‘mamma’. Hij schreeuwt alleen maar. Hij heeft woedeaanvallen en gooit dan al de koopwaar in het winkeltje stuk. Fatima is soms uren bezig met het maken van pakjes boter en suiker en dan maakt Ali alles weer stuk tijdens een van zijn woedeaanvallen. Ali kan ook niet tegen de warmte en gaat meestal onder een grote boom voor het winkeltje zitten. Hij plast nog geregeld in zijn broek, bijvoorbeeld wanneer hij bang is. Mahmoud is al verschillende keren met Ali naar het ziekenhuis geweest, maar daar hebben ze nog niet kunnen vaststellen wat hem nu precies mankeert. Volgens Fatima hebben de artsen gezegd dat Ali niet gewend is aan het leven in Sierra Leone. Hij heeft een tijd medicatie gekregen via het ziekenhuis. Deze medicatie moest ervoor zorgen dat hij rustiger werd en geen woedeaanvallen meer zou krijgen, maar volgens Fatima veranderde er niets. De medicijnen kosten veel geld, dus zijn ze er nu mee gestopt. De hoge medische kosten voor onderzoek, medicijnen en het transport naar het ziekenhuis en de gedragsproblemen van Ali, zorgen ervoor dat Fatima en Mahmoud maar zeer beperkte inkomsten hebben en zichzelf amper kunnen onderhouden. [R204, R215]

In de tweede plaats krijgen de respondenten soms conflicten met medehandelaars of met derden. Conflicten ontstaan bijvoorbeeld over land en over samenwerking. Zoals een mannelijke respondent die een stuk land pacht van een oom van een ander lid van YOS. Deze oom wil het stuk land terug terwijl de respondent zegt dat het voor zeker tien jaar aan hem is toegezegd. De respondent heeft een winkeltje met levensmiddelen op het land gebouwd en vreest nu dat hij dit in de nabije toekomst moet opgeven. Ten tijde van het interview was de respondent met de pachter in een rechtszaak verwikkeld. In de samenwerking met andere handelaren op straat kunnen ook conflicten ontstaan. In een straateconomie waarin iedereen aan het overleven is, vechten sommige respondenten openlijk hun conflicten uit om te laten zien dat er niet met hen gesold kan worden. Niet iedereen is in staat zich de omgangsvormen van de straat eigen te maken.

De teruggekeerde jongeren ontvangen soms naast het inkomen uit de handel ook hulp uit Nederland in de vorm van (financiële) giften van vrienden of kennissen met wie ze nog regelmatig contact onderhouden. Een respondent die een winkel met levensmiddelen heeft krijgt elke maand geld opgestuurd door een Nederlandse vriend, die hem wil helpen zijn winkel uit te breiden met meer producten, zoals zakken rijst en flessen olie. De respondent vertelt dat zonder de steun van deze vriend zijn winkel niet zo goed had gelopen. Een vrouwelijke respondent heeft een vriendin die soms geld of goederen opstuurt om haar te helpen. Paul krijgt giften van vrienden uit zijn vroegere kerkgemeenschap:

“For now it is very difficult for me, but I am getting assistance from a church in the Netherlands. I have two friends there. Sometimes they send me 50 euro. I: So they support you financially now? Paul: Well, there is one man there who sends the money through the church. Just a little bit, sometimes, 50 euro. I just call and tell them it is difficult over here and then they send me something.” [R209]

De woonsituatie van de respondenten is, mede door de gebrekkige inkomsten, onzeker en instabiel. Zes respondenten bewonen zelfstandig een kamer of een kleine woonunit. Zij zijn lang niet altijd beter af dan respondenten die inwonen bij familie of vrienden, zoals het geval van Fatima en Mahmoud illustreert.

BLIJVEN, VERDER MIGREREN OF TERUGKEREN?

Fatima en Mahmoud wonen in een kamer boven hun winkel. De kamer ligt op de derde verdieping van een onafgemaakt gebouw. Op de grond ligt puin, gruis en ijzer. Het lijkt alsof de bouwwerkzaamheden abrupt zijn gestopt. Op de derde verdieping moet je een stuk langs de muur lopen en dan rechts een hoek om. Er is geen afrastering of hek zodat je bij wijze van spreken gewoon naar beneden kunt vallen. Als we het gebouw binnenlopen zien we drie kamers. In elke kamer woont een familie. Er is geen stromend water en geen elektriciteit. De eerste kamer links is van Fatima, Mahmoud en hun twee kinderen. In hun kamer staat een bed waar je nog net omheen kan lopen. In de hoek staat een grote tas met kleren. Op het bed liggen diverse knuffelberen. Ali, hun zoon van zes jaar, wordt rustig en blij van knuffelberen. Hij slaapt er makkelijker door. Voor de ingang van de kamer staat een koelkast. Fatima vertelt dat ze die van een vriendin in Maastricht gekregen heeft. Ze hebben geen stroom dus ze gebruiken de koelkast als kast. We lopen de gang door langs de twee andere kamers en slaan rechts de hoek om. Daar is de keuken, bestaande uit een stoofpot met hout eronder en een oude bank met een lege jerrycan ernaast. [R204, R215]

Verschillende jongeren wonen in bij vrienden of kennissen die ze na hun terugkeer in Freetown hebben ontmoet. In deze situaties is van privacy geen sprake. Een enkeling woont gratis in bij een vriend. Een van hen heeft de afspraak dat hij gratis mag wonen totdat hij zijn handel in tweedehands kleren enigszins van de grond heeft gekregen. Anderen wonen tegen betaling in bij vrienden of kennissen of helpen in ruil voor een dak boven hun hoofd mee in de handel van de huisgenoot. James vertelt hoe hij sinds drie jaar bij vrienden woont:

“I do not have a place for me on my own. The place I sleep is with friends in a room, during the night I take some chairs. I cannot afford money to pay for a room, that is very expensive... I do not have a business. Most time you pay 300.000 for a room in a month. It is very miserable for me. I have to settle but how can I settle?” [R214]

Sommige respondenten wonen bij familie in huis, maar onderhouden met hen een moeizame en problematische relatie. Ze worden door de huisgenoten sociaal genegeerd of moeten huur betalen om zodoende de familie te ondersteunen. Een van de teruggekeerde jongens woont bij zijn oom en tante, die hij pas na terugkomst in Sierra Leone heeft leren kennen. Voor zijn vertrek uit Sierra Leone had hij hen nog nooit ontmoet, maar nu betaalt hij voor een kamer in hun huis. Deze respondent zegt: “I have to pay rent for my room. They don’t own the house themselves, so I have to help them.” De huur kan hij betalen met de inkomsten van zijn motorfiets, die hij verhuurt aan een ander voor ongeveer 5 euro per dag.

Samenvattend kunnen we stellen dat de teruggekeerde jongeren een marginale positie innemen qua financiën en huisvesting. We zien dat de respondenten zich bezig houden met diverse soorten handel, maar doorgaans nauwelijks genoeg verdienen om rond te komen. De handel die ze drijven is meestal kleinschalig, zoals een levensmiddelenwinkelje of straathandel in keukenspulletjes. Sommige respondenten proberen meerdere soorten werkzaamheden te verrichten om zo meer inkomen te genereren. Omdat de meeste respondenten moeten wennen aan het handelsklimaat in Sierra Leone en gebrek hebben aan voldoende ondersteu-

nende contacten, verkeren ze in een moeilijke positie, ook omdat velen persoonlijke problemen hebben en sommigen verwickeld zijn in conflicten over bijvoorbeeld land of samenwerking. Niet alleen bij het opzetten van een eigen handel maar ook bij het vinden van onderdak zien we dat de jongeren de contacten die ze hebben moeten benutten. We zien dat een deel van de jongeren bij vrienden of kennissen verblijft, een deel bij familie inwoont en een deel zelfstandig een woonruimte huurt. De woonruimtes zijn meestal klein, faciliteiten als stroom of water ontbreken vaak en van enige privacy is zelden sprake.

8.4 Conclusie

In dit hoofdstuk hebben we antwoord gegeven op de vierde hoofdvraag: waar en hoe zien de onrechtmatig verblijvende (voormalige) amv's hun toekomstige verblijf en welke factoren spelen hierbij een rol? We hebben in dit onderzoek vooral gesproken met jongeren die zonder verblijfsdocumenten in Nederland zijn gebleven. Hun onrechtmatige verblijf is de uitkomst van een serie afwegingen die gerelateerd zijn aan de omstandigheden in Nederland en aan de omstandigheden in het land van herkomst. Veel jongeren vertellen van dag tot dag te leven. De onzekerheid en onduidelijkheid met betrekking tot het opstarten van een (hernieuwde) procedure zorgen er mede voor dat deze jongeren niet willen nadenken over een toekomst buiten Nederland. Ze kiezen voor de veiligheid van het bekende en vertrouwde leven in Nederland – hoe marginaal ook – en grijpen alle mogelijkheden aan om hoop uit te putten.

De (voormalige) amv's maken (voorlopig) de keuze om in Nederland te blijven vanuit omstandigheden in of gerelateerd aan Nederland. De jongeren voelen zich – onder andere door hun langdurige verblijf – thuis in Nederland. Ze hebben hier opleidingen gevolgd, de taal geleerd, vriendschappen opgebouwd en soms zelfs een (Nederlandse) partner verworven. De (voormalige) amv's hebben zich ook allerlei doelen tijdens hun verblijf in Nederland gesteld, die ze echter nog niet hebben gerealiseerd (geld, onderwijs, verblijfsstatus). Veel (voormalige) amv's hebben ook het gevoel recht te hebben op een verblijfsstatus en los daarvan hebben ze allen hoop op een rechtmatig verblijf in de toekomst. Deze hoop wordt onbedoeld gevoed door de ondersteuning van hulporganisaties en advocaten die nog mogelijkheden in de zaak van de jongere zien, maar ook door geslaagde asielprocedures van mensen in hun directe sociale omgeving. De mislukte pogingen van anderen om een verblijfsstatus te bemachtigen, weerhouden de jongeren echter niet om het zelf te blijven proberen.

De omstandigheden in of gerelateerd aan het herkomstland bepalen ook de keuze van de (voormalige) amv's om hun verblijf in Nederland te continueren. Sommige jongeren zijn ervan overtuigd dat ze niet terug kunnen omdat ze voor hun leven vrezen. Anderen wijzen op de afwezigheid van sociale contacten in het herkomstland waardoor ze na terugkeer niemand hebben om op terug te vallen. Ook hier zorgen de verhalen over teruggekeerde jongeren en de ervaringen van vrienden die teruggekeerd zijn, en waar het niet goed mee gaat, ervoor dat de jongeren het zekere voor het onzekere nemen en besluiten te blijven. Ten

slotte vertellen sommige jongeren dat ze buiten hun eigen schuld niet terug kunnen keren, vooral door tegenwerking van ambassades bij het verstrekken van een *laissez passer*.

Doormigreren is voor de meeste (voormalige) amv's geen reële optie. De meeste jongeren buiten vreemdelingenbewaring willen dan ook niet doormigreren naar andere Europese landen. De kennis over Nederland en de contacten die zij hier hebben opgebouwd zijn te waardevol om in te ruilen tegen de onzekerheid van een nieuw land waar zij geen vrienden hebben en de situatie niet kennen. De jongeren in vreemdelingenbewaring vormen hierop een uitzondering. Zij willen verder reizen naar een ander Europees land. Deze jongeren hebben familie in (en informatie over) deze landen en waren al op weg naar hun familie voordat ze werden aangehouden bij de grens en in vreemdelingenbewaring werden geplaatst.

Terug naar het land van herkomst is evenmin een reële optie voor de (voormalige) amv's. De argumenten die zij hiervoor aanvoeren, liggen in lijn met de argumenten om te blijven of om niet door te migreren. De respondenten in Sierra Leone bieden relevante inzichten in de omstandigheden na terugkeer. Een deel van de jongeren is uitgezet en een deel is zelfstandig teruggekeerd en heeft hierbij hulp gezocht bij partners als IOM en Samah. De respondenten die zelfstandig zijn teruggekeerd hebben tijd gehad om zich voor te bereiden op de feitelijke terugkeer, hebben veelal geld gespaard of een toelage via IOM ontvangen. Een deel is met een ondernemingsplan weggegaan en had bovendien al contact gelegd met familie of vrienden in het herkomstland. De jongeren die zijn uitgezet en noodgedwongen zonder geld, contacten en voorbereiding moesten terugkeren, hebben daarmee aanvankelijk een achterstand ten opzichte van de jongeren die zelfstandig zijn teruggekeerd. Bovendien voelden zij zich door hun behandeling tijdens de reis gecriminaliseerd.

Eenmaal terug in Sierra Leone vervalt voor de meeste jongeren het initiële verschil tussen zelfstandige dan wel gedwongen terugkeer en worden ze geconfronteerd met overeenkomstige problemen. Deze problemen hebben te maken met de familie en met overleven. Contacten met achtergebleven familieleden verlopen na terugkeer moeizaam. Dit heeft voor een deel te maken met het gegeven dat zij door de lange afwezigheid uit elkaar zijn gegroeid. Van een warm onthaal na terugkomst uit den vreemde is geen sprake. Familieleden behandelen de teruggekeerde jongeren als criminelen (want waarom zijn ze anders teruggestuurd of teruggegaan?) en als 'losers' in wie ze voor hun vertrek financieel hebben geïnvesteerd, maar die met niets teruggekomen zijn. Verschillende teruggekeerde jongeren zijn sociaal gemarginaliseerd in hun eigen familie: ze worden gedoogd maar hoeven nauwelijks op ondersteuning te rekenen. De familie verwacht die ondersteuning juist van de teruggekeerde jongeren. Dit is voor sommige jongeren die wel wat (spaar)geld hebben, reden om zelf afstand te nemen van hun familie uit angst door hen financieel uitgekleeft te worden.

Een meerderheid van de teruggekeerde jongeren heeft grote moeite met rondkomen en verdient met de handel net voldoende om van dag tot dag te kunnen leven. Een deel van de jongeren ontbreekt het zelfs volledig aan inkomsten; zij

JONG EN ILLEGAAL IN NEDERLAND

zijn voor hun huisvesting en voedsel volledig afhankelijk van vrienden. Alle respondenten in Sierra Leone zijn actief betrokken bij een zelforganisatie genaamd Youth of Sierra Leone (YOS). YOS bestaat uit jong volwassenen die vanuit Nederland zelfstandig zijn teruggekeerd of zijn uitgezet en fungeert als ondersteunend netwerk. Via organisaties die met YOS samenwerken kunnen de jongeren onder bepaalde voorwaarden een lening krijgen om een onderneming mee op te zetten. Verschillende jongeren hebben zo'n lening ontvangen, maar de meesten hebben hier weinig geluk mee gekend. Aangezien ze grote moeite hebben om in hun levensonderhoud te voorzien, komen ze bij serieuze tegenslag in de verleiding het geleende bedrag aan te spreken. Vervolgens zijn ze niet meer in staat de lening terug te betalen en komen ze evenmin nog in aanmerking voor een tweede subsidie. Sommige jongeren die hun lening op 'oneigenlijke wijze' hebben ingezet – bijvoorbeeld om de medische zorg voor familie of kinderen te kunnen betalen – schamen zich zozeer dat ze zich niet meer bij YOS laten zien.

Hoofdstuk 9 Beantwoording van de onderzoeksvragen

In dit onderzoek naar de leefomstandigheden van (voormalige) amv's, hun ervaringen met het onrechtmatig verblijf in Nederland en hun ideeën over hun toekomst hebben we antwoorden geformuleerd op de volgende vier centrale onderzoeksvragen:

1. Hoe en waarom zijn onrechtmatig verblijvende (voormalige) amv's naar Nederland gekomen?
2. Hoe voorzien onrechtmatig verblijvende (voormalige) amv's in hun levensonderhoud en huisvesting?
3. Welke contacten hebben onrechtmatig verblijvende (voormalige) amv's met de overheid op de terreinen van gezondheidszorg, onderwijs en justitie?
4. Hoe en waar zien onrechtmatig verblijvende (voormalige) amv's hun verblijf in de toekomst en welke factoren spelen hierbij een rol?

We zullen hieronder de centrale onderzoeksvragen in samenvattende zin beantwoorden.

9.1 Onrechtmatig verblijvende (voormalige) amv's en hun komst

In dit onderzoek hebben we ons allereerst de vraag gesteld hoe waarom de onrechtmatig verblijvende (voormalige) amv's naar Nederland zijn gekomen. Om te kunnen onderscheiden hoe de (voormalige) amv's naar Nederland zijn gekomen, hebben we gebruik gemaakt van drie migratiepatronen die zich onderscheiden in het dominante achterliggende ondersteunende netwerk (familie, mensensmokkel, 'zelfstandig') (Engbersen et al. 2002). Veruit het grootste aantal (voormalige) amv's (n=81) stelt met hulp van mensensmokkelaars naar Nederland te zijn gekomen. Slechts een klein aantal jongeren vertelt onder regie van de familie (n=11) of op eigen gelegenheid (n=10) naar Nederland te zijn gereisd.

Bij het dominante patroon waarbij de amv's voor hun komst volledig afhankelijk zijn van mensensmokkelaars, betalen de gesmokkelden of hun familie in het herkomstland geld om de reis te realiseren. Kenmerkend voor de jongeren die onder regie van smokkelaars zijn gekomen, is dat zij na aankomst op zichzelf zijn aangewezen. De mensensmokkelaars onderhouden na aankomst geen contact met de gesmokkelden en bieden hen ook geen verdere ondersteuning. Tegen betaling ondersteunen de smokkelaars uitsluitend de reis van a naar b om na aankomst hun bemoeienissen onmiddellijk te beëindigen of om de jongeren bij de politie af te zetten. Deze jongeren hebben veelal geen familieleden of vrienden in het land waar ze arriveren en moeten hun netwerk opnieuw opbouwen. Het zijn ook vaak familieleden in het herkomstland die de smokkelaars weten te vinden en afhankelijk van de mogelijkheden van de smokkelaar de reis naar een specifiek Europees land financieren. Deze jongeren vliegen vaak direct vanuit

het herkomstland of een buurland naar het land van bestemming. De ondersteuning die de mensensmokkelaars bieden beperkt zich uitsluitend tot de reis.

De elf minderjarige vreemdelingen die onder regie van de familie hebben gereisd, onderscheiden zich in hun migratiepatroon van de andere jongeren in de omstandigheid dat zij na aankomst in het land van bestemming door familieleden of vrienden worden opgevangen. Deze jongeren reizen van familie in het herkomstland naar familie in het bestemmingsland. Om deze reis te realiseren, huren familieleden van de minderjarige vreemdelingen de diensten van smokkelaars in om de overkomst te realiseren. Soms leveren deze mensensmokkelaars uitsluitend de (vervalste) reisdocumenten of visa, maar ook komt het voor dat ze de volledige reis als begeleider meereizen. De regie blijft echter bij de familie aangezien de jongeren na aankomst door andere familieleden opgevangen en verder geholpen worden.

De tien minderjarige vreemdelingen die zelfstandig hebben gereisd, verplaatsten zich daarentegen vaak van land naar land waarbij ze gebruik maakten van lokaal vervoer, zwart reisden of gebruik maakten van lokale smokkelaars. Vaak betrof het hier relatief korte en belangrijke passages waar de smokkelaars een rol spelen, bijvoorbeeld om een grens te passeren of om van het ene continent naar het andere continent te kunnen komen. Soms beleven zij gedurende enige tijd in een land om bijvoorbeeld geld te verdienen voor de vervolgreis. Deze jongeren hadden voorafgaand aan hun vertrek veelal geen concreet bestemmingsland in gedachten, maar wilden naar Europa of het Westen en hun uiteindelijke bestemming werd vooral bepaald door de contacten en ideeën die zij onderweg opdeden.

De kosten voor de reis naar Nederland onder de respondenten variëren van 500 euro voor een illegale overtocht per boot tot 15.000 euro voor een complete reis van herkomstland naar Nederland via een mensensmokkelaar. Naast geld hebben sommige respondenten op andere manieren voor hun reis betaald, zoals in ruil voor een huis of diamanten.

Eén van de aanleidingen voor dit onderzoek betrof de vraag of (voormalige) amv's al vanuit de herkomstlanden slachtoffer zouden kunnen zijn van mensenhandelnetwerken en geronseld worden om in Nederland of elders in de prostitutie te worden uitgebuit. Uit dit onderzoek is gebleken dat twee (voormalige) amv's als slachtoffers van mensenhandel in de gedwongen prostitutie gedefinieerd kunnen worden. Er komen verder uit ons onderzoek geen concrete of impliciete aanwijzingen naar voren die er op wijzen dat de door ons geïnterviewde jonge mannen en vrouwen vanuit het herkomstland als slachtoffer van mensenhandel in de prostitutie naar Nederland zijn gehaald en vervolgens in Nederland in de seksindustrie worden uitgebuit. Wel blijken de (voormalige) amv's tijdens hun onrechtmatig verblijf in Nederland risico's te lopen op uitbuiting buiten de seksindustrie.

Migratiemotieven

Uit de verhalen van de (voormalige) amv's komt naar voren dat de migratiemotieven vooral te maken hebben met de omstandigheden in het land van herkomst

en minder met de aantrekkingskracht van Nederland of andere Europese landen. Het zijn bij de (voormalige) amv's in dit rapport vooral de *push*-factoren die er voor hebben gezorgd dat zij zijn 'weggegaan'. *Pull*-factoren, zoals familie of betere omstandigheden in andere landen, die er voor zorgen dat migranten 'er-gens naar toegaan', zijn bij de (voormalige) amv's minder van belang (Castles en Miller 2009: 22). De migratiemotieven van de (voormalige) amv's kunnen gerelateerd worden aan veranderingen op het op het macroniveau (oorlog, politieke instabiliteit, religieuze conflicten, economische veranderingen) en op veranderingen op het mesoniveau van de uitgebreide familie of de directe omgeving van de jongere. In het laatste geval motiveren respondenten hun komst door te wijzen op het overlijden van hun ouders, gewelddadige conflicten binnen de uitgebreide familie of juist op de context van 'familiehereniging' over internationale grenzen. De 'uitgebreide familie' speelt een rol als initiator van het vertrek als de omstandigheden daar aanleiding toe geven, bijvoorbeeld bij religieuze, politieke of familiale conflicten. Ook heeft een klein aantal (voormalige) amv's zich vanuit het herkomstland met andere familieleden in Nederland herenigd. In het laatste geval heeft de familie die zich al eerder in het Westen had gevestigd een duidelijke aantrekkingskracht op de jongeren. Economische motieven spelen ook bij de asielzoekers een rol, maar komen naar verhouding minder voor dan bij de (voormalige) amv's die geen asiel hebben aangevraagd.

Ervaringen met de asielprocedure

In de onderzoeksgroep heeft veruit de grootste groep asiel aangevraagd. De (voormalige) amv's die geen asiel aanvroegen, hadden weinig vertrouwen in een positieve uitkomst van een eventuele asielprocedure of vestigden zich in Nederland om andere redenen (werk of familiebezoek). Daarnaast was er een groep jongeren die wij in vreemdelingenbewaring hebben geïnterviewd en evenmin asiel had aangevraagd. Zij werden aan de Nederlandse grens aangehouden terwijl zij op weg waren naar familie in een ander land waar ze asiel wilden aanvragen en dachten een grotere kans op een geslaagde procedure te maken.

Voor de (voormalige) amv's is de rechtmatige verblijfsperiode een belangrijke periode. Tijdens het rechtmatige verblijf in de opvang creëren de (voormalige) amv's nieuwe en uiteenlopende sociale contacten in Nederland, die zij later tijdens hun onrechtmatige verblijf gebruiken om op verschillende terreinen ondersteuning te verkrijgen. Bovendien leren de jongeren de Nederlandse taal en vergaren zij kennis over Nederland, de regels en de gebruiken die hen later ook van pas komen. Positieve kanten die (voormalige) amv's noemen over hun rechtmatige verblijfsperiode zijn de onafhankelijkheid, zoals het kunnen volgen van een opleiding, het kunnen beschikken over vaste inkomsten, het feit dat ze een eigen woonplek hebben, en de onbezorgdheid die samengaat met een rechtmatige verblijfsstatus. Negatieve kanten zijn de frustraties van de jongeren die gerelateerd zijn aan de succesvolle asielprocedures van anderen en het besef dat zij met het meerderjarig worden allerlei rechten en mogelijkheden verliezen.

Nidos en voogdij

De ervaringen tijdens het rechtmatige verblijf met de voogden en het leefgeld zijn zeer uiteenlopend. We zien dat de meeste respondenten een voogd hebben gehad en leefgeld hebben ontvangen. Opvallend zijn de enkele respondenten die wel een asielprocedure hebben gehad maar door omstandigheden geen voogd toegewezen hebben gekregen en/of geen leefgeld hebben ontvangen. Deze respondenten hebben ofwel met het bijna meerderjarig worden asiel aangevraagd en zijn daardoor naar een AZC gegaan, of het is gewoon niet duidelijk waarom een enkele jongere tussen wal en schip gevallen lijkt te zijn.

De amv's die een voogd hebben gehad, waren overwegend positief over hun voogd. Respondenten waardeerden voogden die praktische ondersteuning boden, bijvoorbeeld in de vorm van contacten aandragen voor het vinden van onderdak, helpen bij het oplossen van problemen op school en/of met politie en justitie. De amv's waardeerden voogden ook als ze een luisterend oor en emotionele ondersteuning boden. Respondenten waren negatief over voogden die zich veel richtten op terugkeer en weinig begrip en compassie toonden voor de huidige onzekere situatie die de jongeren ervaren tijdens hun verblijf in Nederland.

De overgang van minderjarigheid naar meerderjarigheid

Voor het merendeel van de (voormalige) amv's die asiel hebben aangevraagd kwam rond hun achttiende verjaardag – en bij sommige personen al enige tijd daarvoor – een einde aan de bescherming en zekerheid van de opvang en moesten zij noodgedwongen op eigen benen staan. Het sterk gestructureerde leven dat deze jongeren tot hun achttiende hadden, in het bijzonder op het gebied van huisvesting, zorg en inkomen, viel weg. Het overgrote deel van de respondenten uit de onderzoeksgroep die asiel hebben aangevraagd (73 van de 83) is met onbekende bestemming (MOB) betrokken. De grootste groep MOB (n=59) bestaat uit (voormalige) amv's die rond hun achttiende verjaardag uit de opvang verdwenen nadat ze bericht hadden gekregen dat hun amv-vergunning niet meer verlengd zou worden en de voorzieningen zouden worden stopgezet. In de tweede plaats zien we een kleinere groep (voormalige) amv's (n=11) die al op minderjarige leeftijd de uitkomst van de asielaanvraag niet wil afwachten en verdwijnt. Zij vreesden een negatieve beschikking en waren bang om in vreemdelingenbewaring te belanden en te worden uitgezet. In de derde plaats zijn enkele respondenten (n=3) vanuit vreemdelingenbewaring op straat gezet en heten dan met onbekende bestemming vertrokken te zijn. Van zeven respondenten was de situatie rondom hun vertrek uit de formele opvang onduidelijk.

9.2 Onrechtmatig verblijvende (voormalige) amv's en levensonderhoud

De tweede vraag die we ons gesteld hebben in dit onderzoek luidt hoe onrechtmatig verblijvende (voormalige) amv's in hun levensonderhoud en huisvesting voorzien.

Inkomsten

De meerderheid van de respondenten had ten tijde van de dataverzameling geen rechtmatige verblijfstatus. Dit betekent dat zij onder normale omstandigheden zijn uitgesloten van de verzorgingseconomie en tevens van formele loonarbeid en zelfstandig ondernemerschap. Dit roept de vraag op hoe deze onrechtmatig verblijvende jongeren in hun levensonderhoud voorzien. Geen enkele onrechtmatig verblijvende (voormalige) amv maakte gebruik van bestaande collectieve voorzieningen van de verzorgingstaat en slechts onrechtmatig verblijvende respondenten werkten wit door het gebruik van oude persoonsdocumenten. De overige onrechtmatig verblijvende respondenten hebben geen inkomsten uit wit werk. Dit laat zien dat de overheid met beleid en wetgeving de onrechtmatig verblijvende vreemdelingen zowel van de verzorgingseconomie als van de formele arbeidsmarkt heeft uitgesloten.

Dit onderzoek laat zien dat de onrechtmatig verblijvende (voormalige) amv's vooral dankzij de steun van hulporganisaties en vrienden in hun levensonderhoud kunnen voorzien. Het is dankzij deze ondersteuning dat de jongeren tijdens hun onrechtmatige verblijf in Nederland niet op straat belanden. Deze steun die de (voormalige) amv's van hulporganisaties en ook van vrienden, kennissen of landgenoten ontvangen, is echter niet vrijblijvend. De diverse hulporganisaties verwachten vrijwel altijd een verblijfsperspectief en stellen criteria voordat jongeren kunnen profiteren van de steun. Vrienden en kennissen profiteren soms op hun manier van de diensten van de (voormalige) amv's, bijvoorbeeld op het gebied van arbeid. De ongelijkwaardige uitwisseling van arbeid ten opzichte van geld, goederen of diensten geleverd door vrienden, landgenoten en hulporganisaties kunnen in bepaalde situaties zorgen voor ongewenste verhoudingen waarbij jongeren voor bijvoorbeeld huisvesting, juridische steun en levensonderhoud afhankelijk zijn van één organisatie of partner.

Een (mogelijk) effect van het afsluiten van de formele economie van arbeid voor onrechtmatig verblijvende vreemdelingen zou kunnen zijn dat de (voormalige) amv's hun inkomsten uit de informele economie van arbeid en criminaliteit halen. Uit dit onderzoek komt echter naar voren dat relatief weinig (voormalige) amv's (n=30) zwart werken. De sectoren waarin de jongeren zwart werk verrichten, lopen uiteen van de schoonmaak en de bouw tot de horeca en de persoonlijke dienstverlening. Het werk kenmerkt zich door onzekerheid ten opzichte van de arbeidstijden: er zijn vaak weinig uren beschikbaar en het werk vindt veelal op oproepbasis plaats. Slechts weinig jongeren kunnen uitsluitend van de inkomsten uit het zwarte werk leven. Daarnaast blijkt dat veruit de grootste groep (voormalige) amv's zich niet met criminaliteit inlaat en dat als er sprake was van criminaliteit dit in het verleden tijdens het rechtmatige verblijf plaatsvond. Zo vertelden enkele jongeren dat ze in het verleden betrokken waren bij criminele activiteiten in Nederland, zoals vermogensdelicten (diefstal en heling) en fraude met documenten.

Waar in eerder onderzoek (Engbersen et al. 2002) naar illegale vreemdelingen geconcludeerd werd dat de schaarste van arbeid ten grondslag lag aan hun non-participatie, speelt dit bij de jongeren uit de onderzoeksgroep minder mee. De hoop op een rechtmatig verblijf in Nederland in de toekomst is voor hen richtinggevend. Werken impliceert een grotere kans op aanhouding en de angst om tijdens het werk aangehouden te worden (waardoor een geslaagde verblijfs-procedure onmogelijk wordt) is van grote invloed op de keuze om niet te werken. Daarnaast spelen hulporganisaties hierbij een belangrijke rol: zij bieden veelal hulp aan jongeren die een perspectief op verblijf hebben en stellen vaak als voorwaarde dat de jongeren niet (buiten de deur) mogen werken zolang ze leefgeld ontvangen.

Huisvesting

Onder de (voormalige) amv's kunnen we drie dominante vormen van huisvesting onderscheiden: op kamers, in een woning of appartement en, tot slot, zonder een vaste woon- of verblijfplaats. De meerderheid van de respondenten woont op kamers; veelal in onderhuur of inwonend. Het is zeker geen vanzelfsprekendheid dat deze (voormalige) amv's een kamer voor zichzelf hebben. Een kleine groep respondenten bewoont een woning of appartement. Deze (voormalige) amv's wonen in bij een partner die een zelfstandige huurwoning heeft. In de derde plaats hebben we een wat kleinere groep onrechtmatig in Nederland verblijvende respondenten die ten tijde van de dataverzameling niet over een vaste woon of verblijfplaats beschikten en zwierven tussen vrienden, de (nood)opvang en de straat. Het merendeel van de jongeren heeft (in het verleden) een kortere of langere periode op straat gezworven. Vooral de eerste periode na de beëindiging van de formele opvang of op het moment dat de (voormalige) amv's met onbekende bestemming uit deze opvang verdwijnen, blijkt voor deze jongeren een periode te zijn waarin zij rondzwerven. Pas na verloop van tijd vinden deze jongeren op basis van nieuw opgedane contacten huisvesting.

Ruim de helft van de respondenten (n=48) beschikt over gratis huisvesting en een iets kleiner aantal (n=44) betaalt huur. De keerzijde van deze gratis inwoning is de schaamte waar veel respondenten mee worstelen. Deze schaamte leidt er in een enkel geval zelfs toe dat (voormalige) amv's liever de nacht buiten doorbrengen dan een beroep op vrienden te doen. Vaker proberen de (voormalige) amv's hun schaamte te compenseren door beloftes over terugbetaling te doen op het moment dat zij wel over een verblijfsstatus en over geld beschikken. Daarnaast hebben we ook enkele gevallen van machtsmisbruik beschreven die verweven zijn met gratis of goedkope huisvesting en met de onrechtmatige positie van de (voormalige) amv's. In ruil voor huisvesting en de belofte geen aangifte van illegaal verblijf te doen, verwachten sommige huiseigenaren of hoofdbewoners dat de (voormalige) amv's bepaalde arbeid verrichten, intieme relaties aangaan of seksuele diensten leveren. Afhankelijk van de specifieke omstandigheden zou dit ook als mensenhandel getypeerd kunnen worden.

Uit de antwoorden op de vraag hoe de (voormalige) amv's woonruimte vinden, komt de belangrijke rol van partners, vrienden en bekenden naar voren. In

ruim de helft van de gevallen speelden zij een beslissende rol bij het vinden van huisvesting. Het gaat hier vooral om mensen die de (voormalige) amv's na aankomst in Nederland hebben leren kennen. Het gaat dus veelal om nieuwe contacten die zijn opgedaan tijdens de asielprocedure, de formele opvang en de noodopvang. Deze vrienden zijn dan ook niet per definitie landgenoten, maar verkeren wel relatief vaak in een vergelijkbare sociaal-economische positie of hebben recentelijk een verblijfsvergunning weten te bemachtigen. In iets mindere mate waren ook de contacten bij hulporganisaties van belang bij het vinden van een kamer. Niet alleen hebben de hulporganisaties soms directe toegang tot huisvesting, ook hebben ze contacten met potentiële verhuurders. Daarnaast fungeren de locaties van hulporganisaties als ontmoetingsplek waar allerlei informatie tussen de (voormalige) amv's wordt uitgewisseld.

Sociale netwerken en leefpatronen

De (voormalige) amv's beschikken over een sociaal netwerk bestaande uit vooral nieuwe relaties die zijn opgedaan tijdens de asielprocedure en de periode van (in)formele opvang na de afwijzing van het asielverzoek. De sociale netwerken zijn bovendien heterogeen naar etniciteit en administratieve status. Een belangrijk deel van de contacten van de jongeren wordt gevormd door (voormalige) amv's die ook onrechtmatig verblijven en (voormalige) amv's die hun verblijfspositie recentelijk hebben weten te formaliseren. In beide gevallen betreft het personen die in een vergelijkbare kwetsbare sociaal-economische positie verkeren. Naast deze jongeren bestaat een deel van het sociale netwerk uit autochtone Nederlanders, waaronder professionals en leeftijdsgenoten die de jongeren hebben leren kennen tijdens het onderwijs en in de vrije tijd. Deze contacten – in het bijzonder die met professionals – gaan samen met een groter potentieel aan ondersteuning op verschillende terreinen.

De meerderheid van de (voormalige) amv's in dit onderzoek beschikt over relatief veel vrije tijd omdat ze geen werk hebben en geen opleiding volgen. De jongeren gaan op verschillende manieren met deze vrije tijd om en dit komt tot uitdrukking in het onderscheid tussen twee (ideaaltypische) leefpatronen die we in de onderzoeksgroep terug zien. In het eerste leefpatroon leiden de (voormalige) amv's een 'teruggetrokken bestaan' en in het tweede patroon een 'ondernemend bestaan'. Deze leefpatronen onderscheiden zich van elkaar op ten minste drie aspecten. Ten eerste: het type en de omvang van het sociaal netwerk. Jongeren die een teruggetrokken bestaan leiden, hebben weinig sociale contacten en gaan vooral om met mensen die in net zo'n kwetsbare positie als zijzelf verkeren. Hierdoor hebben ze weinig mogelijkheden tot het mobiliseren van hulpmiddelen. De ondernemende jongeren hebben juist een omvangrijk en heterogeen netwerk dat steun en hulp kan bieden. Ten tweede zal het weinig verbazing wekken dat de jongeren die wij onder het 'teruggetrokken leefpatroon' hebben geschaard, in het dagelijks leven weinig activiteiten buitenshuis ondernemen. Ze gaan alleen het huis uit als dat nodig is. De ondernemende jongeren ontplooiën juist veel activiteiten buiten de deur. Ten slotte zien we dat de mate van angst of voorzichtigheid die jongeren ervaren bij het betreden van de openbare ruimte

varieert van jongeren die bijna niet de straat op durven, omdat ze bang zijn aangehouden te worden, tot jongeren die helemaal niet bang zijn en daarbij soms de voorzichtigheid uit het oog verliezen of zelfs vergeten dat ze geen verblijfsstatus hebben.

Het label ‘illegaal’ of ‘onrechtmatig’ dat de administratieve verblijfspositie van de meeste (voormalige) amv’s in de onderzoeksgroep typeert, wordt pas zichtbaar op het moment dat (vertegenwoordigers van) instanties vragen om identiteits- of verblijfsdocumenten. We zien de inzet van verschillende strategieën die de jongeren hanteren om zich in de openbare ruimte te bewegen en die ze soms ook inzetten om toegang te verwerven tot specifieke voorzieningen. De (voormalige) amv’s verzwijgen of benadrukken hun onrechtmatige verblijfsstatus om vriendschappen in stand te houden of om ondersteuning van bepaalde hulpinstanties te krijgen. Voormalige amv’s gebruiken soms tijdelijk oude persoonsdocumenten van zichzelf of van anderen (al dan niet tegen betaling). We zien deze strategieën vooral terug zodra de (voormalige) amv’s in contact treden met instanties zoals zorgverleners.

9.3 Onrechtmatig verblijvende (voormalige) amv’s en de overheid

De derde vraag die we ons gesteld hebben in dit onderzoek luidt: welke contacten hebben onrechtmatig verblijvende (voormalige) amv’s met de overheid op de terreinen van gezondheidszorg, onderwijs en justitie?

Gezondheidszorg

De respondenten ervaren verschillende lichamelijke en/of psychische klachten, waarbij in het bijzonder slapeloosheid, angsten en depressiviteit eruit springen. We zien dat de jongeren in belangrijke mate gratis toegang tot de medische zorg weten te realiseren met behulp van hun sociale contacten, in het bijzonder via de hulporganisaties. Een aanzienlijk kleiner deel van de jongeren legt op eigen houtje contact met zorgverleners en betaalt hier direct voor. Een deel van de respondenten maakt geen gebruik van medische zorg. Zij hebben dit niet nodig of beschikken niet over de kennis en de juiste contacten om bij de artsen terecht te komen. Een ander problematisch punt betreft de aanschaf van medicijnen, die lang niet altijd gratis zijn of door hulporganisaties betaald worden. Een consequentie is dat een deel van de (voormalige) amv’s in dit onderzoek de noodzakelijke medicijnen niet of niet altijd tot zijn beschikking heeft.

Onderwijs

De meerderheid van de respondenten heeft tijdens de asielprocedure onderwijs genoten. Nederlandse taallessen, meestal in een ISK of in een AZC, gingen vaak vooraf aan een (meestal onvoltooide) MBO/ROC opleiding. Het grootste probleem waar de jongeren tijdens hun opleiding tegenaan liepen – naast de Nederlandse taal – betrof de moeilijkheid om de opleiding af te kunnen ronden. Dit hing in de meerderheid van de gevallen samen met het meerderjarig worden en

de beëindiging van de (financiële) steun van Nidos waardoor de respondent ofwel de opleiding niet meer kon betalen, ofwel vanwege het onrechtmatige verblijf door het opleidingsinstituut werd geweigerd. Ook stages waren vaak, om dezelfde reden en in verband met het ontbreken van een werkvergunning, een struikelblok waardoor sommige jongeren hun opleiding niet hebben kunnen afsluiten met een diploma of certificaat.

De (voormalige) amv's en de medewerkers van onderwijsinstellingen hebben beide onvoldoende kennis over de formele rechten op onderwijs in het geval van onrechtmatig verblijf. De jongeren krijgen vaak een verkeerd beeld van hun mogelijkheden door zichzelf ten onrechte te vergelijken met vrienden die in soortgelijke situaties de toegang wordt geweigerd of die moeten stoppen met het onderwijs. Enkele jongeren hebben dankzij de inzet van welwillende en ter zake kundige professionals hun opleiding inclusief een stage tijdens het onrechtmatige verblijf kunnen afronden.

Politie en justitie

Zeven van de twaalf respondenten die in het verleden in Nederland slachtoffer van een misdrijf zijn geweest, hebben hiervan aangifte gedaan bij de politie. Drie van de zeven deden dit terwijl ze onrechtmatig in Nederland verbleven. Los van concreet slachtofferschap is de bereidheid van respondenten om zich als slachtoffer bij de politie te melden gering. Deze lage aangiftEBereidheid wordt vooral bepaald door de angst bij de jongeren voor politie en justitie in het algemeen en door de verhalen over aanhoudingen die de respondenten horen.

Voormalige amv's proberen het risico om aangehouden te worden te reduceren door zich zo goed mogelijk aan de geldende regels in de openbare ruimte te houden. Tegelijkertijd constateerden we ook dat in het bijzonder de respondenten die vallen binnen het ondernemende leefpatroon deze strategieën en hun onrechtmatige verblijfsstatus soms eenvoudigweg vergeten en vanuit een zekere overmoed uiteindelijk toch aangehouden worden.

Ruim de helft van de respondenten is ooit aangehouden door de politie, meestal vanwege onrechtmatig verblijf. De meeste aanhoudingen vonden plaats op momenten dat de jongeren aan het reizen waren, zoals degenen die tijdens een controle aan de grens werden aangehouden. Een meerderheid hiervan heeft een periode in vreemdelingenbewaring doorgebracht. Enkele respondenten hebben een strafrechtelijke veroordeling op hun naam staan en zijn hiervoor gedetineerd geweest.

Voormalige amv's in vreemdelingenbewaring zijn vol onbegrip over de vreemdelingenbewaring; ze vinden het onrechtvaardig en trekken voortdurend de vergelijking met detentie en de gevangenis. Zij stellen niet betrokken geweest te zijn bij criminele activiteiten en slechts voor illegaal verblijf vast te zitten. De (voormalige) amv's ervaren mede hierom het verblijf als uitermate moeilijk. Andere factoren die hieraan bijdragen zijn de onzekerheid over de duur van het verblijf in vreemdelingenbewaring, de onzekerheid over de afloop van de bewaring (uitzetting naar het land van herkomst dan wel terug op straat) en de taal- en culturele verschillen tussen de jongeren onderling en in relatie tot de medewer-

kers. De ervaring met detentie en/of vreemdelingenbewaring maakt veel indruk op deze jongeren en vormt voor hen aanleiding na te denken over hun toekomstige verblijf.

9.4 Onrechtmatig verblijvende (voormalige) amv's en hun toekomst

Tot slot hebben we ons de vraag gesteld hoe en waar onrechtmatig verblijvende (voormalige) amv's hun verblijf in de toekomst zien en welke factoren hierbij een rol spelen?

In Nederland blijven

De beslissing om in Nederland te blijven is de uitkomst van een serie afwegingen die gerelateerd zijn aan de omstandigheden in Nederland en aan de omstandigheden in het land van herkomst. Uiteindelijk verkiezen de door ons geïnterviewde jongeren de onzekerheid van het onrechtmatige verblijf in Nederland boven de nog grotere onzekerheid van een verblijf elders of in het land van herkomst. Naast deze afwegingen is hun aanwezigheid in Nederland ook de uitkomst van een zekere gelatenheid. De (voormalige) amv's leven vaak al zo lang in onzekere omstandigheden of kampen met dusdanige psychische en emotionele problemen dat zij niet meer ver vooruit willen denken of daartoe niet in staat zijn. De (voormalige) amv's maken (voorlopig) de keuze om in Nederland te blijven. Deze keuze is deels ingegeven door de omstandigheden in Nederland. De jongeren voelen zich – mede door hun langdurige verblijf – thuis in Nederland. Ze hebben hier opleidingen gevolgd, de taal geleerd, vriendschappen opgebouwd en soms een (Nederlandse) partner verworven. De (voormalige) amv's hebben zich tijdens hun verblijf in Nederland ook allerlei doelen gesteld, die ze echter vaak nog niet hebben gerealiseerd (geld, onderwijs, verblijfsstatus). De (voormalige) amv's hopen niet alleen op een rechtmatig verblijf in Nederland, maar hebben ook het gevoel recht te hebben op een verblijfsstatus. Deze hoop wordt vaak onbedoeld gevoed door de ondersteuning van hulporganisaties en advocaten die nog mogelijkheden in de zaak van de jongere zien, maar ook door geslaagde asielprocedures van mensen in hun directe sociale omgeving. Mislukte pogingen van anderen in hun omgeving om een rechtmatig verblijf te realiseren worden daarentegen genegeerd.

De omstandigheden in of gerelateerd aan het herkomstland bepalen ook de keuze van de (voormalige) amv's om hun verblijf in Nederland te continueren. Sommige jongeren zijn ervan overtuigd dat ze niet terug kunnen omdat ze in het thuisland voor hun leven moeten vrezen. Anderen wijzen op de afwezigheid van sociale contacten in het herkomstland waardoor ze na terugkeer niemand hebben om op terug te vallen. Ook hier zorgen de verhalen over teruggekeerde jongeren en de ervaringen van vrienden die teruggekeerd zijn en waar het niet goed mee gaat ervoor dat de jongeren het zekere voor het onzekere nemen en besluiten te blijven. Ten slotte vertellen sommige jongeren dat ze buiten hun eigen schuld niet terug kunnen keren, vooral door tegenwerkende ambassades die geen *laissez passer* willen verstrekken.

Doormigreren

Doormigreren naar andere (Europese) landen is voor de meeste (voormalige) amv's geen reële optie. De kennis over Nederland en de contacten die zij hier hebben opgebouwd zijn te waardevol om te verruilen voor de onzekerheid van een onbekend land waar zij geen vrienden hebben. De jongeren in vreemdelingenbewaring vormen hierop een uitzondering want zij willen juist wel verder naar een ander Europees land. Deze jongeren hebben hun familie en hun kennis dan ook in deze landen en waren al op weg naar hun familie voordat ze werden aangehouden bij de grens en in vreemdelingenbewaring werden geplaatst.

Terug naar het land van herkomst: de casus Sierra Leone

Terug naar het land van herkomst wordt evenmin als een reële optie ervaren door de (voormalige) amv's. De argumenten die zij hiervoor gebruiken, liggen in lijn met de argumenten om te blijven of om niet door te migreren. De respondenten in Sierra Leone bieden relevante inzichten in de afwegingen en omstandigheden die een rol spelen bij terugkeer en vooral de omstandigheden na terugkeer. De respondenten die zelfstandig zijn teruggekeerd hebben tijd gehad om zich voor te bereiden op de feitelijke terugkeer, hebben veelal geld gespaard of een toelage via IOM ontvangen. Een deel is met een ondernemingsplan weggegaan en had bovendien al contact gelegd met familie of vrienden in het herkomstland. De jongeren die zijn uitgezet en noodgedwongen zonder geld, contacten en voorbereiding moesten terugkeren hebben daarmee in het begin een achterstand ten opzichte van de jongeren die zelfstandig zijn teruggekeerd. Bovendien voelden zij zich tijdens en na de reis als een crimineel behandeld.

Eenmaal terug in Sierra Leone vervalt voor de meeste jongeren het initiële verschil tussen zelfstandige dan wel gedwongen terugkeer en worden ze geconfronteerd met overeenkomstige problemen. Deze problemen hebben te maken met de familie en met overleven. Contacten met achtergebleven familieleden verlopen na terugkeer moeizaam. Dit heeft voor een deel te maken met het gegeven dat zij door de lange afwezigheid uit elkaar zijn gegroeid. Familieleden behandelen de teruggekeerde jongeren als criminelen en als 'losers' in wie ze voor hun vertrek financieel hebben geïnvesteerd, maar die vervolgens met niets terugkomen. Verschillende teruggekeerde jongeren zijn sociaal gemarginaliseerd in hun eigen familie en worden hooguit gedoogd, maar hoeven nauwelijks op ondersteuning te rekenen. Het is juist de familie die ondersteuning verwacht van de teruggekeerde jongeren. Dit is voor sommige jongeren die wel wat (spaar)geld hebben, reden om zelf afstand van hun familie te nemen uit angst door hen financieel uitgekleeft te worden.

Een minderheid van de teruggekeerde jongeren kon zich redelijk redden na terugkomst en verdiende met de handel voldoende om een enigszins normaal leven te kunnen leiden. Het merendeel van de jongeren slaagde hier echter met wat straathandel, de verkoop van water of het verhuren van een brommer maar ternauwernood in. Een deel van de jongeren ontbrak het volledig aan inkomsten en zij werden voor hun huisvesting en voedsel volledig afhankelijk van vrienden. De jongeren participeren in een zelforganisatie met de naam Youth of Sier-

ra Leone (YOS). YOS bestaat uit jong volwassenen die vanuit Nederland zijn uitgezet of zelfstandig zijn teruggekeerd. YOS fungeert als ondersteunend netwerk voor deze jongeren, die daarnaast de mogelijkheid hebben om via begeleidende organisaties onder bepaalde voorwaarden een lening af te sluiten waarmee ze een onderneming kunnen beginnen. Verschillende jongeren hebben een eerste lening ontvangen. Aangezien de jongeren grote moeite hebben om in hun levensonderhoud te voorzien, komen zij bij serieuze tegenslag in de verleiding deze lening voor andere doelen te gebruiken. Vervolgens zijn ze niet meer in staat de lening terug te betalen en komen ze evenmin nog in aanmerking voor een tweede subsidie. Sommige jongeren die hun lening op ‘oneigenlijke wijze’ hebben ingezet – vaak om de medische zorg voor familie of kinderen te kunnen betalen – schamen zich zo dat ze zich niet meer bij YOS laten zien. De meeste jongeren die het na terugkeer maar ternauwernood redden, zouden terug willen naar Nederland, maar ze beseffen dat ze geen mogelijkheden meer hebben.

9.5 (Voormalige) amv’s: beelden en werkelijkheden

De veranderingen die in het amv-beleid vanaf 2001 hebben plaatsgevonden roepen regelmatig vragen op in de Tweede Kamer, in het bijzonder over het lot van het grote aantal amv’s dat tijdens of na de asielprocedure of met het meerderjarig worden met onbekende bestemming verdwijnt en over wie verschillende verhalen de ronde doen. Deze verhalen handelen over de noodlijdende situaties waar de (voormalige) amv’s na hun verdwijning uit de asielprocedure of de opvang in terechtkomen. Kamerleden uiten hun zorgen over de kwetsbare amv’s die door mensenhandelaren naar Nederland worden gestuurd ofwel in Nederland door mensenhandelaren worden geronseld voor de prostitutie (*Aanhangsel Handelingen II* 2006/07, nr. 61, p. 3422-3426). Ook de verdwijning van jongens en meisjes uit de opvangcentra geeft aanleiding tot kamerdiscussies (*Aanhangsel Handelingen II* 2007/08, nr. 1778). In het volgende willen we op basis van dit onderzoek stilstaan bij de waarde van deze verhalen over het lot van (voormalige) amv’s nadat ze onrechtmatig zijn geworden.

Een kwetsbare groep?

Dit onderzoek laat zien dat de kwetsbaarheid van de voormalige amv’s vooral gelegen is in de combinatie van een onrechtmatige verblijfsstatus, de jonge leeftijd, de relatief slechte inbedding in ondersteunende sociale netwerken en de sterke focus op een rechtmatig verblijf in Nederland. Deze jongeren hebben ervaring met een (vaak langdurig) rechtmatig verblijf in Nederland en alle hierbij behorende zorg en opvang. De komst op jonge leeftijd betekent ook dat deze jongeren een substantieel deel van hun ontwikkeling in Nederland hebben doorlopen. Tegelijkertijd hebben deze voormalige amv’s ook de ervaring met een onrechtmatig verblijf in Nederland; soms zelfs al als minderjarige.

De komst als amv leidt er toe dat zij tijdens de asielprocedure en de daaropvolgende periode een nieuw sociaal netwerk moeten opbouwen en veelal niet terug kunnen vallen op gevestigde familieleden en vrienden. Deze sociale net-

werken zijn heterogeen naar etniciteit en administratieve status en doorgaans bescheiden in omvang. Een belangrijk deel van de contacten van de jongeren wordt gevormd door (voormalige) amv's die ook onrechtmatig verblijven en (voormalige) amv's die hun verblijfsspositie recentelijk hebben weten te formaliseren. Het betreft personen die in een vergelijkbare kwetsbare sociaaleconomische positie verkeren en daarmee betrekkelijk weinig mogelijkheden tot ondersteuning kunnen bieden. Daarnaast bestaat het sociale netwerk van deze jongeren uit autochtone Nederlanders (hulpverleners en leeftijdsgenoten) die de jongeren hebben leren kennen tijdens het volgen van onderwijs en in hun vrije tijd. Deze contacten – in het bijzonder met professionals – gaan samen met een groter ondersteuningspotentieel op verschillende terreinen.

Een derde kenmerk van de (voormalige) amv's betreft de sterke focus op een toekomstig rechtmatig verblijf in Nederland. Vrijwel alle jongeren proberen een rechtmatig verblijf te realiseren door een nieuwe reguliere – of asielprocedure te starten en zijn hier op de een of andere wijze mee bezig. Mislukte pogingen van anderen worden genegeerd en successen dragen bij aan het gevoel dat er voor hen dus ook kansen zijn. De (voormalige) amv's in Nederland zijn vanuit de angst om aangehouden te worden en daarmee hun kansen op een rechtmatig verblijf te verliezen ook in vergelijking met andere groepen illegale vreemdelingen minder gefixeerd op arbeid. Deze (voormalige) amv's nemen genoeg met verschillende vormen van ondersteuning die vooral vanuit particuliere hulporganisaties wordt aangeboden. De respondenten in Sierra Leone laten zien dat het bereiken van een doel (bijvoorbeeld opleiding, spaargeld, status) voldoende voorwaarde kan zijn om terug te keren evenals een opeenstapeling van negatieve ervaringen op de langere termijn tijdens het onrechtmatige verblijf in Nederland. Gegeven deze nadere invulling van de kwetsbaarheid van de voormalige amv's luidt de volgende vraag in hoeverre de voormalige amv's in een noodlijdende situatie of onder slechte leefomstandigheden verblijven?

Een noodlijdende groep?

De bevindingen in dit onderzoek laten zien dat de leefomstandigheden waaronder de voormalige amv's in Nederland verblijven naar Nederlandse maatstaven als ronduit slecht te kwalificeren zijn. De voormalige amv's hebben moeite hebben om onderdak te vinden en zijn in grote mate afhankelijk van de minimale (financiële) ondersteuning van particuliere hulporganisaties en vrienden. Deze jongeren zijn weliswaar in staat om met deze minimale inkomsten op een basale manier in hun levensonderhoud te voorzien, maar het is geen vanzelfsprekendheid. Ze hebben recht op medische hulp en maken ook gebruik van de gezondheidszorg. Desalniettemin weet niet iedereen de weg naar medische zorg te vinden en geven veel voormalige amv's aan met psychische problemen te kampen. Het perspectief dat deze (voormalige) amv's hebben, is problematisch. Ze hebben onder bepaalde omstandigheden recht op onderwijs, maar maken hier om verschillende redenen niet altijd gebruik van. Deze onrechtmatig verblijvende jongeren hebben geen mogelijkheden om zich in hun vrije tijd of via onderwijs en arbeid volwaardig te ontwikkelen. Ze richten zich op een rechtmatig verblijf

in Nederland en proberen uit handen van de politie te blijven uit angst voor uitzetting. Deze onrechtmatig verblijvende jongeren leiden daarmee een leven dat ver staat van het relatief onbezorgde leven van de ‘gemiddelde Nederlandse jongeren’ die bij hun ouders wonen, naar school gaan, baantjes hebben, geld verdienen en ook kunnen uitgeven aan allerlei consumptiegoederen.

Slachtoffers van mensenhandel in de seksindustrie?

De zorgen vanuit de politiek over de kwetsbare (voormalige) amv's die vanuit de opvang of tijdens het onrechtmatige verblijf door mensenhandelaren in Nederland in de prostitutie worden uitgebuit, kan op basis van ons onderzoek niet worden bevestigd. Tijdens onze uitgebreide zoektocht naar onrechtmatig verblijvende (voormalige) amv's hebben we met twee slachtoffers van mensenhandel in de seksindustrie kunnen spreken. Dit betekent uiteraard niet dat er onder de (voormalige) amv's geen slachtoffers van mensenhandel in de gedwongen prostitutie zijn, maar wel dat naar alle waarschijnlijkheid dit fenomeen minder omvangrijk is dan in de politiek en in de media wordt verondersteld. Als (voormalige) amv's tijdens het onrechtmatige verblijf op grote schaal gedwongen zouden worden in de seksindustrie te werken, dan hadden we op basis van onze brede methodologische aanpak meer slachtoffers van uitbuiting in de gedwongen prostitutie moeten vinden en hadden we bovendien meer verhalen van jongeren hierover moeten horen.

Slachtoffers van ‘overige uitbuiting’ binnen mensenhandel?

Sinds 2005 omvat de juridische definitie van mensenhandel ook slavernij en met slavernij of dienstbaarheid vergelijkbare praktijken en tevens gedwongen of verplichte arbeid of diensten, ook samengevat onder de term ‘overige uitbuiting’ (artikel 273f Sr, lid 2). Daar waar de overheid vreest voor uitbuiting in de seksindustrie, laat het onderzoek zien dat de (voormalige) amv's grotere risico's lopen om uitgebuit te worden in relatie tot huisvesting en werk.

Tijdens de interviews met de (voormalige) amv's zijn we regelmatig geconfronteerd met verhalen over misstanden op de terreinen van werk en huisvesting. In ruil voor gratis of goedkope huisvesting – en soms onder de dreiging van aangifte van illegaal verblijf – verwachten sommige huiseigenaren of verhuurders dat de (voormalige) amv's arbeid verrichten, intieme relaties aangaan of seksuele diensten leveren. Op het terrein van zwart werk vertellen de jongeren over de slechte arbeidsomstandigheden waar ze als gevolg van hun onrechtmatige status mee geconfronteerd worden en die voor hen zelfs aanleiding kunnen vormen om met het werk te stoppen. Andere jongeren zien hun kwetsbare positie op de arbeidsmarkt en de slechte bijbehorende werkomstandigheden als een logisch – bijna vanzelfsprekend – gevolg van hun onrechtmatige status. Zij zijn ervan overtuigd dat zij aan deze omstandigheden niets kunnen veranderen en dat ze die moeten accepteren of moeten stoppen met het werk.

Ongeveer eenderde van de (voormalige) amv's uit de onderzoeksgroep werkt (wel eens) zwart. Zij hebben vrijwel altijd zelf de stap naar de werkgever gezet. Deze omstandigheid is echter minder relevant dan de wetenschap dat de tewerk-

steller zich bewust moet zijn geweest van de feitelijke omstandigheden van de betrokkene waaruit het overwicht voortvloeit. De noodzaak om inkomsten uit arbeid te genereren of om huisvesting te vinden, kan onder de (voormalige) amv's zo groot zijn dat zij slechte omstandigheden gemakkelijker zullen accepteren. In lijn met de argumentatie van Lestrade en Ten Kate (2009) menen wij dat – afhankelijk van de verdere specifieke omstandigheden – deze noodzaak om te werken onder slechte omstandigheden de vrije wil beperkt en het inderdaad mogelijk is te spreken van gedwongen arbeid. Er is ons hierbij niet gebleken dat er sprake was van dwang door middel van fysiek geweld. Wel is er soms sprake van indirecte dwang, waarbij gedacht kan worden aan de druk die werkgevers creëren door te dreigen met (gedeeltelijke) inhouding van het salaris, het beëindigen van huisvesting of het doen van een aangifte van onrechtmatig verblijf. Ook zullen de (voormalige) amv's, vanuit de angst aangehouden te worden, minder snel dan gebruikelijk aangifte van uitbuiting tegen een werkgever doen. De kwetsbaarheid van (voormalige) amv's komt daarmee vooral tot uitdrukking in verregaande afhankelijkheidsrelaties en situaties van uitbuiting op onderbelichte terreinen van huisvesting en arbeid buiten de seksindustrie.

De (voormalige) amv's kunnen niet uitsluitend als machteloze slachtoffers van uitbuiting en 'moderne slavernij' getypeerd kunnen worden. Er zijn ten minste twee factoren die deze afhankelijkheid van werkgevers en huurbazen tegengaan en uitbuiting belemmeren. In de eerste plaats ontvangen de meeste (voormalige) amv's emotionele en financiële steun van particuliere hulporganisaties en is het merendeel van de jongeren dus niet (volledig) afhankelijk van zwart werk. In de tweede plaats zorgt de sterke oriëntatie op een rechtmatig verblijf in Nederland er voor dat de (voormalige) amv's uit angst voor de risico's op aanhouding tijdens het werk genoeg nemen met de (beperkte) steun van vrienden en hulporganisaties. De particuliere hulporganisaties en de focus van de jongeren vormen daarmee een buffer tegen uitbuiting. Ook hier zit echter een keerzijde aan.

De ondersteuning van particuliere hulporganisaties is niet onbegrensd en vaak ook aan specifieke voorwaarden gebonden. In het algemeen geldt dat organisaties, voor het verstrekken van leefgeld en onderdak, de eis stellen dat er uitzicht moet zijn op een verblijfsvergunning. Incidenteel blijkt echter dat een hulporganisatie verdergaande eisen stelt en van de (voormalige) amv ook onbetaalde arbeid verwacht. Afhankelijk van de omstandigheden waaronder deze afhankelijkheidsrelatie tussen de (voormalige) amv en de particuliere hulporganisatie vorm krijgt en alle goede bedoelingen ten spijt, ligt hier naar ons idee ook een risico op uitbuiting.

9.6 Mogelijke consequenties van de voorgenomen herijking

Aan het einde van deze rapportage willen we op basis van onze bevindingen kort stilstaan bij de mogelijke consequenties van de voornemens voor de herijking van het beleid rond (alleenstaande) minderjarige vreemdelingen. We willen in het bijzonder aandacht besteden aan mogelijke consequenties van het voornemen om de reguliere amv-vergunning af te schaffen in relatie tot de voorge-

stelde maatregelen rondom de terugkeer van de amv's. Het voornemen van de overheid om de reguliere amv-vergunning af te schaffen, komt voort uit de gedachte dat deze verlening een tegenstrijdig signaal afgeeft aan amv's en hulpverleners en voor de amv's aanleiding vormt om zich te richten op integratie in plaats van op terugkeer. De verlening van een reguliere amv-vergunning staat daarmee een snelle terugkeer naar het land van herkomst in de weg, aldus de staatssecretaris van Justitie (*Kamerstukken II* 2009/2010, 27 062, nr. 64).

Afschaffing amv-vergunning

Gegeven de constellatie van factoren die bij de (voormalige) amv's hebben geleid tot een sterke focus op een rechtmatig verblijf in Nederland, valt het zeer te betwijfelen of het afschaffen van de reguliere amv-vergunning aanleiding geeft tot een eerdere terugkeer van de amv naar het land van herkomst. De consequentie van de afschaffing van de reguliere amv-vergunning lijkt dan ook eerder te zijn dat de amv's die niet als asielzoeker erkend worden en dan ook geen reguliere amv-vergunning meer zullen krijgen, slechts op jongere (minderjarige) leeftijd in de 'illegaliteit' in Nederland zullen belanden (cf. Unicef Nederland & Defence for Children 2009). In het licht van de kwetsbare positie die (voormalige) amv's innemen, is dit een onwenselijke situatie die tegengegaan zou moeten worden. Op het moment dat na een negatief besluit op toelating op een goede manier aan terugkeer is gewerkt en dit binnen specifieke termijnen onmogelijk blijkt, heeft de overheid ook de keuze om ruimhartiger om te gaan met het verlenen van buitenschuld-vergunningen. Niet alleen kan de overheid daarmee een langdurig verblijf van kwetsbare jongeren in de illegaliteit voorkomen, ook behoudt ze daarmee een groep sterk gemotiveerde en geïntegreerde jongeren die hun bijdrage kunnen leveren aan de Nederlandse samenleving.

De staatssecretaris van Justitie geeft in de voorgenomen herijking aan de terugkeer van uitgeprocedeerde amv's te willen bevorderen. De bevindingen in dit onderzoek leren dat de (voormalige) amv's zich verschillende doelen (opleiding, geld) tijdens hun verblijf in Nederland hebben gesteld, die ze echter nog niet hebben gerealiseerd en die terugkeer daarmee in de weg kunnen staan. Zeker wat betreft het terugkeren met een relevante en afgeronde opleiding lijkt er nog een verbeterslag mogelijk. Uit ons onderzoek komt naar voren dat er zowel onder de (voormalige) amv's als onder de onderwijsverlenende instanties en hulporganisaties veel onduidelijkheid bestaat over de wettelijke mogelijkheden om opleidingen en bijbehorende stages af te kunnen ronden. De mogelijkheid om een opleiding met de bijbehorende stages in Nederland af te ronden, ook na het verlies van hun rechtmatige status, geeft (voormalige) amv's meer 'cultureel kapitaal' mee om terug te keren en een nieuw bestaan in het land van herkomst op te kunnen bouwen. Enkele jongeren die deel uitmaken van de Sierraleonense casus bevestigen dit.

Terugkeer als familiale aangelegenheid

De casus van de teruggekeerde jongeren uit Sierra Leone laat zien dat een succesvolle terugkeer samen zou moeten gaan met intensieve terugkeerbegeleiding.

BEANTWOORDING VAN DE ONDERZOEKSVRAGEN

Het blijkt onvoldoende om jongeren wat financiële middelen mee terug te geven vanuit de gedachte dat ze daarmee na terugkeer een nieuw bestaan kunnen opbouwen. De jongeren zijn na een jarenlang verblijf in Nederland het leven in hun vaderland ontwend en zijn het geld snel kwijt aan alledaagse noodzakelijke voorzieningen zoals huisvesting en eten of aan medische kosten voor henzelf of familieleden. Het blijkt evenmin een toereikende oplossing om jongeren terug te sturen op het moment dat er sprake is van adequate opvang in het land van herkomst. De casus laat zien dat ouders en ook andere familieleden hoge verwachtingen hebben die deze jongeren echter niet kunnen waarmaken. Sommige jongeren nemen afstand van hun familie om in financieel opzicht niet uitgekleeft te worden. Andere jongeren, die wel het contact zoeken met familieleden, worden veelal door hun familie als mislukkelingen geclassificeerd en sociaal uitgesloten. Dit alles wijst erop dat terugkeer – net als de beslissing om te vertrekken – geen individuele aangelegenheid is, maar in de context van de familie vorm zou moeten krijgen. Om de terugkeer van (voormalige) amv's te bevorderen, zou de overheid op experimentele basis terugkeerprojecten kunnen organiseren waarbij vanaf de start familieleden expliciet bij de terugkeer betrokken worden. Binnen een dergelijke aanpak zou de mogelijkheid moeten bestaan om achtergebleven familieleden te informeren over de terugkeerredenen en kan tevens bekeken worden of en hoe de verstrekking van microkredieten verbonden kan worden aan de bestaansstrategieën van de families. Een dergelijke experimentele aanpak is weliswaar arbeidsintensief, maar zal op de langere termijn wellicht succesvoller kunnen zijn omdat de teruggekeerde (voormalige) amv's een serieus toekomstperspectief wordt geboden en zij daarmee hun lotgenoten in Nederland als voorbeeld kunnen dienen.

Literatuur

- Aanhangsel Handelingen II* 2006/07, nr. 61, pp. 3422-3426.
- Aanhangsel Handelingen II* 2007/08, nr. 1778.
- ACVZ (Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken) 2003. *Kinderen en de asielpraktijk. De positie van het kind voor, tijdens en na de asielprocedure - tegen de achtergrond van het internationaal recht*. Den Haag, oktober 2003.
- Althoff, M. en W. de Haan 2006. *Criminaliteitspatronen en criminele carrières van asielzoekers*. Apeldoorn/ Groningen: Politie en Wetenschap en Rijks Universiteit Groningen.
- Amnesty International 2008. *The Netherlands: the detention of irregular migrants and asylum-seekers*. Amsterdam/ London: Amnesty International, June 2008.
- Arbeidsinspectie 2009. 'Boetebeleid arbeidsinspectie voor werkgevers met illegale werknemers effectief.' D.d. 15-01-2010.
- Beleidsregels beëindiging verstrekking leefgeldten aan ex-ama's. *Staatscourant*, nr. 10, d.d. 14-01-2005.
- Besluit van de staatssecretaris van Justitie van 28 mei 2009 (WBV 2009/10) houdende wijziging van de vreemdelingencirculaire 2000. *Staatscourant*, nr. 113, d.d. 23-06-2009.
- Boone, M. en M. Moerings 2007. De cellenexplosie; voorlopig gehechten, veroordeelden, vreemdelingen, jeugdigen en tbs. *Justitiële Verkenningen*, 33 (4), pp. 9-30.
- Böcker, A. en C. de Heer 2006. *Lokale effecten van het terugkeerbeleid voor afgewezen asielzoekers; een onderzoek naar de effecten van Project Terugkeer en Project beëindiging leefgeldten ex-ama's in Nijmegen*. Nijmegen: Radboud Universiteit Nijmegen.
- Burgers, J. en G. Engbersen (red.) 1999. *De ongekende stad 1. Illegale vreemdelingen in Rotterdam*. Den Haag: Boom.
- Cardol, G. 2006. *De alleenstaande minderjarige vreemdeling*. Den Haag: Sdu Uitgevers (monografieën Vreemdeling en Recht).
- Castles, S. and M. Miller 2009. *The age of migration. International population movements in the modern world* (fourth edition, revised and updated). New York: Palgrave Macmillan.
- COA 2002. *Jaarverslag Centraal Orgaan opvang Asielzoekers*. Rijswijk.
- College van procureurs-generaal 2008. Aanwijzing mensenhandel: kernpunten aanpak mensenhandel. *Staatscourant*, nr. 253, d.d. 31-12-2008.
- Derksen, M. 2008. *Return migration to Sierra Leone. Monitoring the embeddedness of returnees*. Amsterdam/ Nijmegen: AMiDSt-CIDIN, Radboud Universiteit Nijmegen.
- Deth, A. van, L. Van Doorn en P. Rensen 2009. *Sociale uitsluiting van zwerfjongeren: Stand van zaken in Nederland. Een voorstudie voor het Europese onderzoeksproject 'Combating Youth Homelessness'*. Utrecht: Movisie.

- Dongen, M. van 2008. Politie vindt verdwenen ama's terug. *De Volkskrant*, d.d. 29-01-2008.
- Dossiernotitie Strategisch Comité Immigratie, grenzen en asiel. D.d. 02-09-2009.
- Engbersen, G. en J.P.L. Burgers 1999. *Illegale vreemdelingen in Rotterdam*. Den Haag: Boom.
- Engbersen, G., Staring, R. et al. 2002. *Illegale vreemdelingen in Nederland. Overkomst verblijf en schattingen*. Rotterdam: RISBO.
- Engbersen, G., J.C. Vrooman en E. Snel 2000. *Balans van het armoedebeleid: Vijfde jaarrapport armoede en sociale uitsluiting*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Everwijn, H., W. Jongebreur en P. Lolkema 2009. *Het functioneren van de WUID in de praktijk. Evaluatie van de Wet op de uitgebreide identificatieplicht*. Den Haag: WODC.
- Fahrenfort, M., e.a. 2001. *Evaluatie van de Koppelingswet: Een onderzoek naar de effectiviteit, efficiëntie en legitimiteit van de Koppelingswet*. Den Haag.
- Goderie, M. en H. Boutellier 2010. *Het slachtoffer en zijn ketens. Een studie naar mensenhandel in strafrechtelijk perspectief*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Goos, J.B.A. 2008. *De asielprocedure*. Deventer: Kluwer.
- Griend, R. van de 2007. 'De illegalencarroussel.' *Vrij Nederland*, d.d.10-04-2007.
- Immigratie- en Naturalisatiedienst 2005. *IND-werkinstructie nr. 2005/12 (Terugkeer)*, d.d. 20-04-2005.
- Immigratie- en Naturalisatiedienst 2008. *De IND belicht. Jaarresultaten 2007*. Maart 2008.
- Immigratie- en Naturalisatiedienst 2009. *De IND belicht. Jaarresultaten 2008*. Maart 2009.
- Jonge van Ellemeet, H. de 2007. Slecht werkgeverschap of 'moderne slavernij'. *Justitiële Verkenningen*, 33(7), pp. 107- 119.
- Kalmthout, A.M. van 2007. Het regiem van de vreemdelingenbewaring. De balans na 25 jaar. *Justitiële Verkenningen*, 33 (4), pp. 89-102.
- Kammerman, S. en D. Wittenberg 2009. Operatie Koolvis. Reconstructie van uniek politieonderzoek naar internationale vrouwenhandel. *NRC Handelsblad*, d.d. 16-3-2009.
- Kamerstukken II*, 1995/96, 24 233, nr. 7.
- Kamerstukken II*, 2000/01, 27 062, nr. 14.
- Kamerstukken II*, 2003/04, 29 537, nr. 2.
- Kamerstukken II*, 2005/06, 27 062, nr. 55.
- Kamerstukken II*, 2006/07, 19 637, nr. 1167.
- Kamerstukken II*, 2006/07, 27 062, nr. 59.
- Kamerstukken II*, 2007/08, 19 637, nr. 62.
- Kamerstukken II*, 2007/08, 19 637, nr. 1145.
- Kamerstukken II*, 2007/08, 19 637, nr. 1207.
- Kamerstukken II*, 2007/08, 27 062, nr. 62.

- Kamerstukken II*, 2007/08, 31 249, nr. 2.
- Kamerstukken II*, 2008/09, 27 062, nr. 63.
- Kamerstukken II*, 2008/09, 31 700 VI, nr. 86.
- Kamerstukken II*, 2009/10, 27 062, nr. 62.
- Kamerstukken II*, 2009/10, 27 062, nr. 64.
- Kamerstukken II*, 2009/10, 27 062, nr. 65
- Klaasen, H.M. en R.M. de Prez 2004. *Eindevaluatie ama-campus. Opvangen en opvoeden van Alleenstaande Minderjarige Asielzoekers*. Departementale Projectenpool, d.d 8-10 -2004.
- Klazinga, N.S. e.a. 2007. *Arts en vreemdeling. Rapport van de commissie medische zorg voor (dreigend) uitgeprocedeerde asielzoekers en illegale vreemdelingen*. Utrecht: Pharos.
- Kleemans, E., D. Korf en R. Staring 2008. Mensen van vlees en bloed. Kwalitatief onderzoek in de criminologie. *Tijdschrift voor Criminologie*, 50 (4), pp. 323-336.
- Klem, B., P. Douma and S. Van Laar 2008. *The struggle after combat. The Role of NGOs in DDR Processes: Sierra Leone Case Study*. Den Haag: Cordaid.
- Korvinus, A.G. e.a. 2006. Mensenhandel: de achtergronden en omtrekken van het begrip uitbuiting in art.273a Sr. *Trema*, 29(7), pp. 286-290.
- Kromhout, M.H.C. en Y.H. Leijstra 2006. *Terugkeer en MOB bij Alleenstaande Minderjarige Vreemdelingen. Landelijk beleid en lokale praktijk*. Den Haag: ministerie van Justitie.
- Kromhout, M.H.C., H. Wubs en E.M.T. Beenakkers 2008. *Illegaal verblijf in Nederland. Een literatuuronderzoek*. Den Haag: WODC.
- Kromhout, M.H.C., T. Liefwaard, A. Galloway, E. Beenakkers, B. Kamstra en R. Aidala (2010). *Tussen beheersing en begeleiding. Een evaluatie van de pilot 'beschermde opvang risico-AMV's'*. Den Haag: WODC.
- Kuijer, A., c.s. 2005. *Nederlands vreemdelingenrecht*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers. Zesde druk.
- Landelijk Parket 2008. 'OM eist drie jaar gevangenisstraf wegens mensenhandel.' d.d. 18-07-2008.
- Leerkes, A. 2006. *'Ik probeer alleen maar mijn leven te leven'. Uitgeprocedeerde asielzoekers en criminaliteit*. Apeldoorn/ Amsterdam: Politie en Wetenschap, Universiteit van Amsterdam.
- Leerkes, A. 2007. *Illegaal verblijf en veiligheid in Nederland*. Amsterdam: Proefschrift Universiteit van Amsterdam.
- Leerkes, A. 2008. (Dis)functies van illegaal verblijf in Amsterdam en Rotterdam. *Rooilijn*.
- Leerkes, A., M. van San, G. Engbersen, M. Cruijff en P. van der Heijden 2004. *Wijken voor illegalen. Over ruimtelijke spreiding, huisvesting en leefbaarheid*. Amsterdam: SDU uitgevers.
- Lestrade S. en W. ten Kate 2009. De strafbaarstelling van 'overige uitbuiting' binnen mensenhandel. *NJCM-Bulletin*, jrg. 34, nr. 8: pp. 852-870.
- Liempt, I. van 2007. *Navigating Borders. Inside Perspectives on the Process of Human smuggling into the Netherlands*. Amsterdam: AUP.

- Linden, E.C.H.J. van der en D.S. Arjun Sharma 2007. *Generaal Pardon. Over regularisatie en illegale vreemdelingen*. Den Haag: Sdu Uitgevers (monografieën Vreemdeling en Recht).
- Masmeyer, H.T. 2007. *Opvang van asielzoekers*. Den Haag: Sdu Uitgevers (Editie 2007, monografieën Vreemdeling en Recht).
- Nidos - Jaarverslag 2008.
- Olde Monnikhof, M. en H. Van den Tillaart 2003. *Alleenstaande Minderjarige Asielzoekers in Nederland. Ama-beleid en ama-instroom in Nederland en andere EU-landen, alsmede de deelname van ama's aan het Nederlandse onderwijs*. Nijmegen: ITS, Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Portes, A. 1994. The Informal Economy and Its Paradoxes. In: Smelser en Swedberg. *The Handbook of Economic Sociology*. New Jersey: Princeton University Press, pp. 426-449.
- Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming 2008. *Vreemdelingenbewaring. Advies*. D.d. 18-06-2008.
- Siegel, D. 2007. Nigeriaanse madams in de mensenhandel in Nederland. *Justitiële Verkenningen*, 33 (7), pp. 39-49.
- Smit, M. en M. Boot 2007. Het begrip mensenhandel in de Nederlandse context; achtergronden en reikwijdte. *Justitiële Verkenningen*, 33 (7), pp. 10-22.
- Staatscourant 2004. Wijziging Vreemdelingencirculaire 2000. *Staatscourant*, 15 juli 2004, nr. 133: pp. 13
- Staring 2001. *Reizen onder regie. Het migratieproces van illegale Turken in Nederland*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Staring, R., G. Engbersen, H. Moerland et al. 2005. *De sociale organisatie van mensensmokkel*. Zeist: Kerckebosch.
- Tillaart, H. van den, M. Olde Monnikhof, S. van den Berg en J. Warmerdam 2000. *Nieuwe etnische groepen in Nederland. Een onderzoek onder vluchtelingen en statushouders uit Afghanistan, Ethiopië en Eritrea, Iran, Somalië en Vietnam*. Nijmegen: Instituut voor Toegepaste Sociologie.
- Unicef Nederland & Defence for Children 2009. *Reactie op herijking beleid (alleenstaande) minderjarige vreemdelingen*. <http://www.defenceforchildren.nl>
- Veenema, T., T. Wieggers en W. Devillé 2009. *Toegankelijkheid van gezondheidszorg voor illegalen in Nederland: een update*. Utrecht: NIVEL.
- Wijk, J. van 2003. Tussen wal en schip. Verstekelingen en illegale migratie. *Proces. Tijdschrift voor berechting en reclassering*, 82(6), pp. 285-293.
- Wijk, J. van 2007. *Luanda-Holanda: Irreguliere (asiel)migratie van Angola naar Nederland*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.
- Wijk, J. van 2008. *Reaching out to the unknown. Native counseling and the decision making process of irregular migrants and rejected asylum seekers on voluntary return*. The Hague: IOM.
- Wijkhuijs, V., M.H.C. Kromhout, H. Wubs en R. Jennissen 2009. Asielmigratie. In: Kromhout, M.H.C., R. Jennissen en H. Wubs. *Migratie naar en vanuit Nederland een eerste proeve van de Migratiekaart*. Den Haag/ Maastricht: WODC, Universiteit van Maastricht, pp. 93-155.

LITERATUUR

- Zaitch, D., D. Mortelmans en T. Decorte 2009. Participerende observatie in de criminologie. In: T. Decorte en D. Zaitch (red.), *Kwalitatieve methoden en technieken in de criminologie*. Leuven: Acco, pp. 257-307.
- Zuidervaart, B. 2009. Generaal pardon is groot succes. *Trouw*, d.d. 14-11-2009.
- Zuidervaart, B. 2009. Koolvis' nieuwe nederlaag OM. Rechtbank veegt verdenking van mensenhandel en uitbuiting resoluut van tafel. *Trouw*, d.d. 04-12-2009.

Bijlage 1 Topiclijst (voormalige) amv's

LOGBOEK

- Naam interviewer:
- Datum interview:
- Begintijd interview:
- Eindtijd interview:
- Duur interview:
- Locatie interview:
- Taal van het interview:
- Indien gebruik gemaakt van een tolk, wie heeft getolkt:
- Indien anderen aanwezig, geef aan wie:
- Motivatie van de respondent voor deelname aan het interview:
- Inschatting van de waarde van de antwoorden, waarbij ook gekeken wordt naar invloed van anderen die eventueel aanwezig waren:
- Alles wat verder van belang is m.b.t. het interview:
- Respondentcode:
- Spss code:
- Interview opgenomen:
- Beschrijf hoe je bij deze respondent terecht bent gekomen:

Introductie

- Eigen naam en aangeven dat je als student assistent werkzaam bent voor de Erasmus Universiteit Rotterdam en dat je meewerkt aan een onderzoek naar de situatie van illegaal in Nederland verblijvende alleenstaande minderjarige vreemdelingen uit allerlei herkomstlanden. Het onderzoek komt voort uit vragen en discussies in de politiek over de onduidelijke situatie waarin deze jongeren zitten. De Tweede Kamer wil namelijk weten hoe deze jongeren leven nadat zij uit het zicht verdwijnen van bijvoorbeeld de opvanglocaties. Hierbij richten wij ons op een beschrijving van jullie leefomstandigheden, werk, huisvesting, onderwijs en gezondheid. Daarnaast willen wij graag jullie ideeën over jullie toekomst leren kennen. Dit onderzoek wordt uitgevoerd op verzoek van het WODC, het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatie Centrum van het Ministerie van Justitie.
- Het onderzoek is volledig anoniem, we hoeven je naam niet te hebben en ook je voornaam komt verder niemand te weten. Het gesprek is vertrouwelijk en het gaat ons om jullie ervaringen en ideeën. Van dit onderzoek zal een boek uitkomen, waarbij wij jullie privacy belangrijk vinden. Hiermee garanderen wij dus anonimiteit en zullen wij zorgvuldig om gaan met de gegevens die jullie ons vertellen.
- Zelf inschatten en dan eventueel vragen of het interview opgenomen mag worden op een band en uitleggen dat dit voor onze dataverwerking handig is.

JONG EN ILLEGAAL IN NEDERLAND

- Vragen of er nog vragen zijn over het onderzoek. Zo ja, uitleg geven.

Om het gesprek te openen:

1. Vertel eens hoe je leven er op dit moment uit ziet [wonen, werken, vrije tijd, juridische status]
2. Hoe oud ben je?
3. Hoe lang woon je al in Nederland? [*datum van binnenkomst*]
4. Heb je in Nederland of elders asiel aangevraagd?

ALLEEN ALS RESPONDENT ASIEL HEEFT AANGEVRAAGD

1. Hoe oud was je toen je asiel hebt aangevraagd?
2. Waar heb je asiel aangevraagd?
3. Hoe is je asielprocedure verlopen?
4. Heb je wel eens een ander soort verblijfsvergunning aangevraagd? [*welk soort, wanneer, hoe verlopen*]
5. Hoe komt het dat je nu geen verblijfsvergunning hebt? [*nooit aangevraagd, aanvraag afgewezen, zelf tijdens procedure uit de opvang vertrokken*]

Voogdij en leefgeld

[ALLEEN VRAGEN INDIEN ASIELAANVRAAG HEDEN OF VERLEDEN]

1. Heb je wel eens gehoord van een voogd?
2. Had je in Nederland een voogd en kreeg je leefgeld van Nidos/De Opbouw? [*hoeveel leefgeld*]
3. Wanneer had je een voogd en kreeg je leefgeld?
4. Waaruit bestond het contact met de voogd? [*huisvesting, ontspanning, financieel, arbeid*]
5. Sprak je met je voogd over het leven in de illegaliteit en hoe dacht je voogd daarover? [*aanmoedigen, weerhouden*]
6. Sprak je met je voogd over teruggaan naar je herkomstland en hoe dacht je voogd daarover? [*aanmoedigen, weerhouden*]
7. Sinds wanneer heb je geen voogd meer en waarom heb je nu geen voogd meer?
8. Heb je nog contact met de voogd en waaruit bestaat dat contact? [*huisvesting, ontspanning, financieel, arbeid*]
9. Wat heeft het contact met de voogd voor je betekend? [*materieel, emotioneel*]

Huisvesting

1. Hoe woon je momenteel? [*soort ruimte, tijdelijk/stabiel, hoe gevonden, kosten, met wie (familie, vrienden, landgenoot, opvang?), waardering (pos & neg), privacy, relatie tot huurbaas*]
2. Je bent in [*geef jaar*] naar Nederland gekomen, waar heb je toen als eerste gewoond? Hoe ben je toen aan die woonruimte gekomen?

3. Wanneer ben je daar weggegaan, waarom en waar ben je toen gaan wonen? Hoe ben je toen aan die woonruimte gekomen? [*doorgaan tot het heden*]
4. Ben je tijdens je verblijf in Nederland bij of een [nood]opvanginstantie geweest? [*Contactlegging, hoe verlopen, tijdsduur, waarom, frequentie, waardering*]
5. Hoe probeer je normaalgesproken woonruimte te vinden?

Achtergrondkenmerken

1. Waar ben je geboren?
2. Wat is je nationaliteit? [*van welk land paspoort*]
3. Waar zijn je ouders geboren?
4. Wat is je geloof?
5. Uit wat voor gezin kom je? [*ouders, broers, zussen, rijk/arm, werk ouders*]
6. Wat is je burgerlijke staat?
7. Met wie woon je nu? [*partner, kinderen, ouders, broers/zussen, vrienden*]

Migratiegeschiedenis

1. Wanneer heb je je land verlaten?
2. Waarom heb je je land verlaten?
3. Heb je nog contact met mensen in het herkomstland? [*met wie, hoe, intensiteit, waarover*]
4. Welk land zou jouw eindbestemming zijn en waarom? [*indien niet Nederland doorvragen: waarom in Nederland terecht gekomen*]
5. Hoe ben je naar Nederland gereisd? [*vervoermiddel, duur, landen*]
6. Hoe is de reis gegaan? [*ervaringen, problemen*]
7. Wat waren de kosten voor de reis?
8. Welke steun heb je bij je reis gekregen en wie heeft je geholpen? [*familie, vrienden, landgenoten, reisagent*]
9. Heb je nog contacten met de mensen die je hebben geholpen met de reis? [*met wie, soort contact*]
10. Met wat voor documenten ben je Europa of Nederland binnengekomen? [*Hoe, status documenten, kosten*]

Onderwijs/leerplicht

1. Ben je voordat je in Nederland kwam naar school geweest? [*tot welke leeftijd, soort opleiding, afgerond*]
2. Wat voor onderwijs heb je in Nederland gevolgd? [*soort onderwijs, wanneer, hoe daar terecht gekomen, kosten, waardering*]
3. Welke opleidingen heb je in Nederland afgemaakt?
4. Volg je op dit moment een opleiding?
5. **Zo ja:** Wat voor opleiding?
6. Wie heeft je geholpen om deze opleiding te beginnen?
7. Wat zijn je ervaringen met het onderwijs dat je in Nederland hebt gevolgd? [*vrienden, waardering, belang*]

Gezondheid

1. Ben je wel eens ziek?
2. Als je ziek bent, waar heb je dan last van? [*geestelijk, lichamelijk*]
3. Waarom ben je ziek? [*stress, slechte huisvesting, arbeid, opgejaagd voelen*]
4. Wat doe je als je ziek bent?
5. Naar wie ga je toe als je ziek bent? [*vrienden, kennissen, huisgenoten, huisarts, genezer uit eigen groep, apotheek*]
6. Maak je gebruik van de gezondheidszorg? [*soort (huisarts, GGD, psycholoog, Riagg, ziekenhuis), intensiteit, waardering*]
7. Hoe ben je bij deze gezondheidsinstelling [en] terecht gekomen?
8. Wie betaalt je medische hulp?
9. Loop je tegen bepaalde moeilijkheden aan als je naar de dokter of het ziekenhuis gaat? [*bijv. financieel, taal*]
10. Hoe heb je deze moeilijkheden opgelost? [*zelf, met hulp van wie*]
11. Gebruik je bepaalde medicijnen? [*soort, frequentie, via wie, bekostigen*]
12. Gebruik je alcohol en/of drugs? [*soort, frequentie, via wie, bekostigen*]

Levensonderhoud

1. Heb je op dit moment werk?

Zo ja:

2. Wat voor werk doe je nu? [*sector, functie, risico's*]
3. Hoe ben je aan die baan gekomen? [*familie, vrienden, kennissen, koppelbaas*]
4. Wat zijn de werkomstandigheden? [*soort werkverband, werktijden, betalingswijze, meervoudige afhankelijkheid van baas*]
5. Hoeveel verdienen je met je werk [*per uur/dag/maand*] en wanneer krijg je dat?
6. In hoeverre voel je je afhankelijk van je werkgever/koppelbaas?
7. Voel je je uitgebuit door je werkgever/koppelbaas? [*waarom*]
8. **Zo ja:** Heb je aangifte gedaan van uitbuiting? Waarom wel/niet? [*B9-regeling bekend?*]
9. Werken er ook andere illegalen? [*welke nationaliteiten*]
10. Kun je rondkomen met het verdiende geld?

Zo nee:

1. Krijg je nog op andere manieren geld? [*giften, andere activiteiten*]
2. Wie ondersteunt je als je tijdelijk geen werk en inkomen hebt? [*familie, vrienden, landgenoten, voogd*] en waarom? [*tegenprestatie*]
3. Heb je wel eens wat gestolen of iets anders gedaan wat niet mag? Zo ja, wat? [*wat, wanneer, opbrengst, intensiteit, reden*]
4. Hoe ben je betrokken geraakt bij deze activiteiten?
5. Ben je hiervoor wel eens aangehouden door de politie en wat gebeurde er vervolgens?

6. Heb je buiten Nederland wel eens criminele activiteiten gepleegd? [*wat, reden*]

Documenten

1. Heb je officiële documenten? Zo ja, welke?
2. Gebruik of leen je wel eens documenten van anderen? [*betaling, hoe, tussenpersonen, belangrijke locaties, welke documenten*]
3. Bezit je geleende, valse - of op oneigenlijke wijze verkregen documenten? [*paspoort, verblijfsvergunning, rijbewijs, sofinummer, identiteitskaart*]
4. Hoe ben je aan die documenten gekomen? [*wie, kosten, moeilijkheden*]
5. In welke situaties gebruik je deze documenten en waarom? [*waarom, terugkeer/uitzetting*]
6. Hoe probeer je om niet uit Nederland gezet te worden?
7. In hoeverre ben je bezig [of bezig geweest] jouw verblijf in Nederland te legaliseren, en hoe probeer je dit te doen? [*huwelijk, arbeid, valse documenten*]
8. Waarom kies je voor deze methode[n] en op welke moeilijkheden ben je hierbij gestuit?

Vreemdelingenbewaring en aangiftebereidheid

1. Ben je ooit aangehouden door politie en wat gebeurde er vervolgens?
2. Heb je ooit in vreemdelingenbewaring gezeten en kun je beschrijven hoe dat was en wat je tijdens die tijd hebt gedaan? [*werken aan terugkeer, reden opheffing*]
3. Heb je wel eens misdrijf gezien?
4. Heb je daar toen melding van gemaakt bij de politie?
5. **Zo nee:** onder welke omstandigheden zou je dat bij de politie melden?
6. Ben je zelf wel eens slachtoffer geweest van een misdrijf?
7. Heb je daar aangifte van gedaan ?
8. **Zo nee:** wanneer zou je aangifte van een *misdrijf* doen?

Toekomst perspectief: blijven, verder reizen of terugkeren?

1. Waar denk je over een jaar te wonen en waarom? [*Nederland, herkomstland, elders*]
2. Welke redenen heb je om Nederland al dan niet te verlaten? [*mogelijke afwegingen: legaal bestaan, vrienden, familie, werk, anders*]
3. Waarom is het voor jou wel/geen optie om in Nederland te blijven?
4. Heb je concrete plannen om naar een ander land te gaan?
5. **Zo ja:** waaruit bestaan die plannen, wat was de aanleiding, wie helpt je daarbij en wat is de kans van slagen?
6. Heb je concrete plannen om naar [*herkomstland*] terug te keren? [*belemmeringen, mogelijkheden*]
7. **Zo ja:** waaruit bestaan die plannen, wat was de aanleiding, wie helpt je daarbij en wat is de kans van slagen?

JONG EN ILLEGAAL IN NEDERLAND

8. Onder welke omstandigheden zou je terug willen keren naar [*herkomstland*]?
9. Zou jij eventueel hulp inschakelen van bijvoorbeeld [ex-]voogd, het IOM of andere personen/instanties om uit Nederland te vertrekken? [*antwoord verklaren*]
10. Waar zie je idealiter je toekomst en hoe ziet je leven er dan uit?
11. Wat zou deze ideale situatie mogelijk of onmogelijk maken?
12. Hoe ziet jou woon, opleiding- en werksituatie er dan uit?
13. Gaat dit volgens jou lukken? Waarom wel/niet en welke problemen zou je tegen kunnen komen?

Afsluiting

Respondent bedanken en vragen of

1. we de respondent nog een keer mogen benaderen als we bepaalde zaken achteraf onduidelijk zijn
2. je nog zijn/haar [ex-]voogd of andere personen uit zijn/haar sociale netwerk zou mogen spreken.
3. de respondent ons toevallig in contact kan brengen met een andere illegale [ex-]amv.

Bijlage 2 Introductiebrief organisaties

Geachte mevrouw, mijnheer,

Vanuit de Erasmus Universiteit Rotterdam zijn wij met een wetenschappelijk onderzoek gestart naar de situatie en toekomstverwachtingen van (voormalige) alleenstaande minderjarige vreemdelingen (amv) die onrechtmatig in Nederland verblijven. Dit onderzoek vindt plaats op verzoek van het Wetenschappelijk Onderzoeks- en Documentatie Centrum (Ministerie van Justitie) naar aanleiding van verschillende debatten en vragen in de Tweede Kamer over het uit zicht verdwijnen van amv's uit bijvoorbeeld de opvanglocaties.

Dit onderzoek richt zich in belangrijke mate op het beschrijven van de leefomstandigheden van alleenstaande minderjarige vreemdelingen die onrechtmatig in Nederland verblijven. Wij zijn primair geïnteresseerd in het verhaal van de jongeren zelf: hun ideeën over het leven dat ze leiden en de toekomst. Binnen het onderzoek zullen wij ons in de eerste plaats richten op het verblijf van de amv in Nederland in relatie tot inkomstenwerving, huisvesting, onderwijs en gezondheid. In de tweede plaats zullen we kijken naar het perspectief van de amv op zijn/haar toekomst; waar wil men wonen en hoe denkt men dit te realiseren. Het onderzoek moet resulteren in een boek over hun problematiek.

Binnen dit onderzoek hechten we grote waarden aan de privacy van onderzoeksdeelnemers. Wij garanderen anonimiteit en zorgvuldigheid met betrekking tot de gegeven antwoorden van de deelnemers.

Gezien uw expertise op dit terrein willen we graag met u over deze thema's van gedachten wisselen. Daarnaast is het voor ons van belang met u te kijken of er mogelijkheden zijn om direct met deze jongeren in contact te treden. In de komende dagen zal ik, of één van de onderzoeksassistenten, contact met u opnemen voor een afspraak. Voor verdere vragen over dit onderzoek kunt u uiteraard met mij contact opnemen.

Wij hopen op uw medewerking.

Met vriendelijke groet,

Dr. Richard Staring
Onderzoeksteam Erasmus Universiteit

Bijlage 3 Overzicht van de organisaties die zijn geïnterviewd

Naam organisatie	Soort organisatie	Provincie
-Amsterdams Solidariteits Komitee Vluchtelingen/ Steunpunt Vluchtelingen (ASKV/SV)	Particuliere organisatie	Noord Holland
-CPM Eenheid Vreemdelingen Politie Rotterdam	(semi) overheidsinstantie	Zuid Holland
-De Zuidwester, afdeling Opvang Minderjarige Vreemdelingen	(semi) overheidsinstantie	Brabant
-Detentiecentrum De Maasberg	(semi) overheidsinstantie	Brabant
-Drachten (Interkerkelijke werkgroep)	Particuliere organisatie	Friesland
-Geef Asielzoeker Toevlucht(GAST)	Particuliere organisatie	Gelderland
-GGD Flevoland	(semi) overheidsinstantie	Flevoland
-Inspraak Orgaan Chinezen	Zelforganisatie	Utrecht
-Internationaal Netwerk van Lokale Initiatieven tbv. Asielzoekers (INLIA)	Particuliere organisatie	Groningen
-Jongeren op Doortocht (JOD)	Particuliere organisatie	Noord Holland
-Kongolees Stimulerings Project (KSP)	Zelforganisatie	Zuid Holland
-Kruispost (Medische Zorg)	Particuliere organisatie	Noord Holland
-Luna (Vluchtelingenwerk)	Particuliere organisatie	Zuid Holland
-Mentrum (Chinees)	(semi) overheidsinstantie	Noord Holland
-MOA Noord Nederland	(semi) overheidsinstantie	Groningen
-Nidos	(semi) overheidsinstantie	Utrecht
-Noodopvang Leidschendam-Voorburg (STUV)	Particuliere organisatie	Zuid Holland
-Open Deur	Particuliere organisatie	Noord Holland
-Participating Refugees in Multicultural Europe (PRIME)	Particuliere organisatie	Zuid Holland
-Project Perspectief (theehuis) Nijmegen	Particuliere organisatie	Gelderland

Bijlage 3 Overzicht van de organisaties die zijn geïnterviewd

Naam organisatie	Soort organisatie	Provincie
-Project Perspectief Utrecht	Particuliere organisatie	Utrecht
-Rotterdams Ongedocumenteerden Steunpunt (ROS)	Particuliere organisatie	Zuid Holland
-Samah	Particuliere organisatie	Noord Holland
-SHOP	Particuliere organisatie	Zuid Holland
-Solidariteitsorganisatie voor vluchtelingen en migranten zonder verblijfsvergunning (STIL)	Particuliere organisatie	Utrecht
-South Sudanese Women's Association in the Netherlands	Zelforganisatie	Zuid Holland
-Stichting de Vluchthaven	Particuliere organisatie	Zuid Holland
-Stichting Hope	Particuliere organisatie	Noord Holland
-Stichting Noodopvang Parkstad (SNOP)	Particuliere organisatie	Limburg
-Stichting Stade	Particuliere organisatie	Utrecht
-Stichting Tijdelijke noodopvang Asielzoekers Deventer (STAD)	Particuliere organisatie	Overijssel
-Stichting Uitvlucht	Particuliere organisatie	Zuid Holland
-Vital Aid (Afrikaanse diaspora)	Zelforganisatie	Zuid Holland
-Vluchtelingen in de Knel	Particuliere organisatie	Brabant
-Vluchtelingenwerk Midden Brabant	Particuliere organisatie	Brabant
-Vluchtelingenwerk Midden-Nederland	Particuliere organisatie	Utrecht
-Vluchtelingenwerk Overijssel	Particuliere organisatie	Overijssel
-Vluchtelingenwerk Zuid Holland	Particuliere organisatie	Zuid Holland
-Vluchtelingenwerk Zeeland	Particuliere organisatie	Zeeland
-Werkgroep Opvang Uitgeprocedeerden (WOU)	Particuliere organisatie	Noord Holland
-Xonar	(Semi) overheidsinstantie	Limburg

Bijlage 4 Lijst met gebruikte afkortingen

AC	Aanmeldcentrum
ama	alleenstaande minderjarige asielzoeker
amv	alleenstaande minderjarige vreemdeling
AZC	Asielzoekers Centrum
BNRM	Bureau Nationaal Rapporteur Mensenhandel
COA	Centraal Orgaan opvang Asielzoekers
DT&V	Dienst Terugkeer en Vertrek
IND	Immigratie- en Naturalisatiedienst
IOM	International Organization for Migration
KWE	Kleine wooneenheid
KWG	Kinderwoongroep
INLIA	Internationaal Netwerk van Lokale Initiatieven ten behoeve van Asielzoekers
MOB	Met Onbekende Bestemming
Samah	Stichting alleenstaande minderjarige asielzoekers humanitas
Vw2000	Vreemdelingenwet 2000
Vc2000	Vreemdelingencirculaire 2000
W-document	Nederlands identiteitdocument voor asielzoekers die in afwachting zijn van hun verdere asielprocedure
YOS	Youth of Sierra Leone

Bijlage 5 Samenstelling begeleidingscommissie

Voorzitter

mr. dr. M. Smit	WODC, ministerie van Justitie tot 1-6-2009 BNRM.
-----------------	---

Leden

dr. F.W. Beijgaard	WODC, ministerie van Justitie
mr. E. Faber	NIDOS
dr. R.C.W. Feskens	FSW, Universiteit Utrecht
drs. G. Kramer	Directie Vreemdelingenbeleid, Ministerie van Justitie
dr. M.H.C. Kromhout	WODC, ministerie van Justitie
mr. drs. C. van Os	Defence for Children
mr. dr. J. van Wijk	FRG, Vrije Universiteit

Summary

Background

The background of the present study on the current situation of undocumented (former) unaccompanied minors in the Netherlands lies in the changes that have taken place in the policies on undocumented unaccompanied minors from 2001 onward. Debate on the effects of policy changes on the position of undocumented unaccompanied minors is largely dictated by the large number of undocumented unaccompanied minors who leave for an unknown destination during or after the asylum procedure, or after reaching adulthood. Members of the Lower House of Parliament express their concerns about undocumented unaccompanied minors who have been sent to the Netherlands by human traffickers or who have been recruited for prostitution by human traffickers in the Netherlands. The disappearance of boys and girls from asylum centres also gives rise to discussions in the Lower House of Parliament. The great number of young asylum seekers that leave for an unknown destination raises the question of what happens with these 'disappeared' minors. Are they the victims of crime and exploitation, do they choose illegality above returning to their home country, or do they only make use of the opportunities created by the existing policies to start a new life in Europe? Available research sheds no light on what actually happens to minors who leave for an unknown destination. The starting point of this research is the lack of knowledge on the living conditions and considerations of undocumented (former) unaccompanied minors residing in the Netherlands.

Research questions and method

The research questions are as follows:

1. How and why did the undocumented (former) unaccompanied minors come to the Netherlands?
2. How do undocumented (former) unaccompanied minors provide for their living and housing?
3. Which contacts do undocumented (former) unaccompanied minors have with the authorities regarding health care, education and justice?
4. How and where do undocumented (former) unaccompanied minors see their future and which considerations play a role?

This study is based on interviews with 118 former undocumented unaccompanied minors and representatives of 41 (private) organizations and institutions. The recruitment of the undocumented (former) unaccompanied minors was achieved through two means. Firstly, respondents were recruited through the personal networks of the research assistants. Secondly, respondents were recruited through contacts with representatives of (private) organizations, institu-

tions and persons who shelter, counsel or offer other forms of support to the minors. Additionally, we tried to get into contact with respondents in specific locations or during events visited by undocumented (former) unaccompanied minors, if possible independently from organizations.

We have defined four criteria to determine the selection of respondents into the sample group during and after fieldwork. The first criterion is that the respondent has entered the Netherlands as an unaccompanied minor. The second criterion is that the respondent has entered the Netherlands after the implementation of the new Aliens Act 2000 (April 2001). Thirdly, the respondent should be between fifteen and twenty-five years old during the fieldwork. The fourth criterion is that the respondent resided without documents in the Netherlands for a certain period of time. We have interviewed 84 respondents meeting all four criteria as set out above. Additionally, we interviewed 34 young adults who offered additional valuable insights. We have subdivided these young adults into three groups: (1) former unaccompanied minors who settled in the Netherlands before the implementation of the Aliens Act 2000 (n=8), (2) unaccompanied minors in detention (n=11), and (3) young adult returnees in Freetown, Sierra Leone (n=15).

Because of the illegal status of the (former) unaccompanied minors it is impossible to compose a representative sample group. Moreover, the sampling method may lead to overrepresentation or underrepresentation of specific groups of (former) unaccompanied minors. For example, we recruited many respondents through (private) organizations. It is arguable that undocumented (former) unaccompanied minors with little or no contact with organizations are underrepresented in the sample group. It is also possible that (former) unaccompanied minors who are forced to work in prostitution or other sectors are shielded from (shelter) organizations by their employers and are therefore underrepresented in our research. Also, it is possible that (former) unaccompanied minors who are able to provide a living for themselves through crime or informal employment and who remain independent from (private) organizations are underrepresented in this research. These limitations and selectivity mechanisms are an integral part of this type of research. It is important to note that we have tried to minimize the risk of selectivity by working with different research assistants who independently recruited respondents. Furthermore, we tried to geographically spread the recruitment of respondents and used different networks and organizations to recruit respondents. This broad set up resulted in a great variety of respondents in terms of background, age, country of origin and place of residence in the Netherlands.

Why and how did the undocumented (former) unaccompanied minors settle in the Netherlands?

What emerges from the interviews with the (former) unaccompanied minors is that the reasons for migrating are mostly related to circumstances in the country of origin and to a lesser extent to the attraction of the Netherlands or other Euro-

pean countries. In other words, it is mostly the push factors that caused the respondents to leave their country, rather than the pull factors to go to a specific country or region. The motives for migration of the (former) unaccompanied minors can be related to changes on the macro level (war, political instability, religious conflicts, and economic developments) and changes at the meso level, such as difficult situations within the extended family or in the youngsters immediate surroundings.

To understand how (former) unaccompanied minors come to the Netherlands, we used three migration patterns in our analysis. These migration patterns differ on who supervises the journey: human smugglers, the (extended) family or the migrant himself. The migration pattern under the guidance of human smugglers is the most common among the respondents in this research (n=81). Only a small number of respondents came under the guidance of family networks (n=11), or on their own (n=10). In the latter two migration patterns there also appears to be significant involvement of human smugglers at different stages of the journey. Typical of the youngsters who travelled through smuggling networks is that after arrival they are left to fend for themselves. Often, these youngsters do not have any family members or acquaintances they can fall back on after arrival.

The eleven respondents who travelled under guidance of family networks, distinguish themselves from the youngsters in the other two migration patterns in the fact that after arriving they are taken care of by relatives. These youngsters travel from family members in their home country to family members in the destination country. In order to arrange the journey of the youngsters, relatives often make use of the services of smugglers. Sometimes these smugglers only arrange for (falsified) travel documents or visas, but it also happens that the smugglers arrange the entire journey and travel with the youngsters to the destination country. In this case, the guidance of the journey remains with the family, because after arrival the youngster is taken in by family members.

The ten respondents who travelled on their own, often travel across land and make use of local transport, or use smugglers on some stages of the journey. Sometimes these youngsters stay in a transit country for a while to earn some money before proceeding with their journey. Often these youngsters had no specific destination in mind prior to their departure, but wanted to go to Europe or America. Their ultimate destination has been determined mainly by the contacts and ideas they gained on their journey.

How do undocumented (former) unaccompanied minors provide for their living and housing?

In retrospect, the asylum procedure is a very important time for (former) unaccompanied minors. During their legal stay (former) unaccompanied minors establish new and divers social contacts in the Netherlands, which they can use after losing their legal status to obtain different forms of support. Furthermore, during their legal stay the youngsters gather knowledge about the Netherlands

and its the customs and rules, which they can use later after losing their legal status. For most (former) unaccompanied minors the protection and security of the formal care came to an end upon reaching the age of eighteen years, or for some just before reaching eighteen years, and they were forced to fend for themselves. The highly structured life of these youngsters in the formal care until they reach eighteen years, especially in housing, (health) care and income, ended. The majority of the respondents left for an unknown destination. By far the largest group of (former) unaccompanied minors left for an unknown destination around their eighteenth birthday right after they received a formal message that their temporary stay permit would not be renewed and that the formal care would end. Secondly, we see a small group of respondents who did not want to wait for the outcome of their asylum procedure while they were still underage and decided to disappear. Thirdly, there are some (former) unaccompanied minors who left for an unknown destination after they were put on the streets from a detention centre. In this research we did not speak to (former) unaccompanied minors who left for an unknown destination and who are suspected to be victims of human trafficking during their stay in the Netherlands.

The construction of a new social network

The (former) unaccompanied minors are not embedded in a (family or ethnic) support network, but they create a new social network during their asylum procedure and the subsequent period. These new social networks are heterogeneous by ethnicity and residence status. An important part of the contacts of the respondents consists of fellow undocumented (former) unaccompanied minors and/or (former) unaccompanied minors who have recently been able to formalize their residence status. In both cases these are individuals in a similar socio-economic position and with relatively few opportunities to provide support to the respondents. Also, a part of the new social network of the (former) unaccompanied minors consists of native Dutch, including professionals from organizations and peers, whom the respondents met during their schooling period or in their spare time.

Work and earnings

Since the majority of the respondents were undocumented during the fieldwork period, this means that under normal conditions they are excluded from formal employment, legalized self employment and the provisions of the welfare state. This study also shows that only few (former) unaccompanied minors work in the informal economy. While in previous research on undocumented migrants the scarcity of jobs in the informal sector forms the basis for their non participation, this does not play a major role in the situation of the undocumented (former) unaccompanied minors in this research. Work implies a greater risk of arrest and the fear of being arrested while working (which will compromise future possibilities to successfully formalize their residence status) has a major influence on the decision of the respondents to work in the (in)formal sector.

The sectors in which the youngsters perform informal work vary from cleaning and construction to catering and personal services. The work is characterized by uncertain working hours. There are often few hours available and the work often takes place on call. The pay is meagre and few respondents can survive exclusively on their earnings.

Criminal activities

By far the largest group of respondents has never been involved in criminal activities. Twelve respondents reported that they had been involved in criminal activities in the past, such as violence (during the asylum procedure or when in formal care), drugs, property crime (theft and the selling of stolen goods) and document fraud. These offences were mainly committed during the asylum period, when the respondents were still underage, or just after they lost their residence status, and were aimed to provide for a living. The majority of the respondents indicated that they consciously stayed away from criminal activities in order not to damage their chances of formalizing their residence status in the future. The (former) unaccompanied minors who entered the Netherlands with the help of false documents, or who are able to work in the formal sector with the use of someone's identity documents, have a different perception of legal qualifications such as fraud and crime. From their perspective, their actions are not criminal, but inextricably linked to irregular migration and illegal residence.

Housing

The majority of the respondents have spent a short or long period on the street. Especially the first period after the termination of the formal care or from the moment that these (former) unaccompanied minors leave for an unknown destination, appears to be the period in which these youngsters roam the streets. Only over time do they find more suitable forms of housing, usually through newly acquired social contacts. Most respondents have free use of a living space. The downside of this free lodging is the shame that many respondents struggle with. These feelings of shame lead in some cases to the youngster preferring to spend the night on the street rather than to rely on friends. More often (former) unaccompanied minors try to compensate for their feelings of shame through promises to repay once they have formalized their residence status and have money. We have also described several cases of abuse of power that are interwoven with free or cheap accommodation and with the illegal status of the (former) unaccompanied minors. In exchange for housing or under threat of reporting illegal residence, some homeowners or chief residents expect the youngsters to carry out certain tasks, such as cleaning, or to get involved in intimate relationships or perform sexual services.

Support from the social network: private organizations and friends

The undocumented (former) unaccompanied minors are mainly supported by friends and private organizations for their living and housing. It is because of

this support that the youngsters can continue their (illegal) stay in the Netherlands and do not roam the streets. Especially the private organizations play a prominent role in supporting these youngsters. Our study shows that the role NIDOS (the organization that is appointed as the legal representative and formal guardian of the unaccompanied minors) played in the lives of the (former) unaccompanied minors before their eighteenth year, after their eighteenth year is taken over by private organizations.

The support youngsters receive from friends, acquaintances, nationals or private organizations is however not open-ended. The acceptance of clients by private organizations, including the relevant practical and financial support, is subjected to criteria. For example, organizations evaluate whether the (former) unaccompanied minor is likely to obtain legal residence in the future. If there is no prospect for a future legal residence in the Netherlands, most organizations aim at the prospect of returning to the home country and they expect the youngster to collaborate with IOM (International Organization of Migration) for their future return. Determining whether there is a prospect for a future legal residence happens in some cases, especially with the more professional organizations, on the basis of a consistent system, such as migration story analysis. Sometimes non legal factors also play a role in determining if a youngster can receive support from an organization, such as personal involvement of a professional with a specific youngster. Another criterion is that organizations only accept clients from their own municipality or region. Finally, some organizations expect the (former) unaccompanied minor to perform certain tasks, such as voluntary work.

An indigent group?

The findings in this study show that the living conditions of the undocumented (former) unaccompanied minors in the Netherlands can be qualified as outright poor by Dutch standards. The undocumented (former) unaccompanied minors struggle to find shelter and to a large extent depend on the minimal (financial) support from private organizations and friends. These youngsters are indeed capable to live on such a basic minimum income, but this is not a matter of course. They are entitled to medical assistance and also make use of health care. Nevertheless, not all of them know how to get access to medical care and many respondents are experiencing mental health problems. They also have, under certain circumstances, the right to education, but due to different reasons cannot always exercise this right. The (future) perspective of these undocumented (former) unaccompanied minors is problematic. These youngsters have no opportunities in their spare time for self development through education and/or employment. They focus on obtaining a residence permit in the future and in the meantime try to stay out of the hands of the police for fear of deportation. This group of undocumented (former) unaccompanied minors leads a life far removed from the relatively carefree life of the 'average Dutch youngsters', who live with their parents, go to school, have jobs, earn money, and spend their money on all kinds of consumer goods.

Victims of human trafficking in the sex industry?

One of the motives behind this research lies in finding an answer to the question as to whether or not undocumented (former) unaccompanied minors are victims of human traffickers in their home country and are recruited for exploitation in prostitution in the Netherlands or elsewhere. In the course of our research we came across two (former) unaccompanied minors who were victims of exploitation in forced prostitution. In this research we found no further specific or implicit indications that young men and women are recruited in their home countries by human trafficking networks to be exploited in forced prostitution in the Netherlands. However, this does not mean that there are no victims of forced prostitution among undocumented (former) unaccompanied minors, but there is likelihood that this is happening on a smaller scale than presumed by politicians and the media. If (former) unaccompanied minors are on a large scale exploited in forced prostitution after losing their legal status, we should have come across more victims of forced prostitution – given our broad sampling approach – and we should have heard more stories from the youngsters about this phenomenon.

Victims of ‘other forms of exploitation’?

Since 2005 the legal definition of human trafficking includes more than exploitation in (forced) prostitution or other forms of sexual exploitation. According to Dutch Penal Code, article 273f, exploitation also includes slavery and slavery or servitude related practices and forced or mandatory labour or services, also summarized under the term ‘other exploitation’ (Art. 273f Sr, lid 2). Despite the fear of the authorities that undocumented (former) unaccompanied minors leaving for an unknown destination from asylum centres or the formal care system become (or are at risk of becoming) the victims of human traffickers in the sex industry, we found that undocumented (former) unaccompanied minors have a greater risk of becoming victims of other forms of exploitation outside the sex industry.

We have described several cases of abuse of power that are interwoven with free or cheap accommodation and (informal) employment and with the illegal status of the (former) unaccompanied minors. In exchange for housing or under threat of reporting illegal residence, some landlords or chief residents expect the youngsters to carry out certain tasks, such as cleaning, or to get involved in intimate relationships or perform sexual services. Several respondents told us about the poor working conditions they were faced with due to their illegal status, which can even lead them to stop working. Other respondents see their vulnerable position in the labour market and poor working conditions as a logical and almost self-evident consequence of their illegal status. They are convinced that they cannot change these circumstances and that they have to accept them or stop working.

The (former) unaccompanied minors who work in the informal labour market are almost always approached by the employers themselves. The great need of

undocumented (former) unaccompanied minors to generate income or to find proper housing may lead them to easily accept poor working conditions. In line with the reasoning of Lestrade and Ten Kate (2009) we believe that, depending on the circumstances, this need to work under poor conditions limits the free will, in which case it is indeed possible to speak of forced labour. We have found no evidence that there was pressure through the use of physical violence. We see that sometimes there was indirect pressure, such as employers threatening to withhold (part of) the salary, to terminate housing or threatening to report the illegal status of the youngster to the authorities. The vulnerability of the (former) unaccompanied minors is thus mainly reflected by dependency relationships and situations of exploitation in underexposed areas such as housing and employment, outside the sex industry.

The undocumented (former) unaccompanied minors cannot just be characterized as powerless victims of exploitation and modern slavery. There are at least two factors that serve as a bar against exploitation by counterbalancing their dependence on employers and landlords. Firstly, most undocumented (former) unaccompanied minors receive emotional and financial support from private organizations and thus the majority of the youngsters are not fully dependent on work in the informal sector. Secondly, the strong orientation of the youngsters towards a lawful residence in the Netherlands causes them to fear the risks of arrest while working, so they rather settle for the limited support of private organizations and friends. The support of private organizations and the focus of the youngsters towards a lawful stay thus constitute a buffer against exploitation. Again, however, there is a downside. Friends and acquaintances sometimes benefit from the services of the youngsters in their own way, for example by expecting the youngster to work for them. The unequal exchange of labour for money, goods and services supplied by friends, nationals and organizations can in certain situations create multiple forms of dependence, whereby the youngster depends for housing, legal aid and livelihood on one organization, partner or friend. Depending on the circumstances at how the interdependence between the youngster and the private organization takes shape, and despite all the good intentions, we believe here is also a risk of exploitation.

Which contacts do undocumented (former) unaccompanied minors have with the authorities regarding health care, education and the justice system?

Most undocumented (former) unaccompanied minors in this study have relatively much spare time, because often they don't work and do not attend school. The respondents handle this abundance of spare time differently and this can be expressed in two ideal-typical lifestyles. In the first pattern the (former) unaccompanied minors live a secluded life. This is expressed in a minimal number of social contacts available to them, and the few contacts that they do have are with individuals who are in a similar socio-economic position as themselves. Furthermore, these youngsters engage little or do not engage at all in outside activi-

ties. They are guided by the fear of being arrested and generally do not go outside, unless they really have to. The second pattern we have described as an 'entrepreneurial life'. These respondents have a very extensive and heterogeneous social network that can provide support and assistance. They undertake many activities outside and are not stopped by the fear of getting arrested. Some of these youngsters lose all caution and sometimes even forget that they do not have a residence permit. We have described how undocumented (former) unaccompanied minors use various strategies to move around in the public arena and sometimes use certain strategies to gain access to public facilities. Firstly, undocumented (former) unaccompanied minors may conceal or emphasize their illegal status to maintain friendships or to receive support of private organizations. Secondly, undocumented (former) unaccompanied minors try to adopt a legal status by strategically using their old personal documents, or by using the personal document of someone else, sometimes by paying for its use. Finally, the undocumented (former) unaccompanied minors try to reduce the risk of being arrested by abiding by the rules in the public domain. At the same time we have to conclude that the respondents who live an 'entrepreneurial life' sometimes forget to use these strategies and/or forget their illegal status altogether, and as a consequence of their boldness get arrested.

One of the areas in which the youngsters adopt the above described strategies is health care. We see that the youngsters are largely able to realize free access to medical care with the help of social contacts, in particular through private organizations. A significantly smaller group of respondents tries to get into contact with health care institutions on their own, without the use of social contacts, and pay them directly. Still another group of respondents do not make use of medical care because they never needed to, or because they lack the knowledge and the right social contacts to get into contact with doctors.

The biggest problem that the (former) unaccompanied minors faced during their schooling period was the difficulty to complete their education. In most of these cases this coincided with the moment the youngsters turned eighteen years old and, as a consequence, the financial support of NIDOS was terminated, with the result that the youngster could no longer afford the schooling. Internships are also often a stumbling block, due to the lack of financial support and failure to obtain a working permit. This situation prevents the youngsters from completing their education with a diploma or certificate.

The respondents often lack knowledge about their own rights, for example when it comes to medical care or education. The undocumented (former) unaccompanied minors learn about their rights mostly through professionals of private organizations, who also do not always know what undocumented (former) unaccompanied minors are entitled to. The youngsters' ignorance is further fuelled by situations that occur in their immediate social environment, for example undocumented acquaintances who have to pay for medication or are forced to leave school.

Over half of the respondents have at some point been arrested by the police, mostly because of illegal residence. Most arrests were made when the

youngsters were travelling, for example at a border control. The majority of the youngsters who have been arrested have spent time in detention. The (former) unaccompanied minors who are currently in detention or who have been in detention in the past are negative about this experience. They think detention is unjust and they view detention as very similar to prison. These youngsters state that they have not committed any crime and that they have been put in detention only because of their illegal status. Other contributing factors to their negative feelings are the uncertainty about the length of the detention period, the uncertainty about the outcome of the detention (deportation to the home country or back on the street), and, finally, the linguistic and cultural differences between the detainees themselves as well as between detainees and supervisors. The reasons given for lifting the detention were unclear to most respondents. The majority of the respondents explained that one day they received a discharge certificate and were told to leave the Netherlands of their own accord within a certain time frame (24 or 48 hours). This lack of clarity concerning the ending of their detention caused feelings of disbelief and bewilderment once these youngsters found themselves back on the streets.

How and where do undocumented (former) unaccompanied minors see their future and which considerations play a role?

The decision to stay in the Netherlands is the outcome of several considerations which are related to the circumstances in the Netherlands and to the circumstances in the home country. Ultimately, the youngsters prefer the certainty of an illegal stay in the Netherlands over the uncertainty of a residence elsewhere or in their home country.

Migrating to another European country or returning to their home country are not serious options for most respondents. Their knowledge about the Netherlands and the social contacts they have acquired are too valuable to exchange for the uncertainty of a new country, or an unfamiliar home country, where they have no friends or acquaintances and have no knowledge about the current situation.

The respondents in Freetown, Sierra Leone, were able to offer valuable insights into the circumstances of return to a home country. The respondents who returned of their own accord had sufficient time to prepare their journey; they had saved money, and/or received an allowance from IOM. The youngsters who were deported and did not have money saved, no social contacts re-established, and no time to prepare for their return, had an initial lag as compared to the youngsters who returned voluntarily and on their own.

Once back in Sierra Leone, the initial difference between youngsters who returned voluntarily and those who were returned forcibly disappears and both groups are confronted with similar problems. The youngsters are detached from the situation in their country after a long stay in the Netherlands. They quickly use all their money on essential everyday necessities such as housing, food and/or medical care for a family member. Contacts with family members are

SUMMARY

usually difficult after the return of the youngsters. On the one hand, this is caused by the long absence of the youngster. The family members and the youngster have grown apart. On the other hand, family members and friends have high expectations of the returnees. Often relatives have financially invested in the migration of the youngster and they expect financial support and prosperity once the youngster has returned. Besides high expectations, there is also a great deal of mistrust and suspicion towards the returnees. The family can and will not accept that someone who has lived in Europe can return with nothing to show for it. These emotions of suspicion and disappointment often lead to the unwillingness of family members to support the returnees with housing or food. The social contacts that the returnees were counting on for support after their return, in fact turn out to be contacts that do not offer any kind of support.